

Pethő László

FÉLMÚLT

Pethő László

FÉLMÚLT

Antropológiai kutatások és kalandozások

Aldebaran Kutatóműhely • Miskolc, 2025

Szerkesztette

Dobák Judit
R. Nagy József

Címlapfotó

Gémesi Balázs

A szerkesztésben közreműködtek

Buschman Éva
Kárpáti Márta
Parti Csaba
Szilágyiné Czakó Henriett

© A szerző 2025

© Aldebaran Kutatóműhely, 2025

ISBN 978-615-6183-07-1

Minden jog fenntartva.

Tartalom

A KÖTET SZERZŐJÉRŐL

EGY „ISMERETLEN FŐSZEREPLŐ” ÜNNEPLÉSE <i>80 ÉVES LETT PETHŐ LÁSZLÓ</i>	7
INTERJÚ PETHŐ LÁSZLÓVAL	9
PETHŐ LÁSZLÓ SZAKMAI ÖNÉLETRAJZA	26

FALVAK, TANYÁK

A MIGRÁCIÓ NÉHÁNY KÉRDÉSE EGY JÁSZSÁGI TELEPÜLÉSEN AZ 1960-70-ES ÉVEKBEN	28
TISZAMENTI MONTÁZS	39
TANYAI CSALÁDOK	52
TANYÁRÓL A NAGYVÁROSBA, ÉS VISSZA MUHARAY ELEMÉR ÉS JÁSZBERÉNYI KÖTŐDÉSEI	62

MUNKÁSOK

EGY ESZTERGÁLYOS A TÖRZSGÁRDATAGSÁGRÓL, AZ ÜZEMI DEMOKRÁCIÁRÓL, S AMIT FONTOSNAK TART ELMONDANI	75
MUNKÁSOKBÓL KÁDEREKET KÉPEZTEK <i>ÁLLAMI MŰSZAKI FŐISKOLA 1948-1951</i>	82
A MUNKÁSSÁG HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ ÉVEKBEN	94
A RENDSZERVÁLTÁS HATÁSAI EGY VIDÉKI KISTÉRSÉGBEN: <i>LŐRINCI PÉLDÁJA</i>	106

MENEDZSEREK, VÁLLAKOZÓK

ERNST ABBE A MENEDZSER-POLIHISZTOR	113
BABAGYÁR ÉS BUGYLIBICSKA <i>BESZÉLGETÉS A NÉPMŰVÉSZET MESTERÉVEL, HOLLÓ LÁSZLÓVAL</i>	119
EGY NAGYVÁRADRÓL INDULT KARRIER <i>HELLER LÁSZLÓ ÉLETÚTJA ÉS MUNKÁSSÁGA</i>	124
VEZÉRIGAZGATÓ ÉS KÉPVISELŐ <i>GORJANC IGNÁC PÁLYAKÉPE</i>	133
KIRÁLYOK, HERCEGEK, EMÍREK <i>INTERJÚ SÁRKÖZY JÁNOS FÜL-ORR-GÉGÉSZ SZAKORVOSSAL</i>	164

VÁROSOK

ADATOK TÜKRÉBEN: EGY LAKÓTELEP	172
MAGYAROK BEVÁNDORLÁSA SVÁJCBA (1956-1990)	175
A VOLKSWAGEN MINTAVÁROSA: WOLFSBURG	183
A VÁROSKUTATÁS ANTROPOLÓGIAI LEHETŐSÉGEI ÉS DILEMMÁI	196
A TÖRTÉNETI ANTROPOLÓGIA MODERN ENCIKLOPÉDIÁJA	209
HAGYOMÁNY ES MODERNIZÁCIÓ EURÓPA NÉPEINEK KULTÚRÁJÁBAN <i>BESZÉLGETÉS PALÁDI-KOVÁCS ATTILA AKADÉMIKUSSAL, AZ MTA NÉPRAJZI KUTATÓINTÉZETÉNEK IGAZGATÓJÁVAL</i>	213
KÍNÁLT-E FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGET ZEMPLÉNNEK A HARMINCHETES ÚT?	220

A KÖTET SZERZŐJÉRŐL

EGY „ISMERETLEN FŐSZEREPLŐ” ÜNNEPLÉSE

80 éves lett Pethő László

Talán szokatlannak hat egy olyan jelzős szerkezetet használni egy köszöntő kötet bevezetője címében, amely ennyire egy meghatározó társadalomkutató, Márkus István munkásságára utal. Mégis, számomra a párhuzam egyértelmű. Márkus Istvánt, akinek néhány éve ünnepeltük születése 100. évfordulóját, éppúgy nehéz volt a szaktudományok skatulyáiba szorítani, mint Pethő Lászlót. Mindkettejük életműve megkerülhetetlen a magyarországi vidékkutatásban, s teljesen mindegy, hogy ezt néprajznak, szociológiának, közösségkutatásnak, vagy minek is hívjuk. Sőt, egyre inkább az látszik, hogy fontosabb egy-egy tudós személyiség saját megközelítési módja a világ értelmezésében annál, hogy diszciplináris korlátok akadályozzák gondolataik szabad szárnyalását. Az „ismeretlen főszereplő” kifejezés, bár eredetileg Márkus ezt a magyarországi szegényparasztságra értette, tökéletes jellemzés Pethő Lászlóról. Ő abban az ELTE-n, néprajzot végzett „nagy generáció” tagja, akik 1968-ban kapták kezükhöz a diplomát: Bárh János, Bíró Friderika, Hegedűs László, Küllös Imola, Nagy Ilona, Pethő László, Sárkány Mihály, Szacsvay Éva, Szemerkényi Ágnes, Tátrai Zsuzsanna, Török Katalin, Vajkay Zsófia. Elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy ennél sikeresebb néprajzos évfolyam soha sem végzett még az ELTE-n. Pethő Lászlón kívül a többiek szép karriert futottak be a néprajztudományban, amelyeket szakmai elismerések, díjak, állások kísértek. Pethő László nem ezt az életutat választotta. Fizikailag is (Jászberényben gyökeret verve), intézményesen is (sohasem vállalt állást néprajz szakokon és más intézményekben) vállalta a „kívül-állóság” sorsát.

A mi kapcsolatunk legintenzívebb szakasza 2003 és 2013 közé esett. Valahogy összekerültünk, mi hárman, az azóta elhunyt svéd-magyar kutatóval, Szabó Mátyással, amihez egy OTKA-kutatás kapcsolódott és legfőbb eredménye a Magyar Néprajzi Társaságban szerveződött legfiatalabb, a Városnéprajzi Szakosztály megszervezése volt. Nagyon sokat tanultam ekkor Tőle város- és munkáskutatás témájában. Közben két másodálláshoz is Te segítettél hozzá, 2004-től a Dunaújvárosi Főiskolán, majd 2007-től az ELTE PPK Andragógiai szakán. Mindkét, 6-7 évig tartó szakmai tapasztalat sokat jelentett nekem. Megtanulhattam, hogy a szűken vett néprajzi-antropológiai látásmód tágítható, tágítandó. Megtanultam az alkalmazott kutatásokat is tisztelni. Erősíthettem magamban más hallgatói nézőpontok és tudás tiszteletét. Az elmúlt bő tíz évben sem szűnt meg a kapcsolat, ha kértelek, minden munkádat félretéve írtál tanulmányt a Magyar Néprajzi Társaság általam szerkesztett nemzetiségi (cigány) kötetébe, s örömmel közvetítettem felkéréseidet a jászberényi monográfia-sorozat szerzői felé. Nagyon örülök, hogy Te is felfigyeltél egyik tanítványom

írásának szakmai színvonalára, ő a valaha volt legtehetségesebb tanítványom a néprajzon. S örülök annak is, hogy egykor kedves tanárom, majd kollégám, Kocsis Gyula utolsó jelentős szakmai munkáját is általad készítette el, emlékszem, a honórariumot már személyesen kellett eljuttatnom hozzá.

A címben szereplő párhuzam („ismeretlen főszereplő”) utótagjára is szükséges kitérnem. Meggyőződésem, hogy Pethő László a magyar társadalomkutatások elmúlt öt évtizedének legfontosabb, ám ehhez mértén a legkevésbé elismert szereplője, alakítója. Abban biztos vagyok, hogy a kötetben részt vevő szerzők, kollégák ezt másképp gondolják. Pethő László személyisége, gondolatai és emberi, szakmai jelenléte nélkül nem csupán a saját, hanem általában is a magyar tudományosság is szegényebb volna. Ünnepeljük hát a „főszereplőt”, aki alázatos, csendes, sohasem magát előtérbe toló stílusával, jellemével már eddig is kitörölhetetlen érdemeket szerzett a magyar tudományosságon belül. Mi pedig, tanítványok és kollégák egyértelműen kijelenthetjük, köszönjük, hogy vagy nekünk! Jászberényi kerted egy csoda, aki a virágokat szereti, rossz ember nem lehet!

A Jó Isten áldása vezessen tovább utadon! Köszönettel és szeretettel: *Jani*

Dr. Bali János

tanszékvezető

ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék

kutatói, stratégiai és koordinációs igazgató
Nemzetstratégiai Kutatóintézet

INTERJÚ PETHŐ LÁSZLÓVAL

Milyen volt az a hely, ahová születettél? Kérem, meséld a születésed körülményeiről!

Sátoraljaújhelyen születtem, egy ilyen „béke gyermeke” vagyok, mert az anyakönyvi bejegyzés szerint május 7-én születtem, de édesanyám azt mondta, hogy május 8-án éjjel egy órakor láttam meg a napvilágot. Édesapám egy hónappal azelőtt került haza, hogy én megszülettem. Ő már hadifogságba került volna, arra várakozott Debrecenben, hogy mi lesz a sorsa. Kapott viszont egy szerencsés tippet, mondja magáról azt, hogy szlovák újhelyi. Ugye az ott van a határ másik oldalán, és ha valaki a szlovák Újhelyből jött, akkor valami jobbindulatra számíthatott, mert különben könnyen lehet, hogy valahova a Szovjetunióba került volna hadifogságba.

Édesapám volt sátoraljaújhelyi. Az anyai ágon sokkal távolabbra valók vagyunk, mert az anyai nagyapám Nyitrán született, a nagymamám Nagyikindán, de Újhelybe Máramarosszigetről menekültek. Benne volt mindebben a történelmi Magyarország, mert ilyen nagy vándorlás közepette láttam én meg a napvilágot, aminek az lett a vége, hogy a család Sátoraljaújhelyen kötött ki. A nagymamám 1944 decemberében meghalt. Hogy milyen körülmények között, ezt igazán nem sikerült kideríteni. Az agyonhallgatott családi legenda szerint erőszakoskodó orosz katonák végeztek vele. Próbáltam a levéltárban megtalálni az adatokat, ott viszont egy gránátalálat bejegyzését olvashattam.

Édesapám kőfaragó volt, egy olyan szomszédjától, rokonától tanulta a mesterséget, aki kétszer járta meg Amerikát. Apám megtanulta ezt a kőfaragó mesterséget, le is érettségizett, még bőven a háború előtt. A bátyjával együtt a gimnázium igazgatójától viszont megkapták, hogy minek érettségiztek le, ha ilyen hétköznapi mesterséget művelnek ahelyett, hogy elmentek volna valami irodába, érettségizettnek alkalmas helyre.

Apai vonalon a család a Zemplén megyei Hardicsáról származik. A dédnagyapám Hardicsán született, ahol volt komoly magyar jelenlét, de azon a vidéken már nagy számú szlovák élt, például Nagymihályon is. Voltak itt még ruszinok is szép számmal, ebből a vidékből jöttünk, de a mi családunkban mindenki leginkább magyarul beszélt. Apám például mindössze néhány szlovák szót tudott.

A gyerekkoromat Sátoraljaújhelyen töltöttem. Az édesanyám női szabó, egy katonalány volt. Sopronban járt a Zrínyi Ilona Nevelőintézetbe, és ott tanulta meg a mesterséget, ott képezték ki női szabóvá. Azután később ipari engedélye volt. Nagypapám

katonatiszt, nagymamám tulajdonképpen háztartásbeli volt, bár megözevegyülve később szakácsnak képezte át magát. Végül is a család elég zilált körülmények között, de Sátoraljaújhelyen kötött ki.

Én vagyok a legidősebb, hárman vagyunk testvérek. Az öcsém 5 évvel fiatalabb, ő matematikus, a Debreceni Egyetemen professzor, akadémikus, a húgom pedig kereskedő volt, a Kereskedelmi Főiskolán végzett. Ő már sajnos nem él.

Az életem első éveit az előbb emlegetett nagybátyámnak a szomszédságában éltem, aki kőfaragó volt. Volt egy másik telek, és ott már a háború előtt kialakítottak egy másik kőfaragó műhelyt. Egy kis ipartörténet: édesapám és a bátyja egy perspektivikusabb kőfaragó életet képzeltek el, a negyvenes évek elején gépeket szereztek be, egy gépesített műhelyt akartak maguknak. 1948-ban államosították a céget, úgyhogy a gépek java részét leszerelték. Megmaradt néhány eszköz, de ezeket aztán kézzel üzemeltették. Akkor ez apámnak egyáltalán nem jött jól. A háború után azért elég szerény körülmények között éltünk még az '50-es években is. Az egyik emlékem erről, hogy édesanyám valahogy próbált karácsonyra szaloncukrot csinálni, azt otthon főzte, és egy ilyen kőfaragó famíliához illő módon a cukrokat márványlapokon kockáztuk ki.

Vannak jó és rossz emlékeim is, ezek a közvetlen gyerekkori emlékek, mondok egy vidámabbat. Itt, ebben a korlátozott feltételek között élő, nélkülöző világban egy nagy esemény volt a famíliában, hogy kaptam egy bárányt. Nyilván nem az én kedvemért vették, hogy legyen egy ilyen kedvenc állatom (gyerekként így gondoltam rá), hanem a bárányt esetleg meg lehetett fejni, a húsát megenni, nem tudom még mire használták volna. A bárány egy szép napon megszökött Szlovákiába. Mert a határ nem messze volt, a Ronyva-patak túloldalán. A nagyapám segítségével a bárány megkerült. Akkor még át lehetett menni a határon, még másféle viszony volt, mint amit itt később megéltem.

Amikor apám hazakerült, ahogy mondtam, a hadifogságot megúsza, de az orosz városparancsnok, vagy valami megbízottja hamarosan megkereste az apámat, hogy itt és most egy szovjet emlékművet kell felállítani. Ezt el kellett készíteni, mert ez azért mégiscsak egy megbízás volt, és nemet nem lehetett mondani. Nem fizették túl, de mégis egy megbízás volt. Persze, hogy legyen még egy kis fordulat ebben a történetben, kivitték a zsidó temetőbe és a zsidó síremlékből kellett kiválasztani a szovjet emlékműnek az anyagát, amit aztán meg kellett munkálni. Az emlékművet felállították a város központjában, a nagytemplom közelében, ami aztán 1956 novemberéig állt, de aztán apámnak még egyszer újjá kellett építeni '57 tavaszán.

Ahogy rémlik, az '50-es években még rendre kapott közéleti munkákat is, valamilyen szinten megélt a család. Mondom, hogy az államosítás a gépeknek a rekvirálását jelentette, de ilyen kézműves munkákat, amelyeket emellett el tudott látni, azt kapott. Például dolgozott a Hollóházi Porcelángyárban. Örlőmalmokat készített, ezeket speciális kemény kőből kellett megfaragni. Dolgozott az újhelyi városházán is, '56 októberében pedig Sárospatakon a kollégiumnak a falán vagy a lábazatában lévő köveket faragták, amikor aztán felszólították, hogy hagyja abba a munkát. Aztán az '50-es évek végétől már váltott, és akkor inkább a magán megrendelőkre számíthatott. Elkezdődött egy olyan folyamat, hogy a falusi parasztok nem tudtak földbe beruházni,

és a drága vagy igényes természkő helyett igénytelenebb műkökéskészítés kezdődött. Év-ról-évre megjelent az adóhivatal, és akkor elszámoltatta az apámat, még hozzá úgy, hogy kimentek Mikóházára vagy Bodroghalomra és megkérdezték a sírásókat, hogy ki készítette a sírkövet. Nem nagyon lehetett kibújni ez alól, azok elég kemény évek voltak, de valahogy sikerült túlélünk.

Általános iskolás koromban nagy dolgok történtek. Sztálin halálára ugyancsak emlékszem, mert nagyon szomorúnak illett lenni, vigyázban kellett állni, és mi pedig valamiért neveltünk. Kovács tanító néni nem csinált belőle ügyet, úgyhogy ezért máig hálásnak kell lennem, mert csinálhatott volna ügyet belőle. Másodikosok voltunk, 9-10 évesek körülbelül. Vannak szörnyű történetek. '56-os emlékeim is vannak bőven, mert akkor az felforgatta az iskolát. 11-12 évesen ellenállók voltunk, egyik társunk padra állva vezényelt, mi pedig azt harsogtuk, hogy „mivel az orosz itt lapul, magyar diák nem tanul”. '57 tavaszára azért emlékszem, az idősebb tanárok szerettek volna valami jobbat tenni. Önképzőkört szerveztek például '57 tavaszán, abban szívesen részt vettem, még talán előadást is tartottam.

Édesanyám megtartotta a női szabó mesterséget. Nem szalonja volt, de ott a saját házukban volt műhelye. A női szabó és a kőfaragó műhely össze volt kötve a családi házzal, tulajdonképpen egy telken voltak. Az épületnek bizonyos részében volt a kőfaragó műhely, másik részében pedig a nappalinak nevezhető szoba és ott készültek a ruhák, illetve ott próbálták a ruhákat. Édesanyám vitte ezt a női szabóműhelyt, voltak neki és apámnak is segédjei. A segédek révén ismertem meg például a falut. Mikóházán egy kedvenc kacsám volt, a Miska kacsára most is emlékszem, amikor az egyik ilyen női szabósegédnél töltöttem az első nyaralásom. Apámnak a segédei között voltak, akinek az anyanyelve szlovák volt. Rudabányácska például egy szlovák falu vagy tót falu volt. Bár nem annyira „tótoztak”, talán inkább már „szlovákoztak” a háború után, nem annyira tótnak hívták.

Édesanyám, hogy kicsit felszabaduljon a munkától, felvett magának egy segédet, aki főzött ránk. Ha megfőzte az ebédet, utána édesanyámnak javította a ruháit, felvarrta a gombokat, ilyeneket csinált, tehát ő segéd is volt. Lola néni nemcsak nekünk főzött, hanem apám segédeinek is. Ez egy családias üzem volt. A fiatal és idősebb segédek bérében valahogy benne volt az, hogy ők velünk és nálunk ebédeltek.

Milyen életszínvonalon éltetek? Mennyire támogatta a család a tanulást?

Amikor én '63-ban egyetemre kerültem, akkor nem merült fel, hogy a családnak ez nagy anyagi gondot jelentett volna. Ezt azért valahogy megoldottuk, pedig akkor már a húgom is, meg az öcsém is élt. És ha én elkezdtem tanulni, akkor az ő esetükben is majdnem természetes volt, hogy ők is tanulhattak. A Közgazdasági Technikumban kötöttem ki Sátoraljaújhelyen. Amit azért úgy istenigazából nem szerettem, bár voltak nagyon kedvenc tanáraim. Elsőként Főnyedí Károly testnevelő tanáromat említem, aki nem akármilyen módon tudott motiválni. Elsős koromban egyszer letolt a sárga földig, mert ügyetlenkedtem. Harmadikos koromra viszont én lettem az osztály második legjobb magasugrója. Jól felkészült irodalomtanárunk volt, aki még színjátszó csoportba is beszervezett. Máig emlékszem arra a Kőkapun rendezett táborra, ahol egykori igazgatónk Simonits Sándor és helyettese, Péntek István kirándultak velünk, sőt főztek is ránk!

Hogyan kerültél a közgazdasági középiskolából az ELTE történelem-néprajz szakára?

Apám barátja, húgom későbbi keresztapja szakérettségit tett, majd Budapesten építészmérnök lett. Felesége, Deby megismert és inspirált. Ő az ELTE Bölcsészkarán tanult magyar-történelem szakon, biztatott és mindenféle tanáccsal ellátott, hozott nekem szakirodalmat. A Közgazdasági Technikum tanára, Dankóné Márta néni is segített. Deby hozott nekem szakirodalmat, Sárospatakon a könyvtárban is kaptam hasznos segítséget. Egy teológus-történész, Takács Béla, ellátott tanácsokkal.

Biztattak, hogy érdemes lenne próbálkozni amatőr kutatgatással, végül a drótos tótokról írtam az első dolgozatomat. Egy diákmunka volt egy megyei pályázatra, honismereti pályázatra. Beadtam, dolgozatomat díjazták. Ez komoly előnyt jelentett, mert ezt már a néprajz szakra felvételénél is számított.

A drótostót dolgozat speciális ipari téma volt, ami addigra már kuriózumnak számított. Én még hallottam a fazekát, foltot kiabáló drótostótót. Középiskolás diákként kikerültem Vágáshutára, ott gyűjtöttem a dolgozat anyagát. Létük az én gyerekkoromhoz is hozzátartozott. Nálunk is csináltak ilyet, amikor egy fazék kilyukadt, akkor jött a drótostót és befoltozta. Vitte, hozta a csirizét a hátán, volt egy ilyen hátizsák jellegű kosaruk, vándoroltak az országban jobbra-balra. Felvidéken a Monarchia idején is komoly foglalkoztatási gondok voltak, amit a summások és a többiek történetéből jól ismerünk.

A család életében mennyire volt jelen a vallás? Vallásos nevelést kaptál?

Édesanyám volt vallásos, ő szerette volna, ha vallásos nevelést kapunk. Elsőáldozók voltunk, de már a bérházasra nem került sor, az már valahogy elmaradt. Apám közömbösebb volt ebben az irányban, pedig ő járt piarista gimnáziumba.

Az egyetemi évek alatt a családdal Sátoraljaújhelyen éltél. Milyen volt innen a fővárosba kerülni?

Végig utaztam azt a kétszázhatvan kilométert, mindig vonattal. Ha karácsonyra hazajöttem, akkor alig fértünk fel a vonatra. Emlékszem, úgy tuszkolták be az embereket a Keletiben. Én végül is Újhelyen maradtam végig. Ez meghatározott, mert egy kisvárosból jöttem, akárcsak Bárh János, aki Kalocsáról jött. Kollégisták voltunk, ott meg javarészt azért kisebb településről, falvakból is jöttek. Sátoraljaújhely azért mégiscsak egy megfelelően közművesített város volt, amit Jászberényben tanultam meg, mert ez onnan sokáig hiányzott.

Mindenféle szokatlan élmények értek, mert amikor a nagy egyetemre bekerültem. Először a háború után kollégiummá átszervezett Róbert Károly körúti laktanyában laktunk, 32 ágyas szobában. Azért én nem erről álmodoztam, hogy ilyen helyen fogok élni. Bár ez végül is csak egy nagyon rövid ideig tartott. Voltak előnyei, mert egy csomó embert megismertünk. Soha nem lehetett kikerülni, hogy valakiről ne tudjunk valamit.

Nagyon nagy divat volt az Ifjúsági Parkba járni, és magam is próbáltam felfedezni a várost. Az édesanyám készített olyan ruhát, amit magammal vittem, és akkor abban szépen felöltözve elmentünk az Ifjúsági Parkba. Aztán ilyen szokás az később is volt,

mert az Eötvös Klubba jártunk Omegát hallgatni, mert az Omegának az volt az állandó helye. Az Eötvös Klub a belvárosban a nagyvárossal való kapcsolattartás egyik állomása volt, ahogy változott a világ, a mentalitásbeli dolgok is változtak. Először örültem, hogy bekerültem, azért ez nem mindennapi esemény volt. A második félévben bennünket kitétek egy másik kollégiumba, az már sokkal jobb helyen volt. A budai hegyekben volt a Fácánosi kollégium, az egy ilyen régi fogadó volt, BM-es laktanyaként is funkcionált előttünk. Ott már kezdtünk lazábban élni, linkeskedni. Emlékszem, szegény anyám egyszer jött meglátogatni, és akkor fia pingpongozott a vizsgaidőszakban, nem ilyet várt. Az egy másik világ volt, aztán a következő fordulat, mikor bekerültünk az Eötvös Kollégiumba, az már megint más világ volt.

Kikkel jártál együtt?

Borsányi Laci volt az egyik sztárfigura az évfolyamon, mert Lacinak volt egy saját lakása, egy garzonja a Móricz Zsigmond körtéren. És akkor Laci kéglije lett az egyik zárandokhelyünk. Úgy hiszem az évfolyamból nála mindenki megfordult. Laci barátkozó is, meg egy kicsit extrém is volt. Borsányi Laci és Sárkány Miska, csak másodjára vagy harmadjára kerültek be az egyetemre. Mi, a többiek viszonylag hamar, mert akkor szerencsénk volt, ugyanis '63-ban eltörölték ezt a kategorizálást. Ezt nem minden esetben tartották be, a jászberényi tanítóképzőben, emlékszem, hogy volt kategorizálás később is, hogy ezek az FS-ek, meg nem tudom, milyeneket részesítsünk előnyben. De '63-ban azért is szerencsénk volt, mert néprajz szakon korábban egy kézzel meg lehet számolni, hányan voltak, mi meg tizenvalahányan lettünk. Laci meg Miska egy kicsit extrémebb figurának számítottak, mert a többiek nem forgattak ilyeneket a fejükben, hogy amerikanisták lesznek, vagy Afrikával szeretnének foglalkozni. Mi többiek magyar néprajzra készültünk. Lacinak eleve volt egy társasága, indiántáborokat szervezett, meg indiántáborokban vett részt. Ez valami szerencsés adottsága volt Lacinak, hogy közvetlen egyetemi ismerőse is akadt. Mert ha jól emlékszem, a nagybátyja írta a Kun Béla könyvet, amit ugyan később bezúztak.

Jobban szerettünk focimeccsre járni, mint színházba vagy moziba, sőt sokkal többet, mint színházba, azt tudom. De azért színházban is megfordultam, sőt jártam még a régi Nemzeti Színházban, amit ugye le is lebontottak abban az időben. A színház lebontásán máig szeretnek vitatkozni, de tény, hogy akkor azért tényleg úgy átformálódott a város. Akkor épült újra az Erzsébet híd, avatása máig szóló élményem. Az unokámnak is el szoktam mondani, hogy akár hiszed, akár nem, akkor tényleg hatalmas tömeg gyűlt össze. A híd avatását fentről láttam, mert a Néprajzi Intézetből pontosan rá lehetett látni a hídra. Jókora tömeg volt, Kádár személyesen ott volt, és biztos nem az utolsó sorban ment, hanem valahol az élén. Egyszóval akkor sok minden történt a városban, formálódott a főváros. Lehet, hogy az Erzsébet híd történetét egyszer valakinek érdemes lenne feldolgozni, mert ennek és a metró elkészültének komoly hatásai vannak. Talán megegyezhetünk abban, hogy az Erzsébet híd mind a mai napig Budapest legmodernebb hídja, nemde?

Térjünk vissza évfolyamtársaidra!

Laci egyébként alapján ilyen barátkozó ember volt, de nem mindig barátságos, inkább változó hangulatú ember volt. Később, amikor ő vezette Miskolcon a tanszéket, akkor engem, mint frissen kandidátusi címet szerzett szociológust felvett félállásban

a tanszékre. Ő tipikus ingázó oktató volt, fenntartotta budapesti lakását, Miskolcon pedig többnyire a vendégek fogadására szolgáló kanapén aludt. Ezek jegyében sajátos szervezői megoldásokat is alkalmazott.

Sashalmon volt a feleségének egy családi háza és ott laktak. Laci ott évente rendezett tanszéki találkozókat. Ez egyben informális tanszéki értekezlet is volt, megfordult ott például Kabdebó Lóránt, aki akkoriban dékán, és szintén Amerikát megjárt ember volt. Jelenléte mindenképpen emelte a rendezvény presztízsét. Sashalmon összegyűltünk 20-30-an legalább, de lehet, hogy többen is. Mindenki vitt egy üveg bort, és akkor ott ez ilyen fogadásszerű dolog volt, és mindenféle szakmai és nem szakmai dologról is szó esett.

Egy sashalmi összejövetelen beszélgettünk Kabdebóval. Elkezdtem érdekes lenni számára, különösen akkor, amikor kiderült, hogy nem Pestről jövök, hanem Jászberényből és egyben Sátorajújhelyről. Magam akkor úgy gondoltam, hogy Miskolcon kezdeni kellene valamit ezzel a munkás- és iparkutatással. Több felől biztattak is erre, be is adtunk egy OTKA pályázatot, amihez komoly támogatást kaptunk. Lacitól ez viszont nagyon távol állt, mert ő sokkal inkább amerikanizmust képzelt el Miskolcon. Végül én az ELTE Tanárképző Karára kerültem, ahol már csak a nemzetközi részvétellel lezajlott zárókonferenciát sikerült megrendeznünk.

Lacit egy hajóról temettük el, és hát összegyűlt a gyászoló közönség. A hajón az volt a forgatókönyv, hogy a hajó elindult, és az Árpád híd és a Margit híd között ment. Amikor mentem a hajóhoz, akkor valaki mellém szegődött, valahogy kipécézett magának, hogy én erre a temetésre megyek, és akkor valamilyen nagyon dehonesztáló dolgot mesélt a Lacival kapcsolatban. Hogy a Laci ilyen volt, olyan volt, meg amolyan. Nekünk évfolyamtársunk volt. Én olyat nem tudok, hogy bennünket bármelyiket bemártott volna, vagy valami ilyesmit csinált volna.

Később, mi fönn a Ménesi úton laktunk, és ez már sokkal előnyösebb volt. Ez tulajdonképpen ilyen polgári környezet, majdnem villanegyedről lehet beszélni.

Mi érdekelte akkor a néprajzosokat? Volt valami kiemelt téma, amivel foglalkoztak?

Lengyelország akkor nagyon előtérben volt, nagyon érdekelt akkor bennünket. Én például egy volt évfolyamtársam révén bekapcsolódtam egy eszperantó mozgalomba. Így jutottam el Lengyelországba, ahol akkor nagyon kedvezően és nagyon barátságosan fogadtak bennünket. Elindultam Budapestről, vittem magammal egy nejloninget, amit már várt valaki a pályaudvaron, neki rögtön el is adtam. Ebből az összegből tíz napig, egy hétig egész jól élélhettem. Jártam Varsóban, Torúnb, sőt frissen szerzett ismerőseim révén az ukrán-lengyel határ menti Białystokba is eljutottam. Ott dínomdánom fogadásban részesítettek, éreztem, hogy nekem, mint magyarnak valamiért nagyon hálásak voltak. Máig őrzöm az ott kapott színes üveg poharakat és a kis fából készült szelencét, amit vendéglátóimtól kaptam. Mindezt mondhatnám nemzedéki élménynek is, mert akkoriban a lengyel-magyar barátság újjáéledt anélkül, hogy ezt bárki különösebben szorgalmazta volna.

Társadalmi kérdésekkel foglalkoztatok? Érdekelte a fiatal értelmiséget, hogy mi történik az országban?

Harmad vagy negyedéves korunkban Dunaszekcsőn táboroztunk, ahol olyan emberekkel találkoztunk, akiket Csehszlovákiából telepítettek ki, még hozzá azoknak a sváboknak a házaiba, akiket meg Németországba küldtek. A gyűjtőmunka során találkoztunk ilyen emberekkel. Én magam erről nem írtam, de azért a fontos emlékeim közé tartozik. Néhány évvel ezelőtt Baján nyaraltunk, és akkor direkt elmentem Dunaszekcsőre, hogy mire emlékszem még ebből az eseményből.

Mi, néprajzos hallgatóként leginkább olyan helyekre mentünk, ahol a szegényebb emberekkel találkoztunk, olyanokkal, akik valamilyen úton-módon perifériára kerültek. '63-ban, akkor már ugyan befejeződött a tsz szervezés, de aki falun járt, és aki különösen ilyen helyre jutott el, az találkozott annak utóhullámaival. Szerencs mellett, egy faluban olyan feladatot kaptam, hogy a néprajzi atlaszok gyűjtőfüzeteit töltssem ki. Olyan emberhez kerültem, ő volt az adatközlő, aki nem lépett be a tsz-be, és kiszorított helyzetbe került. Amikor falun ilyen gyűjtőmunkánk volt, akkor lépten-nyomon lehetett ilyen emberekkel találkozni, akik ellehetetlenültek, kiszolgáltatott helyzetbe kerültek.

Ezzel szemben, amikor 1968-69-ben ide, Jászberénybe kerültem, akkor úgy éreztem, hogy erre felé valahogy feldolgozták, tudomásul vették a velük történeteket. Nem azt mondom, hogy a szervezés itt nagyon békésen, kiegyensúlyozottan folyt volna, de az évek múltával napirendre tértek fölötte.

Milyen volt akkor a képzés az ELTE-n, kik tanítottak?

Tálas István és Ortutay Gyula professzorok voltak a kulcsemberek. Két tanszék volt a néprajz kebelében: egy Tárgyi Néprajzi Tanszék, amit Tálas István, és a Folklór Tanszék, amit pedig Ortutay Gyula vezetett.

Tálas egy nagyon lelkiismeretes, kiegyensúlyozott ember volt. Komoly gondot fordított az oktatásra. Nagyon felkészült az óráira, igen sokféle dologra nyitotta ki a szemünket. Vele szemben Ortutay nagyon sokfelé kötelezte el magát. Mindkettőjük vezető pozíciót kapott az ELTE-n. Tálas István a Bölcsészkar dékánja, Ortutay pedig az egyetem rektora volt. Ortutay eljött az óráit megtartani, mert javarészt megtartotta, de neki kötelezettségei is bőven voltak. Külföldre ment, utazott, politizált. Kevésbé vett részt az életünkben, ő egy más karakterű személy volt.

Az új nemzedéket is meg kell említeni, Hoffmann Tamást például, aki próbált másfelé tájékozódni, az európai kitekintésre nagy hangsúlyt helyezni. Akkoriban nagyon kezdő oktatónak számított Voigt Vilmos, aki éppen akkor jött haza Finnországból, ő az ott hallottakat, tapasztaltakat igyekezett továbbadni.

Mivel történelem szakos is voltam, jó emlékeim maradtak a Kelet-Európa Történeti Tanszékről, és ami nemzedékünk számára folyamatos programként jelentkezett. Jeles professzoraink voltak, példaként említem Perényi Józsefet, Arató Endrét, és Dolmányos Istvánt. Dolmányostól olyan szemináriumi feladatot kaptam, amihez sajtóadatok tanulmányozva, rendszerezve az első világháború után Lengyelországban bekövetkezett tényeket kellett feltárni.

Milyen témák foglalkoztattak, miből készítetted szakdolgozatodat?

Elég sokáig keresgéltem, végül a népi építkezésnél kötöttem ki. Ehhez több helyről kaptam ösztönzést és biztatást. Erdélyi Zoltán az akkor szerveződő Szabadtéri Néprajzi Múzeum első kismemelt igazgatója támogatott, sőt a Műegyetemen dolgozó Varga László professzortól is beajánlást kaptam, aki aktívan támogatott. Végül a szakdolgozatom elfogadott témája a Bodroghöz népi építkezése lett. A terepmunka végzésére, a kismemelt épületek felmérésére, lerajzolására egyik tanítványát Hollay Bertalant is mellém irányította. Ráadásképpen Filep Antal, a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója is támogatta és ösztönözte munkánkat. Annak rendje-módja szerint végig is jártuk, fel is dolgoztuk a Bodroghöz akkor még álló archaikusnak számító építményeit. Mindezek ellenére egyre távolabb kerültem a Szabadtéri Néprajzi Múzeumtól érkezett ígéretről. Helyette előkerült egy olyan terv, hogy legyen feladatom a Tihanyban szerveződött népi műemlékvédelmi együttes kialakítása, amiből szintén nem lett semmi.

Hogyan alakult az életed a továbbiakban?

Álláskeresésem egyre kilátástalanabbá vált. Felmerült, hogy Monoron legyen részese egy középiskolai kísérletnek, aminek keretében múzeumot lehetett volna szervezni és vele párhuzamosan tanítani. Sajnos ezt követően minden héten változott az ígélet, a múzeumról már egyre kevésbé esett szó, így akkor ezt feladtam. Sátoraljaújhelyen anyakönyvvezetői állást ajánlottak. Végül Szerencsen kötöttem ki, ott vezettem egy művelődési klubot néhány hónapig.

Onnan kerültem Jászberénybe egy volt évfolyamtársam invitálására. Itt ragadtam, 1976-ig, ahol népművelőként dolgoztam. Először kezdtem beosztottként, aztán voltam főnök is, aztán végül megint beosztott lettem. Ez azért érdekes volt, mert itt egy csomó fiatalal lehetett dolgozni. Volt ifjúsági klubunk, én még huszonéves voltam, akik itt a környezetembe kerültek, azok is javarészt vagy ilyen korúak, vagy fiatalabbak voltak. Elég érdekes munka volt fiatalokkal dolgozni. Székely Mihály Napokat szerveztünk, aminek keretében az Állami Operaház vezetőivel és művészeivel is kapcsolatba kerültem. Jártam Kisfaludy Strobl Miklós szobrászművésznél, aki Székely Mihály barátjaként plakettet készített számunkra. Szemerkenyi Ági évfolyamtársammal együttműködve megszerveztük a Fiatal Iparművészek jászberényi kiállítását. Z. Gács György iparművész – akinek műveit egyetemistaként cipeltem – szintén elhozta munkáit a Déryné Művelődési Központba. Veszprémi Imre szobrászművész kiállítása is komoly eseményné változott, két szobrát meg is vette a város, ezek ma is állnak. Szinte szenvedélyesen dolgoztam azért, hogy a nagy hagyománnyal rendelkező Palotásy kórus a Drezdai Pedagógus Kórusal kapcsolatba lépjen egymással és minket helyen koncertet adjon.

Ez érdekesebb munka volt, ami hosszú ideig vonzott. Később jelentkezték ennek árnyoldalai is, mert például a pártbizottságnak május elsején, vagy november 7-én attól fontosabb nem volt, hogy működjön a hangosítás! – Persze ez sajnos nem mindig sikerült, így akár fegyelmi is lehetett belőle!

Hogyan alakult a pályád a továbbiakban?

1976-ban állást váltottam, a Déryné Művelődési Központból elpályázva a Jászberényi Tanítóképző népművelési tanszékének tanára lettem. Az első főnököm, Mrena Istvánné szerzett egy kutatási projektet. Ennek keretében a tanítókkal, a tanítói pálya múltjával, a tanítói pálya összetevővel kezdtünk el foglalkozni. Számomra ebből elég sok minden kikerekedett. Ebből készítettem kandidátusi disszertációm, sőt könyvem is megjelent.¹

Ez a munkát már szociológusként jegyezted?

A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején komoly változások történtek a felsőoktatásban. A nálunk is működő Marxista-Leninista tanszéknek volt egy hagyományos programjuk: filozófia, tudományos szocializmus, politikai gazdaságtan, amit meg szándékoztak újítani. Eldöntötték, hogy a felsoroltak mellett, legyenek szociológiai kurzusok is. Erre viszont nem voltak tanárok, engem viszont – főleg a szociográfiát ismerve – érdekelt ez a diszciplína. Számomra így adódott a lehetőség, hogy munka mellett tanuljak. A képzés az ELTE Szociológiai Intézete és a Vezetőképző Intézet kooperációja keretében valósult meg a Várban, ahol most újra Pénzügyminisztérium lesz. A kiegészítő képzés keretében havonta egy hétig Budapesten voltam hallgatóként, utána három hétre meg hazajöttem tanárnak.

Kétféle csoportunk volt. Az úgynevezett oktatási szociológusnak a többsége egyetemen vagy főiskolán tanított. Közülünk többen ismert emberek lettek, például Jánosi György és Takács Albert, akik később miniszterek lettek. Helyzetünket nagyban befolyásolta a rendszerváltás előszele. Pesten egy hétig kiszellőztették a fejünket, így hazajöve viszont jobb, ha tartottam a számat. Ha én itthon elmondtam azt, amit a nagymarosi vízlépcső építéséről hallottunk, akkor a párttitkárunkkal össze lehetett volna veszni, mert ő lemaradt néhány paragrafussal!

A Szociológiai Intézetnek minden oktatójával kapcsolatba kerültünk. Tanított bennünket Kolosi Tamástól kezdve Huszár Tiboron át még sok mindenki más. Számomra Somlai Péter volt a legfontosabb tanár, aki vállalta szakdolgozatom konzulensi szerepét. Ő nagyvárosi környezetben élt, főleg modern családszociológiai problémákkal foglalkozott. Komolyan érdekelt viszont az, amit magam a tanyasi és falusi környezetben tapasztaltam és megismertem. Egyszer meg is látogatott bennünket Jászberényben. A másik családszociológiai specialista Cseh-Szombathy László örömmel ismételgette a jászberényi Hűtőgépgyár a szociális kérdéseit vizsgáló-elemző dolgozatát, meg is jelent a Szociológiai Szemlében.

Hogyan jutottál el a Tanítók és társadalomtól a munkástörténetig?

1992-ben megvédett kandidátusi disszertációm után “piacképesebb” lettem, némi keresgélés után Miskolcra kerültem félállásba, fenntartva jászberényi állásomat. Akkor majdnem természetes dolog volt, hogy kezdeményeztem, hogy a munkás problematikával valamilyen úton-módon foglalkozzunk.

¹ Tanítók és társadalom.

Megkaptuk ez az OTKA támogatást, de én közben még állást is változtattam. Budapestre kerültem az ELTE Tanárképző Karára, ami aztán később Pedagógiai Karrá alakult át. A munkáskutatást továbbra is próbáltam folytatni. Kapcsolatba léptem Tóth Eszter Zsófiával, Gyáni Gáborral, Horváth Sándorral, akiket szintén érdekelt a téma. A felvállalt téma zárásaként nemzetközi konferenciát rendeztünk a Tanárképző Karon. Gyáni Gábor és Paládi Kovács Attila mellett külföldi szakembereket is meghívtunk Angliából, Az NDK-ból és az NSZK-ból valamint Romániából. A konferencia résztvevői számára Dunaújvárosban is szerveztünk városnéző és gyárlátogatási programot. Dobák Judit és R. Nagy József a miskolci Kulturális Antropológia Tanszékét képviselték a rendezvényen és a kötetben, de az igazi helyszín inkább Miskolcon lett volna!

Történelem, néprajz, szociológia, antropológia, mind szóba kerültek, mind képzés, mind kutatási területként. A szakmai identitásod ezekből hogyan épül fel?

Most ősszel voltam Sárospatakon egy konferencián, ott úgy neveztem el magam, hogy társadalomkutató. Talán ez az a gyűjtőfogalom, amibe az én érdeklődésemet be lehet sorolni.

A hagyományos néprajzi irodalom egy mezővárost, mint Jászberény, inkább paraszti közösségnek, mint polgárnak tart. Pedig a mezővárosnak komoly gimnáziuma, értelmisége szerveződött, ezek már városias formák voltak. Idekerült egy gyár, ahová első generációs értelmiségi mérnökök, közgazdászok kerültek, akkor ez egy nagyon más dolog szerveződött a mezővárosban. De hát másutt még nagyobb változások történtek. A főváros, amikor 1950-ben Nagy-Budapestet csináltak, akkor ha tetszik, ha nem, egy csomó falu csatlakozott. A Rákosmenti települések mind falvak voltak, a budai oldalon nem kevésbé. Ezeknek falusi hátterük volt. Berlin is egy hatalmas falu volt, amit aztán magába ötvözött, és ebből egy új alakulat keletkezett. Ez kis méretben, mint például Jászberény ugyanúgy van, mint nagy méretben. Lőrinci is egy falu volt, oda-települt az ipar. Az élelmiszeriparra rátelepült, lett ott malom, cukorgyár, egy fővárost kiszolgáló erőmű, a Lőrinci erőmű. A Lőrinci nevet kapta, de ez Budapestnek az erőműve volt. Lőrinciben egy olyan kertvárosias lakónegyed épült ki az erőmű tövében, amit mindennek lehet nevezni, csak falunak nem. Falusias viszonyok is voltak, de ez egy teljesen új képződmény lett, méghozzá amerikai mintákat követő lakótelep létesült. Lett templom is, lett művelődési ház, meg minden egyéb, ez egy nagyon nem falusias közeg volt. Vegyük Szabó Zoltánt, aki elsősorban a falukutatóról, a Matyóföldnek a kutatójaként, meg a szegénység, meg Felső-Magyarország kutatójaként említenek, a Cifra nyomorúság könyve kapcsán. Inkább faluról van szó, de ha valaki kellő figyelemmel olvassa a Cifra nyomorúságot, és nem mindenáron a matyóföldi problémákat keresi, hanem belenéz az egri középosztályba vagy hogy Salgótarjánban mi történik, akkor már rögtön beleütközik a városba. Ez csak egy torz kép, hogy Szabó Zoltánt népi írónak vagy népi szociográfusnak nevezik. Ő egy városi ember volt, tehát ő azért igazán otthon abban a világban mozgott. Ezek mind izgalmas dolgok, ez engem érdekel.

Identitásod nagy része már a Jászsághoz kötődik. Hogyan kerültél kapcsolatba a Jászsággal, Jászberénnyel?

Lényegében ugyanúgy, mint sok más diplomás, hiszen a város 80 kilométerre van Budapesthez. Megannyi mérnöktől, tanártól és más diplomástól is ugyanezt hallottam, és esetenként ma is hallom. A művelődési központ ifjúsági klubjában ismertem meg a feleségemet, akivel később összeházasodtunk. Alig telt el néhány hónap és a város vadonatúj lakótelepére költöztünk, később Emese lányunk is itt született. Csaknem 20 év múltán még azt az álmunkat is megvalósítottuk, hogy a város közepén családi házunk is lett.

A várostól és a megyétől több lehetőséget kaptam. Voltam megyei népművelési szakfelügyelő, a Jászkunság és Megyei Levéltár Zounok évkönyvének rendszeresen közreműködő szerzője. Ráadásképpen – amit ez a könyv is reprezentál – más folyóiratokban, sőt határokon túl is gyakorta megjelentem.

1993-ban megalapítottuk a Jászsági Évkönyvet, ami azóta is folyamatosan megjelenik. Az egyre gyarapodó szerzőgárdára támaszkodva kezdeményeztük egy Jászberény történetét feldolgozó munka elkészítését. Először egyetlen kötetre gondoltunk, amiből végül egy háromkötetes monográfia valósult meg.

Jászberényben kaptál Pro Urbe díjat és 2016-ban a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje díjat. Mit jelent számodra? Hogyan viszonyulsz a díjakhoz?

A Pro Urbe díj nélkül nem lett volna meg a Jászberény várostörténet, ez ténykérdés. Kaptam egy Déryné emlékérmét, amit mindmáig becsülök, mert arra egy volt kolléganőm terjesztett fel. Itt van a falon, most is ránéztem egy pillanatra, mert ezt nagyon sokra tartom. A kitüntetésekről szoktuk mondani, hogy ezeket adják. Én örültem neki, hogy észrevettek...

Az interjút készítette:

Dr. Dobák Judit

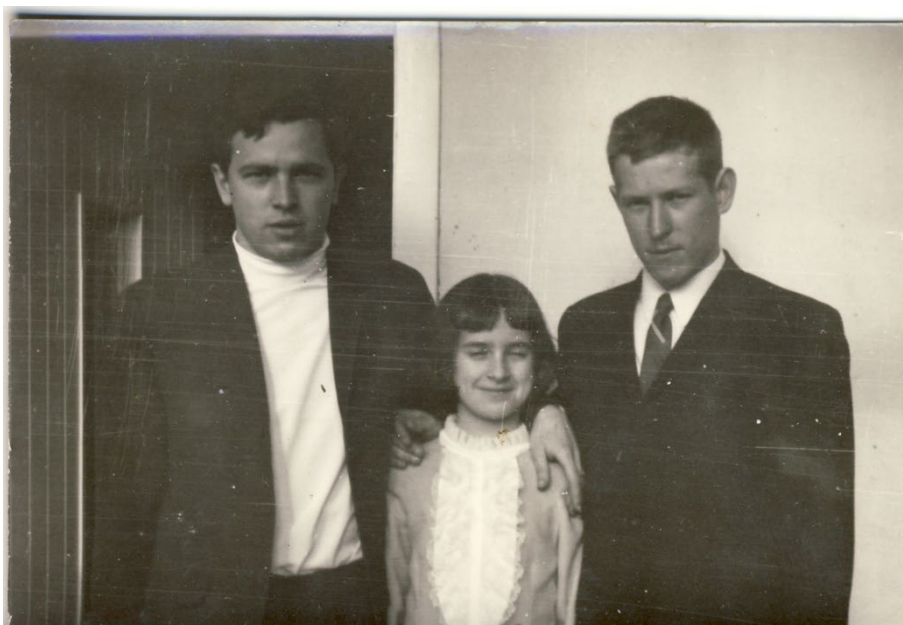
intézetigazgató

Miskolci Egyetem

Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézete

Újhelyben, a szülői ház udvarában

Testvéreimmel

Szüleim

Drótostót

Szalagavatónk a Közgazdasági Technikumban

Tavirózsa családunk házunk udvarán

Családunk a pelyhesparti lakótelepi lakásunk erkélyén

Aranydiplománk átvételén Tátrai Zsuzsival

Kenuzás a Tiszán

A Jászberény története című monográfia bemutatója az Újkor.hu-n

Zsófi unokám alkotott

PETHŐ LÁSZLÓ SZAKMAI ÖNÉLETRAJZA

Pethő László (1945. május 7. Sátoraljaújhely): szociológus, habilitált, nyugalmazott egyetemi docens.

Az ELTE BTK-n történelem szakos tanári – etnográfus oklevelet, majd 1986-ban szociológus diplomát szerzett (1986), doktorált (1988), a szociológiai tudomány kandidátusa (1992), a Debreceni Egyetemen habilitált (2001).

1968–1976 között népművelőként kezdte pályáját. 1976–1999 között a Jászberényi Tanítóképző Főiskola, 1999-től 2017-ig az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar és a Dunaujvárosi Főiskola oktatója volt. A Neveléstudományi Doktori Iskola Andragógiai Alprogramját vezette 2003–2010 között. Az ELTE Néprajzi Doktori Iskolája keretében

városantropológiai kurzusokat hirdetett. 10 doktorandusz témavezetője és opponense volt

1988–1990 között az MTA-Soros Alapítvány ösztöndíjasa, 2001-től 2003-ig Széchenyi István Ösztöndíjban részesült.

Nemzetközi tapasztalatokat szerzett a berlini Humboldt Egyetemen (1990), a bécsi Collegium Hungaricum-ban (1991), a svájci Schweizerischer Nationalfond (1995) és a német Deutsche Akademische Austauschdienst (DAAD) ösztöndíjasaként. 1994 és 2015 között többször tartott előadásokat nemzetközi szociológiai és andragógiai konferenciákon Bécsben, Los Angelesben, Krakkóban, Dundee-ben, Aachenben, Lutonban, Grazban és Iași-ban. Erasmus ösztöndíjasként többször volt vendégprofesszor Vechtai és a Jénai Egyetemen.

Kitüntetései: Déryné-emlékplakett (1975), Jász-Nagykun-Szolnok megye Tudományáért Díj (1998 és 2016), Pro Urbe Jászberény (2013), Magyar Érdemrend Lovagkeresztje (2016). 1993 óta felelős szerkesztője a *Jászsági Évkönyv*-nek. (<https://epa.oszk.hu/02200/02295/>).

Az Óbuda Televízió interjúja Pethő Lászlóval 2025. májusában: <https://youtu.be/N0PgpoTmgXY>

FALVAK, TANYÁK

A MIGRÁCIÓ NÉHÁNY KÉRDÉSE EGY JÁSZSÁGI TELEPÜLÉSEN AZ 1960–70-ES ÉVEKBEN

A kutatópontul² választott Jászszentandrás újkeletű település, mindössze 1886 óta rendelkezik önálló közigazgatással. Fodor Ferenc, a Jászság kiváló kutatója nem tulajdonított különösebb jelentőséget a falunak, olyannyira, hogy egyszerűen tanya-községnek minősítette.³ A neves szerző nem foglalkozott a település közigazgatási státusával, hanem egyszerűen átsiklott az 1930-ban már 5151 lakosú község fölött. Erdei Ferenc önállósult pusztáknak minősíti az effajta tanyás településeket.⁴ Jóllehet a község területe korábban is lakott volt, de történetében mégis az 1851 és 1852-ben végrehajtott tagosítás hozott lényeges fordulatot.⁵ A jászárokszállási határ ezen addig jobbra csak legelőként hasznosított részét felparcellázták, s ennek hatására egy erőteljes kitelepülés indult el a szóban forgó területre. A lakosság száma eközben folyamatosan gyarapodott, hiszen az 1869-es népszámlálás idején már 1465 szentandrási lakost írtak össze. Így lényegében a vizsgálandó település egy kitelepülési folyamat eredményeként jött létre, mely a jászok újkori történetét vizsgálva éppúgy tekinthető megszokottnak, mint rendhagyónak. Annyiban feltétlenül általános, hogy számos jászsági településnek voltak pusztái, elsősorban a Duna-Tisza közén, melyek a múlt század második felében önálló településsé szerveződtek.⁶ Jászszentandrás helyzete ezzel szemben azért speciális, mert az idézett példákkal ellentétben nem egy viszonylag távoli pusztán, hanem egy jászsági település határában, abból kiszakadva önállósult.

Az adott folyamat a falu esetében még jelentős életformaváltással is társult. Jászárokszállás lakossága a múlt század második harmadában zömmel földművelésből, állattartásból, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó iparok üzéséből élt, melyhez a helyi erőforrások és nyersanyagok extenzív hasznosítása mind kevesebb lehetőséget adott.⁷ Nevezetesen ez nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy a szentandrási határ-rész legeltetéssel való hasznosítása meglehetősen kevés családnak biztosított megélhetést, s ennek egyéb megoldásai sem sokkal kecsegtettek. Így a megélhetésüket kereső, azt biztosítani akaró jászárokszállásiak számára két karakteres megoldás

² A tanulmány az MTA Soros Alapítvány támogatásával készült.

³ FODOR Ferenc: *A Jászság életrajza*. Budapest 1942. 424.

⁴ ERDEI Ferenc: *Magyar tanyák*. Budapest 1976. 233-234.

⁵ KISS József: *Jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig*. Budapest 1968. 143.

⁶ FODOR F. 1942. 423.

⁷ HERBERT János: *Jászárokszállás nagyközség monográfiája*. Karcag, é.n.; FODOR F.: 1942. 401-410.

kínálkozott: önálló tanyás szisztémát követő, vállalkozáson alapuló gazdálkodást teremteni a szentandrás határrészen, vagy bér munkásnak elszegődni a nagy állami építkezésekhez kubikosnak.

Jászszentandrás önállósodásával eltérő életfeltételek alakultak ki a két településen, melynek egyik jellegzetessége a birtokok nagyságának jelentős eltérése. A földbirtoknyilvántartás szerint valamivel gyengébb volt a szentandrás földek termőképessége, mint az árokszállásiaké, hiszen az előbbieket átlagos aranykorona-értéke 12,05, az utóbbiaké 13,89 volt. Megjegyzésül ide kívánczik, hogy Jászszentandrás századunk első felében nem annyira a kibocsátás és az elvándorlás dominált, hanem inkább a környező községek földjeinek bérbevétele, az árendálás volt jellemző.⁸

A földbirtokok nagyságának alakulása a két településen (katasztrális holdban)⁹

	0-10	1-5	5-50	10-25	10-100	50-100	100 fölött	25 fölött
Jászárokszállás								
1910	481	–	–	–	589	–	19	–
1935	–	507	853			8	1	–
1949	–	917	345	466	–	–	–	120
Jászszentandrás								
1910	374	–	–	–	215	–	1	–
1935	–	610	452	–	–	6	1	–
1949	–	666	242	204	–	–	–	36

Tovább színezi a legelőnek használt szentandrás határt feltörők törekvéseit az a tény, hogy ők az elmúlt évszázad folyamán nemcsak lakóhelyet váltottak, hanem új gazdálkodási formákat is elsajátítottak. Részben a hevesi határral való közvetlen érintkezés következtében intenzív kert- és szőlőművelést honosítottak, illetve tanultak meg, ami, néhány jászági települést (Jászberény, Jászfelsőszentgyörgy és Jászfényszaru) leszámítva, korántsem mondható általánosnak. Jól mutatja ezt az egyik legintenzívebb kertkultúra, a szőlő területének nagymérvű térnyerése a községben, ami az anyaközségben és a szomszédos Jászapátin éppenséggel visszaesést mutatott.

A lezajlott változásokat sajátos módon igazolta vissza a lakossági megítélés. A környékeliek véleménye szerint – amit a helybeliek sem utasítanak vissza Jászszentandrás napjainkra gazdagnak mondott, tehetős faluvá vált. S ez az anyatelepülésükről korántsem állítható.¹⁰

⁸ Helyszínen gyűjtött visszaemlékezések alapján.

⁹ *Adatok Szolnok megye történetéből I.*, Szerk.: TÓTH Tibor, Szolnok, 1980. 230., 378.: valamint a helyszínen gyűjtött visszaemlékezések alapján.

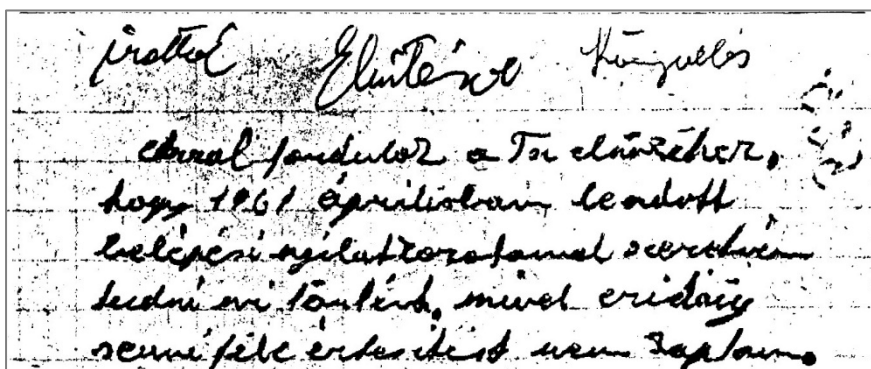
¹⁰ Saját gyűjtéseim alapján.

A szőlőterületek alakulása a három településen¹¹

	Község	Belterület
1895		
	Jászapáti	180
	Jászárokszállás	307
	Jászszentandrás	86
1935		
	Jászapáti	84
	Jászárokszállás	163
	Jászszentandrás	400
1957		
	Jászapáti	27
	Jászárokszállás	31
	Jászszentandrás	448

Az utóbbi évtizedek migrációs folyamatainak okai és következményei

Elemzésem kiindulópontjául a második tsz-szervezés időszakát tekintetem, melyet egyebek mellett demográfiai tényezők, faluelhagyások is indokolnak. A hatvanas évektől kibontakozó robbanásszerű változás akkor érzékelhető igazán, ha a korábbi évtizedek népesedési adataira is egybevetjük ezeket a számokat.

Máté István 1961. június 7-i levelének részlete, melyben a Petőfi Tsz.-nél érdeklődik belépési nyilatkozatáról¹²

¹¹ TÓTH T. 1980. 231., 379.

¹² SZML Jászszentandrasi Petőfi Tsz. 1112. 1961-1964. 5. d.

A népességszám alakulása a Jászság településein¹³

Község	1870	1949	1970	1980	1987
Alattyán	2 175	2 674	2 203	2 089	2 102
Jánoshida	2 736	4 307	3 484	3 037	2 875
Jászsalsószentgyörgy	5 013	5 006	4 481	4 157	4 162
Jászapáti	8 485	10 976	10 424	10 332	10 026
Jászágó	1 436	1 934	1 424	1 052	954
Jászárokszállás	8 187	11 626	10 139	9 522	9 345
Jászboldogháza	1 143	2 242	2 050	1 968	2 035
Jászdózsa	3 037	4 252	3 373	2 810	2 560
Jászfelsőszentgyörgy	1 649	2 807	2 185	1 967	1 884
Jászfényszaru	4 582	7 753	6 869	6 429	6 181
Jászivány	746	1 131	889	618	513
Jászjakóhalma	3 637	4 277	3 570	3 234	3 201
Jáskisér	5 039	7 585	6 816	6 346	6 389
Jászladány	6 321	9 377	8 350	7 189	6 503
Jásztelek	2 291	2 738	2 018	1 750	1 779
Pusztamonostor	1 246	1 918	1 887	1 873	1 899
Jászberény	19 090	27 526	29 793	31 162	30 509
JÁSZSZENTANDRÁS	1 465	5 337	4 300	3 615	3 314

Az utóbbi 100–115 év adataiból kiviláglik, hogy a történelmi táj népessége az ötvenes évekig egyenletesen emelkedett. Ha az 1870–1970 közötti száz esztendő adatait vesszük alapul, akkor megállapítható, hogy a települések népessége erőteljesen emelkedett, mely alól a szerény mértékben csökkenő Jászágó, illetve a nagyobb arányban visszaeső Jászsalsószentgyörgy és Jásztelek képez kivételt. (De 1949-ig ezen községek lakosság száma is emelkedést mutatott.) Rajtuk kívül megkülönböztethetünk:

¹³ *Népszámlálási adatok.* Bp 1980. Szolnok megye adatai.; *Szolnok megye statisztikai évkönyve.* Szolnok, 1989.

- szerény növekedésű (11,1 – 19,2%): Alattyán, Jászdózsa, Jászfákóhalma, Jászivány,
- közepes növekedésű (22,9 – 39,9%): Jánoshida, Jászapáti, Jászárokszállás, Jászfelsőszentgyörgy, Jászládány, Jászkisér, Jászfényszaru,
- erőteljesebb növekedést mutató településeket.

Az utóbbiak közül messze kiugró adatot, 193,5%-os növekedést produkált Jászszentandrás, hiszen valamennyi településnél lényegesen nagyobb ütemben emelkedett lakosainak száma. Az őt követő, szintén tanyás gazdálkodásra lehetőséget biztosító területen önállósult Jászboldogháza haladja meg még lényegesen az 50% körüli mutatókat. A tájék legvárosiasabb települése, Jászberény 44,2%-ot produkált.

Ellentétes folyamatok jelentkeztek a hatvanas években, lökészerű változásokkal. Ezek mögött nem nehéz megtalálni a mezőgazdaság erőszakos kolhozosításának, átszervezésének folyamatát, mely – az adatok bizonyossága szerint is perspektívátlaná tette az itt élők egy része számára a helybenmaradást. Az előbbiekkal szemben ekkorra már az elvándorlás lett a jellemző:

- erőteljes, 20%-on felüli (Jásztelek, Jászivány, Jászágó),
- jelentős, 11% közötti (Jászdózsa, Jánoshida, Jászszentandrás, Jászfelsőszentgyörgy, Jászládány),
- közepesen erős (valamennyi további község) esetében.

Tőlük szerényebb mutatókat csak Jászberény és a korábban nagyszámú cselédséggel rendelkező, a kolhozosításba jobban beletörődő Pusztamonostor produkált, de ezek is elvesztették lakosságuk jelentékeny hányadát.

Az iméntiekhez hasonló tendenciák érvényesültek a hetvenes években. A tájegység összességében szerényebb mértékű csökkenést mutat. 9 településen mérséklődtek, 8-ban emelkedtek a korábbi elvándorlási arányok. Jászberény újra pozitív egyenlegűvé vált, két kistelepülésen viszont egyenesen kiürülési tendenciák mutatkoztak. (Jászágó, Jászivány). Megállt vagy csökkent az elvándorlás a városiasodó Jászapáti, az akkor új ipartelep befogadó Jászboldogházán, és továbbra is megőrizte helyét e kategóriában Pusztamonostor. Jászszentandrás akkorra már egyértelműen jelentős vándorlási veszteséggel rendelkezők sorába került. A térszerkezet népesítés-riasztó hatását a hetvenes években tovább fokozta annak újabb, háztáji és részesművelés-ellenes változata.¹⁴

Ehelyütt feltétlenül érdemes kitérni az elvándorlás irányaira, amelyek nagymértékben módosultak. Ennek egyik megnyilvánulása Jászszentandrás az anyaközséggel

¹⁴ *Falukutatás Jászszentandrás*on. Főiskolai kiadványok 4. Jászberény, 1981. 34-35.

fennálló kapcsolatok intenzitásának megváltozása. Jóllehet a névanyagban változatlanul kimutatható annak megléte,¹⁵ mégis a kapcsolatok meglazulásáról beszélhetünk. Eredetileg azért, mert a község el akart szakadni anyaközségétől, s Jászapátihoz közeledett, ahová egyre több érdekeltsége fűződött. A közigazgatásból adódó kapcsolatok mellett Jászapáti lett a szentandrásiak első számú piacozási helye, és ugyanott szerezhették be a szükséges áruféleségeket is. A modernizáció tovább fokozta az anyaközségtől való eltávolodást: a két települést nem köti össze műút, nincs autóbusszjárat, és hiába van Jászárokszálláson gimnázium, a jászszentandrási gyerekeket a jászapáti gimnáziumba íratják be szüleik. Az iskolázás szerepének növekedésével egyre jobban szóba kerültek távolabbi városok is. Természetes módon Jászberény, majd a megyeszékhely, sőt újabban Eger. Nem annyira az iskolázás, hanem sokkal inkább a munkahelyek szélesebb választéka és a jobb kereseti lehetőség befolyásolta a főváros vonzásának nagymértékű növekedését, és hasonló motivációk munkáltak az északmagyarországi települések választásánál.

Végül érdemes megemlíteni azokat a tényezőket, melyek Jászszentandrás speciális földrajzi és közigazgatási helyzetéből származnak. Mivel közvetlenül határos Heves megyével, így meglehetősen sokirányúak a szomszédos településekkel fenntartott kapcsolatok. Sokan járnak a visontai bányába dolgozni, gyakoriak az összeházasodások. Ezzel ellentétben meglehetősen rosszak a tömegközlekedés feltételei.

Hosszú ideje kézenfekvő lett volna, hogy a keresőképes lakosság Heves városában találjon munkát, de mivel nincs a munkakezdéshez igazodó autóbusszjárat, így az meghiúsult. Ugyanakkor számos építőipari munkás buszozik naponta Szolnokra és Budapestre.

Jászszentandrás népesedési viszonyainak változása

A hatvanas évek végén, amikor először jártam a faluban, még a belterület is „tanyás” jellegű volt. Középen ott állt a híres Aba-Novák Vilmos és Chiovini Ferenc freskóival díszített templom, de nagyon sok olyan foghíjas „utca” akadt, melyben csak házhelyek voltak, de házak nem. Azóta alaposan megváltozott a falukép, a belterület mindinkább beépült. A korábbiakra jellemző folyamat megfordult, s az „igazi tanyás” részek fokról fokra veszítettek jelentőségükből. Az átalakulás háttérében agrotechnikai, megközelítési tényezők húzódnak meg. Ennek megfelelően lassúbb volt a felszámolási folyamat a Járás és Felső tanyai részen, ahol tovább maradhatott fenn a háztájival kombinált tanyasi gazdálkodás, és homokos határrész lévén jobban megközelíthetőek voltak ezek a területek. Ezzel szemben a további tanyaterületeken éppen ellenkező tendenciák érvényesültek.

Adataim részben helyszíni megfigyelésekből származnak, valamint abból a vizsgálatból, amely 963 Jászszentandrásos iskolába járt, 1940 és 1955 között született

¹⁵ FARKAS Ferenc: Jászszentandrás és Jászfákóhalma hivatalos személyneveinek összevetése. In: PETHŐ László – FARKAS Ferenc: *Két dolgozat Jászszentandrásról*. Budapest 1986. 93-123.

személy lakóhelyváltásának adatait dolgozta fel. A vizsgált személyek lakóhelyei 1989-ben a következőképpen alakultak¹⁶:

Jászszentandrás	370
Budapest	102
Budapesti agglomeráció	26
Jászberény	52
Jászapáti	33
Heves	36
Szolnok	20
Jászsági község	25
Heves megyei község	42
Heves megyei város	18
Más alföldi város	17
Más alföldi község	3
Északmagyarországi város	3
Északmagyarországi község	1
Dunántúli város	11
Dunántúli község	3
Nyugat-Európában él	7
Elköltözött, de lakóhelye ismeretlen	82
Nincs adat	112

A külterületi lakosság korösszetételének mutatói tovább árnyalják ezt a képet. A belterület mutatói szinte változatlanok, vagy csak szerény elmozdulást mutatnak a fokozatos előregedés irányában.

A tanyákon az előregedés határozott jelei mutatkoznak, a gyerekek és a fiatalok – korábbi arányszámukhoz képest – szinte eltűntek innen. Ehhez a kiürülési folyamat-hoz feltétlenül hozzájárultak a hatvanas-hetvenes évek iskolafelszámolási lépései.

¹⁶ A vizsgálat részletes adatai a Soros Alapítvány részére készült kutatási jelentésben találhatók.

Jászszentandrás népesedésének alakulása¹⁷

	1960		1970		1980	
Településrészek	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Belterület	535	568	613	688	1151	1200
Alsótanya	206	215	154	180	96	96
Felsőtanya	706	746	507	536	249	271
Hevesi határút	5	6	40	57	27	27
Járás tanya	436	450	350	391	115	129
Meggyesi rész	106	111	102	77	14	17
Tadrai rész	260	276	45	45	8	8
Telekrész	210	196	98	97	28	33

A bel- és külterületi lakosság számának alakulása¹⁸

	Korcsoportok	Belterület	Külterület
1960			
	0 – 14	259	881
	15 – 39	413	1325
	40 – 59	265	1075
	60-	166	648
1970			
	0 – 14	253	437
	15 – 39	422	679
	40 – 59	350	788
	60-	276	775
1980			
	0 – 14	236	70
	15 – 39	357	154
	40 – 59	320	186
	60-	238	203

¹⁷ Népszámlálási adatok. Budapest 1980. Szolnok megye adatai.; Szolnok megye statisztikai évkönyve. Szolnok, 1989.

¹⁸ Uo.

Megjegyzésül feltétlenül ide kívánczik még, amit ezek az adatok nem képesek igazán illusztrálni, hogy tudniillik itt többirányú mozgás zajlott le. Végeredményben nemcsak a külterületi lakosság távozott el a faluból, hanem megosztottabban jelentkezett ez a folyamat. Mind a bel-, mind a külterületiek közül távoztak. Az elköltözők sorában a fiatalabb korosztályok és a külterületen lakók voltak többségben. A külterületiek vándorlási iránya megosztott volt, egy részük messzebbre, más részük a faluba költözött, így ők nem a falut hagyták el, hanem eredeti lakó- és munkahelyüket.

A változások a foglalkozás-szerkezetben is megmutatkoztak. Fokról fokra került előtérbe a nők munkába állása. (1960-ban 601, 1970-ben 492, 1980-ban 579 volt a számuk.) Ugyanebben az időszakban a kezdetekben alig mutatott változást az aktív keresők foglalkoztatása. Mintha mi sem változott volna, a mezőgazdasági tevékenység jelentette az elsősorú megélhetési forrást. Mindenesetre már a hatvanas években csaknem felére csökkent az agrárszektorban foglalkoztatottak aránya, s csak igen lassan teremtdtek más munkalehetőségek. A foglalkozásszerkezet adatai egyébiránt még inkább igazolják azt, hogy a korábban oly vonzó külterületi lehetőségekről fokról fokra le kellett mondani.

A termelőszövetkezet létrejöttének körülményei és a megalakulás következményei

A két világháború közötti időszak földhasznosításának jellemzői keveset változtak a hatvanas évekig. A falu – sok más magyar településhez hasonlóan – két tsz-szervezést ért meg az 1945 utáni időszakban. Az 1948-ban megalakult, majd felbomlott, átalakult és újjászervezett tsz-ek jelentősége meglehetősen csekély volt, hiszen a 7781 katasztrális holdnyi határból mindössze 601 kh-n gazdálkodtak.¹⁹ Az 1961-ben végrehajtott kolhozosítás viszont már az egész falut érintette. Néhány évig három tsz is működött a faluban. Közülük a Haladás volt a legnagyobb (2658 kh – 559 tag), ezt követte a Petőfi (2172 kh – 560 tag), míg legkisebb területen az Aranykalász gazdálkodott (1536 kh – 397 tag). A tsz-ekhez való viszonyulást többféle tényező és hatás befolyásolta. Elsőként a központi hatalom megnyilvánulásait érdemes megemlíteni. A korabeli törvényerejű rendelet meglehetősen rigorózan szabályozta a tsz-tagok helyzetét. Eszerint a tsz-ből a belépést követően három évig nem lehetett kilépni.²⁰ Sőt, a kilépés mellett döntő tag nem hagyhatta el a munkát, s csak a közgyűlés határozata alapján távozhathott. A kilépő tagot a röghözkötés mellett egyfajta kiközösítéssel is sújtották.²¹ Jászszentandrason a falutól legtávolabbi, leg-

¹⁹ PETHŐ L. – FARKAS F. 1986.93-123.

²⁰ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. 7. sz. törvényerejű rendeletének 17. paragrafusa I. bekezdésében foglaltak szerint: „A tsz-ből a belépést követő három évig nem lehet kilépni. A kilépési szándékot legalább hat hónappal a gazdasági év vége előtt a vezetőségnél be kell jelenteni, a bejelentés elfogadása felől a közgyűlés határoz. A kilépő a gazdasági év végéig köteles a közös munkában részt venni, ez alól a közgyűlés öt felmentheti.” *Magyar Közlöny* 1959. 29. sz. 191-202.

²¹ Uo. 31. paragrafus: kilépés vagy kizárás esetén ... kell a tag által bevitt földdel azonos értékű, lehetőleg azonos nagyságú és művelési ágú földet elsősorban a tsz. szétszórta fekvő parcelláiból vagy a tanács vb. által erre a célra átcengedett állami tartalékföldből, ezek hiányában a táblák szélén lévő földekből a tagok részére kiadni.”

rosszabb minőségű erki határrészre száműzték az „idők szavát megérteni nem akaró” gazdákat. Az említett rendelkezés más pontjai jó előre igyekeztek gátat vetni annak, hogy a faluról távozó munkaerő máshol találjon alkalmazást.²²

Az aktív keresők foglalkoztatás-szerkezetének alakulása²³

Év és terület	Mezőgazdaság	Ipar	Egyéb népgazdasági ág
1960			
Belterület	286	102	135
Külterület	1589	189	126
1970			
Belterület	263	130	155
Külterület	838	101	63
1980			
Belterület	346	319	377
Külterület	236	149	69

Végeredményben ugyanezt a szellemet képviselte a korabeli „középszint”, a járási vezetés, sőt még a túllicitálástól sem riadt vissza.²⁴ A Végrehajó Bizottsági ülésekre készült egyes tanácsi jelentések arra engednek következtetni, hogy a helyi hatalom kettős játékba kezdett: megkísérelt a felsőbb elvárásoknak is eleget tenni, de az adott realitásokkal is számolt.²⁵

Az idézett 24. sz. jegyzet utal arra, hogy családonként lényegében csak egy ember lépett be, ami a tényleges munkavégzés során még ennél is szerényebb aktív részvételt jelentett. Tehát a tsz-ek már alapításuk időszakában sem számolhattak a teljes tagsággal mint tényleges munkaerővel. Emellett más adatok arra utalnak, hogy még a legnagyobb munkacsúcsok idején is csak egy szűkebb körnek voltak képesek munkát biztosítani. 1961-ben például 864 kh-t kellett learatni, melynek a fele (430 kh) kézi aratásra várt.²⁶ A beszámoló szerint erre 73 aratópár jelentkezett, miszerint 1 párra 6

²² Uo. II. paragrafus 3. bekezdése szerint: „A tsz-tag munkaviszonyt kizárólag ideiglenes jelleggel, a tsz vezetőségének előzetes hozzájárulásával létesíthet.”

²³ *Népszámlálási adatok*. Budapest 1980. *Szolnok megye adatai*.; Szolnok megye statisztikai évkönyve. Szolnok, 1989.

²⁴ Részlet a járási tanácselnök 1960. január 11-én elhangzott hozzászólásából: „Nem tudok egyetérteni azzal, mint ahogy ... mondja, hogy a tagok elmennek a tsz-ből, nem fogják őket keresni ez káros. Ehelyett azokat a tagokat, akik a tsz-ben nem megfelelően dolgoznak, ki kell zárni.” *SZML Jászszentandrás Községi Tanács V. B. üléseinek jegyzőkönyvéből*. 1960. január 11.

²⁵ Uo. Részlet a V. B. ülésre készült jelentésből: „A tervekben rögzített termelési feladatok végrehajtása a tsz-ekben lévő 1230 családra vár, illetve arra az 1523 termelőszövetkezeti tagra, melyek három tsz-ükben tagként szerepelnek. Termelési terveinket figyelembe véve, a közös munkában résztvevő tagok száma 1038 főt tesz ki. Ténylegesen azonban 1961 évben a tavaszi mezőgazdasági munkák beindulásánál 961 fő vette fel a munkát, a tsz-ben lévő tagok 60%-a.”

²⁶ Uo.

kh jutott. Ez annyit jelent, hogy már a kezdetekben a gépesítettség szerényebb színvonalán is – alig néhány száz embernek tudtak a közösen művelt területeken munkát adni. Mindezek ellenére a helyi közigazgatás igyekezett korlátozni a munkaerő távozását a faluból, s nemcsak rajta múlt, hogy nem tudott „kellő eredményt” felmutatni.²⁷

Áttekintésünk példázza azokat a térbeli és társadalmi mozgásokat, melyek a hatvanas évektől gyorsultak fel Magyarországon. A járszági községben lezajlott folyamatok jól mutatják, hogy ezek a mozgások náluk nem öntörvényűen, hanem a politikai erők által diktált módon mentek végbe. Az esetek egy részében a döntések végrehajtói túllicitálták a döntéshozókat, máskor viszont több-kevesebb sikerrel tértek ki a központi direktívák elől.

*Államosított épületből 1958-ban kialakított szentandrásai egészségház
(SZML Fotógyűjtemény)*

²⁷ Uo. „Problémát okozott viszont az, hogy a felsőbb szakigazgatási szervek csak későn, 1961. március 3-án szabályozták egységesen a munkáltatási igazolások kiadását, melynek következtében megnövekedett az eljáró dolgozók száma. A V. B. által kiadott 80 db munkáltatói igazolás jelentősen hozzájárult a nem tsz-tag mezőgazdasági dolgozók és családtagjaik iparban, valamint állami gazdaságokban történő elhelyezkedéséhez, az elvándorláshoz. A község tsz-einek komoly gondot okoz, hogy egyes állami gazdaságok figyelmen kívül hagyva a rendelkezéseket, munkaszerződéssel, a V. B. hozzájárulása nélkül alkalmaznak dolgozókat.”

TISZAMENTI MONTÁZS²⁸

Tíz éve járunk rendszeresen ebbe a Tisza menti faluba. Egy kis parasztházat és a hozzá tartozó kertet gondozzuk. Természetesen a folyó adta lehetőségeket, a homokos strandot is használjuk és túráztatunk a Tiszán. Ismerőseink vegyes érzelmekkel hallgatják beszámolóinkat, s némi hitetlenkedéssel meg is szokták kérdezni: ti egyáltalán be mertek menni Tiszaroffra, ebbe a cigányok lakta faluba? – Igennel szoktunk válaszolni.

A falut Tiszasüly felől járó kompon szoktuk megközelíteni, az átkelés során meghallgatjuk a legfrissebb információkat. A komp kezelői általában naprakészek. Panaszkodnak, ha régóta esett az eső, ha pedig az ellenkezője fordul elő, akkor amiatt elégedetlenkednek. Tőlük halljuk, hogy ebben a faluban elviselhető a cigány-magyar együttélés. Értesüléseik szerint sokkal nagyobb konfliktusok akadnak a két szomszéd faluban Tiszabőn és Tiszaburán.

A közvetlen információszerzésen túl – élve a digitális keresés előnyeivel – rákerestem a megyei, és néhány központi lap, folyóirat Tiszaroffról szóló, cigányokkal foglalkozó tudósításaira. Az összegyűjtött könyvekből és cikkekből vázlatos, de mégis differenciált kép bontakozott ki a faluról. (Az adatgyűjtés során Tiszaroff történéseire koncentráltam, esetenként, a kézen fekvő összehasonlítás érdekében a két közvetlen szomszéd község történéseit is felidéztem.)

Egy megyei monográfia, ami nem tud a cigányokról

A község területe 19.695 kat. hold. A községházán 3 jegyző és 4 irodai alkalmazott intézi a község ügyeit. A körorvos helyben lakik, gyógyszerháza is van. Ingatlan vagyona: 9 épület és 43 kat. hold föld. Lakosságának lélekszáma 5283, ebből Pusztagyendán 1100 ember lakik állandóan, Pusztakolháton pedig 290. 1930-ban a lakóházak száma 1112 volt. A lakosság közül 2803 ref., 2350 rk., 22 ev., 43 gk., 58 pedig izr. vallású. A természetes szaporodás 1,11%. A reformátusoknak és katolikusoknak helyben anyagyházuk van.

Schefftsik György:

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene – Szolnok 1935.

²⁸ Válogatás a helyi sajtóból és könyvekből.

Eltaszítódás a könnyelmű nomád élettől – optimista tudósítások a hatvanas évekből

Van, akire maguk közül is felnézzenek

Igazi kis otthonok a putrik helyett, itt a cigánysoron. És amikor kérdelem, mikor és miből építették; mint a visszatérő refrén, úgy hangzik: „Hát kérem szépen, mi dolgozunk.” A munka, a rendszeres helyhez kötöttség, a nemes érzelmek, az emberi közösség megismerése vitte közel ezeket az embereket a kultúrához és egyben el is taszította őket a nomád, könnyelmű élettől, a vad elszigeteltségtől. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy itt, a tiszaroffi cigánysoron csak ilyen igazi otthonokat találtam. Van még itt sok keserves, piszkos putri, rosszul ápolt gyerek, babonás, az ismeretlentől féltő cigányasszony. De már van, akire maguk közül is felnézzenek.

Lingurár Illésné, a gyerek anyja, szép fiatal asszony. Mire a kapun benyitunk, a három lurkó egyik erősebb, egészségesebb, mint a másik – már körülveszi. Hírül adták anyjuknak, hogy vendégek jönnek. A rádió szól, a villany ég a szobában és konyhában. Az asszony úgy nyit ajtót, mintha mondaná: nézzétek, fény és pompa. A szó szolgai értelmében nem tárul elénk pompa, de mi lenne ez más annak az asszonynak, aki férjével együtt építette a házat, akinek két keze munkája minden vályogban ott van. Lingurár az építőiparban dolgozik. Forintot forintra raktak, maguk vetették ki a vályogot szombat és vasárnap. Nagy-nagy erőfeszítéseket tettek, hogy a három gyerekkel kitörjenek a putriból. Sikerült. A lakás ragyogó, tiszta, világos, egészséges. A dupla ágyon színes, tarka ágyterítő, modem fodorral. De az ágy másik részén még csak egy hófehér lepedő helyettesíti az ágyterítőt. „Arra még nem tellett” – mondja Lingurárné. Mintha restelkedne a felszerelés hiányossága miatt. Pedig nincs miért restelkednie. A gyerekeik már villanyfénynél tanulnak és ő az, aki szigorúan ellenőrzi a három fiú leckéjét, tanulmányi előmenetelét. A három fiú külön fekhelyen alszik. És azt hiszem, abból a mélységből, ahonnan jöttek, ez már az elérhető magasságok egyike.

A cigánysoron hamar híre jár, hogy idegenek vannak itt. A vad elzárkózás helyett a vendég várás a jellemző a legtöbb helyen. Szinte házról házra kell mennünk, hogy a sértődéseket elkerüljük. A következő vendéglátó Klári, a jókedvű, erőteljes cigányasszony, aki most jött haza a tsz-ből, férjével együtt kint dolgoznak. – Annyira restellem, hogy így kell bevezetnem magukat a szobába, de hát nem ágyaztam be reggel. Korán indultunk a kukoricatöréshez. – S valóban, két nyitott ágy a szobában. Ezek arról tanúskodnak, hogy a háziasszony nagyon elfoglalt. A két nyitott ágy rózsaszín huzata tisztaságról, rendszeretetről, jól kezelt fehérneműről beszél.

Lendvai Vera: Mi van veled Illés? – Népszava 1963. október 13.

Sok eset mutatja, hogy az emberek hálásak a felvilágosító szóért és fokról fokra változik gondolkodásuk, ha jó szívvel, szeretettel fordulunk hozzájuk. A tiszaroffi orvos elmondta, hogy ma már egészen egyszerű, betegségnek alig mondható panaszokkal is felkeresik. És így neki is, úgy, mint az ország más részében működő orvosoknak, több lehetősége nyílik a megelőző, gyógyító munkára, és ezzel együtt az elmaradottság ellen is felveheti a harcot, segíthet az új gondolkodás- és életmód kialakításában is.

Lendvai Vera: Babona tegnapból – Népszava 1964. november 11.

Az ígéret igazi földje: a Tisza-Balaton

A hatalmas építkezés persze kívül-belül is ható változásokat érlel. A rövidesen itt párolgó hatalmas víztükör a réginél is mozgalmasabb pezsgést varázsol e tájra. Abadszalókon és Tiszafüreden például üdülőövezet születik, s ez frissítő áramot visz a környék. Tiszaszöllős, Tiszabura, Tiszaroff, Tiszaderzs lakosainak életébe. A vállalatok máris 500 helyet igényeltek, s ezer „magán”-kérvény is érkezett a megyékből a „második Balaton” mellé.

Putritelep és cigánybíró tanácsstag

A sekélyes tavacska partján fekvő putritelep szinte „idillikus” képet nyújtana, ha nem tudnám, hogy beljebb, a tapasztott földű viskók mellett ásónyomra fakad a víz, a ragacsos, szemetes talaj egészségtelen levegőt borít az itt lakó családokra. (Tiszabura – a szerkesztő megjegyzése.) Jövőre már húsz házuk felépül a község, illetve a tiszaroffi és a burai tsz segítségével. Az egykori kéregetők utódai már a község közepén is gyönyörű házakban laknak, s Fehér Lajos „cigánybíró” fia már a község dolgaiba beleszóló tanácsstag.

Jakab Ágnes: Befalazott fakupa – Népszava 1970. szeptember 9.

A jubileumi monográfia szintén nem tud cigányokról

A község fennállásának 700. évfordulója alkalmából megjelent – sok levéltári és egyéb forrást feldolgozó – könyv nem tesz említést arról, hogy a faluban cigányok laktak.

Cseppentő Miklós: Tiszaroff története – Szolnok 1971.

Csalog Zsolt felfedezései

Most nyáron is halt bele valaki a Tiszába – a cigányprímás. Ráült egy kűre, meg akart mosdani. Ott csak bokán felül írt neki a víz, de hogy megmozdult alatta a kű, kifordult alóla, ott már midjár mily vót a Tisza, azt vitte magával a szerencsétlent. Nem is lett meg.

Az öregek meghaltak Németországba, nem láttuk többé őket. Elvitték a két fiokat is, megölték Sanyit is – az nagyon rossz vót, nagy bánata szüleinek, ivott, meg egy cigányjánnyal vót összeállva, meg se nősült – no, Sanyi is odamaradt.

*Csalog Zsolt: Parasztregeény – Szépirodalmi Kiadó 1985. 92. o.*²⁹

Van elig sok cigán Tabon. Igencsak legtöbb csak kéregetett, télen szedték össze a fagyos répát, krumplit bengiszte, abból iltek, ahogy iltek. Válykot vertek, tapasztottak esetleg, meg hajtani mentek. Mondták is, hogy azért van sok cigán itt, mert az urak hozták elő őket, vadászathoz, nyúlat hajtani.

Van elig sok cigán, külön cigánsoron – Bike utca az most. Ott laktak még a muzsikusok is, híres jó zenészek, nem szabad vót azoknak se begyűnni a faluba lakni, ezelőtt tilos vót, hanem úgy csináltak, hogy legvigin a sornak ípitettek takaros házakat. Cserepes ház is vót közte, szí kis kert vót előtte – szóval látszott, hogy rendesebb család. Hát űk jó pízit kerestek, hintón hordták az urak űket muzsikálni, de remek bandákat! Kelltt is akkor jól tudni, az uraknak akárhogy nem muzsikálhattak!

Csalog Zsolt: Parasztregeény – Szépirodalmi kiadó 1985. 96. o.

A rendszerváltás előszelei, Farkas Flórián színrelépése

A harmincadik évében járó, Tiszaroffról származó fiatalember, a múlt év őszétől már nem egyszerűen társadalmi aktivistaként hallatja szavát, hanem hivatalosan – ha úgy tetszik: főfoglalkozásban – is a cigányságért dolgozik. A hivatalos titulusa szociális cigánycsalád-gondozó. A megyében az egyetlen, aki ilyen munkát végez, s maga is cigány származású.

Nem tudok szabadulni a gondolatától: ahhoz, hogy valaki otthagyjon egy, a mostanihoz képest majdnem duplán fizető csoportvezetői állást, feladjon egy frissiben felépített, kényelmes, szépfekvésű lakást, s felszámoljon egy biztos egzisztenciát a bizonytalan kedvéért, nos, ahhoz megszállottnak kell lenni. Hogy miért (is) gondolom ezt? Az országban összesen több mint kétszáz cigánycsalád-gondozó dolgozik, s közöttük csak elenyésző számban vannak olyanok, akik maguk is cigányok. Pedig – szerencsére! – az utóbbi években már egyre többen találhatók úgynevezett cigány értelmiségiek, akik egyetemet, főiskolát végeznek, s mégis...

„Egy teljes esztendőbe telt, mire úgy döntöttem, hogy elvállalom ezt a feladatot. Félttem, hogy a változás majd törést fog okozni a család, de főként a gyerekek életében. Nem tudtam, s még máig sem tudom igazán, hogy Tiszaroff, a falusi környezet

²⁹ A regényben Tiszadab-ként használja Tiszaroff nevét a szerző – megjegyzés tőlem.

után, hogyan szokják majd meg Szolnokot... Aztán mégis belevágtunk... Én már belekóstoltam ebbe a munkába korábban, s tudom, hogy ez az, ami hosszú távon az életem értelmét jelentheti.”

Szolnok megyei Néplap 1987. január 22. (A továbbiakban Néplap)

Boldog idők: létezett egy komoly helyi munkahely

A Compact Kereskedelmi Csomagoló Vállalat tiszaroffi gyárában kétszáznegyvenen dolgoznak, ahol különböző élelmiszer illetve vegyiárakat csomagolnak. Képünkön a torta-krémport tasakolják

Néplap 1987. június 27.

Jelenleg Tiszaroff két és félezer lakosa közül mintegy háromszáz az ingázó. Strapás ez a pénzkeresés, noha a több forint reményében az itteni emberek vállalják a hajnali kelést, az esti, koraesti érkezés. Közülük harmincan sincsenek azok, akik nemcsak a délelőttiakat és a délutánokat, hanem a hét napjai közül ötöt is távol töltenek. A fiatalok a munkás-szállót már egyre kevesebben viselik el, bár közülük tartozik Füleki Sándor is, aki szakmáját tekintve építőipari gépszerelő.

Néplap 1988. október 8.

A községegyesítések szorgalmazása, majd szétválása

A megye első gondolata az volt, hogy környékünk három települése, Tiszaroff, Tiszabura és Tiszagyenda alkosson egy közös tanácsot. A tervek szerint ezt követte volna a termelőszövetkezetek egyesítése is, és itt, Tiszaroffon korszerű, új iskola építése. Ez az elgondolás hamar megbukott, főként azon, hogy Tiszabura lakóinak mintegy 70 százaléka cigány, és emiatt nagy volt az ellenállás mind Tiszaroffon, mind Tiszagyendán, ráadásul a tiszaburaiak sem kívántak csatlakozni. Majd miután a megye rájött, hogy a három településen, ötezer ember között lényegesen nehezebben érvényesítheti a cigánypolitikát, mint az önálló Tiszaburán, abban maradtak, hogy egyesüljön Roff és Gyenda. Ez 1977-ben meg is történt. Közepén voltunk egy tervidőszaknak, az új közös tanács úgy döntött, hogy a rendelkezésünkre álló pénzekből megvalósítjuk mindazokat a fejlesztéseket, beruházásokat, melyeket még az önálló tanácsok tűztek ki célul maguk elé. Ezt sikerült is megoldanunk, úgy tapasztaltam, hogy a lakosság megelégedésére. A nyolcvanas években már inkább hallatszott morgolódás mindkét faluból. Túl gyakran változtak a tanácsi pénzgazdálkodás szabályai, így hát bármilyen szép terveink voltak is, nehéz volt azokat végrehajtani.

Hegyes Zoltán – Népszabadság 1990. január. 13

1989. május 11-én soron kívüli ülésen döntött Tiszagyenda Tiszarofftól való szétválása mellett a tanácsülés. Kistelepüléseken élőkől szokatlan politikai kulturáltság jellemezte a döntés perceit, hiszen a kölcsönös elismerés és tisztelet hangjai a két község vezetőit, tanácstagjait a korrekt együttműködést dicsérték.

– Mi indokolta akkor mégis a tiszagyendaiak ilyen szándékát? – kérdezem Szász Györgyöt, a községi közös tanács elnökét.

Minden alaposabb indok nélkül, úgy, hogy nem hányhattunk egymás szemére semmit. A fejlesztésekre, nagyon ügyeltünk, hogy mindkét község arányosan fejlődjön, de ne vádolhasson bennünket a későbbi nemzedék, hogy nem éltünk időiben az adott lehetőséggel. Bartha Tivadar iskolaigazgató, Tiszagyenda előljárója és több tanácstag előtanulmányozást folytattak két nagyközségben, Tiszasason és Nagykörűben, melyek ez év január elsejével nyerték vissza önállóságukat. Igaz, ők is csak rövid időre szóló tapasztalatokkal rendelkezhetnek mindezekig, de mégis a gyendaiak leválása mellett döntöttek.

Néplap 1989. augusztus 5.

Hol kevesebb és hol több a gond?

A tiszaburai tanácsot is feljelentették nemrég. (Máskor is megesett már, mondta Szekeres János tanácselnök, de ez most jóval fontosabb eset azoknál.)

Az ok: a közhasznú munkavégzés. Idézzünk egy rövid gondolatot a népi ellenőrzéshez küldött, kézzel írt levélből: „A falu nyolcvan százaléka felháborodással figyeli, hogy 30-35 börtönviselt cigányt foglalkoztatna a község, de munkát nem tudnak adni nekik.” A folytatásban szemléletesen kifejti a bejelentő, hogy azért a piszmogásért, amit a közhasznú munkások csinálnak, mennyire kidobott pénz az, amit kifizetnek nekik. Ilyen gazdag ez az ország? – teszi fel a kérdést a névtelenségbe burkolódzó szerző, tulajdonképpen választ sem várva rá. ...

Abból a kétszázhetven – kétszáznyolcvan tiszaburaiból, akinek nincs munkája, csak minden másodikkal kell potenciális munkát keresőként számolni. Szerencsére! Sajnos! Szerencsére, mert így ennyivel kevesebb a foglalkoztatási gond, és sajnos, mert ennyien – igaz, egy részük nő – egyelőre nem is akarnak dolgozni. Pedig családjuk érdekei valószínűleg mást kívánnának...

A tanácselnök letompítva fogalmazott e kérdésben, ami tökéletesen érthető, hiszen az újságíró elmegy, ő viszont marad. Irányítania kell a község szekerét az egyetértés, a közmegegyezés irányába.

– A lakosság indulatosan kezeli a cigánykérdést – mondta gondosan ügyelve minden szóra, minden hangsúlyra. – És ennek sajnos, nagyon sokszor megvan az alapja. A Tiszaburán élő cigányok egy részének életmódja, életvitele ugyanis szemet szúr az embereknek, ellenszenvet vált ki, és ennek következményeit viselnie kell sajnos minden cigánynak. Azoknak is, akik rendesen élnek, tisztességesen dolgoznak. A közhasznú munkára járók között olyanok is akadnak, akiknek ez az első állandó munkahelyük. Őket itt kell munkára, egyáltalán a munkába járásra és némi fegyelemre szoktatni. Határozott véleményem, hogy ezt vállalnunk kell, mert nem is létezik más értelmes megoldás!

Néplap 1988. július 9.

Tiszaroffon kevesebb a gond

Napirenden a cigány családok segítése – Ülést tartott a cigányügyi koordinációs bizottság

A megyei tanács cigányügyi koordinációs bizottságának tegnapi ülésén, amelyen részt vett Ürmössy Ildikó, a megyei tanács elnökhelyettese, Szász György, a tiszaroffi tanács elnöke beszámolt a községben élő cigány lakosság helyzetéről.

Tiszaroffon a cigányok száma 1987-ben 347 volt, ez az egész lakosság 14 százaléka. Ilyen arány már sajátos gondokat vet föl. Amellyel föltétlenül foglalkozni kell. A 70-es évek elején eredményesen kezdődött meg a szociális követelményeknek meg nem felelő telep (ez ebben az esetben a cigánytelepet jelenti) felszámolása, de a folyamat később lelassult, még ma is van tíz putriszerű építmény a községben.

Másik nagy gond a foglalkoztatás. Tiszaroffon 182 munkaképes korú cigány (102 férfi és 80 nő) lakik, közülük 77,5 százalék rendelkezik állandó munkaviszonnyal. Nehezíti a helyzetet, hogy a munkaképes kordáknak csak 22 százaléka talált helyben munkát. A cigányok nagy része segédmunkás vagy betanított munkás, és e rétegek elhelyezkedése egyébként is egyre nehezebb.

Jelentős eredmények vannak az oktatásban, minden 5 éven felüli gyermek óvodába jár. Növekszik a 8. osztályt elvégzők aránya, továbbtanulásuk azonban (szakmunkásképzőben vagy középiskolában) még elég ritka jelenség. Az egészségügyi helyzet javult a cigányság körében, azonban még mindig nagy az elmaradás a község egészéhez viszonyítva. A cigány lakosság egészségi állapota rosszabb, átlagéletkora pedig körülbelül tíz évvel alacsonyabb. Fölmerült a cigány értelmiség szerepe, az egészségügyben a véradás és az ezzel járó orvosi vizsgálat propagálása a cigányság körében, igény több cigány tanácstag választására és önkéntes rendőr(ök) beállítására. Összességében a bizottság, a gondok ellenére, a tiszaroffi helyzetet javulónak és biztatónak ítélte, hozzátéve, hogy a javulás fenntartása a nehezebb gazdasági helyzetben is fontos feladat lesz a községben és azon kívül is. Ezután a koordinációs bizottság a cigány-család-segítők éves tevékenységét értékelte. Megyénkben 1984 óta tart a cigány családokat segítő hálózat kialakítása, ez a feladat mintegy 15-16 ember beállításával oldható meg. Jelenleg tízen foglalkoznak a rászoruló cigány családok segítségével főállásban. Hárman pedig részfoglalkozásként végzik ezt a munkát. Eddig Tiszaburán, Tiszabőn, Törökszentmiklóson, Kunmadarason, Karcagon, Szolnokon, Öcsödön, Jászapátin, Jászládányban, Jásztelken és Jászberényben dolgozik családsegítő. A közeli jövőben Kisújszálláson és Csépán áll be, és a két részfoglalkozású státuszt főállássá alakítják.

A koordinációs bizottság elismeréssel állapította meg, hogy a családsegítők munkája hasznos és eredményes, ugyanakkor óvott attól, hogy e központok bürokratikus segélyelosztó helyekké váljanak, és hangsúlyozták a felszólalók, hogy a központok munkatársai igyekezzenek a családokkal együtt megoldani a gondokat, segítsék őket. S ne helyettük intézkedjenek.

A cigányügyi koordinációs bizottság a továbbiakban a cigány gyermekek részére szervezett nyári felzárkóztató tábor tapasztalatait, majd a szolnoki Barna Gyöngyök cigány népművészeti együttesben folyó munkát értékelte.

Néplap 1988. november 3.

Terv Tiszabő társadalmi-gazdasági helyzetének javítására

Tavaly három évre szóló intézkedési tervet dolgozott ki Jász-Nagykun-Szolnok Megye Tanácsa a régió egyik legelmaradottabb települése, Tiszabő társadalmi gazdasági helyzetének javítására. A teendők meghatározását egy átfogó vizsgálat előzte meg, amelynek során feltérképezték a Tisza menti község szociális, jövedelmi és egészségügyi viszonyait, valamint a lakosság megélhetési lehetőségeit. A tanulmány elszomorító megállapításai között szerepelt, hogy az utóbbi száz évben prosperáló falu az 1980-as évek közepére szétzilált, elszegényedett településsé vált. A kétezer lélekszámú Tiszabőn majdnem minden negatív társadalmi jelenség – szegénység, munkanélküliség és iskolázatlanság – megtalálható, amelyhez kísérő-jelenségeként társul az elvándorlás és a cigánylakosság számának emelkedése.

Az intézkedési terv első lépéseként 3 millió forintot biztosítottak a településen dolgozó pedagógiai intézmények felszereltségének minimális fejlesztésére. A pénzösszegeből az ottani pedagógusok fizetésemelést és 800-2500 forint közötti különleges munkahelyi pótlékot kaptak, míg a pályakezdő szakemberek letelepedésének elősegítésére pénzalapot képeztek. A gyors anyagi segítség hatására az oktatási intézmények munkaerőgondja jelentősen mérséklődött. A meglehetősen rossz tárgyi feltételek javításáért – újabb négymilliós támogatással – egy négytantermes iskolai épületrész építése kezdődött meg, amely a jelenlegi szükségtermeket – ezek közül kettő vizesblokkban „működik” – váltja ki. Emellett tanácsi gyorssegélyből a körzeti orvosi rendelőnek alapvető laboratóriumi eszközöket vásároltak. Végül a Szociális és Egészségügyi Minisztériumtól pályázat útján nyert anyagiakból létrehozták a régóta hiányzó falusegítő szolgálatot.

Az idén tovább folytatódik a halmozottan hátrányos helyzetű Tiszabő fejlesztése. Az országos foglalkoztatási alaptól kapott és helyi pénzeszközökből kiegészített összszegből közhasznú munkán immár hetven embert foglalkoztathatnak, akik zöme ottani beruházások megvalósításán dolgozik. Az új tanév kezdetére elkészül az iskola-bővítés, s a község a megyei segítségével új élelmiszerbolttal gyarapodik. Ugyancsak a megyei tanács, valamint az Állami Fejlesztési Intézet támogatásával szolgáltatóműhelyt építenek, ahol újabb munkalehetőségeket teremtenek. Az oktatásban lényeges változás lesz, hogy szeptembertől újabb óvodai és iskolai napközis csoportokat alakíthatnak ki. Ennek köszönhetően az óvodában külön foglalkozhatnak az iskolaéretlen kisgyerekekkel, míg az általános iskolában többet tehetnek a lemaradott tanulók felzárkóztatásáért. Az év második felétől pedig növelhetik a szociális étkeztetésben résztvevők számát, s a tervek szerint valamennyi ténylegesen rászoruló idős embernek házhoz viszik naponta a meleg ételt.

Néplap 1990. március 30.

Nekirugaszkodások, próbálkozások és munkaerőpiaci tények

Munkára nevelés a szó igazi értelmében – ezt már Nagy Árpádtól, a Közép-tiszavidéki Áfész szövetkezetpolitikai előadójától hallom. Gyorsan tisztázzuk, hogy a Labdarúgó Kisszövetkezet nem klasszikus, tipikus iskolaszövetkezeti csoport. Az áfész szerepe annyi, hogy fölvásárolja a leadásra szánt nyulat. Beszéljünk hát az iskolaszövetkezetekről!

A kunhegyesi központú áfész ilyen iskolaszövetkezeti csoportot hozott létre a Dózsa iskolában, a szakmunkásképzőben, a tiszagyendai, a tiszaroffi, a tiszaburai általános iskolában. A kunhegyesi gimnáziumnak már volt iskolaszövetkezete. Most nincs, de újra érdeklődnek, szervezkednek.

– Az áfésznek mennyiben éri meg az üzlet? – fordulok a szövetkezetpolitikai előadóhoz. – Az iskolaszövetkezetekből származó csekélyke jövedelem eltörpül a nyereségünk mellett. Döntő az erkölcsi haszon.

Néplap 1998. december 28.

Hat falu tehetséges tanulói versenyeztek

Az örményesi Általános Iskola március 11-én matematika és magyar tantárgyból versenyt rendezett a környező hat kis falu tehetséges tanulói számára. Az volt a célunk, hogy a hasonló feltételekkel működő iskolák tanulóinak tudását, képességét összemérjük (Tiszaroff, Tiszagyenda, Tiszabő, Tiszatenyő, Kuncsorba, Örményes) és valamennyiüket ösztönözzük, lelkesítsük a gazdagabb ismeretszerzésre. Ezzel is szeretnénk az aprófalvak szakember-ellátottságához, az igényesebb tudás megszerzéséhez hozzájárulni. Szeretettel gratulálunk a versenyzőknek: Feller Károly igazgató

Néplap 1989. március 20.

Sikerül-e a válsághelyzetből kilábalniuk?

Az elmúlt évtizedek szerencsétlen falufejlesztési politikájának isszák a levét Tiszabőn. Óriási restanciát, hihetetlen hátrányt kellene pótolni ahhoz, hogy felzárkózzanak egy valamelyest elfogadható szintre. Vergődve próbálják a fenntartáshoz, a létezéshez szükséges minimális feltételeket megteremteni. Azt, hogy igyekezetüket végre a megyei tanács is támogatja, ne irigyelje az ott élőkől senki, hiszen olyan messze vannak még a kánaántól – a közismert szólással élve – mint Makó Jeruzsálemtől. Négyesi Zoltánt, a községi tanács elnökét kérdeztem:

– A segítségül kapott milliókkal fel tudják-e számolni a válsághelyzetet vagy csupán enyhíteni?

– A félben maradt négytantermes iskolabővítésre kétfélmilliót, a kereskedelmi ellátás javítására – ez is régóta szerepel elképzeléseink között sürgető igénnyel – 2,2 milliót kaptunk a megyei tanácstól, és további egymilliót munkahelyteremtő beruházásra. Utóbbi pályázatunkkal még 700 ezer forint kölcsönt is az Állami Fejlesztési Intézettől, 15 éves visszafizetéssel. Egyéb égető gondjaink, például pedagógus szolgálati lakás megoldására a rendkívül elmaradott helyzetű településen marad 600 ezer forint. Ez annyira kevés, hogy kiegészítése érdekében újabb pályázatokon kívánunk részt venni. Úgy hiszem, akik ismerik helyzetünket, hogy milyen sok pótolni való van, nem is

irigylik tőlünk a segítséget, amit olyan sokáig nélkülöztünk, és ami a felzárkózáshoz még messze nem elég.

– A lakosság ellátását, a kereskedelmet miként kívánják javítani?

– Új vegyesboltot és egy italboltot akarunk építeni, közösen a Fegyvernek és Vidéke Áfésszel.

– És munkahelyteremtő beruházásként mit terveznek?

– Lakossági szolgáltatást nyújtó, illetve a szolgáltatási kört bővítő műhelyek építését. Gondoltunk üvegesre, asztalosra, lakatosra. A lakatosműhely még a saját beruházásaink kivitelezési munkáihoz is hozzájárulna, hiszen a tervezett tornaterem könnyűszerkezetes kivitelezéséhez annak vasszerkezeteit helyben tudnánk elkészíteni.

Egy telefonbeszélgetés korántsem elegendő ahhoz, hogy egy település valamennyi gondjáról-bajáról szó essék. Mégis ad némi betekintést, addig is, míg adandó alkalommal a részletekkel is megismerkedhet az olvasó, aki együtt érez a mostoha sorsú falubeliekkel.

Néplap 1990. február 10.

Hogy az árnyékos oldalról is essék szó: a lakosság jelenleg két és félezer, és sajnos tovább fogyunk. Ennek minden bizonnyal az egyik alapvető oka az, hogy már 283 munkanélkülit tartunk számon. A téesz kétfelé szakadt, külön-külön igyekeznek boldogulni. A Compack is befejezte, úgy tűnik: februártól tíz körüli őrző-védő személyzete lesz csak. Némi gyógyír, hogy 18 dolgozóval varroda nyílt a Karcagi Népi Iparművészeti Szövetkezet segítségével. Ami az iskolát illeti, remélem, végre megvalósul a régi álom, a tornaterem, hiszen már a tetőszerkezet is kész. Tény, a befejezéshez még pénz, sok pénz kell, de remélem 1993-ra ez is teljesül.

Néplap 1992. december 31.

A faluban sem rózsás a szociális helyzet. A tavalyi év végén 281 volt a munkanélküliek száma, ma már 310 személyt tartanak nyilván. Közülük 109 nő, 9-en pályakezdők, 76 cigány származású, 53 ötven év feletti. A faluban 361-en dolgoznak, nekik elsősorban a mezőgazdaság nyújt munkalehetőséget. Az ingázók száma távolabbi, illetve közelebbi munkahelyekre 198.

Néplap 1993. május 17.

Egyre több az olyan család, amely a városi kényelmet, máskor kényelmetlenséget feladva végleg leköltözik ebbe a Tisza-parti szép kisközségbe. Közéjük tartozik Ráduly László, a jónevű karateedző is. Van annak már jó tizenhárom éve, amikor még XI. kerületi, budapesti lakosként a túloldalon horgászott és meglátta a Saj kanyar csodálatos homokfövényét. Esztendő teltével vett egy romházat, amelyet azóta mutatós épületté varázsolt a Baross utcában... Noha vidéken nehezebbek a körülmények, az elhelyezkedési lehetőségek, ők ma sem bánják, hogy a nagyfalut egy kisebbre cserélték.

Néplap 1993. június 23.

Egy akció

Cigánytelep felszámolás

November 25-én, csütörtökön tartotta soron következő ülését a község képviselő-testülete. Az 1994. évi pénzügyi terv koncepciójának elfogadása mellett két fontos napirendi pont szerepelt az ülés programjában.

Az egyik a község cigánytelepének felszámolására vonatkozó terv ismertetése volt. A programot Farkas Flórián, egy Tiszaroffról elszármazott Lungo Drom-képviselő dolgozta ki. Ennek értelmében a telepen lévő tizenkét lakást fokozatosan felszámolnák, s az itt élő cigány családok új lakhelyéhez az önkormányzat biztosítaná a telkeket.

A másik napirendi pont a községrendezési terv módosítása volt. Az eredeti terv szerint a falu belterületén melegvizes uszodát építettek volna; a község határában lévő gyógyvizet bevezetve a faluba. Ezt a tervet módosították annyiban, hogy az uszodát nem a falu központjában, hanem az üdülőkörzetben hozzák majd létre. Az üdülőtelep telkeiből eddig 64 került eladásra, s 17 újonnan parcellázottat pedig most hirdetnek meg.

Néplap 1993. december 1.

Külön alapítvány segíti – a megyei munkaügyi központ támogatásával – egy harmincnégy embernek munkát adó faüzem felállítását Kunhegyesen, mint ahogy alapítványt tettünk a tiszaroffi cigánytelep felszámolására is. A lényeg az, hogy igyekszünk a saját kezünkbe venni a sorsunk irányítását. Ennek óriási a hatása. Tiszaburán is, ahol az ismert konfliktusok nemrég kirobbantak, a Fiatal Romák Szervezetével közösen létrehoztunk egy polgárőrséget, azóta kezelhetővé váltak az ottani ügyek.

Kőváry E. Péter Népszabadság 1994. március 2.

Nagyon messziről nézve, szemlélve

Csalog Zsolt arcképeiben régóta szeretem az író előítéletmentességét. Nincsenek sem pozitív, sem negatív szociális vagy másmilyen előítéletei. Nem hiszi, hogy lennének olyan kitüntetett rétegek, melyek valamiért előbbre valók volnának másoknál, teszem a cigány zabolátlan, „romantikus” szabadságáért, a paraszt természetközelségéért, a munkás közösségi öntudatáért, az értelmiségi fölhalmozott tudásáért. A nagy idők tanúi, sőt, tevékeny részesei sem élveznek előnyt az ő prezentációjában, de hátrányt sem szenved senki emberfia. Írásai ugyanakkor rávilágítanak arra, hogy vannak embercsoportok, akiknek sorsát csak a pozitív diszkrimináció oldhatja meg, s az is csak hosszabb távon – például a cigányokét, az állami gondozottakét vagy az erdélyi menekülteket –, de ezt a következtetést az olvasó vonja le az igazi epikus hidegséggel felidézett élettörténetek tengeréből, nem pedig az írói elfogultság tukmál-ja rá közönségére.

Radnóti Sándor: A „Faction” – Kritika 1989. 40. o.

Egy nap megjelenik a Parasztregény, és kiderül a külvilág számára is: van itt egy író, aki más. Mást tud, mint mind, akik tudnak – nagyon tudja. A regényben, melyet csak úgy emleget, hogy „Eszter néni”: a magyar falut. Oscar Lewis munkáját nem ismeri akkor, nem tudja, hogy a Föld másik felén csaknem ugyan azt a módszert dolgozta ki valaki, hogy mexikói peónokról beszéljen, amellyel ő a tegnap és a ma magyar faluját megörökíti. Kínos leírni, persze, csámpásra koptak a szavak... A magyar kultúra és a történelem egy hatalmas darabja így, a tiszaroffi parasztasszony és a fővárosivá lett író fáradságos, sok éves munkája nyomán megmarad.

Lengyel Péter: Zsolt – Népszabadság 1995. november 30.

Újabb remények

A polgármester szerint jellemző példa, hogy Tiszafüred és Tiszaroff között egyetlen átkelőhely sincs a folyón. Szolnok felett nincs híd, amely átvezetne a régiós központba, de ha valaki például Jászládányból a húsz kilométerre lévő Kunhegyesre akar eljutni, akkor is meg kell kerülnie a Tiszát. A megyében a két legnagyobb kistérség a Jászság és a Nagykunság – de a két vidék között nincs átjárási lehetőség. Ha megépülne a Tisza-híd Tiszasüly és Tiszaroff között, akkor megközelíthetővé válna a kunmadarasi vállalkozásfejlesztési övezet is. A keleti megyének nem érdekük, hogy ezt a kapcsolatrendszert fejlesszék, ők önmagukra és a velük szomszédos határon túli területekre koncentrálnak majd – állítja Dankó István.

Doros Judit Népszabadság 1999. február 22.

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszaroff önkormányzata több éve sikertelenül próbálja eladni vagy üzemeltetésre átadni a tulajdonában lévő termálkutat. A víz itt is elfolyik. Abban bíznak, hogy a nemrégiben felújított kastélyszálló több befektetőt vonz majd az üdülőfaluba, és valakinek felkelti az érdeklődését a település természeti kincse, amely főként mozgásszervi panaszok gyógyítására alkalmas. E megyében egyébként legalább ötven olyan termálkút van, amelyet nem hasznosítanak. Ezek többségét még a hatvanas-hetvenes években fűrátták a téeszék, később azonban nem volt pénz a működtetésükre.

Népszabadság 1999. április 12.

Szilveszterezzen Tiszaroffon

A Borbély-kastély felújítása jól halad Tiszaroff mellett, Szolnok megyében, a Tisza bal partján, mindössze 300 méterre a folyótól. A belső falfestések megújítására gondja volt az új tulajdonosoknak, az Átrium Mobil Kft. vezetőinek. Ezekkel elkészültek már és megkezdődött a berendezés bútorainak összegyűjtése is. Az eredeti bútorokból – természetesen – nem maradt semmi.

Népszabadság 2002. július 6.

Tiszacsegén még a szabadstrand iránti lokális érdeklődés is 50% körüli volt. A legnagyobb arányú (90%), megyehatáron túlnyúló országos érdeklődés az új lőrincfalvai ún. „Jóléti-tó”, a tiszaderzsi Tisza-part, a tiszaroffi kastély, a tizzasülyi szivattyútelep, a tiszacsegei zsellérház és a tiszadorogmai kosárfonás iránt mutatkozik.

Michalkó Gábor: A Tisza-tó turisztikai potenciálja – Földrajzi Értesítő 2005.

Összegzésül néhány tényadat

A lakosság számának alakulása a népszámlások adatai szerint

	Tiszaroff	Tiszabura	Tiszabő
<i>1949</i>	3 617	2 797	2 285
<i>1960</i>	3 276	3 004	2 258
<i>1970</i>	3 048	3 000	2 403
<i>1980</i>	2 613	2 870	2 175
<i>1990</i>	2 356	2 769	2 024
<i>2001</i>	2 011	2 773	2 059

A 2001-es népszámlálás etnikai jellegű adatai

	Tiszaroff	Tiszabura	Tiszabő
<i>Cigány, roma, beás</i>	141	767	635
<i>10 éves, az általános iskola első évfolyamát sem végezte el</i>	25	97	81

*Cigányvilágok a Kárpát-medencében
Magyar Néprajzi Társaság – ELTE BTK Néprajzi Int., 2017.*

TANYAI CSALÁDOK

Vizsgálatunkat egy kísérleti jellegű családi klub alakításának előkészítésekor végeztük 17 tanyai kollégiumba járó gyerek családjánál (módszerünk az előszóban készült interjú volt). Az adatok feldolgozása nyomán áttekintést nyertünk a tanyai életforma néhány, szempontunkból lényeges vonásáról.

A családok általános jellemzőiről

A vizsgált családoknál a férfiak átlagéletkora 39,4 év, a nőké 37,5 év, ami az átlagosnál kisebb különbséget mutat férj és feleség között. Az átlagos különbségtől két család tér el lényegesen, az egyik családban a férj 21, egy másikban pedig a feleség 1 évvel idősebb férjénél. Házasságkötésük idején a férfiek átlagosan 23,8 évesek, feleségeik 19,5 évesek voltak. A családok többségében a házasságkötést követő 1-2 évben születtek az első gyerekek, 2 családban a házasságkötés évében, egy családban a harmadik, egyben pedig a házasságkötést követő negyedik évben született az első gyerek. A családokban 2,8 az átlagos gyerekszám, egy családban van 1, 3 családban pedig 4, illetve annál több gyerek. A családokhoz tartozó 44 gyerek közül mindössze 3 nem tartozik már a családi kötelékhez, ők azok, akik már más, saját családjaikban élnek. A családok túlnyomó része kiscsalád, s csak egyetlen családban él együtt három generáció.

A férfiek iskolai végzettsége nagy szóródást mutat: ketten végeztek szakmunkás-képzőt, hatan rendelkeznek nyolc általánossal, heten 4-6 osztályt, hárman 0-2 osztályt jártak. Kedvezőbb képet mutat a feleségek iskolai végzettsége: 11-en rendelkeznek 8 általánossal, öten 5-7 osztályt végeztek. A feleségek viszonylag magasabb iskolázottságából következő magasabb szintű alapismeret érvényesülését a speciális életforma és életvitel, a hagyományosan érvényesülő családi munkamegosztás gátolja. A feleségek közül egy rendelkezik szakképzettséggel, s ő az egyetlen, aki nem háztartásbeliként dolgozik. A többi feleség mindennapos tevékenysége a ház körüli, háztáji munkában, bevásárlásban, időszakonkénti piacozásban merül ki. Ezzel szemben az alacsonyabb végzettségű férfiek többsége segédmunkásként (5), a többi tsz-tagként, szakmunkásként, tűzoltóként dolgoznak.

A rendszeres (vállalatnál, tsz-ben végzett) munka a családok jövedelme, életfeltételeinek biztosítása szempontjából nem számít elsődleges megélhetési forrásnak, ebben sokkal nagyobb jelentőségű a ház körüli, háztáji és a tanyák környékén vállalt napszámos jellegű mezőgazdasági munkából származó jövedelem. A felmérések során bevallott (lényegében a munkahelyen felvett bérrel egyenlő) jövedelem családonként 2871,-Ft-ot, (a családban együtt élő személyekre lebontva 620,-Ft/fő) tett ki. Ennek a jövedelemnek azonban igen kis hányadát költik élelmiszerre, hiszen annak

döntő része a ház körül termelődik meg (zöldség, baromfi, sertés). A családi jövedelmek szempontjából kiegészítő, esetenként meghatározó jelentőségű a családtagok (férjek, feleségek, gyerekek) mezőgazdasági jellegű munkája. A 16 család közül mindössze három nem rendelkezik háztáji földdel, 6 család 1000 négyszögölön felüli földdel rendelkezik, közülük olyan is akad, aki egy kis gazdaságot (4800 négyszögöl) művel. De ez még nem mutat teljes képet, mert többen bérelnek mások által elhagyott földet, s minden családban jelentős időt köt le az állatokkal való foglalatoskodás. Az alacsony képzettség, a jövedelemszerzés fontos összetevője a hagyományos jellegű családi munkamegosztás és életmód kialakulásának.

A családi munkamegosztás helyzetét vizsgáló kérdéseink a háztáji, ház körüli munkák végzésére kerestek választ. A bevásárlás – jóllehet a férjek járnak el naponta otthonról – csak négy családban közös munka, egyben a gyerekek végzik, 11-ben ez is a feleségek feladata. A főzés, mosás, takarítás, mosogatás gondja minden családban az asszonyoké, egy családban a mosogatásban és a mosásban a gyerekek is segítenek. A gyermekgondozás feladatmegosztása sem mutat jelentős szóródást, egy családban ezt az idősebb testvérek is végzik, egyben pedig közös tevékenységnek mondják, így a férj is részt vállal benne, általában azonban ez is a feleségre hárul.

Az állatok etetése kilenc családban közös tevékenység, s ez úgy értendő, hogy a férjek a nagyobb állatokat (szarvasmarha, sertés), a feleségek és a gyermekek a kisebb állatokat (baromfiak) látják el, csak a férjek távollétében minden állatot, hét családban azonban az állatgondozás csak a feleségek munkája.

A háztáji kert gondozásában valamivel egészségesebb arányok érvényesülnek: ez 12 családban közös tevékenységet képez, háromban a feleségek munkája.

Az egyetlen ház körüli tevékenység, amelyben a férjek számottevő és önálló szerepet vállalnak: a lakás karbantartása. Négy családban ez a férjek feladata, ötben közös, hét család viszont nem jelölte meg mint munkafeladatot.

A családi munkavégzés reszortfeladatairól összeálló kép is igazolja, hogy ezekben a családokban, jóllehet a férjek járnak el dolgozni, mégis a feleségek munkája a meghatározó. A férjek otthon csak néhány „speciális” feladat végzését vállalják, a gyermekek munkája pedig nem számottevő tényező. A gyerekekre addig számíthatnak, míg otthon vannak, nem járnak el dolgozni, nem járnak városi iskolába, mert akkor már csak kis részt vállalnak a házi munkából.

A családok többsége Jászberény határában szórványtanyán lakik. A város – több alföldi városhoz hasonlóan – nagyhatárú tanyás település. Az 1970-es népszámlálás idején 29785 lakójának 19,4 százaléka tanyán élt, így minden ötödik jászberényi tanyai lakosnak számított. A tanyáról való el- és beköltözés következtében ez az arány az utóbbi időben némileg mérséklődött, jelenleg mintegy minden hatodik jászberényi él külterületen. A tanyák elszórtan települtek, s lényegében egyetlen tanyaközpont szerveződött, amely mintegy 6-800 lakost tömörít, de más hasonló központ nem alakult ki. A tanyák gyors felszámolását tervező településpolitika, valamint a termelőszövetkezetek szerveződése nem adott lehetőséget további központok kialakítására, s erre az utóbbi években sem tapasztalható törekvés. A nagy területen és szétszórtan elhelyezkedő tanyák minimális ellátása nagy és megoldatlan gondokat jelent (villany, víz, kereskedelem stb.), a tanyán lakó családok életfeltételeinek javítása lassan halad. A tanyán lakók minden egyes közszolgáltatás igénybevételénél hátrányban vannak, illetve jelentős anyagi terheket vállalnak az igénybevétel esetén.

Mindezek után joggal merül fel a kérdés, miért választották ezek a középkorú házaspárok a tanyát, s miért ragaszkodnak hozzá? (Mert ragaszkodnak, az biztos!) Elköltözni egyikük sem szándékozik, a korábbi években a kilátásba helyezett bírságok ellenére engedély nélkül, manapság pedig építési-bővítési engedéllyel teszik otthonosabbá lakásukat.

A ragaszkodás egyik oka a tanyai eredetben keresendő. A 16 házaspárból ugyan néhányan hosszabb-rövidebb ideig városi környezetben, Budapesten, Tatabányán és másutt is laktak, de tanyán születtek, innen választottak élettársat, ma is ezt tartják megfelelő lakóhelynek, be- vagy elköltözési szándékuk nincs. Sőt, több család tervezi a tanya korszerűsítését, komfortosabbá tételét. A tanyákon a korszerűsítés, fejlesztés kiindulópontja a villany, jelenleg hét család otthonában világít és szolgáltat energiát, s többen tervezik, hogy a közeljövőben sort kerítenek bevezetésére. Pedig ez nem kis összeg, tanyánként 40 ezer forint a tarifa, de sokkal többet ér egy villamosított tanya. A villany bevezetése egy tanyasi család életében nem egyszerűen komfort kérdése, hanem gazdasági kérdés is. Villannyal nemcsak mosógépet, rádiót, televíziót, hűtőgépet működtetnek, hanem szivattyút, darálót, ami a vízellátáson kívül a kertészkedés, az állattartás jövedelmét növelheti. A villamosított tanya már „komoly ellenfél” a belterületi lakásnak is, melyek többsége nem rendelkezik magasabb színvonalú feltételekkel. A jászberényi lakások többsége például nem kap vezetékes vizet, hanem „fűrott kút”, kis házi vízmű biztosítja a vízellátást, ezzel szemben a kertje kisebb, az állattartás lehetőségei korlátozottabbak. Emellett a közlekedés, a megközelítés feltételei sem jobbak, s városi utak többsége burkolatlan, ősztől tavaszig sáros földút. Egy homoktalajú dűlőúton megközelíthető tanya ebből a szempontból sokszor még előnyösebb is.

Végül még egy feltétel, ami a tanyának kedvez: a gazdaságosság. Nagyon igazuk volt azoknak a családoknak, akik azzal érveltek, hogy városban még telket sem tudnak vásárolni annyi pénzből, amennyiből a határban már tető alá hozzák a tanyát. A külterületen egy-két éve 60-70 ezer forinttal hozzáfogtak az építkezéshez, be is fejezték ebből, a belterületen erre gondolni sem mertek volna. Íme, néhány tényező, amely ellen igazán hatásos ellenérv kevés akad.

Adataink, tapasztalataink szerint a villannyal rendelkező tanya a korszerűbb, otthonosabb, felszereltebb lakás biztosítója. A villannyal rendelkező családok házainak alapterülete nagyobb. Míg a hét ilyen lakás átlagos alapterülete 78,6 m², addig a villamosítatlan kilencé csak 35 m², az előbbieken átlag 2,1, az utóbbiakban 1,9 a lakószobák száma. A 9 villamosítatlan lakás 319 m²-nyi lakóterületén 41-en, a korszerűbb 7 lakás 550 m²-én csak 32-en laknak sokkal jobb körülmények között.

Tovább mélyíti a különbséget a lakások felszereltsége. A villamosított tanyákon fürdőszobák vannak, és sokkal több munkát könnyítő, tájékozódást vagy szórakozást biztosító eszköz van a lakásban. Rádióval mind a 16 ilyen család rendelkezik, s 12-nek televízió is van a lakásában. Ahol nincs villany, akkumulátorral működtetik a készülékeket, így a televízió lényegében ugyanolyan szerepet tölt be, mint bármelyik magyar család életében. (Amikor arról faggattam a gyerekeket, hogy mi hiányzik legjobban a kollégiumban, meglepetésemre többen rávágták: a televízió. További kérdészködésem nyomán kiderült, hogy a kollégiumi rend szerint a villanyoltás idejének betartása érdekében korlátozzák a tv-nézést, amire otthon nyilván kevésbé kerül sor.)

A magas televízió-ellátottság mellett még élesebben jelentkezik az az ellentét, hogy a családok többségében kézzel mosnak, élelmiszereiket nem hűtőszekrényben tárolják. Ezekkel a gépekkel csak a villamosított tanyák rendelkeznek, s közülük két családban magnetofont, egyben pedig lemezjátszót is működtetnek.

A tanyák a munkahelyektől, a város központjában működő kereskedelmi, igazgatási, egészségügyi létesítményektől 5-12 km-re helyezkednek el, tehát lényegbevágó kérdés megközelítésük, a közlekedés helyzete. Családjaink többsége nem lakik portmentesített, kövezett út közelében. Így a legközelebbi autóbusz-megálló megközelítéséhez is 1-4 km-es gyaloglás vagy kerékpározás szükséges. A legáltalánosabban használt közlekedési alkalmatosság a kerékpár, minden családban több is akad belőle. Az idősebb tanyai asszonyokkal ellentétben, a mi családjainkban a feleségek ugyanúgy használják ezt az eszközt, min a férfiak vagy a gyerekek. A kerékpár használata tavasztól őszi rendszeres, sőt ilyenkor a meglehetősen távoli munkahelyekre is ezzel járnak.

A közlekedés különösen megnehezül az őszi-téli időszakban; ilyenkor legtöbbször gyalog vagy kerékpárral mennek az autóbusz-megállókig, s onnan autóbusszal folytatják útjukat. Nagyon szerény mértékű a motorizáció: öt családban motorkerékpárt, egyben pedig személygépkocsit üzemeltetnek.

Szülők-gyermekek viszonya a családokban

A szülők és gyermekek családon belüli viszonya alapvetően hagyományosnak minősíthető. A szülők feltétlen engedelmességet, kötelességtudást és fegyelmezett munkavégzést várnak gyermekeiktől – az utóbbit elsősorban otthon.

A gyermekek nevelésével való foglalkozás elsősorban az anyákra hárul, az apák csak alkalomadtán, olykor csak kirívó fegyelemsértések alkalmával foglalkoznak a gyerekekkel. Mindez természetesen meghaladja az anyák teherbíró képességét, s ők sem képesek igazán célirányosan törődni a gyermekeikkel. Széles körben alkalmazzák a verést, mint fegyelmezési-nevelési módszert. Az egyik kislány így emlékszik az egyik alkalomra:

„Még a tanyai iskolában a tanár bácsinak ott maradtam segíteni kukoricát törni. Ott az volt a szokás, hogy nem tanultunk sohase, hanem segíteni kellett. Az iskolatászkánkban hordtuk be a földről a kukoricát, ott maradtam, későn értem haza, ezért kaptam ki.”

Egy másik gyerek, szintén kislány így emlékezett:

„Papírt gyűjtöttünk. Az ígért hat óra helyett hét óra körül értem haza, anya azzal várt a kapuban: gyere, mert apád nagyon megver. Már elő volt készítve a pálca. Nem akartam előre menni, anyu meg mondta, hogy menjek. Na, aztán apu ott állt az ajtó mögött a pálcával. Ó, de megvert! A lábam szárát úgy elverte, hogy még...”

A verést a gyerekek tudomásul veszik, bár a lányok most már nyilvánvalóan szégyenlik. Csoportos beszélgetés alkalmával úgy beszéltek róla, mint múlt idejű tényről, ami most már nem fordul elő. – A szülők nem ilyen szégyenlősek, lakonikus

rövidséggel állapították meg: „Kell az néha! No meg, bennünket is megvertek a szüleink.”

A verés mellett másfajta fegyelmezésre is találtunk példát. Az egyik apa – akinek más szülők véleménye szerint gyakran és ok nélkül is eljár a keze – más módszert is bevet néha 10 éves fiával szemben.

„A múltkor már nem is tudom, mit csinált, de nagyon mérges lettem rá. Mondtam neki, na eredj gyorsan, keress magadnak egy pálcát az erdőben. El is ment, nemsokára jött vissza a pálcával falféhéren. Akkor már nekem is elszállt a mérgem, meg a gyerek is megszenvedett, nem bántottam.”

Ugyanez az apa máskor is állított csapdát a gyerek elé:

„Veszem egyik reggel a cigarettámat, keveslem. Töprengtem, de aztán arra gondoltam, a gyerekek keze lehetett a dologban. Délután kimentem a szőlőbe kapálni, de az egyik cigarettás dóznit az asztalon hagytam, és megszámláltam, hány darab van benne. Mikor hazajöttem, ott van a cigaretta az asztalon, újra megszámláltam, de négy darab hiányzott. No, elővettem a gyereket, ő kezdte tagadni a dolgot, így aztán megkapta a magáét. Nemcsak a cigarettáért, a hazudozásért is.”

A módszer, úgy látszik, hatástalan, mert ez a gyerek egyik alkalommal az iskola udvarán sorakozó kerékpárokra dézsmálta meg, kilopta szelepeiket, elvitte könnyen leszerelhető alkatrészeit. Ezután az orvoshoz ment „beteget jelteni”, ami sikerült, de a bűnjeleket magánál tartotta. A nyomozás után rábizonyították a lopást, de ő a végsőkéig tagadta, nem vállalta tettét.

A szülők és gyerekek viszonyát, annak bensőségességét – a gyerekek életkoránál fogva – jelentősen befolyásolja a közös tevékenység, a játék. Csoportos beszélgetések alkalmával a gyerekek harmada említette meg játszótársai között a szüleit is, mások nem is említették. Játékaikban, amelyek egyébként igen szűk skálájúak (labdázás, focizás, állatokkal való játszás) első számú partnereik a testvéreik. A kollégiumból való hazatérések egyik fő vonzereje éppen ez. Különösen a kisebb testvérek várják már hazatérésüket, ezután néhány óráig önfeledt játék következik, de vasárnap délután már szívesebben gondolnak kollégista társaikra.

Más gyerekek esetében a közelben lakó osztálytársak, szomszéd gyerekek a fő partnerek. Velük tartanak, amikor a régi iskola melletti sportpályán fociznak, vagy éppen az erdőben kószálnak.

A szülők a családok kisebb hányadában partnerek, s közülük elsősorban az apák, még a lányok esetében is.

„Testvéremmel meg apukámmal szoktam játszani. Anyuval is néha, de ő nem nagyon ér rá.”

Mindez alapján pozitív tényező, bár zavaró momentumok is előfordulnak:

„Apuval is szoktunk focizni. Mikor cseppet be van rúgva, akkor szokott jönni. El szokott esni, aztán nem futballozik tovább” – mondta az egyik szókimondó gyerek.

A szülők és gyermekek kapcsolatának központi kérdése a közös munkavégzés, illetve az ebben való részvétel. A család gazdálkodási szisztémájából következően a szülők foglalkozás- és munkatevékenység-típusa szerint munkának a fizikai munkát, s ezen belül is a ház körüli, háztáji tevékenységet tekintik. Törekvéseik, gondolkodásmódjuk szerint ez az elsődleges, fontos ebbe igyekeznek bevonni gyermekeiket. Látogatásaink, beszélgetéseink során ennek számos pozitív megnyilvánulását tapasztalhattuk. Példaként említhető, hogy nagyon sok gyereknek van otthon néhány négyzetméternyi kiskertje, amit maga gondoz hétvégeken és a szünidőben. A vetemények növekedését, alakulását pedig együtt értékelik a szülőkkel, s ez nyilván hatással van a gyerekekre: igen büszkén mutogatták kertjeiket.

Hasonló funkciójú a lányok házi munkában való részvétele, elsősorban a mosogatás, takarításban, főzésben való segítség. A főzésben-sütésben önálló feladatokra is vállalkoznak: maguk főzik meg a levest, sütnék süteményt anyai felügyelet mellett. Többen el is mondták, hogy teljesítményükkel nemcsak saját maguk, hanem a család is elégedett volt.

A szülői inspirációk, bábáskodások az iménti és hasonló esetekben mintaszerűek, példaadóak. A gond azonban ott kezdődik, amikor ezek a tíz évesek magukra maradnak, s igen gyakran erejüket, teherbíró képességüket túlzottan igénybe vevő feladatokat kell teljesíteniük. Mikor nyári terveikről faggattuk őket, kifakadtak: „Lesz nekünk elegünk a nyáron!” Kifakadásuk mögött az rejlik, hogy a nyári szünetben a kisebb testvérek teljes ellátása, az állatok etetése-gondozása, a kerti munka idejük nagy részét igénybe veszi, olvasásra, barátkozásra, játékra kevés idő marad. Így aztán a család anyagi alapjának megteremtése, a háztáji jövedelem fokozása eltörpül a gyerek egyéb érdekei mellett. Mindezek mintegy beidegződnek a gyermekekbe.

Gyermek és szülő a kollégiumról

A kollégiumról érdemes felidézni a legilletékesebbeket, a gyerekeket:

„Sokan mondták, hogy olyan a kollégium, mintha börtönben lennénk rabságban. Szerintem a rabság is más, meg a kollégium is. A börtönben nem engedik meg azt, amit nekünk megengednek. Engem is így akartak elijeszteni a kollégiumtól.”

A szülőkkel más a probléma. Itt az egyik legsúlyosabb kérdés az iskolai tevékenység, a tanulás mint munka elismertetése, mert ezt sem a szülők, sem a gyermekek nem tartják elsődleges, fontos feladatnak. Tapasztalt tanyai pedagógusok mesélik, hogy az első-második osztályos kisgyerek még fél órát leül a könyv mellé, mert rá még nem számítanak. A harmadik-negyedik osztályos gyereket viszont már be tudják fogni, az a délelőtti iskola után hazamegy, leteszi a táskát, utána sötétedésig dolgoznia kell. A könyv, az iskolai feladat este, petróleumlámpa mellett kerül elő, ha előkerül.

Ezek után a kollégiumba kerülve nem az amúgy is jelentős lemaradások pótlása az első, hanem a rendszeres tanulásra való szoktatás.

„Év végére jutottunk el oda, hogy megszokták a rendszeres tanulást, hogy akartak, küszködtek. Hogy ne csak annyit sajátítsanak el, ami az

órákon éppen rájuk ragadt, hanem maguk is hozzátegyenek valamit” – összegezte véleményét a gyerekek osztályfőnöke.

A szülők többsége annyit érez ebből saját tapasztalatai alapján, hogy a gyerekeknek szükségük van az általános iskola elvégzésére, mert anélkül nem boldogulnak.

„Fiam, ha a nyakad is beletörik, neked ezt akkor is csinálni kell” – igazította el egyik szülő gyermekét.

A gyerek iskolai munkájának, tanulmányainak segítése, ösztönzése, ennek módzatai azonban szegényesek. Az iskolai munkáról való beszámoltatás kimerül az osztályzatok ellenőrzésében, sőt néhány családban erre sem fordítanak különösebb figyelmet.

Külön gondot jelent a családok életében a kollégiumba kerülés. Fontos tényező a gyermekek és szüleik kapcsolattartási igénye. Ebben az életkorban és szituációban kölcsönösen szükségük van a kollégiumba kerülés okozta sebek gyógyítására, hiányzik a megszokott családi miliő.

„Amikor szeptemberben bejött a gyerek, nem tudom melyikünk sírt jobban” – mesélte az egyik édesanya.

Az idő múlásával új problémák jelentkeznek. Nem egy szülő panaszkodott foglalkozásaink, találkozásaink alkalmával, hogy nem érti a gyereket (s ilyenkor a gyerek sem a szüleit), mert mióta kollégista, otthon „bűdös neki a munka”. A kollégiumban a tanulás mellett – ha időhatárok között is – sok szabadidővel rendelkeznek a gyerekek, mely alatt sportolnak, olvasnak, játszanak. Néhány hónap elteltével ez szokásukká vált, s otthon is kedvesebbek ezek a foglalatosságok, mint a kapálás, az állatok etetése vagy éppen a takarítás. S abban van is igazság, hogy a kollégiumi élet a tanuláson kívül szinte mindenfajta munkától mentesíti a gyerekeket, fokozza önállótlanóságukat. Megváltoznak az étkezési szokásaik, s a „korosodó” gyermekek nemhogy levonnának gondokat szüleik válláról, hanem esetenként növelik is azokat.

Az egyik fiúgyermek édesanyja így fakadt ki beszélgetésünk során:

„Eddig, ha éhes volt a fiam, fogta magát, ment a konyhába, a szekrényből kivette a kenyeret, a szalonnát, a zsírt, lekvárt, akármit, aztán evett ...Most pedig kezet mos – ez nem úgy, mint régebben, sohase marad el – leül az asztalhoz, s mondja: Anyuka, éhes vagyok!”

A szülőknek a gyermekek kollégiumba kerülésével egyébként is hiányérzetük támadt, hiszen ezzel a tanyai tanítókkal kialakított patriarchális viszony megszűnt. Egy-két közelben lakó, esetenként naponta látott tanítóval szemben a több kilométerre tanító 10-15 pedagógussal kapcsolatot tartani megoldhatatlan feladat.

A családi klub, amelynek létrehozásánál közreműködtünk a kollégiumban, első fokon a kontaktusteremtésre akart alkalmat adni iskola (kollégium) és otthon között. Másrészt olyan pedagógiai problémákban kívánt fogódzót nyújtani, amelyek ennél a lakosságcsoportnál különösen megoldhatatlanok. A következőkben egyik erre irányuló kísérletünket és a róla érkezett értékeléseket ismertetjük.

Kísérletünk a szexuális nevelés segítésére

A szülők és gyerekek kapcsolatának speciális területe a gyerekek szexuális felvilágosítása. Tekintettel arra, hogy az iskolában és a kollégiumban dolgozó pedagógusok szerint erről a témáról igen körülményes információkat nyerni, speciális felvételi módszereket alkalmaztunk. A pedagógusok szerint eddig akárhányszor szóba került a téma, a szülők és gyerekek mereven elzárkóztak mindenféle megnyilatkozástól.

Módszerünket több formában alkalmaztuk. Egyrészt a szülők és gyerekek részére könyveket vásároltunk, és figyelmükbe ajánlottuk elolvasásukat. Ezen kívül a szülők részére ankétot szerveztünk, s ezt megelőzően osztályfőnöki óra keretében a lány- és fiúgyerekek számára külön-külön foglalkozást rendeztünk. (Ezek a foglalkozásokon csak a tanyai gyerekek vettek részt, egy-egy csoportban 8-10-en, így jobban megnyilatkoztak.) Az órákon a gyerekek tapasztalatai, ismeretei alapján megbeszéltük a nemek közötti külsődleges különbségeket, szemléltető anyagok felhasználásával bemutattuk a férfiak és a nők nemi szerveit, azok felépítését, majd a higiéniai tudnivalókat ismertettük. A gyerekek igen élénken reagáltak a feltett kérdésekre, a fiúk néha komolytalanul, a lányok feszült figyelemmel kísérték az órát. Megnyilatkozásaik több problémára is rávilágítottak. Így pl. a lányok foglalkozásán a központi téma a menstruáció kérdése volt. Feltevésekor több gyerek arcára félelem íródott, de még meglepőbb volt az a tapasztalat, melyet egyik túlkoros társuk mondott le. Egyedül ő menstruált rendszeresen az osztályban, s úgy adta át tapasztalatait, hogy ilyenkor nem szabad mosakodni(!).

A foglalkozásokat video-felvételen rögzítettük, s ezt mutattuk be ankét keretében a szülőknek. Az ankét keretében először arra kérdeztünk rá, hogy mit mondtak el a gyerekek otthon a video-felvételről, hogyan „készítették fel” szüleiket az ankétre.

Az ankéton megjelent szülők közül csak kettő állította, hogy az órafelvétel tartalmáról otthon szó esett. Ugyancsak egyetlen szülő hozta szóba az ajánlott könyveket:

„Én, amit elvittem könyvet (Andry-Schepp: Hogyan születik a kisbaba?), odaadtam Csabinak azzal, hogy olvassa el. Van benne arról, hogyan születik a kisbaba, a sejtek, virágok, peték. Úgyhogy komolyan tartotta, elolvasta végig, mert jó nagy betűvel van. Érdekelte.”

Ezek után arról esett szó, hogy mikor és milyen formában merült fel a téma először a családban.

„Jánoska, azt hiszem, harmadikos-negyedikes volt, amikor a nővérem két kislány nálunk nyaralt. Kinn voltak az erdőben, közben játszadoztak. Közben azt témázták, hogy anyukának a hasában van a gyerek. Már elmentek a kislányok, s egyszer azt mondja nekem: Anyuci, tetszik tudni, mit mondtak ezek a lányok, azt, hogy anyuka hasában van a gyerek. Szóval ő még ezt nem is merte gondolni, meg ezt teljesen hihetetlennek vélte. Akkor én meg azt mondtam neki, hogy nem is úgy van az, édesapám. Ennyi volt az egész.

- És miért nem mondta meg neki? (foglalkozásvezető)

- *Hát mit mondtam volna neki? Mert akkor jött volna mindjárt az, hogy hogy került oda?*

(Közbeszólások:) – Ki tudná azt elmagyarázni! – Meg olyan kis korban énszerintem még nem érdekli. Meg mikor kicsit nagyobbak, rájönnek. Nem saját maguktól, hanem haveroktól.”

Tipikusnak tekinthető, s mintegy megerősíti az előbbieket a következő vélekedés is:

„Nekem van most egy hatéves kislányom. Megyünk biciklivel, látott egy nagyon kövér nőt. Mondja nekem: Édesanyám, ennek a néninek nem-sokára meglesz a kisbabája, mert nagyon nagy hasa van.

- *Hát te ezt meg honnan tudod?*

- *Hát láttam a tévében.*

Nem is tudtam, mit mondjak neki hirtelen!

- *Csak azt nem tudom anyukám, hogy hol jön ki?*

- *No, és mit mondott? (foglalkozásvezető)*

- *Erre én nem szóltam semmit sem.”*

A foglalkozás további részében azt firtattuk, változik-e a gyerekek fejlődésével ez a kapcsolat. A megnyilatkozásokból úgy tűnik, nem lényegesen, sőt az is kiderült, hogy ennek alig van hagyománya a családokban.

„Azt kell mondanom, ahogy a képernyőn is láttuk, a lányok komolyan nézték, a fiúk elnevelték kissé a dolgot, lehet, hogy nekik még kicsit korán volt. Lehet, hogy a fiam nem beszél otthon erről, nagyjából már az ő eszével tisztában van vele. A nagylányossági dolgokkal már igencsak tisztában van, mert a nővérénél látta a csomagcserét, a vattát. Amikor még kisebb volt, kérdezte: Anyuci, minek ez a háznál? Most már csak mosolyogja. Gondolom, tisztában van vele, ha ő nem is használja. Mondjam azért, jó, hogy beszéltek róla a gyerekekkel. Én például nyolcadikos voltam, amikor kezdtem a vérzést, de nem mondta anyukám, biztos, hogy nem mondta. Nővérem volt, de az sem mondta, s el se tudtuk találni, hogy mi is az. Jó az, hogy tisztában vannak vele. (Többen hangosan helyeseltek.)”

Olykor az anyák maguk módján igyekeznek válaszolni:

„Szombaton hazajött a lányom, beszélgettünk. Azzal jött, hogy azt mondták neki a lányok (2-3 évvel idősebbekkel lakik a kollégiumban), hogy 5-6 naponként lehet csak mosakodni, meg ha az anya elmegy szülni, nem lehet mosakodni. Akkor mondtam neki: kislányom, kell is! Ilyet ne hallgassál senkitől. Ha valami van, akkor mindjárt szólj a tanító néninek, vagy akivel vagy, hogy ne érjen esetleg váratlanul, vattád vagy ilyesmi legyen. Most már nem félek elmagyarázni neki, de elejibe féltem. Nem mertem semmit se mondani, ha kérdezett. Szégyelltem. Mindig arra gondoltam, hogy még annyira gyerek! Most voltak itt a

rokonok Tatabányáról, velük beszéltem. Ők is mondták: mondd el neki, mert jobb, mintha mástól hallja. De túlzásba nem is akarom vinni, mert sokszor le is kell állítanom, mert nagyon is sokat kérdez. Úgy érzem, hogy a vele lakó lányoktól is sok mindent hall, félttem is tőlük. (Közbeszólás: Ne féltse! Pont oda illik a maga lánya! Sokkal többet tud, mint az én hetedikes lányom.) Csak azt nem szeretem, hogy túlzásba viszi a kérdezést, furfangos, ahelyett, hogy a leckén járna az esze.”

Végül néhány mondatban arról, hogy miként értékelték ezt a foglalkozást. Néhány hét múltán erről faggattam a gyerekeket. Álljanak itt válaszaik:

„A könyvet ki kellett olvasni. Én nem olvastam ki. Én csak a javát. – Én csak az elejét. – Mást olvastam helyette.” (több fiú)

„Nem szóltak otthon semmit se.” (lány)

„Nekem meg azt mondták otthon, hogy egy nagy hülyeség volt.” (fiú)

„Nekem azt mondták otthon, hogy még nem kellett volna.” (fiú)

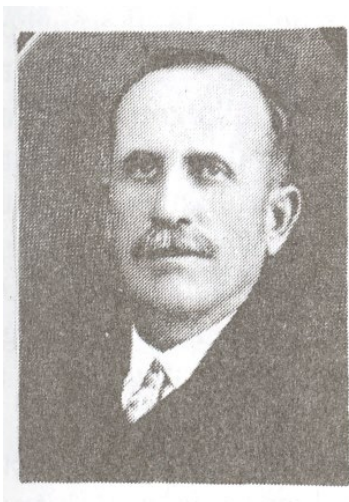
„Én azt mondom, hogy még nem kellett volna.” (fiú)

„Apukám azt mondta, hogy jó lett volna megnézni. – Anyukám meg mondta neki, nem neked való ez. – Én se engedtem volna megnézni Apunak.” (lány)

„Sok mindent tanultunk, hasznos volt, ha most nem is, de hasznos lesz.” (lány)

TANYÁRÓL A NAGYVÁROSBA, ÉS VISSZA

Muharay Elemér és jászberényi kötődései

*Édesapja
Muharay (Muhari) Mihály*

Nemrégiben avattuk fel a jeles népművelő emléktábláját a jászberényi Déryné Művelődési Központ falán.³⁰ Esetenként a ma nálánál is ismertebb tanítványai jóvoltából Muharay közöség és kultúrateremtő tevékenysége jól ismert. Ezzel szemben viszonylag keveset tudunk a szülőföldjéhez való kötődéseiről. Halálának 100. évfordulóján Muharay György helytörténész tanulmányt közölt munkásságának helyi vonatkozásairól, korábban pedig testvérbátyjáról, Muharay Mihály festőművészről állított össze munkatársaival egy könyvecskét.³¹ Muharay jászberényi kötődéseiről szóló áttekintésem kiindulópontját e két mű képezi, melyet időközben előkerült dokumentumaival, a helyszínek végigjárása során szerzett tapasztalatokkal és több élő rokontól kapott információkkal egészítettem ki. Közülük külön köszönet illeti Kiss Jánosnét és Velkei Demetert,

akik az illusztrációhoz felhasznált képek többségét megőrizték, és rendelkezésünkre bocsátották.

A családról

A Muharay család régóta szerepel a Jászság köz- és társadalomtörténetében. Az ősök nemesi címmel rendelkeztek, jelentős birtokaik voltak, főszolgabírói, jegyzői és egyéb tisztségeket viseltek. Mindez azonban Muharay Elemér kibocsátó családjára kevésbé vonatkozik, hiszen édesapjának Muharay Mihálynak vagyoni helyzete és társadalmi státusa lényegesen szerényebb pozíciót jelölt ki számára. A 943/2001.

³⁰ Az emléktábla avatását követően jelentkeztek Muharay Elemér rokonai. A tőlük kapott információ szerint a suhanc Elemér és bátyja, Mihály 1919-ben felgyújtották rekettyési tanyáján Velkei Antal nagyapjuk cséplőgépét. Ezt az információt a későbbiek során két rokon is megerősítette. Próbáltam erre vonatkozó levéltári forrást találni, de ilyen valószínűleg nem keletkezett. Elemér nem sokkal ezt követően elhagyta Magyarországot, Franciaországban és Németországban élt. Autodidakta módon képezte magát, olyannyira, hogy hazatérve szívesen fogadták a művészeti és irodalmi életben.

³¹ *Jászsági Évkönyv* 2001. 9-19. o.; Ördög Margit – Muharay György – Póczi Ilona: *Muharay Mihály 1898-1969* Püski 1995.

állami anyakönyvi bejegyzésben regisztrált Muharay Elemért *Muhari Vendel*-ként anyakönyvezték, s édesapja, *Muhari Mihály* kisbirtokosként szerepel ezen az iraton. Róla pedig leginkább azt emelik ki az életrajzi összefoglalók, hogy néptanító volt. Ha rendelkezésünkre álló nem sok adatot vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a tanításnál hosszabb ideig gazdálkodott, illetve vasúti alkalmazottként dolgozott. Emellett az is tény, hogy a 10-20-as évtizedfordulótól a jázsági tanyavilágnál mindenképpen urbánusabb környezetben, Kispesten élt. Minderre azért is érdemes kitérni, mert az élő leszármazottak visszaemlékezéseiből is kiviláglik: a család különböző tagjai ugyancsak eltérő életutakat és karriereket produkáltak. Kutakodásaim során találkoztam olyan leszármazottal, akinek egész élete – a tsz tagságot is beszámítva – tanyai-gazdálkodás jegyében telt. A ma 88 éves Velkei János olyannyira így élt, hogy a tanyájától 12-re levő Jászberényből leginkább csak a tsz központi irodáját ismerte és ismeri. Vele szemben egy évvel fiatalabb, ugyanezen környezetből induló rokona már kovácmesterséget tanult, a tsz elől menekülve a hatvanas évektől a fővárosban dolgozott, majd újra Jászberényben él.

Visszatérve az édesapára Muhari-Muharay Mihályra, megállapítható, hogy az ő horizontja, tájékozódása mindenképpen szélesebb körű volt, mint a tanyai gazdálkodóké. Gyakori lakóhely- és foglalkozásváltása is sok, a tanyavilágban elérhetetlen ismerettel látta el. Példa erre, hogy ő járta ki azt, hogy a család névhasználatában megnyilvánuló, bizonyos mértékig az elszegényedést is jelképező Muhari név helyett újra visszaszerezze az „elegánsabb hangzású” Muharay nevet. (Ezt a tényt megerősíti a hivatkozott anyakönyvi bejegyzésre rávezetett 1926-os kiegészítés, s a család ettől kezdve használja a Muharay nevet.) A megkérdezettek megkopó elhaló emlékezete alapján képtelenség rekonstruálni a családtörténet minden momentumát, de az tény, hogy Muharay Mihály „nyugtalan természete” és tájékozottsága is hozzájárult ahhoz, hogy a hat felnőtt kort megért gyermeke közül négy művészeti vagy a művészettel szorosan érintkező pályát választott.

Édesanyja Velkei Amália és unokái (a másik idősebb nő ismeretlen)

Testvérei Julianna és Matild, középen sógornője Margit

Testvére Kálmán – a képek készítője – és felesége Margit

*Búcsúi kép negyvenes évekből, balról a negyedik Muharay Elemér,
a szélén testvére Mihály*

A vendégek fogadója: Marcell néni és a férje

Testvére Béla (szemüveges) Velkei Béla tanyáján

A pórtelki Szent Vendel szobornál 1957-ben vagy 1958-ban

Vele szemben felesége Velkei Amália és különösen népes családja-rokonsága sokkal inkább megőrizte a hagyományosnak nevezett tanyai-gazdálkodói életmód elemeit. Az élő leszármazottak keresése során jutottam el a jászberényi határ reketyési határában elhelyezkedő tanyákra, ahol több rokonnal találkozhattam. Nem kis meglepetésemre, a család anyai ágára utalva, ma is *Velkei sorként* ismert ez a dűlő, ahol a leszármazottak egy része él. A fentebb említett Velkei Jánostól látótávolságra él tőle néhány évvel fiatalabb húga, de más Velkei tanyák is akadnak a környéken. A reketyési tanyák említése mindemellett azért is indokolt, mert Muharay Elemér szülei egymásfél évtizedig a határ ezen részén éltek. Sőt mi több, a visszaemlékezők egy része csak a reketyési határba helyezi el a családot. Szerintük Muharay Mihály és Velkei Amália a Velkei szülőktől kapott tanyában kezdték el közös életüket, s az is tény, hogy Muharay Elemér testvérbátyja, a festőművészként ismertté lett Mihály is Reketyésen született. A visszaemlékezők egyike némi kétkedéssel hallgatta azt, hogy Muharay Elemér szülőhelyét a jászberényi határ innen 7-8 kilométerre fekvő Hajtához kötik. (Márpedig minden életrajzi forrás Hajta, Hajtapusztá – Jászberény megjelölést használ.) Miként imént említettem Muharay Elemért Vendelként anyakönyvezték, így az Elemér valószínűleg utólag felvett keresztnév. A Vendel név a Jászságban gyakori, s mindenképpen kötődik a jászok ősi foglalkozásához, az állattartáshoz. A mellékelt fényképek egyikén valószínűleg nem véletlenül fényképezték le Muharayt egy Szent Vendel szobor tövében. Szent Vendelnek valóságos kultusza alakult ki a Jászságban, a pásztorok állataik megóvását remélve, Vendeliánus társaságokba tömörültek, s védőszentjüknek a legtöbb jászági településen szobrot emeltek, ahová Vendel napján rendre elzarándokoltak.

A születési hely bemutatása kapcsán érdemes kitérni néhány helyi adottságra, hiszen így pontosabban körvonalazható, hogy honnan is indult tulajdonképpen Muharay Elemér. Jászberény a 18-19. század fordulóján – más hasonló karakterű városokhoz hasonlóan – hatalmas, 43.912 kh határral rendelkezett. Muharay Elemér születése idején a városnak 25.227 lakója volt, kiknek egyharmada tanyán élt. A városmagnak minősülő, viszonylag sűrűn beépített területen és a tanyavilágban élők között további különbséget eredményezett a lakosok társadalmi összetétele. A lakók foglalkozását tekintve a városmagban már felbomlóban volt a gazdálkodó, paraszti jelleg. Itt csak a lakók fele, mígnem a tanyákon 93,5%-nyi népesség foglalkozott a hagyományos paraszti életmód fenntartását jelentő őstermeléssel. A városmagban és tanyákon lakók élet- és információs viszonyai között is karakteres különbségek mutatkoztak. A városlakók relatíve urbánusabb életfeltételeivel szemben a tanyán élők, s különösen a városközponttól 12 kilométerre fekvő reketyésiek számára a piacok és a vásárok napjai képeztek hír- és információszerzési alkalmakat. S mivel ennek a családtörténetben is jelentősége van, külön ki kell emelni, hogy Reketyés 5 km-re, azaz lényegesen közelebb feküdt a farmosi vasútállomáshoz, mint a jászberényihez. Mindezek alapján még inkább kiemelendő, hogy Muharay Elemér és testvérei értelmiségi, sőt azon belül is rendhagyónak minősülő művészi pályára léptek vagy kacérkodtak azzal.

A testvérek közül a legidősebb, az 1895-ben született Julianna filmszínészképző és rendező iskolát végzett a fővárosban, utóbb működött is színésznőként, de férjhez menése után lemondott a színészi pályáról és tisztviselőként dolgozott. Művészpályán – Elemér mellett – Mihály vitte a legtöbbre. Festőművészként jelentős könyveket il-

lusztrált és számos jelentős közületi megbízást teljesített. Sajátos, hogy Mihály a családnév régebbi formáját a Muhoray-t használta. Elemér mellett ő is nagyon közeli, baráti viszonyt ápolt a népi írók kiemelkedő alakjával Sinka Istvánnal, akinek Balladaskönyvét ő látta el mives illusztrációkkal. Ők hárman egyaránt pártfogójuknak mondhatták Püski Sándort, valamennyien közreműködtek a Kelet Népe szerkesztésében, s valószínűleg az sem véletlen, hogy az 1943-as szárszói konferencia krónikása is egymás társaságában készített fényképet róluk.

Szalonnasütés a rekettyési tanyán – középen Muharay Elemér

Öccsük, az 1904-ben Debrecenben született Kálmán műszerész lett. Az ő nevét talán meg sem említenénk, ha nem ő készítette volna a mellékelt fényképek túlnyomó részét. A városból hazatérő, fényképezőgéppel rendelkező rokonként nagyon sok látogatás emlékét örökölte meg masinájával. A két legfiatalabb testvér közül az 1906-ban Debrecenben született Béláról tudjuk, hogy az USA-ba kerülve intenzív kapcsolatba került a film világával, mígnem a legfiatalabb lánytestvérnek, az 1912-ben Jászberényben napvilágot meglátó Matildnak csak a nevét őrizte meg az emlékezet.

A hazalátogatások nyomán kibontakozó véleménycserékről

A látogatásokról a mellékelt fényképek önmagukban beszélnek. A hazalátogatók polgári öltözete és szokásrendje mintegy szembesült a paraszti világ szimbólumaival. A városiakok egyik informátorom megfogalmazása szerint „nyaralni jöttek”, s általában 1–2 hetet töltöttek el rokonaik körében. Legtöbbször vonattal érkeztek a Rekettyési tanyáktól 5 kilométerre fekvő farmosi vasútállomásra, ahol legtöbbször kocsira ültették őket, Marcell nénihez vitték őket, aki tartózkodásuk fő szervezője volt. Megjegyzendő, hogy nem mindig áll rendelkezésükre a fogat, ilyenkor gyalog tették meg az utat.

*Látogatóban rokonai körében a negyvenes évek közepén,
balról a harmadik Muharay Elemér*

A fényképek tanúsága szerint a hazalátogatók vendégként, városi módra viselkedtek. Paraszti-mezőgazdasági munkát nemigen végeztek. Példa erre az egyik visszaemlékező által felidézett eset, miszerint a pesti rokonok szívesen kipróbálták a szalmakazalban való alvást, annak fáradtságos összerakásában viszont már nem szívesen működtek közre. A távolra került és a szülőföldön élők kapcsolatai – ezt a fényképek és a visszaemlékezések is megerősítik – differenciáltan alakultak. A tanya léckerítése mellett természetes módon lekuporodó, rokonaival társalgó, szalonnát sütő vagy a disznóölés munkálataiban segédkező Muharay Elemér mintegy azt sugallja, hogy ő ugyanaz maradt, mint saját tanyán élő sorstársai. Ezzel szemben a városból hazatérők polgári öltözete a legtöbb képen élesen különbözik a fogadó közegben élőktől. A legtöbb képen jól megkülönböztethetők egymástól, ha másért nem azért mert a nyári melegben – kalapot és más ruhákat viselő tanyai rokonaikkal szemben – meztelenre vetkőztek. Az egyik leggyakoribb hazatérési alkalom – a búcsú – tovább differenciálja a két kultúrából érkezők találkozását. A homoki templom előtt

gyülekezők képein csak a figyelmes és beavatott szemlélő képes felfedezni és a többiektől megkülönböztetni a fővárosból hazatért festőművészt és zsidó származású feleségét Vilmát. Mihály a többségben kucsmát viselő helybeliekkel szemben kalapot visel. Más képek arra utalnak, hogy a tanyaiak gazdaság- és jószággyarapodását ismerték el a demonstratív felsorakoztatott állatok megörökítésével.

*Muhoray Mihálynak és feleségének aranylakodalmi vendégeskedése
rokonok társágában a homoki templomnál*

A csoportképek is többértelműek. Részben megjelenítik és jelképezik a rokonság összetartozását, más esetekben viszont arra utalnak, hogy a hazalátogatók nyaralásai jókedvű mulatozásba és korlátozottan aligha nevezhető italozásba torkollottak. Maga Muharay Elemér tartotta kedvenc tárgyának a „fenék nélküli”, tehát soha ki nem ürülő poharat. A rendhagyónak tekinthető, lóra pattanó suhancsal – egyik visszaemlékezőnkkel a nyeregben – csoportkép is valószínűsíti, hogy ez a kép is akkor készült, amikor már ugyancsak jókedvében volt a társaság. A tanyai-jászberényi rokonság többnyire nem ítélkezett pozitívan a városból hazaruccanó, megannyi rendhagyó magatartást produkáló, „bohémává vált”, sőt időnként még „léhának” is tekintett rokonokról. A visszaemlékezők vélekedése szerint csak az említett Márcell néni volt képes a fogadásukra és kvártélyozásukra, mások nem szívesen vállalkoztak ilyen feladatra.

A találkozási alkalmak kisebb-nagyobb mértékben véleménycserére, ritkább esetekben politizálásra is alkalmat adtak. A nagyvárosból hazalátogatók rendre több napra, egy-két hétre érkeztek, s a vendéglátóiknál mintegy megrendelt „kosztot és kvártélyt” megfizették, sőt ajándékokat is hoztak. A tanyán élők több-kevesebb ismer-

rettel rendelkeztek Muharay Elemér baloldali kötődéseiről, értesültek arról, hogy parasztpárti képviselőként is fellépett. Valószínűleg a visszaemlékezők életkora is közrejátszott abban, hogy a negyvenes-ötvenes évtized megpróbáltatásával kapcsolatban kevesebb élményük maradt. Megemlítették viszont, hogy a háború után a feketézés idején Béla a tanyán felvásárolt hússal üzletelt a fővárosban. Néhány évvel később történt egy másik eset. A ma is Rekettyésen élő Velkei János 1951-ben ugyan engedély nélkül építette fel tanyáját, amiben többé-kevésbé meg is egyezett a pórtelki tanácselnökkel. Utóbb pedig egyszerűen kifizette a bírságot.

Egy vidám társaság a negyvenes évekből, az asztalnál fehér ingben Béla, a pipás alaktól jobbra Julianna

A visszaemlékezők ellenkező irányú kapcsolatfelvételekről, a tanyaiak ritkábban sorra kerülő fővárosi látogatásairól is beszámoltak. A háború utáni években a tanyán nevelkedett, szakmát tanult egyik unokaöccs egy fővárosi színháznál helyezkedett el. Állásához pedig Muharay Elemér közbenjárása útján jutott, s folyamatosan kapcsolatban volt vele haláláig. A kovácmesterséget tanult Velkei Demeter 1960-ban eldöntötte, hogy nem lép be a tsz-be, s elindult Pestre munkát keresni. Először Muharay Mihályékat kereste fel, akik a visszaemlékező szerint nem tudtak konkrét segítséget adni a menekülő, munkát kereső fiatalembernek. A végül Kőbányán munkát vállaló unokaöccs nem járt többet a festőművész rokonnál.

A szülőföld és Muharay Elemér „szakmai kapcsolatokat” is tartott egymással. Egy visszaemlékező szerint a jeles rendező 1943-ban Jászberényben is vendégszerepelt

Levente együttesével, sőt akkor nemcsak színelőadást tartottak, hanem vitadélutánt is rendeztek gazdasági kérdésekről, melyet szintén Muharay vezetett. Molnár István nyugdíjas jászszentandrási iskolaigazgató alakuló falusi csoportját 5–6 alkalommal is felkereste, instrukciókkal látta el a legények bandázását megjelenítő, Pendzsom bemutatására készülő együttest. Említésre méltó érdekesség, hogy Molnár István akkoriban nem tudta, hogy jeles vendége a közeli jászberényi határban született.

Nem sokkal halála előtt, 1958-ban egy disznóölés közreműködőjeként

MUNKÁSOK

EGY ESZTERGÁLYOS A TÖRZSGÁRDATAGSÁGRÓL, AZ ÜZEMI DEMOKRÁCIÁRÓL, S AMIT FONTOSNAK TART ELMONDANI

Huszonharmadik évemet taposom az Aprítógépgyárban. Elég sok üzemvezető megfordult már nálunk, a forgácsoló műhelyben. Legalább tíz. Mikorra megismerték az embereket, megtudták, hogy kiben mi van, mennyi van, hogyan dolgozik, akkorra le is váltották őket, és új jött a helyükbe. Ettől függetlenül, különösebb probléma nem volt még velem, a kollektívában is feltalálom magam. Az emberek is szeretnek. Szívesen foglalkozom a gondjaikkal. A műhelybizottságban is dolgozom: kultúr- és sportfelelős vagyok, a labdarúgás a mindenem. Elismerést, prémiumot többször kaptam, és talán nincs is olyan év, hogy ne kapnék jutalmat. Egyszer voltam kiváló dolgozó, és évek óta szocialista brigádban vagyok. A brigádunk mindig az elsők között... Szóval nem tartom magam kivetettnek. Akik régen ott dolgozunk, a törzsgárda tagok, körülbelül egy szinten mozgunk.

Mit jelent az Aprítógépgyárban törzsgárda tagnak lenni? Nem dicsekednék vele. Tíz, tizennégy, és tizenhét év kell hozzá. Van egy olyan javaslatunk, hogy jobban becsüljék meg a törzsgárdatagságot. Valaki azt mondta: ha egy ember húsz év óta itt dolgozik, az csak egy állapot. Van ilyen. Én nem így fogalmaznám meg, pedig elég magas beosztásban volt, aki ezt mondta. Inkább becsüljük meg a törzsgárdatagságot, legyen anyagi előnye is. Nem azért, mert a pénzt hajszolja az ember, de érezzem így is, hogy megbecsülnek. Miért nem lehet úgy, mint a Hűtógépgyárban? Ott a törzsgárda tag minden évben kap 500, 1000, vagy 2000 forintot, nem tudom pontosan, hogy mennyit, de kap. Igaz, nemcsak a pénz a lényeg, de ebből is észreveszi a törzsgárda tag, hogy számítottak rá, hogy a papíron szerepel valahol. Tudjuk, hogy számon tartanak bennünket, de ne csak akkor jelezzék ezt, ha arról van szó, hogy „többet vártunk tőletek, mert ti már törzsgárda tagok vagytok”. Amikor túlmunka van, akkor jó a törzsgárdatagság, akkor jó, ha számíthatnak ránk, akkor még termelési tanácskozáson is kihozzák, hogy köszönet a törzsgárdatagságnak.

Így lehetne valahogy a fiatalokat is ösztönözni. Gondolnák, hogy lám, ha ott maradok egy pár esztendeig, akkor engem is megillet az a bizonyos összeg. Az emberek igényesek, meg az az igazság, hogy pénzből él az ember, nem kell azt tagadni. Én is várom, hogy kapjak valamit, a másik is várja, ez nyilvánvaló. Az osztályvezetők például kapnak nyereség előleget, mi ezt se kapjuk. Mi is megdolgozunk a tervért, túlmunkát végzünk, akkor miért nem lehet a dolgozónak is adni? Ne kapjon annyit, mint a főosztály- vagy osztályvezető, kapjon 500 forintot, de érezze, hogy rá is számítanak. Észrevették, hogy tesz valamit annak érdekében, hogy a vállalat teljesítse a tervet. Nálunk elég magas a törzsgárda létszáma, felmerülhet, hogy azért nem jut mindenkinek. Más gyár viszont nagyon örülne, ha ekkora törzsgárdája lenne.

Ha a gyárunk összlétszámát vesszük, hozzávetőlegesen 60-70 százalék a törzs-gárda tagok aránya. Alapító tagok is vannak még, azt hiszem harmincan. A gyári létszámnak körülbelül 40-50 százaléka húsz éve itt van. Sok gyár dicsekedne ezzel. A dolgozók összetétele is elég jó. Például a gyári termékeket, munkadarabokat annyira ismerik már az emberek, hogy emiatt nincs fennakadás. Nem kell annyi művezetői segítség. Ha jött például tíz új ember, vagy legyen kevesebb, jön három-négy új esztergályos, annyira lekötik már a művezetőt, hogy nem tud mással foglalkozni. Hát nem könnyebb azt a gyárat vezetni, ahol ilyen kiforrott gárda van? Ismerik az emberek jó oldalát, meg a rossz oldalát is, így könnyebb velük bánni.

Az üzemi vagy szakszervezeti tanácskozáson, meg az új kollektív szerződés megkötésénél, ezt nyugodtan ki merem jelenteni, számítanak a tagokra. Például a délutáni pótlék esetében. Felvetésünk alapján kaptunk 10 százalékot, ami addig nem volt. Észrevettük, hogy valami történt. Ha elmegyünk egy ülésre, és van egy-két jó javaslatunk, nem dobálják félre a papírkosárba. Nem is lehet másképpen. Mert ha valami fontos munka, precíz munka van, azt csak az öregebb szakmunkások végzik. Gyorsabban is elkészül, jól is, nem lesz selejt.

De ugye itt vannak a fiatalok. Van egy nagyon fontos munka, és nagyon sürgős, már szerelni kellene, nyilvánvaló, hogyha művezető lennék, én se merném rábízni arra a fiatal szakmunkásra. Lehet, hogy jól megcsinálná, de mi van, ha nem? Újra önteni, újra hozatni, féléves, vagy negyedéves kiesés volna. Ezért mondom, nem kellene a fiatal szakmunkásoknak olyan hamar megsértődni, hogy csak a rosszakat kapják. Kapnak ők széria-munkát is, csak nem olyan bonyolultat, mint az öregebb szakmunkások. Viszont, ha a fiatal egymás után többször is bizonyítja, hogy jól meg tudja csinálni az egyszerű munkadarabot, – át is vette a MEO, nem talált benne hibát – akkor a következő alkalommal már mást is mernek neki adni. Így jönnek fel ezek a huszonéves fiatalok. Előbb kisebb munkát, rosszabb munkát, azután jobb, és még jobb munkát kapnak, és huszonöt éves korra eléri, hogy már mindent meg tudnak csinálni. Jó, hogy van egy kis durcosság, meg morcosság is közben, de kívárták. Nyilvánvaló, hogy az első osztályos gyermeknek sem adnak egyenletes számítást.

Régebben nagyobb volt a lendület, igaz, hogy akkor a gond is több volt. Kiforratlan volt a gyár, többet kellett dolgozni. Egy termelési tanácskozás öt-hat óráig is eltartott, most meg két óra alatt végzünk. Nem tarthat olyan sokáig, mert ugye, ha nincs több mondanivalóm, már nem tudok hozzászólni. Annak nincs értelme, hogy ugyanazt mondjam el, mint az előző. Azelőtt előfordult, hogy nem volt szerszám, nem volt ez, nem volt az. Ezt felvetették, sokáig tartott, mire megadták a választ. Most szerintem kevesebb gond van, meg másfélék is. A szerszámok minőségével szemben igényesebbek lettünk. Felvetettük a szekólapkás, váltólapkás marók témáját. Két éve ígérik, hogy majd... Nagyon jól bevált svéd gyártmány. Gyorsabb, termelékenyebb, és az élettartama is nagyobb. A váltólapka az olyan, hogy többször lehet váltani rajta: kicsavarom, és újra fordítok. Köszörülni nem kell, mikor vége van, el lehet dobni. De miért nem hozzák? Jól bevált, hát akkor miért nem? Állítólag meg van rendelve, csak még nem küldték. Az ember ezt nem tudja eldönteni, hogy tényleg igaz-e, azért két év alatt nem hiszem, hogy nem lehetett volna... Nem járna vele rosszul a vállalat, csak már hoznák. Mindenki várja, mert ezek a régi, hagyományos marók nem jók. Tönkre teszik a gépet, annyira ütnek, és még köszörülni is kell.

Sok mindent kellene tudni az embernek. Mert ha mi feldobjuk a kérdést a termelési tanácskozáson, hogy kellenének, mondjuk dörzsszárak, mert nincsenek különböző méretekben, nem ismerjük a hátterét. Nem tudjuk, be van-e tervezve, nagyon tág látókörűnek kellene lenni, aki ezt tudná. Legjobban az üzemvezetőnek kellene tudni, ő ismeri a számokat, ő tudja a terv legkisebb részét is. Tudja, hogy mennyi szerszámot lehet behozni, vagy a GYEGO osztályvezető is meg tudná azért adni a választ. Ne hitegessék az embert, például, hogy meg van rendelve, mondják meg, hogy sajnos erre az évre nem lehet, esetleg két év múlva. Mi kigondolunk valamit, de nem tudjuk, hogy végre lehet-e hajtani. Persze megkapjuk a választ, van, amire megkapjuk, hogy „sajnos elvtársak, a jövő évben ezt be kell venni a kollektív szerződésbe, csak akkor lehet végrehajtani.” Megadják a választ, de az ilyen szerszámos témákra nem. Ki tudja, hogy miért?

Természetes, hogy nagy fejlődés is van. Például, az öntőde. Öntvényekért nem kell máshová menni. Egyelőre még csak apróbb öntvényeket csinálnak, egy kemence van. Néztem, nagyon korszerű, nagyon szép, tényleg öröm mellette dolgozni. És ez borzasztó sokat segített a vállalatban. Abból voltak az év végi lemaradások, hogy az öntvények nem érkeztek be, vagy későn érkeztek. Már szállítható lenne a gép, de nem szállítható, mert egy alkatrész hiányzik, és esetleg csak az év végére érkezik meg. Egy gépet a szíve nélkül ugye nem lehet elindítani. Most már fogják, és kiöntik. Gondolom, ahogy nő a termelés az öntődében, a minőség is javul, jobbak lesznek az öntvények. S amellet nyereségrészesedés is több lesz, mint tavaly. Szóval, mégse dolgozik olyan rosszul ez az Aprítógépgyár. Itt is sokfajta ember van, az egyik többet tesz az asztalra, a másik kevesebbet, de minden évben megcsináltuk a tervünket. Nincs itt olyan nagy probléma.

Nemcsak itt, hanem országszerte sokat beszélnek, vitatkoznak az üzemi demokráciáról. Hát az éppen jobb is lehetne az Aprítógépgyárban. Hofi Géza jut mindég eszembe, úgy mondja: fönn akarják, lenn is akarják, középen mi van? Középen nem akarják? Jobban össze kellene fogni az embereket, szorosabban összefogni a vezetőkkel, ne úgy néznénk egymást, hogy ez vezető, ez meg munkás, hanem tényleg a terv érdekében, hogy jövőre még könnyebben csináljuk meg a tervet, még több jutalom legyen, ne az év végén kelljen kapkodni. Bízni kellene a vezetőkben nekünk munkásoknak, viszont mi is elvárnánk tőlük ugyanezt. A vezető ne vegyen egy kalap alá mindenkit.

Nem hinném, hogy csak a vezetőkön múlik. Nekem például tetszik Horváth József elvtárs, az igazgató működése. Nem azért, mert most ő a gyár igazgatója, hanem én nem veszem észre, hogy ő igazgató, én pedig esztorgályos vagyok. Horváth elvtárs gyakran lejön a műhelybe. Mindenkiel nem beszélhet, de azért észreveszi az embert. Néha odajön, még kérdez is. Éppen a legutóbb volt egy olyan... Nem is vita volt. Jött egy horizont esztorga – lehet, hogy ráfázom, mert majd visszakérdez – azt mondtam neki, hogy nem megfelelő az Aprítógépgyárban ez a gép. Nincs vele olyan asztal, amilyennek lenni kellene. Gyöngye arra a munkára, amit én el tudok képzelni. Azt mondta, majd meglátjuk. Nincs kisebbségi érzésem, nem feszengek, hogy én most Horváth elvtárrsal, az igazgatóval beszélek. Van egy új főmérnökünk, vele még nem váltottam szót. Első látásra szimpatikus embernek találtam, majd elvállik. Azt mondják, akik már találkoztak és beszéltek vele, hogy igen nagy lendülettel fog a munkájához. úgy legyen, fejlődjön ez a gyár, nekünk is könnyebb lesz.

Akkor mégis hol akad el az üzemi demokrácia? Nem tudom így eldönteni. Úgy képzem el, hogy ha van egy üzemi tanácskozás, akkor ne csak a papírt kellene aláírni az üzemi bizottsági tagoknak, hanem többet szeretnénk. Az emberekkel egy kicsit többet kellene törődni. Mindig úgy van, hogy „megérttem, de...” Miért kell azt mindég odatenni? Vagy megérttem, vagy nem. Nincs elég bizalmunk a művezetőkben, a művezetők sem bíznak bennünk. Az emberek között különbséget kell tenni, ez biztos. A művezetők meg inkább általánosítanak. Ne kételkedjenek a szavamban, és főleg ne kelljen hazudni.

Nem mindegy a tálalás sem. Én meg tudom választani, kihez, hogy kell beszélni. Mert Sári Karcsihoz nem lehet úgy odamenni, mint Vass Jancsihoz. Az egyiknek így kell beszélni, a másiknak úgy. Ha én meg tudom csinálni, miért nem tudja megcsinálni a művezető? Nem kell könyörögni, nem arról van szó. De a művezető ismerje az embereket, tudja, hogy az egyiktől kérhet, akkor is meg lesz, amit kér. A másikhoz nem lehet kérelemmel menni, csak paranccsal, hát ahhoz paranccsal menjen oda.

Ahogy az évek múltak, az improduktív dolgozók létszáma nem arányosan fejlődött. Az mindig csak emelkedik. Ennek a társadalomnak az is célja, hogy mindenkinek munkát adjon. De ugyanakkor létszámhiánnyal küszködik a gyár. Nincs elég forgácsoló, lakatos, a lemezműhelyből is hiányoznak, a TMK-ból is, segéd munkások meg mindenütt kevesen vannak. Most a télen rossz volt a fűtés. Az ember kijött a fürdőből, és könnyen megfázhatott. Ezt már szóvá tettem párszor, hogy inkább adjunk három embernek tizenkét forintot, ne ötnek kilenc forintot. Még akkor is jobban járunk, mert az a három legalább rendesen teszi a dolgát a kazánnal. Nálunk a műhelyben lassan nem lesz forgácskihordó, nem lesz segéd munkás, aki a munkadarabot arrébb vigye. Nekem 14 forint 70 fillér órabérem van, huszonev óta, egy segéd munkásnak nyilván nem adnak annyit. Azért azt mondom, hogy 9 vagy 10 forintért ezt a munkát se lehet végezni. Nem lehetne ezen valamit segíteni? Megkérdeztük néhányszor. – Nincs rá kapacitás, nincs rá „béralap – válaszolták. Akkor vessék fel az országgyűlésen, ez országos gond. Én csak annyit mondok, hogy esztergályos nincs, segéd munkás nincs, hát hol vannak az emberek? A mi létszámunk 1140 – az öntődével együtt – és ebből termelő munkát hétszáz- valamennyi végez. És az irodai dolgozók létszáma nem hogy csökkenne, inkább emelkedik. Ezen valahogy segíteni kellene. Mert ha elvégzi valaki esti tanfolyamon a gimnáziumot, akkor mindjárt diszpécseri állás következik. Nem rossz fizetés, nem azt mondom a 2000 forint, de vállalják a 2800 vagy 3200 forintos szakmunkás fizetés helyett. Hol van ebben a fantázia? Szóval én, nem értem: fiatal, mikor akar keresni, ha nem most. Inkább megelégszik kevesebbrel, csak köpeny legyen rajta. Olyan jó az az irodai munka? Én most nem vállalnám, ha lenne rá lehetőségem. Lehet, ha megérem az ötven évet, reméljük hogy meg, akkor elvállalnám. De csak akkor. Van két családom, a nagyobbik fiam főiskolára, vagy egyetemre készül, a másik gimnáziumba megy nyolcadik után. Nem azért, mert irodakukacot akarok nevelni belőlük. Magamról ítélek, jó volna többet tudni egy kicsit. Nem sokkal, de legalább a gimnáziumot elvégezni. Most már sajnos nincs hozzá türelmem. Időm még volna, de kedvem sincs tanulni.

Mondhatom, hogy az improduktív dolgozók számának növekedése állandó téma. Van, aki irigységből beszél, vagy nem is tudom, talán a rossz szemléletéből indul ki. Én azt mondom, aki adminisztratív dolgozó, az adminisztratív dolgozó, én esztergályos vagyok, a maga területén mindenki végezze el becsületesen a munkáját. Mert kell

adminisztratív dolgozó is. Meg kell csinálni a művelettervet, meg egyebeket. Mérnökök is kellenek, csak én úgy fogalmaznám, hogy egy futballcsapatban tizenegy ember játszik. Se több, se kevesebb.

Túlmunkát leginkább a műhelyben kell végezni. Például, ha a tervet 200 emberre készítik, akkor készítsék kétszázra, a munkát ne 140 ember végezze el. Ha ezt megmondja az ember, legfeljebb azt mondják, hogy ehhez semmi közöm. Dehogynincs, van.

Le vagyunk maradva 15 millióval. Hát ennek csak a műhely kollektívája az oka? Most megszigorították a túlórát. Elrendelik, csinálni kell. És ha nem bírom, akkor mi van? Nem bírok bent maradni, csak hetente kétszer, vagy egyszer. De ez még semmi. Van olyan, hogy hirtelen kell. Mert az a munka nagyon sürgős. Jól van, elhiszem, hogy sürgős, de ha hamarabb intézkedtek volna azok, akiknek ez a kötelessége, saját asztalán végezze mindenki a munkáját. Ha nekem adnak egy munkadarabot, és azt mondják, hogy van rajta öt műszak, és azt igyekszem négy és fél műszak alatt megcsinálni, akkor nincs lemaradás. De mi van, ha nekem nem 22-én, hanem 28-án hozták, és azt mondják, hogy ebből elsejére gépnek kell lenni? Csak akkor bírom megcsinálni, ha tizenkét órázok a váltómmal. Meg oda van a szabad szombat, vasárnap is. Hát miért nem hozták 22-én? Ha én selejtet csinállok, tőlem levonják a pénzt. Aki azt az anyagot 22-e helyett 28-án hozta be, nem csinált selejtet? Dehogynem.

A múltkor részt vettem itt a gyárban egy író-olvasó találkozón. Nagyon tetszett, ha nem lettem volna olyan éhes, este hét-nyolc óráig elhallgattam volna. Birtam követni az egészet, mert érdekes is volt, amit mondott az író, meg nem használt olyan szavakat, hogy volumen, meg hasonlókat. Nyíltan beszélt, kimondta a valóságot, olyat is, amit esetleg mi a gyáron belül nemigen mernénk megmondani.

Ha az ember olyat mond, ami valakinek nem tetszik, akkor abban a pillanatban nem szólnak, de lehet, hogy utána nagyon megüti a bokáját. Nem olyan értelemben mondom ezt, hogy elzavarják a gyárból, hanem úgy, hogy éreztetik az emberrel. Esetleg megvonnak valamit az anyagi juttatások közül. Inkább úgy van az ember, hogy ne szólj szám, nem fáj fejem, nem mond semmit. Hanem azután vannak susogások az emberek között, én jómagam is jobban meg merem mondani ott az igazságot, ahol csak a dolgozók hallják. Jó volna ezt úgy csinálni, hogyha a vezető nekem meg meri mondani a hibámat, természetes dolog, nekem is vannak hibáim, akkor ugyanúgy én is megmondhassam neki az ő hibáját. Megmondhatom, megmondhatom, de ahogy az előbb említettem, esetleg megütné az ember a bokáját, ezért nem nagyon nyilvánítanak az emberek véleményét. Nagyon tetszett az is, amit az író a különböző szemináriumokról, meg előadásokról mondott. Én kultúr- és sportfelelős vagyok a forgácsoló műhelyben. Az a teendőm, hogy például 15 embert szervezzek be egy ilyen tanfolyamra. Odamegyek a brigádhoz, és azt mondom, hogy innen ennyi meg ennyi jelentkező legyen. Jelentkeznek is, hogy a brigádnaplóba be lehessen írni. Hadd teljen a napló. Még az első előadásra néhányan elmennek, de a következőn már nincs senki. Erre azt mondják, hogy nem jól működött a kultúros. Ha ezek után odamegyek az emberekhez, akkor jóformán elzavarnak, menj a francba, még jó ha nem küldenek melegebb éghajlatra. Olyan is van, aki hogy gyorsan lerázzon, megígéri, hogy „ott leszek öregem, ott leszek, természetes”. A múltkor író-olvasó találkozóra minden brigád megkapta a meghívót. Tizenhárom vagy tizenkét brigád van nálunk a forgácsoló műhelyben. Külön is odamentem a brigádokhoz, hogy legalább hárman, de minimum

ketten jöjjenek el erre az író-olvasó találkozóra. Meg is ígérték. Valaki még azt is kérdezte, hogy „elférünk mi abban a nagy tanácsteremben, mert a mi brigádunk 80 százaléka megy.” Abból a brigádból becsület szavamra, senki nem jött. Hatan voltunk a forgácsoló műhelyből, összesen.

Nagyon emlékezetes maradt nekem egy fiatal mérnök, és egy hölgy is, aki ott megkérdezte, hogy vajon a munkások műveltsége meddig marad ilyen alacsony? Valahogy így. Én szerettem volna nagyon gyorsan megválaszolni, lehet, hogy az író elvtárs nem akarta, én nagyon gyorsan megválaszoltam volna, hogy nem mindenkinek viszik tálcán az egyetemet, ahogy esetleg nekik vitték. Úgy lehet azért az édesapjuk nagyon megszenvedett. Én sem érem el azt a szintet, amit a gyerekeim, de azért dolgozom, hogy nekik könnyebb legyen. Ha evvel visszaélnék, akkor nagyon könnyen elcsattan a pofon, még húsz éves korukban is. Az én apám műveletlenebb, mint én, egy kicsit valahogy feljebb vagyok, a családom még feljebb. Nem lehet mindent egyszerre kinőni. Az én agyam már nem biztos, hogy úgy fog, mint egy tizennyolc évesé. Megelégszem azzal, ami van, amit csinálok. A munkámat is szeretem. Nem lehet mindenki mérnök. Amennyire tehetem, annyira művelem magam, de csak azzal foglalkozom, ami érdekel. Magolni már nem tudok. Ezt nem itt kell kezdeni. Én mindig azt mondtam, hogy a műveltséget úgy kell föltálatni, amilyen a hallgatóság. Ha nincs olyan műveltsége, akkor annak olyan anyagot leadni, ami érdekli, meg valami ragad is rá. Utána lehet emelni a mércét. Így lassan-lassan emelni, nem azt mondom, hogy a végtelenségig, csak amíg az embernek kedve van, és szereti csinálni. Utána egy kis szünetet tartani, inni egy pohár vizet, vagy elszívni egy cigarettát. Én így gondolom, és amikor a brigádoknak tanfolyamokat csinálnak, azok meg nem igénylik, nem kell erőltetni, nincs értelme. Inkább csináljanak szalonnasütést vagy kirándulást, és legyen ott egy műveltebb ember, aki közben fölveti, hogy például mit is jelent ez a volumen, mondja meg, hogy mi az. Akkor lehet, hogy megmarad az agyamba. Ne sok szót mondjon, mert ha sokat mond, azt úgyse bírom megjegyezni, meg mások se bírják. Mondjon hármat, de az legyen a lényeg. Na nem pont így gondolom én, de az a fontos, hogy az ember agya csiszolódjon. Mert egy kicsit be van gyepesedve, az biztos. Az idősebbeké meg még jobban.

Például, van nálunk most szakmai továbbképzés – nem tudom idetartozik-e – így a kutya sem igényli. Ha megmutatnám magának azokat a kérdéseket... Azt se tudja az ember, hogy az efkettes, meg az ipszilon az ennediken, mit jelent. Hát akkor minek? Ezt azért csinálták a negyven-ötven éveseknek, hogy azt tanulják, ami lényeges? Minket már nem kell megtanítani négyzetre emelni. Tudunk dolgozni, és szerintem elégedjen meg már ez a társadalom, meg a vállalat is azzal, hogy mi tudunk dolgozni, és ezt már végig csináljuk a nyugdíjig. Azoknak a szintjét emeljék, akik három, vagy öt éve végezték el az iskolájukat. Tartsanak azoknak tanfolyamot. Meg a művezetőknek is, hogy tudjanak segíteni, ki tudjanak számolni olyan tengelytávot, ami a nyolc általánosba esetleg nem fér bele. Nekünk arra nincs időnk, hogy számolgassunk, azért van a mérnök, azért van a művezető, hogy ezt csinálja meg. Atképzősök voltunk, akkor se tanultunk sokat elméletben, mert hat hónap alatt nem lehet a szakmát gyakorlatilag, meg elméleti tudást is szervezve, megtanulni. És ha én akkor nem bírtam megtanulni, akkor most már, közel negyven éves fejjel nem megy. Nem mondom, lenne értelme, csak nem ilyen szinten, mint itt csinálják. Túl nagyot akarunk. A szintet fel-emelik, aztán majd leülekszik.

Úgy gondolom, ha újra eljönne az az író, még egyszer annyian lennének. Most már szemtől szembe megismerték az emberek, tudják, milyen kérdéseket lehet feltenni neki, s azt is sejtik, hogy milyen választ kapnának. Akikkel beszéltem erről a gyárban, mindenkinek azt mondtam, hogy ez sokkal többet ért nekem, mind három tanfolyam. Pedig csak két óra hosszáig tartott.

Ha nekem igazat mond valaki, tehát nem beszél mellé, valahogy együtt érzek, és könnyebben beszélek vele. Tudom, hogyha butaságot mondok, akkor sem fog kinevetni. Nagyon félek ettől a vizsgától, becsület szavamra. Lehet, hogy nem lesz annyira nehéz, mégis félek tőle, mert negyven évesen odaállítani, és azt mondják, esetleg – a minisztériumból is jönnek – hogy te úristen, de buták.

Benne vagyok a könyvtárban, amikor időm van, olvasgatok. A gyerekeknek is elég sok könyvük van. Ha vége lesz a szakmai továbbképzésnek, el fogom olvasni az író néhány könyvét. Ha újra eljönne, megkérdezném például, hogy ki érezheti magát szocialista embernek. Ő annak érzi-e magát? Ha igen, hogy lehet azt észrevenni? Én magam döntöttem el, hogy szocialista ember vagyok-e? Vagy pedig érzem, úgy mint a lázat? És szocialista módon élni, mit jelent?

Üzemi demokrácia. Hogy is van ez az üzemi demokrácia? Nekem erről mindig Hofi jut az eszembe. De könnyű neki, mert kimondhat mindent. Ha akarja beírja, ha nem, nem számít. Szerintem Hofi egy kicsit olyan, mint valamikor a királyságban az udvari bolond volt. Annak ugye mindent lehetett. Nem szó szerint gondolom, mert ez durvaság volna. Az emberek susmukolnak egymás között, duruzsolnak, duruzsolnak, aztán mikor megjelenik egy főnök, akkor elhallgatnak. Ha én ki merem mondani, ami bennem van, akkor azok, akik susmukolnak, megbújnak a másik háta mögött, azok a jók, mert nem mondtak semmit. Én, vagy az a másik, aki megmondja a főnökök szemébe, az nem jó. Holott elhangzott a XI. pártkongresszuson az is, hogy a dolgozók véleményét, az őszinte véleményét meg kell hallgatni.

MUNKÁSOKBÓL KÁDEREKET KÉPEZTEK

Állami Műszaki Főiskola 1948-1951

A felzárkóztatás elméleti háttere és néhány kérdése

A probléma megközelítése és kezelése régóta foglalkoztatja az oktatásszervezés és a felnőttképzés elméleti és gyakorlati szakembereit. A fejlett ipari országokban több száz éves múltról beszélhetünk, ahol a felzárkóztatásnak a felnőttképzés hozzáférhetővé tétele érdekében kiterjedt rendszerei működtek és működnek (*acces programmes*). A témának tekintélyes mennyiségű és minőségű, nemzetközileg számon tartott és jegyzett, komoly visszhangot kiváltó szakirodalma van (például Dörner et al., 2020; Egetenmeyer & Nuissl, 2010).

A különféle programok kidolgozása során váltakozó módon, időnként a szociális megfontolások, máskor gazdasági érdekek kerültek és kerülnek előtérbe. Ráadásuként kiemelő, hogy a felzárkóztatás kérdése számtalan esetben napjainkban is aktuális problémaként jelentkezik, még hozzá úgy, hogy annak megoldása rapid módon a különféle esetekre való beavatkozást és reagálást igényel. Példaként érdemes kiemelni, hogy a világot megrázó COVID19 esetében világszerte felmerült a hagyományos és a modern képzési eszközök alkalmazásának bevezetése és realizálása (*Ständige wissenschaftliche Kommission der KMK, 2021*).

Hazai viszonylatban kiemelő a felnőttképzés kutatását vizsgáló és elemző szakemberek kiterjedt, sok törekvést feldolgozó és elemző munkássága (például Benedek 2022). Külön hangsúlyozandók a munka melletti tanulás kérdéseit vizsgálók eredményei, kiknek érdeklődése és tevékenysége a második világháborút követő évtizedekben teljesedett ki. A különféle politikai és gazdasági fordulatok is alakították és fokozták a kutatók érdeklődését. Szép számmal idézhetők azok a kutatók, akik a háború utáni útkeresésre, utóbb a hatvanas-hetvenes évek gazdasági válságok hatásaira, majd a rendszerváltozás által generált gazdasági és szociális krízisekre fordítottak komolyabb figyelmet.

A dolgozat középpontjába emelt, csaknem nyolc évtizeddel ezelőtt megvalósult kezdeményezés, az 1947-ben életre hívott, azóta jócskán elfelejtett Állami Műszaki Főiskola (ÁMF) tevékenységét érdemes újra feleleveníteni és bemutatni. A megannyi szenvedélyes vita keresztüztében életre hívott intézmény működése szépszámmal tanulsággal szolgált. A mindössze néhány évre kiterjedő működési tapasztalatainak felvillantása bizonyítja, hogy a hazai felsőoktatás és felnőttképzés gyakorlatban is akadtak időtálló és színvonalas teljesítmények.

Az ÁMF megalapítása

A második világháború befejezését követő néhány évben történt oktatáspolitikai – bennük felnőttképzési kezdeményezésekről, tekintélyes mennyiségű feldolgozás áll rendelkezésünkre. Példaként elég megemlíteni a szabadművelődés, a népfőiskolai mozgalom, a népi kollégiumi szerveződések és társaik hosszú sorát. A feltűnően sok kezdeményezés közös nevezője, hogy utakat és megoldásokat kerestek a világegés súlyos következményeivel való szembenézésre. Tiszteletre méltó, hogy bármely oldalról nyilvánultak meg, a magasán képzett és esetenként kevésbé iskolázott aktorok, szinte valamennyien kiútat, javaslatokat ajánlottak vagy kerestek a meg lehetőségen kilátástalannak tűnő helyzetből.

Az utóbbiak közül a példaként választott intézmény, az ÁMF is ebbe a körbe tartozik, hiszen olyan műszaki szakemberek gyorsított képzésére vállalkozott, amire korábban itthon nem, vagy alig akadt követhetőnek látszó előzmény. Megalapítását éles, késhegyre menő szakmai és politikai viták előzték meg. Az előbbiektől kiemelendő az a tény, hogy a tekintélyes múltú József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem vezetői, professzorai és velük érző további oktatói ugyancsak megkérdőjelezték az ÁMF létjogosultságát. Ők főleg szakmai érveket, megfontolandó indokokat sorakoztattak fel. Jócskán megkérdőjelezték azt, hogy miként lehet szinte máról-holnapra megsokszorozni a gazdaságirányítás által kért vagy inkább követelt műszaki diplomások számát.

Velük szemben ellenfeleik inkább politikai, de nem jelentéktelen mértékben szakmai indokokat is felsorakoztattak. Az utóbbiak közül legfontosabb érvnek a jól képzett műszaki szakemberek nyomasztó hiányát jelölték meg, amire meglátásuk szerint megoldást kellett találni, méghozzá rövid időn belül. A soroltak mellett inkább politikai köntösben, de szociális szempontok és indítékok is megjelentek. Ezek közül kiemelendő az a tény, hogy korábban jelentős számú, de felsőfokú tanulásra vágyó fiatal nem vagy alig kapott lehetőséget magasabb szinten való továbbtanulásra.

A felmerülő elképzelések, viták, javaslatok végére a politika tett pontot. A kormány rendelkezett az új felsőfokú intézmény létrehozásáról. A magyar köztársaság kormánya 14.010/1947. korm. számú rendelete döntött az állami műszaki főiskola létesítése tárgyában. A rendeletben szabályozták az ÁMF-be való bekerülés feltételeit, a tanulmányi időt, és pontokba szedve részletezték a további működési feltételeket. A hivatkozott rendelet 3. §. 3. bekezdésében előírták, hogy a jelentkezőknek beiratkozásuk előtt két féléves előkészítő tanfolyamot kell elvégezniük. A megfogalmazottak mintegy igazolják, hogy jelentkezőknek felnőttképzési profilú oktatásban kell részt venniük.

A rendelet igyekezett kompromisszumokat keresni az ettől kezdve szétválasztott, külön-külön státusú Műegyetem és az ÁMF között. A felmerült érdekkülönbségekben és a korábban ugyancsak vitatott szakmai kérdésekben elhatárolták egymástól a feleket, előírták, hogy az oktatókat a Műegyetem „tanszemélyzetéből kell kiválasztani”. A szakmai követelmények következetes alkalmazását ugyancsak befolyásolta az a tény, hogy a rendelet véleményező jellegű jogosítványokat biztosított a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének és a Szakszervezeti Tanácsnak, akik két-két képviselője kapott mandátumot a vezetésben, aminek komoly jelentősége volt

az oktatók és a hallgatók kiválasztása során. (A mérnöki szakszervezet az előkészületek során is igen aktív, kezdeményező szerepet vállalt és végzett az ÁSZF keretében megvalósuló műszaki képzés létrejötté érdekében.) A jogszabályban egyúttal azt is megszögezték, hogy a vallás- és közoktatási miniszter lett a kiválasztott oktatók alkalmazója.

Külön érdemes kitérni egy, az előkészületek során komoly és éles vitákat kiváltó kérdésre, majd annak a rendelet keretében való megoldására. Korábban gyakran felmerült, hogy egyáltalán milyen mérnököket fognak képezni az ÁMF keretében. (Jellemző, hogy akadt olyan javaslat, miszerint inzselléreket képeztek volna.) Mérnökök lehetnek, lesznek-e egyáltalán? – fogalmazódtak meg a különféle kételyek. A rendelet 8. §. 3. bekezdése kompromisszumos megoldást talált. Eszerint az ÁMF-en oklevelet „nyert személyek tanulmányaikat a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen folytathatják”

Az ÁMF megalapítása

A hivatkozott rendelet kihirdetése után az főiskola megkezdte működését. A fennmaradt, digitalizált és jól rendezett dokumentumokból (BME ÁMF egyetemi jegyzőkönyvek) a Hungaricana weboldalán (<https://www.hungaricana.hu/hu/>) jól követhető a főiskola igazgatása és működése.

Az ígéretes kezdetekre utal, hogy az 1947-ben megszervezett előkészítő tanfolyamok iránt komoly érdeklődés mutatkozott, hiszen 750 jelentkező akadt. Túlnyomó részük fővárosi vagy környékbeli volt, nem véletlen, hogy a továbbiakban az ország más részeiből jelentkezők felvételét is biztosították. A rendelet értelmében először 5 tagozatot indítottak el, s a következő szakokon kezdődött el az oktatás: rádió és telefon, textiltechnológia, textilvegyészet, fémtechnológia, üzemi és energiagazdaság.

A Németh József által publikált adatok szerint „1947-48-ban az előkészítő tanfolyamra jelentkezettekkel vizsgarendszerű beszélgetést folytattak, amelynek eredményeként 321 hallgatót vettek fel az előkészítő tanfolyamra. A tanfolyam eredményes volt. Akik végigjárták – az a tanfolyamra felvettek 60 százaléka volt –, eredményes felvételi vizsgát tettek. A felvételi vizsgára 522-en jelentkeztek, akik közül 346 hallgatót vettek fel az 1947-48-as tanévre. A felvett hallgatók 15 százaléka nem végzett középiskolát, 85 százaléka érettségizett. A hallgatók szociális összetétele az akkori viszonyok között nagyon pozitív volt. Az ÁMF-re felvettek 25 százaléka munkás, 6 százaléka paraszt, 36,5 százaléka iparos-kereskedő, 30 százaléka értelmiségi, tisztviselő, 2,5 százaléka polgári vállalkozó családból származott.” (Németh, 1985, p. 5)

Az érdeklődés a továbbiakban sem mérséklődött. A kezdetben kijelölt 5 tagozat idővel egyre bővült és hamarosan 15 tagozat – néhány vidékivel kiegészülve – jelent meg a kínálatban. Hamarosan megjelentek a szénbányászati, vaskohászati, élelmiszeripari, bőripari, nyomdaipari, erőszármű, szerveskémiai, nehéz vegyipari, épületgépészeti, repülőgépészeti és vasúti pályafenntartási szakirányok.

Az új szakok bővítésével párhuzamosan új képzési helyek is bekapcsolódtak. A gyakorlatközeliség hangsúlyozása nyilvánult meg abban, hogy Budapesten kívül a nagy ipari üzemek közelében kihelyezett tagozatokat szerveztek Csepelen, Győrött, Diósgyőrben, Ózdon és Veszprémben. Miskolc-Diósgyőrben és Veszprémben az

ÁMF tagozatok megjelenése volt az első lépések egyike a néhány évvel később létrehozott műszaki egyetem megalapítása érdekében.

Érdemes még felidézni az oktatás egyik rendhagyó elemét. Mára ez különösnek minősül, de igazodva a hallgatók munkaterheléséhez, gyakorta előfordult, hogy nem a hallgatók jártak be a főiskolára, hanem az oktatók utaztak ki hozzájuk az alkalmi tantermekbe órákat tartani.

Az oktatás szervezése differenciáltan alakult. Az egyetemi háttérű oktatókon kívül mások is bekapcsolódtak az oktatás szervezésébe és magába a tanításba. Nézőpontunkat követve külön ki kell emelni az instruktorok alkalmazását és működését. Őket ma inkább neveznénk tutoroknak vagy mentoroknak. Többségük azért lett instruktor, mert a hallgatók közelében dolgoztak, így arra számítottak, hogy követni tudják tanulmányi előmenetelüket. Kiválasztásuk lényeges szempontja volt, hogy képzett és gyakorló műszaki szakemberek legyenek. Megbízásukat szerződéses alapon végezték, feladataik közé tartozott a rájuk bízott hallgatók munkájának figyelemmel kísérése, ösztönzése és segítése. Nemcsak az adott munkahelyen, hanem „felsőbb” szinteken is követtek és ellenőrizték a hallgatók tanulmányi munkáját.

Az ÁMF igazgatósági üléseinek jegyzőkönyveit fellapozva bepillantást nyerünk a főiskolai mindennapi életébe és a vezetői fórum elé került problémákba (Állami Műszaki Főiskola – igazgatósági tanácsülések, 1947-1950).

Az igazgatósági tagok hozzászólásaiban megjelentek a főiskolára való bekerülés és a kiválasztás sokféle szempontból megközelített problémái. A következő hozzászólás arra utal, hogy nemcsak várát a jelentkezőket, hanem néhányukat inkább távol akarták tartani.

„Zoltai Zoltán titkár felhívja a figyelmet arra, hogy az ÁMF-en nagyon kell vigyázni arra, hogy oda nem való ember ne kerüljön be. Igen sok karrierista személy is bekerült eddig. Az előkészítő tanfolyam azt a célt szolgálja, hogy sikeres felvételi vizsga után a főiskolára bekerüljenek és kb. a 8 gimnázium anyagát tanulják meg. Az érettségivel rendelkező személyeknek felesleges ezt elvégezni.” (Jegyzőkönyv, 1948. dec. 15)

A kiválasztás és a felkészítés hiányosságai is rendre előkerültek az igazgatóság ülésein. Hozzászólók aggódtak a színvonal biztosítása érdekében és bírálták a lazán vett követelményeket. *„Sajnos a vizsgák során a hallgatók előképzettségében súlyos hiányokat észleltünk. Meg kell állapítanunk, hogy az 1947 őszi felvételi vizsga túlságosan liberális volt. Rá kell mutatnunk, hogy az előkészítő tanfolyamot a múlt évinél komolyabban kell vezetni.”* (Jegyzőkönyv, 1948. febr. 16.)

A jegyzőkönyvekben újra és újra megjelentek a hallgatók felkészültségében megmutatkozó, nehezen feloldható hiányosságok. *„A hallgatók fogalmazási készségét nagyon kifogásolja. A másodéves hallgatók is, akik már némileg értik a dolgokat, sem írásban, sem szóban nem tudják kellőképpen kifejezni magukat. Szerinte a fogalmazási készség is elengedhetetlen feltétele egy jó mérnöknek. Ezért indítványozza, hogy a tanárok mindannyian fordítsanak nagy gondot erre, sőt a tanársegédek figyelmét is hívják fel ennek fontosságára.”* (Jegyzőkönyv, 1948. nov. 17.)

A hozzászólók alapján véve hasznosnak, megerősítendőnek tartották a tanulókörök tevékenységét. Időkeretük és szervezésük javítására és módosítására vonatkozó több észrevételt tettek. *„A tanulókörök kezdésének időpontját 3 órára tesszük. Ha a hallgatók az üzemből 2 órákor eljöhetnek, akkor a rendelkezésre álló időből egy órát*

még tanulásra veszünk el. Az előadások továbbra is 4 órákor kezdődnek, de előtte 3 órától tanulóköri munka lesz... A tagozatvezető úgy látja, hogy a tanulókör jól működik, csak a létszám kevés, úgy látszik, hogy a hallgatók akadályozva vannak, és nem tudnak 3 órákor megjelenni. Valószínűleg az üzemek nem egyeznek bele, hogy 2 órákor a munkát abbahagyják, mert ez a termelésben akadályt jelentene". (Jegyzőkönyv, 1948. szept. 15.)

A mindennapi munka és a tanulás összehangolása, egyeztetése folyamatosan napirendre került és ott is maradt. A bányászati tagozatból drámai hangvételű hozzászólásban jelenítették meg a feszítő, rendre konfliktusokat generáló problémákat: „*A főiskola szabályzata előírja, hogy a hallgatóknak termelő munkában kell részt venni a tanulmányi idő alatt. Megpróbálták annak lehetőségét, hogy a bányászok reggel 6 órákor kezdtek dolgozni, 2 órákor kijöttek a bányából és holtfáradtan 4 órára bejöttek előadást hallgatni. Azzal a kéréssel fordultak a vezetőségéhez, hogy ne legyenek kénytelenek dolgozni egész héten, hanem csak szombaton délután és vasárnap.*” (Jegyzőkönyv, 1948. október 9.)

Komoly fejtörést okozott az, amikor a társadalomtudomány tárgyak és a hangsúlyozottan gyakorlatorientált képzési modell érdekei ütköztek. „*Az ülés utolsó pontjaként felmerült, hogy a társadalomtudomány c. tárgy gyakorlati óráinak számát kettőről háromra kell emelni... A vita után a tagozatvezető tanárok megállapodnak abban, hogy a gyakorlati órák számát csökkentik a társadalomtudomány javára. Azonban, hogy a hallgatók más tárgy anyagából se szenvedjenek hiányt az előadásokban, a lecsökkentett órákból a tanulóköri munka alatt kapnak képzést.*” (Jegyzőkönyv, 1948. november 17.)

Békésebb hangnemben zajlott az az ülés, amikor a vizsgákat és a vizsgákon felmutatott teljesítményeket értékelték. „*Az eredmények összehasonlítása után megállapítottuk, hogy az összes hallgatóknak közel kétharmad része valamennyi vizsgáját sikeresen letette. A többiek nagyobbik része halasztást kért, és csak kisebb része vizsgázott elégtelenül... Tény az, hogy az elbírálásban jóindulatot alkalmaztunk, tény azonban az is, hogy a felmutatott teljesítmény várakozásainkat általánosságban lényegesen meghaladta! – Nehéz életkörülmények figyelembe vételével egyenesen megható az a szorgalom és eredmény, amelyet a hallgatók túlnyomó többségénél tapasztaltunk.*” (Jegyzőkönyv, 1948. február 18.) Az imént hivatkozott rendeletben az ÁMF megalakításától kezdve szerepeltek a szakszervezeti jogosítványok. A továbbiakban – a hallgatók teljesítményének követése jegyében – az illetékes szakminisztériumok humán erőforrás biztosításával foglalkozó osztályain nyilvántartásokat vezettek a hallgatókról, regisztrálták előmenetelüket. Ha valakinek a teljesítményében hiányosságok, mulasztások jelentkeztek, akkor azt jelezték munkahelyük felé. Különösen szigorúan vették az időközi – negyed és félévente – megrendezett konferenciákon való részvételt. Az állami főhatóságon túl a későbbiekben egy újabb mozgalmi szervezet, a Demokratikus Ifjúsági Szövetség bekapcsolódott az ellenőrzésbe, és jogosítványokat kapott a hallgatók tanulmányainak ösztönzése és támogatása jegyében.

Az ÁMF vezetőiről, professzorairól és tanáiról

A képzés színvonalának garantálása érdekében az oktatóknak műegyetemi gyakorlattal kellett rendelkezniük, csak így vállalhattak tanári vagy szakvezetői szerepet. A főiskola vezetése igyekezett a rendeletben foglaltakat következetesen alkalmazni.

Teljes, mindenkit magában foglaló adatbázisunk nincs az oktatókról. A fennmaradt életrajzi és az egyes személyekkel készült interjú adatok alapján különféle karakterű oktatók és oktatói csoportok vettek részt a tanításban. A következőkben bemutatandó oktatók többsége olyan pályát futott be, amit mindmáig megőrkítenek és számon tartanak. Velük szemben nem vagy alig ismerjük azokat, akiknek teljesítményét kevésbé vagy alig jegyzi az utókor.

Egyik csoportjába azok tartoztak, akik hallgatóként és oktatóként szorosan kötődnek a Műegyetemhez, mint Alma Materhez.

Közülük kiemelendő Vörös Imre az ÁMF igazgatója, aki kinevezését 44 éves korában nyerte el. Ő akkor már komoly szakmai múlttal rendelkező elismert tanár volt, hiszen 1926-tól dolgozott az egyetemen. Igazgatói pozícióját 1949-ig tartotta meg, utána pedig dékán, 1954-től pedig rektor lett. 1951-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

Sokirányú karriert futott be kortársa, Sályi István professzor, aki 1923-ban kapta meg oklevelét a Műegyetemen. Ezt követően néhány évig a Ganz Vagon- és Gépgyár műhely- mérnöke, majd csaknem egy évtizeden át a Műegyetem tanársegédje volt. 1937-től 1949-ig a Szabadalmi Bíróság bírójaként dolgozott, emellett 1943 és 1949 között az Iparügyi Minisztérium munkatársaként is vállalt feladatokat. A gépészmérnök professzort 1953-ban Kossuth-díjjal tüntették ki. Az ÁMF-ben való közreműködését követően 1950-től 1961-ig a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem rektora volt.

A következő professzorok egy másik generációhoz, az ÁMF fiatalabb oktatói közé tartoztak. Számukra – az akkor pályájuk kezdetén tartó pályakezdő tanársegédek és gyakornokok számára – új lehetőséget kínált fel az ÁMF keretében vállalt oktatás.

Gillemot László 1912-ben született, 1930 és 1935 között a Műegyetemen tanult, 1935-ben gyakornokként kezdte oktatói tevékenységét, 12 év múlva, 35 éves korában már nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Az ÁMF karakteres oktatói közé tartozott. 1954-57 között a Műegyetem rektori tisztségét töltötte be, és a forradalom alatt vállalt szerepe miatt lemondásra kényszerült. Néhány év elmúltával 1965 és 1976 között mégis újra vezetői feladatot kapott, tudományos rektorhelyettesként dolgozott az egyetemen.

ÁMF legfiatalabb oktatói közé tartozott az 1922-ben született Polinszky Károly, aki 1944-ben, szerzett vegyészmérnöki diplomát, a kezdetektől fogva tanított az ÁMF-en. 1948-ban szerzett doktori címet. 1949-től Veszprémben dolgozott, komoly szerepe volt a Veszprémi Vegyipari Egyetem megszervezésében. Előbb dékán, később 1961-63 között rektor lett. 1961-ben Kossuth díjjal tüntették ki. 1963-1980 között politikai pályára lépett, művelődésügyi, oktatási miniszterhelyettesi és miniszteri pozíciókat töltött be.

Az itt következő példák arra utalnak, hogy az ÁMF oktatói között azok is komoly feladatot kaphattak, akik nem annyira egyetemi múltjuk, hanem sokkal inkább gyakorlati tevékenységük miatt vettek, vehettek részt az oktatásban.

Egyikük, Pohl László ózdi mérnök ekképpen emlékezett vissza pályájára:

„A gyárnak volt régen egy magániskolája, ahol többgenerációs kohászok tehetséges gyerekeiből középiskolákat, művezetőket, technikusokat képeztek. Ott mérnökként

tanítottam” Ezt követően az 1949-ben alapított ÁMF ózdi tagozatán azokat oktatta, akik a háború miatt nem tudtak mérnöki diplomát szerezni. Tanárként a Miskolci Egyetem, majd a Dunaujvárosi Főiskola kihelyezett tagozatán is számítottak rá.” (Pohl, 1995, p. 5)

Tőle lényegesen nagyobb ívű, sokirányú pályát futott be az 1907-ben Nagyváradon született Heller László. Ő 1927-től Zürichben tanult, ott lett, a világ egyik legjobb műszaki egyetemének, az Eidgenossenschaftliche Technische Hochschule-nak hallgatója. Egyetemi tanulmányai szakmai előmenetelét is megalapozták. Diplomájának megszerzése után gyakornoki-tanársegédi felkérést kapott és teljesített a Zürichi Egyetemen. Kapcsolatát a későbbiekben is fenntartotta, de 1933-tól váltott, és attól kezdve Budapesten dolgozott. Hazatérve mérnöki irodát nyitott, és különféle szakmai feladatok teljesítésére vállalkozott. Kiemelkedő jelentőséget kapott az a sokoldalú kapcsolat, ami közte az Egyesült Izzóval és annak elnök-vezérigazgatójával Aschner Lipóttal alakult ki. A magyar iparfejlesztésben kiemelkedő szerepet játszó menedzser megkülönböztetett figyelmet fordított a vállalatánál a humán erőforrás fejlesztésére. A Svájcból hazatérő mérnök kiemelkedően fontos megbízást kapott az Izzó Ajkai Erőművének tervezésében és megvalósításában. Ő dönthetett arról, hogy milyen külföldi gépeket és berendezéseket rendeljenek meg a készülő erőmű számára. Konkrét gyakorlati feladatként ebben az esetben szembesült először azzal, hogy megoldást kellett keresnie és találnia az erőmű hűtőrendszerének megvalósítására, méghozzá úgy, hogy a kiválasztott telephely nem rendelkezett kellő mennyiségű hűtővízforrással. Így merült fel a légkondenzációs berendezés alkalmazása, amire utóbb nem került sor. A felmerült feladat megoldására vonatkozó elképzelése azonban nem ment veszendőbe, hanem 1942-ben Heller László világszabadalomként jegyeztette be és védte le találmányát.

Itthon alkalmazkodnia kellett az ország életében bekövetkezett változásokhoz. Szakértelmét kamatoztatva a Független Kiszagdapártban lett az energiapolitikai feladatok szakértője. A kor történetének ellentmondásos napjait felidézve, rendhagyónak minősül az az esemény, amikor 1948-ban alma materében a Zürichi Egyetemen védte meg doktori disszertációját. Mindennapos szakmai tevékenysége továbbra sem változott, igyekezett megfelelni a most már főleg állami vállalatoktól érkezett megbízásoknak. Energiagazdálkodási vállalatoknál kapott igazgatói és főmérnöki beosztásokat. Előbb esetenként, később pedig egyre rendszeresebben vállalt oktatói feladatokat. Tanított az Állami Műszaki Főiskolán, utóbb amikor a főiskola visszatért az egyetem kebelébe, akkor a Műegyetem oktatója lett.

Ezzel párhuzamosan komoly szerepet kapott az újíto mozgalomban, aminek fontos dokumentumai olvashatók az Újíto lapjában. Ekkor került kapcsolatba a Szovjetunióból, illetve Szibériából hazatérő Hevesi Gyula mérnök-politikussal, aki előbb az Országos Találmányi Hivatal elnökeként, később pedig a Magyar Tudományos Akadémia alelnökeként kísérte figyelemmel és ösztönözte Heller sokoldalú innovatív tevékenységét. A Műegyetem oktatójává vált mérnök látványosan haladt előre, Kosuth-díjban részesült, egyetemi tanár, később pedig akadémikus lett. (Pethő, 2019).

A laikus közönség Heller professzort az 1965-ben készült Nehéz emberek című filmben való közreműködése kapcsán ismerte meg.

Az ÁMF hallgatóinak kiválasztásáról, karrierjük alakulásáról és a tanulmányaikat feladókról

Az egykori hallgatók utóéletéről hézagos információk állnak rendelkezésre. Valószínűsíthető, hogy csak bizonyos – egyáltalán nem jelentéktelen – részük számára jelentett komoly felemelkedési lehetőséget az ÁFM keretében való tanulás. A legeredményesebb karriert befutókat a médiák is követték és népszerűsítették. A főleg a nyomtatott sajtóban megjelent interjúkban és beszámolóikban mutatták be a megkérdezettek pályájának alakulását. Az ÁMF működésének rövid időszakában főleg azok kaptak nyilvánosságot, akiket ilyen-olyan okból példaképül ajánlottak a potenciális jelentkezők elé.

Az Arcanumon elérhető, általam kiválasztott cikkek jelentős része jóval később, a hetvenes évek közepén kezdte bemutatni az egykori főiskolásokat, illetve pályájuk alakulását. Újabb évtized kellett ahhoz, hogy a Jövő mérnöke, a Műszaki élet felidézze az ÁMF múltját, valamint az egykori hallgatók pályáját.

A kezdetben megjelent cikkek egyértelműen siker orientáltak voltak. Hangsúlyozták a képzésben rejlő lehetőségeket, annak pozitívumait és eredményességét. A látókörömbbe került szórványos adatok arra utalnak, hogy az egykori főiskolások tekintélyes része – igen különféle okokból –, de nem tudta folytatni vagy befejezni tanulmányait. Az okok között az előképzettség hiánya, a fennállt hátrány behozhatatlansága, és a munka melletti tanulás nehézségei kerültek elő a leggyakrabban. Igen nagy megterhelést jelentett az, ha valaki fizikai munkavégzés mellett próbált eleget tenni tanulmányi kötelezettségeinek.

A következőkben sajtó és egyéb forrásadatok alapján mutatok be ABC rendet követve több karriert. Áttekintésükből kiviláglik, hogy sokan indultak falvakból és kisebb településekről. Jellemző, hogy nagyon sok irányban szereztek végzettségeket, majd ezek birtokában lépésről-lépésre haladtak előre. Túlnyomó többségük megmaradt a hétköznapi gyakorlat közelében, s az ott elért teljesítményeket felmutatva jutott jelentősebb pozíciókhoz.

Fecskés Mihály 1951-ben kapott az ÁMF-en bányamérnöki, később a Műegyetemen utász hadmérnöki oklevelet. A Honvéd Műszaki Csapatoknál töltött szolgálat után a Tatabányai Szénbányánál dolgozott 1983-ban történt nyugdíjazásáig. 1960-ban a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen bányaiipari gazdasági mérnöki oklevelet szerzett. Vezetői munkáján túl a bányagépesítésterén végzett kutató munkát, több újítása volt. (Fecskés Mihály okl. bányamérnök, 2003)

Gara Miklós 1948-ban lett az ÁMF Nyomdaipari Tagozatának hallgatója. Tanulmányait később Műegyetemen folytatta, ahol vegyészmérnöki diplomát szerzett. 1963-tól a Könnyűipari Műszaki Felsőfokú Technikumban tanított nyomdaipari ismereteket, majd 1972-től a Könnyűipari Műszaki Főiskola Nyomdaipari Tanszékének vezető tanára, utóbb főigazgató-helyettese lett (Vámos, 1988).

Gellai István 1927. május 2-án született Endrődön, iskoláit ott végezte. 1946-ban Budapesten a Schmidt és Császár malomban helyezkedett el és ott dolgozott 1949-ig. Ez időszak alatt különböző tanfolyamokon vett részt, elvégezte az Állami Műszaki Főiskola előkészítő tagozatát, szakérettségit tett, majd felvételt nyert a Főiskola Élelmiszervegyész szakának esti tagozatára. A munka mellett tanult, de egészségileg nem bírta a sok laboratóriumi foglalkozást, a sok jegyzetelést – tankönyv nem volt –, ezért

mindezek arra ösztönözték, hogy szakmát változtasson. 1949 őszén átjelentkezett Sopronba a Műszaki Egyetemre, az akkor induló Földmérőmérnöki Kar nappali tagozatára. 1953-ban diplomázott és az Egyetemen maradt, a Geodéziai Tanszéken dolgozott tanársegédként 1959-ig (Emlékezés Gellai Istvánra, 2009).

Nagyívű és látványos karriert futott be Gorjanc Ignác, aki a Jászberényi Hűtőgépgyár Állami díjas vezérigazgatójaként vált közismert menedzserre. Gorjanc Csepelen a Motorkerékpárgyárban volt esztergályos, majd a háború befejezése után nagyot változott az élete. Kézzel írott életrajzában a következőképpen idézte fel az akkor történeteket: *„A Központi Osztályon, mint sajtófelelős és pártcsoport-bizalmi végeztem pártmunkát. Tevékenyen részt vettem falujáráson és agitációs munkában. 1949-ben visszakérültem az átszervezett Nagytömegcikk Osztályra, mint tervezési csoportvezető.”* (Gorjanc, 1976 idézi Pethő, 2017, p. 314)

Munkája mellett – élve a kínálókozó lehetőségekkel – szinte folyamatosan tanult. Előbb felső ipariskolai végzettséget szerzett, 1949-től kezdve pedig már az ÁMF csepeli tagozatának hallgatója lett. Az új képzési forma bevezetését Csepelen is élénk figyelem kísérte, a Fogaskerék című üzemi lap igen gyakran foglalkozott a kezdeményezéssel és mutatta be a képzésben való részvételre vállalkozó jelentkezőket. A Fogaskerék terjedelmes írásban mutatta be az új kezdeményezést, különösen azért, mert 1948-tól a csepeli tagozat is elindult.

Az egyetemi anyagokban vezetett nyilvántartásokból látható, hogy a hallgatók 8 félév alatt sokféle szaktárgy követelményeit teljesítették. Oroszul is kellett tanulniuk, de lényegesen kevesebb ideológiai tárgyból kellett vizsgázniuk, mint későbbi utódaiknak. Visszatérve alanyunkra, ő 1949-ben lett az ÁMF csepeli fémtechnológiai tagozatának hallgatója, és 1953 júniusában már a Műegyetemtől kapta meg mérnöki diplomát. Akkor Csepelen már üzemvezetővé lépett elő, de nem sokáig tölthette be ezt a funkciót, mert minisztériumi káderosztály kezdeményezésére Jászberénybe vezényelték főmérnöknek a Fémnyomó és Lemezárugyárba, ami később Lehel Hűtőgépgyár néven vált ismertté. Egy 1986-ban készült interjúban ekképpen idézte fel státusának megváltozását:

„Amikor 1954-ben parancsot kaptam, akkor még így festett a kinevezés –, hogy irány Jászberény, nehéz szívvel jöttem el. Nem lett könnyebb akkor sem, amikor körülnéztem. Út helyett valami kátyús, latyakos ösvény, az üzemben használhatatlan gépek, város helyett földszintes település. Ma már nem is tudják, mi az a fakarusz, a főfőgő bányászjárat, amelylyel az emberek a környező községekből naponta bejártak. Az ötvenes évek ipari zúrzavara itt ugyancsak tetten érhető volt” (Gorjanc, 1986 idézi Pethő, 2017, p. 317)

Gorjanc Jászberényben gyorsan és látványosan haladt előre, vezetése alatt lényegesen megváltozott a korábbi hadiüzem profilja. 1957-től megkezdődött a hűtőszekrények gyártása, sőt ezzel párhuzamosan a Brüsszeli Világkiállításon Nagydíjjal elismert Heller-Forgó féle légkondenzációs berendezés gyártást is felvállalták. A menedzseri funkcióban való előrehaladása után – a kor gyakorlatának megfelelően – politikai szerepeket is kapott, 1962-ben az MSZMP megyei bizottságának tagja lett, 1967-től haláláig országgyűlési képviselő volt, 1975-től pedig a parlament ipari bizottsága elnöki funkcióját is betöltötte. 1976-ban legközvetlenebb munkatársával László Károly főmérnökkel együtt az Állami Díj II. fokozatával tüntették ki.

Gorjanc Ignác legközelebbi munkatársának számított László Károly, a Hűtőgépgyár egykori főmérnöke. 1917-ben Győrben született, később Csepelre került. Többfelé járt egyházi iskolába, érettségi vizsgát tett és Csepelen dolgozott. Az ÁMF-be való toborzás alkalmával érettségi bizonyítványa inkább hátránynak számított, de felvételi bizottság mégis felvételét javasolta az ÁMF-re, ahol a Műegyetem által kibocsájtott mérnöki diplomát szerzett. Ezt követően 1955-ben őt is Jászberénybe irányították, ahol elismert és népszerű ember lett. 1956-ban a Munkástanács elnökévé is megválasztották, de mivel nagy szükség volt szakértelmére, szerepvállalása felett hamarosan napirendre tértek. A következő két évtizedben vezetésével komoly eredményeket értek el a Hűtőgépgyár fejlesztése terén. 1957–1980 között kilenc szabadalmat jegyzett. Tevékenységével példát is mutatott, mert beosztottai további 82 szabadalmat regisztráltak. Innovációs teljesítménye is hozzájárult ahhoz, hogy 1976-ban Gorjanc vezérigazgatóval megosztva Állami Díjban részesült.

Molnár Gáspár a Kismotor és Gépgyár főmérnökeként vált ismertté. 1977-ben adott nyilatkozatában a következőképpen foglalta össze pályájának alakulását: *„Befelejtem a polgári iskolát és otthon megbeszéltük, hogy tanonc leszek. Bejöttem a városba, és jelentkeztem. Úgy válogattak ki bennünket, mint ma az egyetemre: kétszázból felvettek negyvenünket. 1946-ban szerszámmarós segéd lettem. Ekkor indultak az esti technikumok, nekivágtam. Innen azonnal az Állami Műszaki Főiskolára mentem, amely közben beolvadt a Műegyetembe. 1954-ben szereztem diplomát: gépész-, gyártástechnikaimérnök lettem. 1950-ben művezető, 51-ben készülékeszkészítő technikus, 54-ben gépműhelyvezető, 57-ben ugyanott üzemvezető, 64-ben az összevont gyár központjában osztályvezető és végül, 1967-től főmérnök.”* (Lukács, 1977)

Összegzésképpen

Az alig néhány évig létezett ÁMF jórészt eleget tett a felzárkóztatás igénye jegyében és szellemében megfogalmazott feladatának. Az intézmény rendkívüli körülmények közepette, alapvetően jószándékú megközelítéssel, kritikus és fontos problémák megoldására vállalkozott. Oktatóinak és hallgatóinak jelentős hányada színvonalas teljesítményt nyújtott, mások eleget tettek a vállalt feladatok teljesítésének, de olyanok is sokan akadtak, akik különféle okokból nem tudtak élni a felkínált lehetőséggel.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

14010/1947. (XI. 28.) Korm. rendelet állami műszaki főiskola létesítése tárgyában. *Jogkódex*. https://jog-kodex.hu/jsz/1947_14010_korm_rendelet_5361377

Állami Műszaki Főiskola – igazgatósági tanácsülések (1947-1950). Állami Műszaki Főiskola (1947-1950) HU BMEL 23/a. *HUNGARICANA Közgyűjteményi portál*. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BME_IT_1947-1950/?query=%C3%A1llami%20m%C5%B1szaki%20f%C5%91is-kola%20igazgat%C3%B3i%20tan%C3%A1csa&pg=0&layout=s

Benedek, A., Harangi, L., & Maróti, A. (főszerk.). (2002). *Felnőttoktatási és -képzési lexikon*. Országos Közoktatási Intézet Kiadója – Szaktudás Kiadó Ház Rt.

Dörner, O., Grotlüschen, A., Käßlinger, B., Molzberger, G., & Dinkelaker, J. (Eds.). (2020). *Vergangene Zukünfte – neue Vergangenheiten: Geschichte und Geschichtlichkeit der Erwachsenenbildung (1st ed.)*. Verlag Barbara Budrich. <https://doi.org/10.2307/j.ctv16t674x>

Egetenmeyer, R., & Nuissl, E. (Eds.). (2010). *Teachers and Trainers in Adult and Lifelong Learning*. Peter Lang Verlag.

Emlékezés Gellai Istvánra (2009). *Geodézia és kartográfia*, 2009(5), 45.

Fecskés Mihály okl. bányamérnök, aranyokleveles utász hadmérnök (2003). *Bányászati és Kohászati Lapok – BÁNYÁSZAT*, 136(1), p. 77.

Jegyzőkönyv (1948. február 16.). *Állami Műszaki Főiskola – igazgatósági tanácsülések, 1947-1950*. Állami Műszaki Főiskola (1947-1950) HU BMEL 23/a.

Jegyzőkönyv (1948. február 18.). *Állami Műszaki Főiskola – igazgatósági tanácsülések, 1947-1950*. Állami Műszaki Főiskola (1947-1950) HU BMEL 23/a.

Jegyzőkönyv (1948. szept. 15.). *Állami Műszaki Főiskola – igazgatósági tanácsülések, 1947-1950*. Állami Műszaki Főiskola (1947-1950) HU BMEL 23/a.

Jegyzőkönyv (1948. október 9.). *Állami Műszaki Főiskola – igazgatósági tanácsülések, 1947-1950*. Állami Műszaki Főiskola (1947-1950) HU BMEL 23/a.

Jegyzőkönyv (1948. november 17.). *Állami Műszaki Főiskola – igazgatósági tanácsülések, 1947-1950*. Állami Műszaki Főiskola (1947-1950) HU BMEL 23/a.

Lukács T. (1977. január 14.). Tanoncból lett főmérnök. *Esti Hírlap*.

Németh, J. (1985. március 2.). Az új értelmiségért. *Műszaki Élet*, 5.

Pethő, L. (2017). Vezérigazgató és képviselő – Gorjanc Ignác pályaképe. In Pethő L. (Főszerk.), *Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig* (pp. 311-336). Jászvárosi Évkönyv Alapítvány. <https://mek.oszk.hu/18100/18169/18169.pdf>

Pethő, L. (2019). Heller System, avagy egy találmány nagyívű karrierje. *Művelődés*, 72(5), 24-27. Pohl, L. (1995. november 11.). A gyárnak adtam az életemet. *Észak-Magyarország*. 5.

Ständige wissenschaftliche Kommission der KMK (StäwiKo) (2021, Juni 11). *Pandemiebedingte Lernrückstände aufholen – Unterstützungsmaßnahmen fokussieren, verknüpfen und evaluieren*. https://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/KMK/SWK/2021/2021_06_11-Pandemiebedingte-Lern-ruckstaende-aufholen.pdf

Vámos, Gy. (1988). Szeretettel köszöntjük dr. Gara Miklóst 60. születésnapja alkalmából. *Magyar Grafika*, 32(2), 1.

A MUNKÁSSÁG HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ ÉVEKBEN

Kutatási előzmények, problémavázlat

A nyolcvanas évektől megszerveződő hazai kulturális antropológiai kutatások – nemzetközi előzményekre és kutatási tapasztalatokra támaszkodva – hozzáláttak egy differenciáltabb szemléletű és metodikájú társadalomtörténet és társadalomkép megjelenítéséhez. A kezdeményezésekben úttörő szerepet vállaló néprajzkutatók és más területek művelői komoly eredményeket értek el a különféle tradicionális életmódtípusok, életformák, etnikai, vallási problémák, társadalmi működési mechanizmusok vizsgálatában.

A munkásság problémájával foglalkozó nagyszámú és igen nívós nemzetközi eredmények jelzik³², hogy a téma vizsgálatában egyfajta reneszánsz mutatkozik meg. A nyugat-európai országok kutatói intenzív figyelmet fordítanak e réteg vizsgálatára. Mellettük Közép-kelet Európa több országában is élénk kutatói aktivitás tapasztalható. (Csehország, Lengyelország) A náluk megjelenő szakirodalmat áthatja a többoldalú megközelítés, a komplex szemléletmód és a munkamódszerek kombinálása. Megjegyzendő, hogy ezekben az országokban – hozzánk hasonló – jelentőségű szerepet töltött be a parasztság, a lefolytatott vizsgálatok mégsem tolódtak el aránytalanul a földműveléssel foglalkozók irányába.

Ezzel szemben nálunk – a nemzetközi eredményekkel összehasonlítva – bizonyos területeken jelentős elmaradások mutatkoznak. Összességében mindez akkor is így van, ha megállapíthatjuk, hogy néhány kutató részeredményeket ért el és monografikus igényű áttekintésre is vállalkoztak.³³ Mindazonáltal az imént említett aránytalanságot jellemzi, hogy a hivatkozott monográfia igen szerény figyelmet fordított az ipari munkásságra.³⁴

A munkásság újkeletű definiálási problémái

Az ötvenes-hatvanas években az „életerős”, „céltudatos”, „optimista” munkásábrázolás dominált, amely jól tükröződik a kor műalkotásaiban.³⁵ A robosztus

³² Thompson, E 1963; Markefka, M. 1976; Mitterauer, M 1979; Koczka, J 1986; Kaschuba, W 1990; Hopkins, E 1991; Ehmer, J 1994;

³³ Paládi 2000.

³⁴ U.o.

³⁵ Lásd Somogyi József, Mikus Sándor, Laki Ida és mások munkásságát.

bányászok, martinászok, építőmunkások egyre inkább kimentek a divatból, olyanmire, hogy a nyolcvanas években már nem is akadt művész, aki vállalta volna a munkások „hiteles” ábrázolását.³⁶

A rendszerváltás előtt a hagyományosnak nevezhető szociológiai értelmezés (=bérért fizikai munkát végző) mellett politikai töltete ill. felhangja is volt a munkás szónak. A hazai politikai elit prominensei szerették magukat munkásnak tekinteni, aminek mindössze annyi alapja volt, hogy az elit egyes tagjai egykoron – 1945 előtt – valóban fizikai munkát végeztek. Utóbb viszont hivatásos politikussá váltak, s egyáltalán nem voltak munkások. Hasonló jelenség érzékelhető az állampárt (Magyar Szocialista Munkáspárt) elnevezésében, hiszen az is magába foglalta a munkás szót. A munkás azonban ebben a vonatkozásban sokkal inkább jelentette a kommunista-szocialista tradíció gondozását vagy egyfajta nosztalgiázást, mintsem szociológiai tény. A Magyar Szocialista Munkáspárt tagságáról készített kimutatások szerint ugyanis a munkások és a szellemi foglalkozásúak aránya többnyire az utóbbiak javára billent. Különösképpen így volt ez az 1956-os forradalmat követő másfél évtizedben, majd a rendszerváltást megelőző években. Az MSZMP-t tehát – nevével ellentétben – szociológiai értelemben nem, vagy csak igen nagy fenntartásokkal nevezhetjük munkáspártnak.³⁷ Megjegyzendő, hogy az MSZMP elnevezésének háttérében visszatérően problémát jelentett a munkás megjelölés kezelése. Az 1956-os forradalomig a párt elődje a Magyar Dolgozók Pártja nevet viselte, majd azt követően a forradalom alatt felerősödő munkás érdekeltségű szervezetek – legfőképpen a munkástanácsok – megjelenése miatt a dolgozó szót a munkás váltotta fel.

A későbbiekben munkás jelző – erősen pejoratív tartalmat hordozva – másfajta intézmények nevében is szerepelt. Ezek közé tartozott a munkásőrség, amelyet – 1956 tanulságai nyomán – a párházak védelmére szerveztek. A párhadsereg funkcióját ellátó fegyveres szervezet 1989-ben az ellenzéki erők egyik fontos célpontja volt, szorgalmazták is feloszlását.

A politikailag alaposan megterhelt és átértelmezett munkás jelző az események felgyorsulásával egyre inkább szalonképtelenné vált. Hasonló tükröződik a Magyar Szocialista Munkáspárt átalakulási procedúrájában is, amikor éppen a munkás szót hagyták el a párt nevéből.³⁸

További jelentésváltozásokat hozott a rendszerváltás időszaka. A hatvanas évektől előszeretettel használt „munkáskerület” megjelölésben felcserélődött a korábban hangsúlyozott elem. Ilyen történt a XIII. kerület esetében, melyben a nyolcvanas évek végéig Angyalföld volt a hangsúlyos, mígnem azt követően a közép- és felső közép-osztálybeliséget hangsúlyozó Újlipótváros került előtérbe. A nem kevés politikai vonatkozást is tartalmazó jelentésváltozás mögötteseként megjelenő munkás szó sajátos

³⁶ Jellemző az *Élet és Irodalom* nyolcvanas években lefolytatott vitája, amely a munkásábrázolás problémáival foglalkozott.

³⁷ A munkásként számon tartott tagok csak 1951-ig alkottak többséget (38,1%) a Magyar Dolgozó Pártjában. 1955-ben már, ha minimális mértékben is, de a szellemi dolgozók kerültek többségbe. (37,4, ill. 37,1%). A Magyar Szocialista Munkáspártban mindig a szellemiek voltak többségben, még hozzá részarányuk folyamatosan emelkedett. A részletes adatokat közli: Huszár T. 1990.

³⁸ Több mint tanulságos, hogy az MSZMP szóösszetételéből éppen a munkás szót ítélték elhagyandónak, hiszen ugyanilyen erővel a szocialista jelző is lemaradhatott volna. Nem is beszélve a „magyar”-ról, amely egy újfajta pártalakulat nemzeti jellegét tükrözte.

módon éppen annak ellenkezőjére, a munkanélkültre utalt. Az esetenként „*munkás körút-ként*” emlegetett, „*rozsdáövezethez*” sorolható külvárosi városnegyedekben sokkal inkább a gyárak bezárása, a leépülés, a munkanélküliség dominál, mintsem annak ellenkezője.

Az előbbiekhöz hasonló bizonytalanságok érzékelhetők a nyolcvanas évek vizsgálataiban, amelyekben már inkább megkerülik a munkásságot, mintsem definiálják. A nyolcvanas évek elején készült áttekintés meglehetősen szokatlan és funkcionálisan értelmezhetetlen kontextusokba helyezi a munkás szót: városias jómódú munkásokról, falusias alsó, és városias alsó csoportokról beszél.³⁹ Az utóbbiak mellől pedig egyenesen lemarad a munkás szó.

Az idézett vizsgálat mintegy előrevetített egy később mindinkább általánossá váló gyakorlatot. A munkásságot, ill. a munkásságot egyre kevésbé sikerül definiálni, így a probléma megkerülésére tettek kísérleteket. A fogalom helyettesítésével – idegen szavak mechanikus átvételével és tükörfordításával – próbálkoztak, így került be a hazai szociológia nyelvébe a white collar worker és a blue collar worker.⁴⁰ Német átvételekre találunk példát: a munkaadó (Arbeitgeber) és a munkavállaló (Arbeitnehmer) szavak tükörfordítása ill. meghonosodása is a rendszerváltás utáni időszak jelensége.

A rendszerváltást követően merőben új kontextusba került a munkához való jog kérdése. Az úgynevezett szocialista érában a munkavállalás az alapvető kötelességek közé tartozott, amelyet az államnak biztosítania kellett. A társadalmi változással és a piacgazdaság térnyerésével e téren alapvető fordulat következett be, egyre inkább elfogadottá vált a munkanélküliség. A munkásságot ez olyannyira érintette, hogy bizonyos időszakban és helyeken a munkás és munkanélküli fogalma szinte egymás szinonimájává vált. Az egyes ágazatokat – nehézipar, bányászat, kohászat – érintő strukturális változások nyomán főleg ezen vállaltok munkásai kerültek az utcára. Munkanélkülivé elsősorban a képzetlenek váltak, így legnagyobb hányaduk a szerényebb iskolázottságú betanított vagy segédmunkások közül került ki.

A struktúraváltás hatásai – vizsgálataink néhány eredményéről

Kutatásunk az ország több pontját érintette.⁴¹ Kiválasztott kutatópontunk egy észak-magyarországi kisváros Lőrinci volt, amely 110 év óta alakult jelentős gyáriparral rendelkező településsé. Lőrinci maga egy középkori eredetű falu, a mellette levő Selyp-pusztát a Grassalkovich család birtokolta. Nagy változást eredményezett a puszta, a falu és a környék életében az, amikor a Schossberger Henrik megvásárolta az eladósodott birtokokat és 1890-ben korszerű cukorgyárat, később pedig malmot létesített Selypen.⁴² Az üzemek irányítását jól képzett irányító-tisztviselőkre és szakmunkásokra bízta, akiknek átlagon felüli jövedelmet és a kolónián már a század elejétől színvonalas életkörülményeket biztosítottak. A két háború közötti időszakban

³⁹ Kolosi T. 1987.

⁴⁰ Giddens A. 1995

⁴¹ A vidéki munkásság antropológiai elemzése (1900 – 1995) OTKA T 030237

⁴² Bencze – Koroknai 1989.

barnaszénbánya és erőmű létesült a térségben, amelyekhez újabb, az urbanizáltabb igényeknek megfelelő lakótelepek és kertvárosias kolóniák csatlakoztak, ahol a munkáselit megkülönböztetett „elbánást élvezett”.

1. sz. táblázat A lakások minőségének mutatói⁴³

Lakások	1980	1990		
		Lőrinci	Petőfibánya	Zagyvaszántó
Összes	3410	2323	1303	751
1 szobás	692	236	350	40
2 szobás	1865	1023	779	321
3 szobás	858	1064	174	390
Fürdőszoba van	2496	1734	1259	564
Szem. tulajdonú	1944	1713	349	668
Állami és egyéb	1471	506	950	-
Tulajdonos	1865	-	-	-
Főbérő	1459	448	924	47
1899-ig épült	117	104	-	2
1909-19	153	196	3	12
1920-44	919	587	234	150
1945-59	1384	502	873	231
1960-69	405	390	8	147
1970-79	437	315	104	142
1980-89	-	229	81	67
Gázzal ellátott	-	1147	1062	631
Vezetékes víz	2545	1398	1268	378
WC	2276	1570	1256	510
Szennyvízelvezetés	-	573	1156	0
Központi fűtés	-	1162	272	287

⁴³ Az 1980-as mutatók mindhárom település adatait magukban foglalják

A Lőrinci nagyközséget magában foglaló településegységes – amely 1990-ig egy közigazgatási egységet alkotott – múltján kívül infrastrukturális tekintetben és lakóik életmódjában is lényeges eltéréseket mutat. Lőrinci és Zagyvaszántó falusi jellegű, ahol a rendszerváltásig mind a vezetékes gáz, mind a szennyvízelvezetés hiányzott, a lakosság többsége falusias jellegű parasztházakban vagy kockaházakban lakott, mindennapi tevékenységükhöz hozzá tartozott a háztáji vagy a házkörüli kert művelése. Velük ellentétben a bányát és az erőművet kiszolgáló Petőfibánya, ill. Erőmű-lakótelep lakói – főleg az üzemek jóvoltából – városiasabb infrastruktúrával rendelkeztek és rendelkeznek. Lakóik telepszerűen felépített többszintes vagy kertvárosi jellegű lakóházakban laktak, lakóik jelentős hányada nem itt született, hanem esetenként nagyobb városokból, jónéhányan egyenesen a fővárosból települtek le. Rájuk irányító-menedzseri pozícióban vagy a komoly felkészültséget igénylő szakfeladatok ellátásában volt szüksége a bányának, ill. az erőműnek.

A „falusias” és „városias” települések sajátos keveréke Selyp, ahol a gyári kolónia lakásai ugyanúgy megtalálhatók, mint a kockaházak. Az előbbi, javarészt szolgálati lakásokat bekapcsolták a cukorgyár csatornahálózatba, az utóbbiak viszont kimaradtak ebből. (1. sz. táblázat)

Az életfeltételek és tulajdonviszonyok is sajátos elegyet képeznek. Alapvetően elkülönültek egymástól a differenciáltabb infrastruktúrával ellátott bér- vagy szolgálati lakások, illetve a sokkal kevésbé felszerelt, de tulajdonosként birtokolt lakóházak. Petőfibányán egyértelműen az előbbieket, Zagyvaszántón az utóbbiak domináltak, Lőrinciben pedig településrészenként váltogatja egymást a két alaptípus. Magukban a bér-, illetve szolgálati lakások típusában is jelentős különbségek mutatkoznak.

Az irányító posztok betöltőinek – akik részben a munkáselit reprezentánsai voltak – villaszerű lakóház dukált.⁴⁴ A hegyoldalba épült Petőfibányán plasztikusan megjelenik a hierarchia. Legmagasabbra a bányaigazgató, ill. a főmérnök villaszerű lakása épült. „Egy szinttel” lejjebb kaptak helyet az irányításban kulcsszerepet játszó mérnökök többszobás lakásai, „a legalsó szinten” a bánya többi dolgozója lakott. Hasonló

⁴⁴ A kiemelt káder jellegzetes figurája a Petőfibányán élő Kossuth díjas Ursitz József, aki ma egy egyszerű falusi kertes ház lakója, aki 1911-ben született a Nógrád megyei Etesen. Édesapja szülei németajkúak voltak, a múlt század hetvenes éveiben Stájerországból kerültek Magyarországra. A felcseperedő Ursitz 16 éves korában lett a Salgótarjáni Köszénbánya Rt alkalmazottja. Belépése után néhány hónappal előbbre lépett löveztető lett a bányában. Munkakörei később a következőképpen alakultak: 1929-ben csatlós, 1930-ban csillós majd 1933-tól segédvájár lett. A Salgótarján környéki bányák kimerülése következtében későbbi karrierjének színhelyére Pernyepusztára, a későbbi Petőfibányára került. Itt csapatvezető vájárként tevékenykedett, majd kiemelték. A háború befejezése után munka mellett tanult, majd szakérttségit tett. Szakszervezeti iskola után a Közgazdasági Egyetemen ill. az Állami Műszaki Főiskolán tanult és néhány év múltán műszaki (mérnöki) végzettséget szerzett. Ezt követően fontos megbízásokat kapott: Pécsre került a Megyei Pártbizottság Ipari Osztályára, Vas Zoltán mellett bányaigazgatóként dolgozott Komlón, 1954-től a Mátraaljai Szénbánya vállalat osztályvezetője lett, utóbb mérnöki, fejlesztőmérnöki és főmérnöki beosztásokban dolgozott. Műszaki vezetőként fejlesztési kérdésekkel foglalkozott. Tanulmányútra küldték a Szovjetunióba, többször megfordult más szocialista országok bányáiban is. A kiemelt kádert újításaiért és találmányaiért (hidraulikus támmal ellátott pajzs) 1962-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Az idős ember háza tele van relikviákkal. A szobák falán elhelyezett rajzain megelevenítette gyerekkorát, szülőfaluját és a bányászok életét. Bekeretezett képek és oklevelek jelzik a pálya fontosabb sikereit. Különös, vitrin-szerű funkciót tölt be két kibebelezett televízió, amelyben különös relikviákat őriz. A plakettek, érmek és egyéb dísz tárgyak mellett itt található a Tulából hozott szén hamutartó, amely a tv-káva vitrin egyik legbecesebb darabja.

elven épült a Mátravidéki Erőmű lakótelepe is. Az „amerikai mintára épült” telepen hasonló módon helyezkedtek el a különböző funkciókat betöltők lakásai. Itt is megkülönböztetett lakótér járt az igazgatónak és közvetlen munkatársainak, kevésbé lakályos de színvonalas otthon a középvezetőknek, utánuk pedig a legszimplább a fizikai állományban foglalkoztatottaknak. Az erőművi telepen megfigyelhető, hogy a háború előtt megtervezett telephez később újabb lakásokat csatlakoztattak. Mindennek következményeként az „eredeti-amerikai” kertvárosias telep többszintes beépítéssel bővült és az utóbbi lakások már lényegesen kisebb lakótérrel és komfortfokozattal bírtak. A lakások értéke sajátos hullámvázst mutat. Az erőmű és a bánya prosperálása idején akár az egész család ide költözött, ha bezárásra, profilmódosításra került sor, akkor lecsökkent vagy átkonvertálódott a lakások értéke. Példa erre, hogy Petőfibánya egykori főmérnöki lakásában ma a helyben maradt iskolaigazgató-tanító maradt. Lényegesen módosította a szóban forgó lakások státusát a rendszerváltás, amikor a lakók megvásárolhatták azokat és tulajdonossá váltak. Az utóbbi folyamat szintén magában hordozott jó néhány konfliktust. Újabb példa: az erőművi-lakótelepiek olyannyira hozzászoktak illetmény áramukhoz, hogy garázsaikban is térítésmentesen világítottak. A privatizáció nyomán azonban rövid idő alatt 2 millió forintos áramtartozás gyülemllett fel, melynek kiegyenlítését az önkormányzat nem vállalta. A második típusként körvonalazott, tulajdonosként birtokolt családi házak ugyancsak tarka képet mutatnak. Viszonylag kis számban találkozhat a látogató az újjgazdagok többszintes villaszerű házaival, gyakrabban az elhanyagolt, gondozatlan, szegénységre utaló házaival. A típuson belül a kockaház uralkodik, melyhez kisebb-nagyobb kert tartozik, sok helyen megtalálható a sertések tartására alkalmas ól.

A lőrinci, selypi, petőfibányai üzemek így mintegy maguk gondoskodtak a magasabb, közepes és alacsonyabb beosztásúak elhelyezéséről. Kimaradt ebből a körből a segéd vagy kampánymunkások serege, akiknek nem járt lakás, ők többnyire örültek, ha munkához jutottak. Még inkább így történt ez a cselédek és bejárónők esetében. Az erőművi lakótelep lakásainak egy része – különösen a felső és középvezetőké – cselédszobát is tartalmazott, a legtöbb lakásban meg is maradt a cselédcseggő. Mindez akár szimbolikus jelentőségűnek tekinthető, de lényegesen több volt annál. A gyári-erőművi telepek lakói közül sokan városból érkeztek, nem egy esetben „felsőbbrendűnek” tartották magukat. Hozzájuk többnyire a falusiak jártak takarítani, tőlük vették a tejet, a tojást és más élelmiszereket.⁴⁵

Krízisek és válaszok a rendszerváltozást követően

A szocialista időszakban a térség – csaknem a rendszerváltásig – munkaerőt vonzó települések és gyárak együttese volt. 1984-ben viszont sor került a Mátravidéki Erőmű és petőfibányai bányák bezárására. A jelentkező krízist – a kor gyakorlatának megfelelően – üzemek letelepítésével és a munkavállalók irányított elhelyezésével mérsékeltek.

⁴⁵ Interjúadatok alapján

1989 után viszont lavinaszerű változás történt a foglalkoztatás terén. A rendszer-váltás előtt még mindig nagyszámú környékbelit vonzó- és foglalkoztató üzemek többségét felszámolták. Előbb a cementgyár, később pedig a cukorgyár zárt be. A többi kisebb-nagyobb üzem is leépült. Akad olyan, amelyiknek a felét privatizálták, így az most virulensnek számít, a másik fele viszont elindult az enyészet felé. Végeredményben ma a településre a munkaerő beáramlása és befogadása helyett sokkal inkább jellemző a napi ingázással párosuló eljárás és a helyi munkaalkalmak hiánya vált jellemzővé.⁴⁶

A munkások egy részének helyzetére jellemző a kiszolgáltatottság. *“Ha dolgozni akarsz, akkor tartsd a szád!”* – mondják. Egy amerikai érdekeltségű üzemben dolgozó munkaslány beszámolója szerint csak úgy tudta állandósítani munkahelyét, ha nyolc órán keresztül nem ment ki vécére.⁴⁷ Egy multinacionális cégnél nem állt le az össze-szerelő szalag, amikor meghalt egy munkás. Tetemét úgy tolták ki, hogy nem állították le a termelést. A szóbeszéd szerint egy környékbeli, távol-keleti tulajdonosok által működtetett üzemben ösztönzésként ütlegetik a munkásokat.

⁴⁶ Részlet egy 27 éves géplakattossal 1999-ben készült interjúból: Amikor a szakmunkásképzőből 2 év után kimaradtam kb. 8 hónapig nem dolgoztam sehol. Azután az egyik haverom fölhívott Pestre, hogy próbáljam meg a szentendrei textilgyárat. Mivel tetszett a munkahely, ott maradtam több mint 1 évig, amikor új munkahelyet ajánlottak jobb kereseti lehetőséggel. Leszámoltam és 2 héttel rá rá kellett jönnöm, hogy bődületes baklövést követtem el. Az addigi munkahelyem biztos kereseti lehetőségét felcseréltem egy maszek csirkenevelde bizonytalanságával. A munka sem tetszett, mert teljesen egyedül voltam 2000 csirkével összezárván. Azután amikor fizetés napján a maszek nem jött a pénzzel, sőt másnap és azután sem, elegendő lett az egészből és otthagytam csapat-paport. Az elmaradt munkabéremet is úgy szereztem meg, hogy öcsémmel megkerestük a maszekot és behajtottuk rajta a pénzt. Ezután jó darabig megint csak nem dolgoztam, mígnem egy másik haveromnak köszönhetően kikötöttem a Hatvani Városgondozási Hivatalnál, mint kéményseprő. Ezt a munkát néhány hónap múlva meguntam, s otthagytam. Újabb időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy munkába álljak: a szüleim lakóhelyén lévő fafeldolgozó telepen helyezkedtem el. Bár az sem tetszett igazán, mégis ott maradtam egészen a seregbe való bevonulásomig. Azután amikor leszereltem, kiderült, hogy a telepet bezárták, így életemben először önhíbamon kívül lettem munkanélküli. Mivel ekkor már létezett a munkanélküli segély, azon voltam kb. 9 hónapig, közben otthon dolgozgattam a szüleim telkén, illetve különböző feketemunkát vállaltam el. Ezalatt édesapám elintézte, hogy felvegyenek Visontára a bányába (ott dolgozott ő is mint géplakatos). Később elvégeztem egy nehézgépkészeli tanfolyamot, így tehát már mint betanított szakmunkás dolgoztam, viszonylag jó fizetésért. Másfél év után azonban megtudtam, hogy apámat elbocsátották, mert ivott a munkahelyén. Nem tudtam elviselni a szégyent, hiszen én jó munkaerőnek számítottam. Úgy éreztem, nem maradhatok tovább ott. Leszámoltam, pedig marasztaltak. Újabb 5 hónap telt el segélyen, ezalatt az idő alatt nagyon mélyre süllyedtem. Hajszál híján még a börtönt is sikerült megjárom! Ez az időszak pont karácsonyra esett, úgyhogy ez volt életem egyik legrosszabb ünnepe. Az ünnepeket követő újév januárjának közepén aztán sikerült elhelyezkednem a jelenlegi, Lőrincitől 50 kilométerre levő munkahelyemen.

⁴⁷ Megtanították a munkával kapcsolatos szakkifejezéseket, s minden munkaműveletet végigpróbáltunk. A tréning után pozicionálóként kerültem le a csarnokba, egy szalagsorra. Az volt a dolgom, hogy vezetékeket „dugdossák” a számára megfelelő csatlakozó házakba. Kaptam erre két nap betanulási időt, amiből végül is majdnem két hét lett. Nem tudtam tartani az iramot a szalag által diktált sebességet, állandóan le voltam maradva, s néha annyira, hogy miattam le kellett állítani az egész sort! Nagyon kellemtelen helyzetekbe kerültem, mert ilyenkor mindig attól féltem, hogy elveszítem a munkahelyem. Ezért mindent megtettem, hogy behozzam a lemaradásom: még a szüneteket is végigdolgoztam, a nyolc óra alatt WC-re se mertem kimenni. – Készült 1999-ben.

Lőrinciben és egyéb helyeken folytatott kutatásaink alapján *a vállalkozó munkások* képe is megjelenik. Itt az autókereskedelemben, a vendéglátásban és a legkülönbözőbb szolgáltatások terén nyíltak lehetőségek.

Az interjúadatok alapján megfigyelhető, hogy a vállalkozói lét nem máról holnapra indul, hanem megannyi előzmény után. A Túrkevéről származó szállítási vállalkozó életútjában többször előfordul a kockázatvállalás, ill. a ki- és megpróbálás eleme.⁴⁸ A megszólaltatott ambíciózussága ugyanúgy érvényesült, mint kapcsolati tőkéjének építése és hasznosítása. Az igazi krízishelyzetbe kerülve, pedig az is kiderült, hogy tapasztalatainak mozgósításával az önálló vállalkozás elindítása és szinten tartása sem bizonyult megoldhatatlan feladatnak az egykori vājár számára.

A szolgáltatások terén adódó vállalkozási lehetőség egyik különös formája a vagyonvédelmi feladatokat ellátó Kft-k szerveződése. A multinacionális cégek gyártelepeit őrző Kft-ék tagjai – néhány éve még munkásőrök – voltak. Fegyverviselési tapasztalataikat és jogosítványukat újabban viszont esetenként egészen más területen hasznosítják.⁴⁹ A megbízókat pedig kevésbé érdekli az őrszemélyzet előlétele, ők főként vagyontárgyaik védelmét akarják megoldani.

⁴⁸ Részletek egy 2001-ben készült interjúból: A megszólaltatott 1947-ben született Túrkevéen. A hatvanas években “toborzók” jártak a községben, akik arra bíztatták a fiatalokat, hogy a bányász szakmát válasszák. Az iskola befejeztével Oroszlányba került segédvājárnak. Hamar észrevette, hogy nem sok jövője lenne a bányában, kevés volt a fizetése, és nem volt összhangban az elvégzett munkával. 1966-ban Martfűre ment szerencsét próbálni, rokonai segítségével elhelyezkedett a Tisza Cipőgyárban. A szállítási osztályra került, ahol minden lépcsőt végig járt a ranglétrán; belépésekor még a gyári szemetet is ő szállította, munkásszállón lakott. 1968-ban előrejutási lehetőséget kapott, és ettől kezdve kis teherkocsival szállította a kész cipőt az ország különböző pontjaira. Jövőjének biztosítása érdekében 1968-ban belépett a pártba. 1969-ben családi segítséggel lakást vásárolt, 1972-ben leérettségizett, s nemskára új beosztásba került, ő szállította a gyár kereskedelmi vezetőit különböző tárgyalásokra. Nagyon szerette ezt a munkakört, de hamarosan kiemelték, 1974-től szállítási előadóként alkalmazták, s ettől kezdve ő ellenőrizte a sofőrök munkáját. 1976-ban ismét feljebb lépett a hierarchiában, hiszen osztályvezető helyettesé léptették elő. A rendszerváltásig ebben a munkakörben dolgozott, sőt azon szerencsések közé tartozott, akik vezető beosztásban maradhattak.

1993-tól kezdve egyre erősebben érezte, be kell biztosítania magát, mert a szeme láttára küldték el a legjobb szakembereket az üzemből. Másodállásban fuvarozni kezdett más cégeknek, mint pl. a Martfűi Sörgyárnak. Akkor szinte fillérekért árulták a kiselejtezett teherautókat, így a félretett pénzükből ő is megvett egyet ezek közül. Sofőrt vett fel, aki ezzel az autóval fuvarozott, miközben ő továbbra is a gyárban dolgozott. Mivel elég jól jövedelmezett ez a furcsa mellékállás, 1994-ben vett egy szintén használt kis teherkocsit, amellyel szabadidejében saját maga fuvarozott. Mindezzel párhuzamosan személyes konfliktusba keveredett a vezérigazgatóval, és tudta, hogy napjai meg vannak számlálva a gyárban. A vége az lett, hogy 1996-ban létszámleépítésre hivatkozva, végkielégítéssel elküldték.

Kiváltotta a vállalkozói engedélyt, és az egyik kocsival most már főállásban szállít. Vállalkozóként annyit dolgozik, amennyit csak elbír, ezért pihenésre, kikapcsolódásra alig jut ideje. Folyamatos munkavégzésre van szüksége, különben az üzletfelek más partnert keresnek, mert kínálat az van bőven.

⁴⁹ Részlet egy 45 éves férfivel készült felvételtől: A volt cégem 1992-ben zárta be kapuit, engem is elküldtek, végkielégítéssel. A kapott pénzből a lakásra felvett kölcsönt fizette ki. A bányában töltött idő alatt a munkásőrség keretében tevékenykedett, amely szerinte egy önként vállalt társadalmi tevékenység volt. A rendszerváltás után megszűnt a munkásőrség is. Nagyon hirtelen történtek ezek a változások, sokan az italhoz nyúltak, ők fokozatosan csúsztak lefelé, legtöbbjük ma is munkanélküli. Ő túljutott a nehéz időszakon, és már 1993-ban talált új munkát. Akkor helyezkedett biztonsági őrként a SECURICO nevű angol cégnél, mely őrző- és védő munkával foglalkozik. Ehhez ki kellett váltania a vállalkozói engedélyt, de a minősítést adó speciális tanfolyamot a cég fizette. – Az interjú 2000-ben készült Lőrinciben.

Az életvitel területén is értékelhetők bizonyos változások. A legnagyobb mértékben a fővárosban, de egyébként az ország szinte valamennyi városában jelentkező szuburbanizációs folyamat a munkásság körében is hat. Budapest esetében kimutatták, hogy a város valamennyi kerületéből elindult egy kitelepülés a városhatáron kívüli települések irányába.⁵⁰

A kitelepülések indítékai igen különbözőek. Az eredetileg főleg munkásoknak épült lakótelepi lakások és környezetük jelentős része éppen az oda beköltöző, mezőgazdasági-falusi környezetből érkező munkások számára volt idegen. Interjúadatainkból ismert, hogy a lakótelepi lakások számottevő részét az első adandó alkalommal éppen a munkások hagyták el, illetve cserélték kockaházakra vagy egyéb ingatlanokra. Az utóbbi évtizedben a kamatadó fizetésének terhe, majd a növekvő rezsiköltségek késztették a telepeken lakókat másfajta – főként olcsóbb fenntartású – lakásmegoldások keresésére. Ilyen megoldásokat pedig leginkább a városokat övező falvakban találtak. A kisebb települések lakásai általában és különösen a kezdetekben alacsonyabb árfekvésűek voltak, amely kiegyesült a szerényebb és olcsóbban fenntartható infrastrukturális feltételekkel.

Bizonyos esetekben feléledt a megosztott lakáshasználat intézménye. A telepszerűen épült lakásokból elköltözők családok, ill. generációkon belül szervezték át azok használatát. Bizonyos esetekben az idősebbek, máskor éppen a fiatalabbak vállalkoztak a kiköltözésre vagy éppen annak a fordítottja történt. Az utóbbi választás esetén pedig az idősebbek vagy a fiatalabbak maradtak a szűkebb, de magasabb komfortigényeket biztosító lakásokban.

A kitelepülők és a falusiak viszonya korántsem felhőtlen. A kitelepülőket vonzza a lakások nemegyszer igen jutányos ára és esetenként abban is reménykednek, hogy háztartási költségeik a rendelkezésre álló ólak és kertek hasznosításával mérsékeltebbek lesznek. Azzal viszont kevésbé számolnak, hogy falun a munkapiaci feltételek rosszabbak vagy a bejárást rendre zsúfolt tömegközlekedési eszközök közbeiktatásával kell megoldani. Ráadásul az őslakosok gyanakvása sem lankad, különösen akkor – ha az országban tapasztalható trendekkel párhuzamosan – megszorodik a bűncselekmények és a betörések száma.

A munkásság vállalkozó kedve is érvényesült a módosult lakáshasználatban. A lakásokat tulajdonba adó politika következtében az addig jobbára rejtetten érvényesülő árak legitimé váltak és azon nyomban differenciálódtak. A régebbi építésű, alacsonyabb komfortfokozatú, előnytelen szociális helyzetű lakások árai jelentősen mérséklődtek, míg a frekvenciáltabb, előnyösebb helyen levőké felértékelődtek. A spekuláció e téren is megindult, s a munkásrétegek bizonyos csoportjait is mobilizálta. Ezekben az esetekben nem nagymértékű ingatlanspekulációról volt szó, de ha valamilyen szakiparban járatos munkás „felfedezett” egy felújítható, majd megfelelő haszonnal értékesíthető lakást, akkor abban befektetőként vett részt. Itt megint nem hatalmas pénztőkét, hanem tudástőkét: villany-, víz-, gáz-, parkettás-, burkoló-festő szakismereteit mobilizálta az érdekelt.

Végül még az életvitel és a szabadidő hasznosításának néhány további elemére érdemes kitérni. Megfigyelhető, sőt tipikusnak tekinthető, hogy a „rozsdáövezetben”,

⁵⁰ Daróczy 1998.

a felszámolt gyártelepek helyén – nem egy esetben – a fogyasztói társadalmat jelképező bevásárlóközpontok épültek. Ezekben az épületkomplexumokban számos új szabadidő hasznosítási lehetőség kínálkozik a korcsolyapályától, a játéktérmekeken és multiplex-mozikon keresztül a tropikáriumig. Az új lehetőségekkel nemcsak a gyerekek, hanem az idősebbek is élnek. Tapasztalataink szerint a bevásárlóközpontokba hétvégeken családi programok zajlanak, amelyben minden családtag részt vesz.⁵¹

A szabadidő hasznosítását firtató további felvételekből kiderül, hogy a vidéken élő munkások tekintélyes része vallásos, az újonnan megjelent – főleg amerikai háttérű – egyházak és felekezetek bizonyos népszerűsége tettek szert körükben. Változatlanul fontos szerepet tölt be a munkások életében a kocsmá, amely a kikapcsolódás, az információszerzés mellett új funkciókat is kapott. Tömegessé vált a játék és pénznyerő automaták megjelenése, a kocsmák esetenként munkaközvetítő helyé váltak, főleg az alkalmi és feketemunkások számára. Más felvételekből tudjuk, hogy a kocsmák a fekete kereskedelem közvetítő színhelyei lettek.⁵²

⁵¹ Tanárképzős hallgatóim 2001-ben végzett felvételei alapján.

⁵² Egy vásárosnaményi italboltban alkoholt és egyéb italokat alig forgalmaztak. Ezzel szemben éppen a kocsmá vált a határon túlról érkező üzemanyag legfontosabb elosztó és árusító helyévé.

Irodalom

Bencze Géza – Koroknai Ákos

1989 *A Selypi Cukorgyár története*. Selyp.

Daróczi Etelka

1998 Pest megye növekvő vándorlási forgalma In *Migráció I.*, 215-228. Budapest.

Ehmer, Josef

1994 Soziale Traditionen in Zeiten des Wandels In: *Arbeiter und Handwerker im 19. Jahrhundert*. Frankfurt/Main; New York.

Giddens, Anthony

1995 *Szociológia*. Budapest.

Hopkins, Eric

1991 *The rise and decline of the English working classes 1918-1990: a social history*. New York.

Huszár Tibor

1990 *Mit ér a szellem, ha... – Tanulmány és dokumentumok*. Budapest.

Kaschuba Wolfgang

1990 *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert*. München.

Kocka, Jürgen unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner

1986 *Arbeiter und Bürger im 19. Jahrhundert: Varianten ihres Verhältnisses im europäischen Vergleich*. München.

Kolosi Tamás

1987 *Tagolt társadalom*. Budapest.

Markefka, Manfred (Hrsg.)

1976 *Soziologie der Arbeitswelt*. Neuwied – Darmstadt.

Mitterauer, Michael

1979 *Grundtypen alteuropäischer Sozialformen: Haus u. Gemeinde in vorindustriellen Gesellschaften*. Stuttgart-Bad Cannstatt.

Paládi Kovács Attila

2000: Az ipari munkásság In *Magyar néprajz VII: köt. Társadalom*.
239-308. Budapest.

Pethő László – Horváth Sándor – Tóth Eszter Zsófia

2003 *Munkástörténet-munkásantropológia*. Budapest.

Thompson, Edward P.

1963 *The Making of the English Working Class*. London.

A RENDSZERVÁLTÁS HATÁSAI EGY VIDÉKI KISTÉRSÉGBEN: LŐRINCI PÉLDÁJA

A községről általában

A feltárt bronzkori és Árpád-kori leletek szerint a község régóta lakott hely. Okleveles említéseivel azonban csak a török hódoltságtól kezdődően találkozunk. Az 1562-63. évi török kincstári számadási könyvek szerint Dejen Dzsafar török tiszt hűbérbirtoka volt. 1587-ben Husszein bin Ejub, 1608-1609-ben Mohammed, a szondai vár parancsnoka bírta. 1633-34-ben a váci nahije községei között említik 5 adóköteles házzal. 1715-ben 33, 1720-ban pedig 33, illetve 26 magyar háztartást írtak össze a településen. 1770-től Grassalkovich Antal lett a földesúr és később is a hatvani Grassalkovich uradalomhoz tartozott a vidék.⁵³

A XIX század utolsó harmadában a hazai tőkés viszonyok modellértékű eseményei és tranzakciói zajlottak le a vidéken. Az egykori Grassalkovich birtok báró Sina Györgyre és 1869-ben az angol bankra szállt át. 1871-ben Malatinszky József foglalta le a brüsszeli bank számára és zár alá helyezte. 1872-ben Kubinyi Alberté lett Lőrinci határa, kinek 1873-ban bekövetkezett halálakor Lónyai Albertre szállt át. 1881-ben Hoffmann Jakab vette meg 340 000 forintért, majd ő 1910-ben Wampetits Ferencnek adta el a birtokot. Különleges jelentőségű a Lőrincihez tartozó Selyp puszta, amelyet a középkori oklevelek 1325-ig a Rátót nemzetség birtokaként említenek.⁵⁴

A térség a hazai kapitalizmus hőskorában

Az egykori Grassalkovich uradalom hatvan-lőrinci térsége különleges szerepet játszott a magyar kapitalizmus történetében. A korszak két legtehetősebb családja a Hatvany-Deutsch és a Schossberger család 1873 és 1893 között kétszeresére, ill. háromszorosára növelte vagyonát.⁵⁵ Az igen gyors gyarapodásban szerepet játszott az, hogy tőkéjük jelentős részét éppen a vidék élelmiszeriparába fektette be. A két család kapcsolatát a rivalizáláson túl a kooperáció és a házassági kapcsolatokon keresztül megvalósuló összefonódás egyaránt jellemezte.

A bennünket közelebbről érintő Schossberger család történetéből is érdemes felidézni néhány momentumot. A családot 1863-ban tornyai mintát követő, korábban nem lakott területen felépített, növényritkaságokkal betelepített, kertvárosias jellegű lakótelepén a falusias lakásokhoz képest luxuskörülmények teremtdtek, így az ott

⁵³ Nódgrád vármegye. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Reprint kiadás. Budapest, 1988, Dövin Művészeti Kft. 77-78.

⁵⁴ U.o.

⁵⁵ Kövér György: Nagy vagyonok legendárium. *Café Babel*. 23. 1997. 13-32.

élők nemcsak térben, hanem számos további vonatkozásban is lényegesen elkülönültek a település(ek) többi lakosától. A negyvenes években az erőmű irányítása, ill. működtetése elit jellegű felkészültséget igényelt, amellyel ez a településrész még inkább elvált a település többi részétől.

Mindent egybevetve az adott lehetőségeket, adottságokat kihasználó, gazdasági racionalitást előtérbe helyező fejlesztés következtében a települések egyes részei atomizáltak, egymástól elkülönülve, de egyúttal sajátos vonásokat felmutatva fejlődtek. A tágabban értelmezett Lőrincihez ugyanúgy hozzátartozott, illetve hozzátartozik a selypi gyár uszodája és tenispályája, a menedzsment és munkáselit kiemelkedő színvonalú közművekkel ellátott lakása. Ezzel szemben a kampánymunkások lakása inkább emlékeztet az uradalmiakra, a falusias településrész házai istállókkal, ólakkal övezett parasztházak. A kavalkádot fokozza, hogy a kapitalista vonatkozások több feudalizmus korabeli jelenséggel párosultak. Kíváló példa az utóbbira Schossbergerék húszas években építtetett lóversenypályával és ösparkkal övezett, reprezentációt szolgáló – de ésszerű befektetésnek aligha minősíthető – vörösmajori kastélya, amit lányának építtetett.

Más irányú megközelítésben feltétlenül rögzíteni kell, hogy az egymástól eltérő fejlődés előnyöket ugyanúgy eredményezett, mint hátrányokat vagy éppen buktatókat. Az elkülönülő településrészek, az egymástól elütő életformák különbözőségei, sőt ellentétek forrásai lettek, olyanok, melyek ma is befolyásolják a lakosság életét és kapcsolatait.

A Cukorgyárhoz hasonló pályát futott be Schossberger Henrik másik selypi vállalkozása a malom, melyet lányáról Zsófia malomnak nevezett el a tulajdonos. Másfajta pályát futott be a Selypi Cementgyár és méginkább a Pernye-pusztán helyén létesült Petőfibánya. A újonnan megnyitott bánya a kezdetekben a Rima-Murányi érdekelt-séghez tartozott, utóbb fő feladata a Mátravidéki Erőmű kiszolgálása lett. A bánya irányítói és szakszemélyzete kezdetben a Rimamurányiak salgótarjáni üzemeiből érkezett, majd mindinkább kiegészült helyi munkaerővel.

A bányászkodás elsajátítása speciális szocializációs folyamatként működött. A fiúgyerekek családjaikból ismerték meg a bányát, majd iskolás gyerekkorukban elszegődtek vízhordónak, ill. lóvezetőnek.

Hasonló folyamat zajlott le a negyvenes évek elején létesült, a Főváros beruházásában megvalósult Mátravidéki Erőmű esetében is, hiszen annak működtetésére szintén speciális ismeretekkel rendelkező szakemberekre lett szükség. Az Erőmű amerikai mintát követő, növényritkaságokkal betelepített, kertvárosias lakótelepén a falusias lakásokhoz képest luxuskörülmények teremődtek, így az ott élők nemcsak térben, hanem számos további vonatkozásban is lényegesen elkülönültek a település(ek) többi lakosától.

Munkáselitek, élmunkások

A kiemelt káder jellegzetes figurája a Petőfibányán élő Kossuth-díjas Ursitz József, aki ma egy egyszerű falusi kertész ház lakója, aki 1911-ben született a Nógrád megyei Etesen. Édesapja szülei németajkúak voltak, a múlt század hetvenes éveiben Stájerországból kerültek Magyarországra. A felcseperedő Ursitz 16 éves korában takaroneként lett a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. alkalmazottja. Belépése után néhány

hónappal előbbre lépett löveztető lett a bányában. Munkakörei később a következőképpen alakultak: 1929-ben csatlós, 1930-ban csillás, majd 1933-tól segédvájár lett. A Salgótarján környéki bányák kimerülése következtében későbbi karrierjének színhelyére Pernyepusztára, a későbbi Petőfibányára került. Itt csapatvezető vájárként tevékenykedett, majd kiemelték. A háború befejezése után munka mellett tanult, majd szakérettségit tett. Szakszervezeti iskola után a Közgazdasági Egyetemen ill. az Állami Műszaki Főiskolán tanult és néhány év múltán műszaki (mérnöki) végzettséget szerzett. Ezt követően fontos megbízásokat kapott: Pécsre került a Megyei Pártbizottság Ipari Osztályára, Vas Zoltán mellett bányagazgatóként dolgozott Komlón, 1954-től a Mátraaljai Szénbánya vállalat osztályvezetője lett, utóbb mérnöki, fejlesztőmérnöki és főmérnöki beosztásokban dolgozott.

Műszaki vezetőként fejlesztési kérdésekkel foglalkozott. Tanulmányútra küldték a Szovjetunióba, többször megfordult más szocialista országok bányáiban is. A kiemelt kádert újtásaiért és találmányaiért (hidraulikus támmal ellátott pajzs) 1962-ben Kosuth-díjjal tüntették ki.

Az idős ember háza tele van relikviákkal. A szobák falán elhelyezett rajzain meg elevenítette gyerekkorát, szülőfaluját és a bányászok életét. Bekeretezett képek és oklevelek jelzik a pálya fontosabb sikereit. Különös, vitrin-szerű funkciót tölt be két kibelezett televízió, amelyben különös relikviákat őriz. A plakettek, érmek és egyéb dísz tárgyak mellett itt található a Tulából hozott szén hamutartó, amely a tv-káva vitrin egyik legbecsesebb darabja.

A kistérség a szocialista érában

A gazdasági-társadalmi viszonyokat megváltoztató felszabadulás különböző következményekkel járt. Sokszerűen érte a vidéket, hogy az áramtermelésre kész Mátra-vidéki Erőmű felszereléseit és berendezéseit az oroszok – háborús jóvátétel fejében – leszerelték és elszállították. Hasonló megpróbáltatások a térség egyéb üzemeit és a mezőgazdasággal foglalkozókat is érték.

Komolyabb változás a negyvenes-ötvenes évtizedforduló idején történt: akkor kezdődött el az áramtermelés a Mátravidéki Erőműben és fokról-fokra növekedett a barnaszén bányászata Petőfibányán. A bányászat felfuttatásával urbanizáltabb igényeknek megfelelő településrész épült. Sajátos vonás, hogy az egyenlőséget hirdető eszmék ellenére hierarchikus településrend valósult meg. Az igazgatóknak, a vezető műszakiaknak villaszerű vagy lényegesen igényesebben felszerelt lakás járt, mint beosztottjaiknak.

A magyar átlagnál lényegesen intenzívebben iparosított térség egyre inkább megfelelt a gazdaságpolitika kívánalmainak. Az évtizedek óta jelenlévő élelmiszer-, építőanyagipar mellett felfutott a bányászat és az energiatermelés, majd különböző, kisebb-nagyobb gépipari üzemekben kezdődött el a termelés. (CSÖSZER, Autójavító stb.)

Az ipari szektort – és vele együtt a mezőgazdaságot – érintő nagyléptékű változások ellentmondásosan hatottak: az industrializálást nem, vagy igen ellentmondásosan követte az urbanizálódás. A selypi medencének is nevezett térség településszerkezete alapvetően falusias maradt, a nagyarányúnak nevezhető ipari investícióval

szemben igen egyenlőtlenül oszlottak meg az infrastruktúra fejlesztésére fordított összegek.

Az 1945-től 1990-ig terjedő időszakban a minisztériumokból és más központokból irányított ipar igényeinek rendelték alá mindenféle fejlesztést, mellyel szemben a helyi igényeket összegyűjtő, megfogalmazó tanácsok szava alig érvényesült. (Ráadásul akkor sem, ha esetleg összefogtak a helyi pártszervekkel.) Mindezek következménye az, hogy egyes településeken és településrészekben (Petőfibánya, Erőmű, Selyp bizonyos részei) vezetékes vizet, szennyvízelvezetést biztosító, városias jellegű infrastruktúra épült ki, míg másutt konzerválódtak a falvakra jellemző hiányok. A felsorolt problémák – főleg a szennyvízelvezetés – ma is megoldásra várnak. Nem segítette az összehangoltabb településfejlesztést a hetvenes évektől kialakított közigazgatási koncentráció sem. Az akkor központi és megyei nyomással közös tanácsokba kényszerített települések – igen sok infrasturkutális problémát örökölve – nem tudtak komolyabb lépéseket tenni lemaradásaik felszámolása érdekében. A közös tanács „tehetetlenségét” fokozta, hogy a nyolcvanas években állandósuló gazdasági krízis miatt sokkal többször voltak el tőlük forrásokat, mintsem biztosítottak volna részükre eszközöket.

Nem kevésbé ellentmondásosak a nyolcvanas évek gazdaságpolitikai hatásai. Kiemelendő közülük a struktúraváltás igénye, amelyet idejekorán igyekeztek érvényesíteni. Ilyen megfontolások alapján döntöttek 1984-ben a Mátravidéki Erőmű és Petőfibánya leállításáról. Az akkoriban előszeretettel alkalmazott tüneti kezelés jegyében Petőfibányára gépipari üzemet telepítettek, a Mátravidéki Erőmű dolgozóinak jelentős részét pedig a Gagarin Erőműben helyezték el. A kor gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai gyakorlatára jellemző intézkedéssorozattal, részben gondoskodtak a felszabaduló munkaerő elhelyezéséről és ezzel végeredményben megoldottnak tekintették a struktúraváltás által felmerült problémákat.

Mindezzel szemben a struktúraváltás egyéb hatásai nem, vagy alig kerültek a gazdaságpolitika asztalára. A leállított erőmű és a bánya – a zagytavakkal és a pernyehányóval – komolyan károsította a környezetet, de legalábbis károsan hatott arra. A bizonytlanságot rejtő megfogalmazás arra utal, hogy sem akkor, sem azóta nem mérték fel és nem igazán tisztázták az iparüzés és a bányászkodás hatásait. Időnként hírek és cikkek jelennek meg a helyi és központi sajtóban, különféle interpellációk hangzanak el, de átfogó felmérés és rekultivációs program azóta sem készült.

Az imént említett, tüneti kezelésnek nevezett egytényezős megoldáskeresés egyéb tekintetben is érvényesült. A struktúra reformját felismerő szocialista gazdaságpolitika nem kalkulált a térség meglevő, modernizációt, annak kihívásaira reagálni képes erőforrások mozgósításával. (Azt vizsgálatunk derítheti ki, hogy ebből mennyi írható a tehetetlenségre, az információ- vagy a tőkehiányra.) Az például ténykérdés, hogy az M3-as autópálya a nyolcvanas évek elején Lőrinci közvetlen közelébe ért, melynek előnyeit sem akkor, sem azóta nem sikerült igazán érvényesíteni és kihasználni. Használóképpen ki- és felhasználatlan maradt az a szaktudás, amely nagyszámú, kvalifikált műszaki szakemberrel és képzett helyi munkásokkal rendelkezésre állt.

A rendszerváltás hatásai

A felületes szemlélő számára Lőrinciben kevés jele érzékelhető a rendszerváltásnak. A város élén ma is ugyanaz a polgármester áll, aki korábban a nagyközség tanácselnöki funkcióját töltötte be. A nagyközségnek ugyan több lakója volt, mert 1989-ig ill. 1990-ig Petőfibánya és Zagyvaszántó is Lőrincihez tartozott. Részben a rendszerváltás következményei közé sorolható, hogy az önállósodás igényeként az utóbbi két község kivált a közös tanácsból. Nem különösebben nagy horderejű eseményként megemlíthető, hogy megürült az orosz laktanya, amely utóbb évekig üresen állt és csak két éve sikerült egy autóbuszjavító üzemet ide telepíteni.

Alapvető – a helybeliek számára egyáltalán nem örömdetese – változás történt a foglalkoztatás terén. A rendszerváltás előtt még mindig nagyszámú környékbeli vonzó- és foglalkoztató üzemek sorra bezártak, az újonnan alapítottak és szervezettek lényegesen kevesebb munkavállalót alkalmaznak: a településre ma a munkaerő beáramlása és befogadása helyett sokkal inkább jellemző a napi ingázással együtt járó eljárás és a munkanélküliség. A foglalkoztatás terén rögzíthető veszteségek közül a cukorgyár 1998-ban történt bezárása érintette legérzékenyebben a helybelieket, de a CSŐSZER privatizációja nyomán kialakult új struktúra miatt is sokan veszítették el korábbi munkahelyüket. A korábbi társközségek közül elsősorban Petőfibányán alakult ki kritikus mértékűnek nevezhető munkanélküliség. A munkahelyek megszűnésével párhuzamosan – főleg az évtized második felében – új munkahelyek is létesültek. Közülük legjelentősebb a Samsung petőfibányai üzeme, de az újra beindított Mátravidéki Erőmű, a SIDEM és további vállalkozások, valamint más környékbeli üzemek is számottevő munkavállalót alkalmaztak. Az újraindított – a korábbinál lényegesen nagyobb kapacitású – erőmű ma mindössze 30 alkalmazottat foglalkoztat, míg nem a hatvanas-hetvenes években másfélezer körüli alakult a létszám.

A várost és térségét járva ellentmondásos látvány tárul a látogató elé: kong az ürességtől a megürült cukorgyári épületkomplexum, rozsdásodnak az elhagyott üzemek különféle berendezései, ugyanakkor helyenként virulens és ápoltság gyártelepei is akadnak. Közéjük tartozik néhány kisebb vállalkozás is, amely autók kereskedelemmel, vendéglátással és egyéb szolgáltatással foglalkozik és próbálkozik.

A helyi politika jellemzője az érdektagság megszerveződésének hiánya. Ez még akkor is leszögezhető, ha pártok működnek a településen. Közülük az MSZP látszik a legszervezettebbnek, képviselőik is vannak, de a polgármesteri pozíciót mégsem tudták megszerezni maguknak. A polgármester MSZMP tag volt ugyan, de nem lépett át az MSZP-be, hanem azon kívül időnként a kereszténydemokratákkal, időnként másokkal összekacsintva próbál meg lavírozni.

A tagolatlanul minősülő helyi politikai élet időről-időre komoly összecsapásokat produkál. Fellángol és éleződik a küzdelem, ha egy-egy iskola bezárásáról van szó. Az önkormányzat és annak gazdasági lehetőségei ugyanis behatároltak. Komoly következményei vannak annak, hogy korábban a helyi érdekképviselő és közigazgatás feje felett döntöttek, mára viszont az önkormányzatnak kell(ene) megoldani a problémákat és működtetni a korábban kiépült intézményrendszert. A szocialista időszakban három iskola működött, a községi mellett, a selypibe és a Mátravidéki Erőmű lakótelepi iskolájába is jártak gyerekek. A helyi büdzsé viszont egyre kevésbé tudott megbirkózni az intézmények fenntartásával, így több nekirugaszkodás és csatározás után

sor került az erőművi iskola bezárására. Az iskola körzetében lakók viszont ellenakciót indítottak, népszavazást kényszerítettek ki, melynek tétje a lakótelep leválása ill. önállósodása lett. Kezdeményezésük nem járt sikerrel, a voksolás során kisebbségben maradtak és az iskolát sem sikerült megmenteniük. (Nemrégiben viszont Selypen merült fel a leválás igénye.)

A népszavazás eszközét máskor is alkalmazták. A Lőrincivel számos tekintetben összekapcsolódó – 1989-ben önállósult – Petőfibányával azonban közel tíz év elmúltával sem sikerült kölcsönösen elfogadható vagyonmegosztást kialakítani. A vagyonsvita legpikánsabb fejezete az, hogy Pefőfibánya azon kevés település egyike, amelynek nincs határa. A határnélküliség különös következménye, hogy temetője nem saját, hanem Lőrinci határában található, amelyről az utóbbi nem hajlandó lemondani. Az ügyben parlamenti interpellációk hangzottak el, de igazán megnyugtató megoldást nem sikerült találni, így a két szomszéd viszála továbbra is fennmarad.

Az utóbb felsoroltak mindössze néhány év nem igazán kikristályosodott fejleményei. A vidéki munkásság kutatásával foglalkozó vizsgálatunk nyomán valószínűleg árnyaltabb képünk lesz a változások hatásairól.

IRODALOM

Bencze Géza-Koroknai Ákos: *A Selypi Cukorgyár története*. Selyp, 1989.

Hegedűs Zsolt: *Építészeti-életmód, avagy a bioorganikus építészeti felé*. Bioeco Alapítvány, Hatvan, 1995.

Lőrinci Erőmű, *Bontások, robbantások*. 1998. június MVM Rt.

Lőrinci Erőmű, *A gázturbina létesítésének előkészítése*. 1998. Szeptember MVM Rt.

Szabó Béla – Horváth István: *Nógrád megye története 1849-1919*. Salgótarján 1969.

Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Budapest, 1986.

MENEDZSEREK, VÁLLAKOZÓK

ERNST ABBE A MENEDZSER-POLIHISZTOR

A kevéssé ismert Abbe

A kilencvenes évek elejétől kezdve többször megfordultam a Jénai Egyetemen. Természetesen legelső látogatásom előtt is tudtam arról, hogy Jénában működött a világhírű fényképezőgépeket és egyéb optikai eszközöket gyártó Zeiss Művek, és a különleges, hőálló jénai üvegről hallottam, mert a konyhánkban is volt Jénából származó edény. Az egyetem és a város életére nagy hatással bíró Ernst Abbe nevét viszont első, konferencia szereplésem során hallottam, majd sorra elolvastam a róla készült tanulmányokat és egyéb írásokat.

Amikor ezen írás megírására anyagát kezdtem gyűjteni felütöttem a Magyar Nagylexikont, ahol egy szócikket találtam a jeles fizikusról, de sokrétű munkásságának egyéb vonatkozásairól semmit sem tartalmazott a kézikönyv.⁵⁶ Nemcsak nálunk, hanem Németországban sem egyértelmű Abbe ismertsége és elismerése. Amikor néhány éve hamburgi fizikushallgatóktól érdeklődtek róla, nem tudták behatárolni és megnevezni jelentőségét. Abbe inkább „jeles keletnémetté” magasztosult, kultusza az egykori NDK területén mindmáig ismertebb, mint az ország nyugati részében. Pedig egykoron a húszas években kiadott, fiatalok számára készült, követendő példának állított életrajzokat tartalmazó olvasókönyvben szinte természetes módon szerepelt életművének összefoglalása. Ezzel ellentétben néhány éve a ZDF által kezdeményezett közvélemény kutatásában – melynek keretében a 200 legismertebb németet kellett megnevezni – már nem szerepelt a neve. A válaszolók listájának élén Adenauer, Bach, Bismarck, Brandt, Einstein és Goethe foglalták el az első helyeket, s velük ellentétben a jénai gyár alapítóját, Carl Zeisst már csak a 140. helyre sorolták be. Róla 150 utcát neveztek el Németországban, mígnem Abberől mindössze ötvenet.⁵⁷

Az 1840-ben Eisenachban, munkáscsaládban született Ernst Abbe sokkal inkább tekinthető tudósnek, s alig vagy egyáltalán nem politikusnak. Alap és középiskoláinak elvégzése után a Jénai Egyetemen tanult, majd némi kitérő után ugyanoda tért vissza, 1870-ben pedig a fizika professzora lett. Tudós fizikusként fénytani vizsgálataival ért el figyelmet keltő eredményeket, komoly szerepe volt a mikroszkóp tökéletesítésében, menedzserként pedig a Zeiss Művek világszerte ismert céggé válásában.

⁵⁶ Magyar Nagylexikon, *Abbe, Ernst Abbe* címszó

⁵⁷ Ernst Werner. Episoden aus dem Leben Ernst Abbes. In: *Jenaer Jahrbuch zur Technik- und Industriegeschichte*, Bd. 7 (2005), S. 82-91.

Zeiss és Abbe

A Jénai Egyetem professzoraként 1866-tól kezdve folyamatosnak tekinthető kapcsolatban állt a világhírűvé lett optikai gyárral és annak alapítójával, Carl Zeissel. Az alapítónak, Abbenak, és a később e munkába bekapcsolódó, az üvegyártást megújító Otto Schott vegyésznek döntő szerepe volt a tudástranszfer fenntartásában. Közösnek minősíthető törekvésük eredményeként a jénai optikai művek tevékenységében a gyártás folyamatosan felhasználta és alkalmazta a tudomány eredményeit, melynek nyomán egyre sikeresebbnek bizonyult a piacon, gazdasági mutatói meredeken szárnyaltak felfelé. Az innováció koncentrációja nyomán felhalmozott tőkéből látványos módon fejlesztettek és terjeszkedtek. Sőt az irányításukkal megvalósult program nemcsak technológiai jellegű fejlesztésekben, hanem jóléti célú ráfordításokban, a gyár humán erőforrás fejlesztési programjaiban is tetőtől talpig. Érdemes rögtön hozzátenni, hogy megannyi tekintetben úttörő munkára vállalkoztak, s kezdeményezéseik és annak realizálása számos tekintetben megelőzte az ország törvényeinek jóváhagyását és bevezetését.

A Carl Zeiss által 1846-ban alapított üzem a kezdetekben sokkal inkább tekinthető kézműves jellegű műhelynek vagy manufaktúrának, mintsem kapitalista jellegű, tömeggyártásra szakosodott gyárnak. A vizsgálódásunk középpontjába állított, a 19 század utolsó évtizedeiben, majd a 20. század első éveiben megvalósuló „Abbe érában” a kisvárosban működő gyár még a kilencvenes évek elején is csak félezernyi alkalmazottat foglalkoztatott. Az alkalmazottak közös sajátossága – ez az alapítástól kezdve folyamatosan érvényesült –, hogy munkakultúrájuk és felkészültségük alapján egyfajta foglalkozási elitet képeztek. Az általuk készített termékek – a szemüvegtől, a mikroszkópon át a távcsövekig – speciális felkészültséget, sokkal inkább szellemi, mintsem fizikai jellegű munkakultúrát igényeltek. Mindez még akkor is így volt, amikor az alapítás első évtizedeiben a reggel 6 órától 19 óráig terjedő munkaidő komoly fizikai igénybevételt jelenthetett. Ezzel szemben az is tény, hogy az alapító tulajdonos már a 13 órás munkanap monotóniájának enyhítésére is 15 perces reggelizési, és 1 órás ebédszünetet biztosított. A manufaktúra keretben dolgozó gyár működésében afféle ösztönös szociálpolitikai megfontolásból jelen volt a familiáris jelleg. A korabeli feljegyzések szerint a dolgozók részére lovas fogatokkal lebonyolított kirándulásokat szerveztek. Sőt abban sem volt semmi rendkívüli, ha a tulajdonos munka után vendégül látta alkalmazottait szőlőjében és pincéjében.

A kézműves-familiáris jelleg a hatvanas-hetvenes években lényegesen módosult. A gyár termelése és árbevétele megsokszorozódott, melyben nem kis része volt az irányító szerepet vállaló Ernst Abbenak. Az említett tudományos technikai fejlesztések nyomán átalakult az üzem szervezete és munkarendje. 1865-ben jellemzővé vált a 12 órás munkanap, sőt 1890-re már 9 órára mérséklődött. 1875-ben a menedzsment kezdeményezésére Betegbiztosító Pénztár jött létre a gyárban. A pénztár valamennyi balesetet szenvedett alkalmazott számára ingyenes orvosi és gyógyszerellátást biztosított, a betegeket pedig saját orvosa látta el. A munkaképtelenné váltak részére hat hétig táppénzt, további hat hétre pedig félhavi fizetést folyósítottak. A betegbiztosítás mellett rendezték a szabadságolás és a pihenés feltételeit is.

Abbe nevéhez köthető modernizációs és jóléti törekvések

Lényeges változások történtek a cég életében és annak jóléti programjában a nyolcvanas évek végén. 1888-tól, Carl Zeiss halála után Abbe kezdeményezésére és saját vagyonának bevitelével alapítványi keretben működött tovább az optikai termékek előállítására szakosodott gyár. Az 1889. május 19-én bejegyzett, 122 paragrafust tartalmazó alapítványt Abbe kiemelkedő jelentőségű jogi alkotásaként tartja számon a szakirodalom. Az abban foglalt szabályok értelmében valamennyi közreműködő szerepe fontos. Az optikai (Zeiss) és az üvegipari (Schott) művekre tagolódo üzemszervezet kiemelkedő feladata a finommechanikai ipar színvonalának biztosítása fejlesztése lett. Az alapítványi szöveg második és harmadik paragrafusa képzési és szociális alapelveket tartalmaz, még hozzá olyanokat, amelyek az elsőként említett fejlesztési célokkal összhangban álltak.⁵⁸ A képzésre vonatkozó paragrafusokban egyértelműen felnőttképzési, ill. továbbképzési célokat rögzítettek, melyekben külön hangsúlyozva említették a tudomány eredményeinek alkalmazását is. A jóléti célok megfogalmazása során pedig a munkatársak „személyes és gazdasági pozíciójának megerősítését” állították előtérbe.⁵⁹

A Carl Zeiss Alapítvány létrehozásának időszakában – az egyesített Németországban évtizedekig tartó szenvedélyes viták nyomán – végeredményben máig ható szociálpolitikai programok valósultak meg. A vitákban megjelent politikai tényezők között említendő a baloldali, szociáldemokrata színezetű munkásmozgalom megerősödése, amely szervezettsége révén egyre határozottabban és eredményesebben lépett fel szociális és egyéb követeléseinek megvalósítása érdekében. (Ilyenkor legtöbbször az egyre nagyobb létszámú és társadalmi súlyú munkásságra hivatkoztak.) Az éleződő gazdasági-társadalmi problémákat természetes módon más politikai erők is érzékelték, a konzervatív és a liberális erők pártjai ki is dolgozták a maguk – a szocialistáktól megannyi vonatkozásban eltérő – elgondolásaikat és megoldási javaslatukat.⁶⁰ A jócskán elnyúló politikai csatározások végeredményeként a Bismarck nevével összekötött „társadalombiztosítási csomag” többféle indítékból és nem kevés kompromisszum árán jött létre. Legnagyobb hatásának és a legközismertebbnek a társadalombiztosítási törvények bizonyultak, melyekből az 1883-ban elfogadott betegbiztosítási, az 1884-ben megszavazott balesetbiztosítási és az 1889-ben törvényileg megerősített nyugdíjbiztosítás emelendő ki. A törvények elfogadtatásában Bismarck taktikai és manőverező képessége érvényesült, példa erre, hogy azokat éppen a korábban azokat kezdeményező szociáldemokraták és más szimpatizánsaik ellenében sikerült elfogadtatnia.

A Berlinben történtek természetes módon Jénában és a Zeiss Művekben is hatottak. Abbe már alapítványa kidolgozása és megfogalmazása során mintegy beemelte és beépítette az új törvények és törekvések szellemét, bizonyos tekintetben pedig tovább is fejlesztette azokat. Megjegyzendő, hogy politikai státusát tekintve nem vállalt

⁵⁸ Klemm, Antje: *Soziale Verantwortung des Unternehmers. Eine Würdigung Ernst Abbes*.
<http://www.utzverlag.de/buecher/40705les.pdf>

⁵⁹ Ernst Abbe: *Gesammelte Abhandlungen III*.
<http://www.gutenberg.org/browse/authors/a#a8866>

⁶⁰ Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban I*. Osisris 2005. 227-235.

és nem kapott országos politikai szerepet, így hatóköre inkább az üzemben és alkalmazottainak lakóhelyén érvényesült. Politikai habitusáról röviden annyi mondható, hogy leginkább a liberális erővel szimpatizált, tagja volt a Freisinnige Partei-nak.

A Carl Zeiss Alapítvány által biztosított és megteremtett lehetőségek nyomán sokrétű tevékenység valósult meg. Sajátos módon egy termelő üzem eredményessége nemcsak közvetlenül az előállított produktumokra és az előállítókra vonatkozott, hanem egy jóval szélesebb körre, a menedzsmentre, az alkalmazottakra ugyanúgy, mint az egyetem polgáraira vagy a város lakóira.

Az üzemben belüli változások mintegy a korábbi programok folytatásaként tovább csökkentették a munkaidőt, s a jénai gyárban – a német törvényeket és gyakorlatot évekkal megelőzve – 1900-tól nyolc órában határozták meg.⁶¹ Megjegyzendő, hogy az úttörő szerep felvállalásában szerepe volt a minőségi munkavégzés igényének, a gyár növekedésének és gazdasági eredményeinek. Az utóbbiakra utal az a tény, hogy korábban manufaktúráként, majd középüzemként funkcionáló gyár létszáma megháromszorozódott, 1905-re már 1400 főt foglalkoztató nagyüzemmé fejlődött. A kezdeményezésben e tények legalább annyira érvényesültek, mint a szociális megfontolások. Az Abbe által kidolgozott bérezési rendszer az időbér és a közvetlen nyereség-érdekeltség kombinációjára épült, az alkalmazottak bérezésében és juttatásaiban mindkét tényező szerepet játszott. Az újszerű jóléti jellegű intézkedések sorában említésre méltó a táppénz és a nyugdíj kifizetésének garantálása, továbbá a szabadság idejének 12 napra – ebből 6 nap volt fizetett – való kiterjesztése. Igen figyelemre méltó, hogy munkavállalók alkalmazása során a semlegesség elvét érvényesítették származásra, felekezethez, ill. párthoz való tartozásuk semmilyen szerepet sem játszott.

A gyár életében bekövetkezett változások többsége a város életére is kihatott. Az csak egy „egyetemet működtető falu” presztízse megnövekedett, ill. kisváros urbanizációja felgyorsult. Az alapítvány, az üzemek és a város együttműködése nyomán az 1899-től Abbe 1905-ben bekövetkezett haláláig a 13 000 lakosú kisváros lakóinak száma az üzemek alkalmazottaihoz hasonló mértékben megháromszorozódott. Az Abbe által kezdeményezett munkáslakás építésekkel megváltozott Jéna arculata. Az alkalmazottak és a lakóinak élete sokkal komfortosabbá vált a népház, a népfürdő, a gyermekklinika és a szanatóriumok létesítésével. Ezek többsége civil kezdeményezésre, a célhoz kötött egyesület alapításával indult el és valósult meg.

Jóllehet a hetvenes évektől Abbe professzori tevékenysége lényegében megszűnt az egyetemen, de annak fejlesztését vállalkozói-menedzseri szerepében is pártolta és szorgalmazta. 1890 és 1920 között 47 millió márkát fordítottak jóléti célokra, melynek több, mint a fele – 25 millió – az egyetemi alapba került. Az új szervezeti keretek által feltárt lehetőségekből: 2 millió márkás keretből jelentős bérreformot oldottak meg. Az oktatók „megkötésével” egyúttal mintegy stabilizálták és garantálták az oktatás színvonalát. A materiális fejlesztések jegyében pedig a csillagászati, a fizikai, a műszaki, az ásványtani és a higiéniai karok és intézetek működési feltételeit bővítették és megújították.

⁶¹ Németországban a nyolcórás munkaidőt csak 1906-tól garantálta törvény.

Az egyetem fejlesztése mellett több szak- és felnőttképzési program is köthető Abbe működéséhez. A gyár szakmunkás utánpótlásának biztosítása érdekében szervezték meg saját szakiskolájukat, melyben a termelésben közvetlenül résztvevők felkészítését biztosították. A kor törekvéseivel összhangban komoly figyelmet fordítottak a szabadoktatás és az olvasáskultúra feltételeinek megteremtésére és biztosítására. E tekintetben Abbe szerepe azért is sajátos, mert az adott időszakban – politikai jellegű tevékenységük tiltása és korlátozása miatt – elsősorban a szociáldemokrata köztársasági szervezetek érdeklődése fokozódott és főleg ők gondoztak intenzíven különböző népművelési és felnőttképzési tanfolyamokat, népfőiskolákat és kölcsönkönyvtárakat.⁶² Még inkább érzékelhetők a jelzett tendenciák a Jéna emblemikus épületének tekinthető Volkshaus (népház) létrehozásában. Az ugyancsak civil erők bevonásával elképzelt és előkészített, 1901-03 között felépült intézmény a város reprezentatív művészeti, szabadidős és kulturális központjává vált. A karakteres épület színház és hangversenytérrel, kölcsönkönyvtárral, olvasóteremmel és megannyi különféle célú szemináriumi és előadóteremmel foglalt magába. Az intézmény működésének hatására 1898 és 1913 között megduplázódott a beiratkozott olvasók száma, a könyvtári könyvek számában, a kölcsönzött kötetek és az olvasótermi látogatók tekintetében Jéna adatai lényegesen jobbakként mutatkoztak, mint Berliné, Essené, Stuttgarté vagy Hamburgé.⁶³

Az életmű utóéletéről és hatásáról

A jeles személyiség munkásságát elsősorban a fizika tudománytörténete értékelte és értékeli. Jóllehet kezdeményezéseinek jelentősége és hatása messze túlterjedt egy német középváros határain, az általa képviselt üzem pedig méltán tekinthető világhírűnek az ipar-, a menedzsment-, a szociálpolitika- vagy éppen a felnőttképzés története mégsem tartja számon jelentőségéhez méltó módon a jeles személyiség tevékenységét.

Megítélését komolyan befolyásolták a különféle történelmi korszakok nézőpontjai. Németországban hozzávetőleg a 20. század első harmadában értékelték munkásságát a legtöbbször és a legegységelműbben. Az első világháborút megelőző években az Osztrák-Magyar Monarchiában is magas volt a presztízse, hiszen Bécsben leányvállalata volt a Zeiss Műveknek, a 1884-ben Budapesten alapított Süss Nándor-féle Precíziós Mechanikai Intézet szervezésében és működésében szintén érvényesült Abbe hatása.⁶⁴ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár állományában 1925-től jelen levő, a Zeiss Alapítvány teljes szövegét közlő, eredetileg a német népfőiskolák számára kiadott könyv jelzi, hogy munkásságát a szociálpolitika hazai művelői is számon tartották.⁶⁵

A második világháborút követő években a két Németország „lefördítette” és a maga szájíze szerint értékelte tevékenységét. Az egykori NDK-ban gazdasági jelentősége mellett fontos legitimációs tényezőnek számított a Zeiss Művek. A szociális

⁶² Olbrich, Josef: *Gesichte der Erwachsenenbildung in Deutschland*. Bonn 2001. 60-77.

⁶³ *Die Chronik der Ernst-Abbe-Bücherei und Lesehalle zu Jena 1896-1996*. Jena 42-43.

⁶⁴ Kachlich Endre: A Magyar Optikai Művek rövid története. *Hegyvidék* 2002. jan. 30. 6.

⁶⁵ Winel, H: *Der Sinn der Carl-Zeiss Stiftung – Ernst Abbes Sozialpolitische Gedanken*. 1925.

intézkedéseket, benne különösen a nyolcórás munkaidő másokat megelőző bevezetését pedig szinte szocialista vívmánnyá emelték. Az egyesített Németország újabb fejezetet nyitott és zárt le a Zeiss Művekről szóló jogvitájában, melynek eredményeként a hagyományos optikai profillal foglalkozó gyárak ma sokkal inkább vannak jelen Németország nyugati tartományaiban, mintsem a keletiekben vagy éppenséggel Jénában.⁶⁶ Halálának 100. évfordulóján 2005-ben nagyszabású rendezvénysorozattal, konferenciákkal emlékeztek meg róla Jénában, abban a városban, ahol az egykori Zeiss Művek helyét ma az egyetem campusa foglalja el, a népfürdőt pedig nemrégiben wellness központtá alakították át.

⁶⁶ <http://www.zeiss.de>

BABAGYÁR ÉS BUGYLIBICSKA

Beszélgetés a népművészet mesterével,
Holló Lászlóval

Ez az interjú évek óta készül. A tervét talán Pesten gondoltuk ki, majd Jászdózsán indítottuk a diskurzust. Utána abbahagytuk és újrakezdtük. Néhány alkalommal használtuk a magnót is, máskor csak éppen beszélgettünk. Most megegyeztünk abban, hogy közreadjuk a dialógust.

A felmenőid jászok voltak?

Jászkunok. Apám 1896 májusában született Besztercebányán. Nagyapám viszont Kiskunfélegyházán született és az ő apja is ugyanott. Nem voltak redemptusok. Eleim a XVIII. század második felében Kókáról költöztek Félegyházára, és kezdetben, két generáción keresztül töltötték be a kántortanítói állást. Nagyapám, Holló László a helyi gimnázium igazgatója volt, testvére, Holló Lajos pedig 35 éven keresztül képviselte a várost az Országgyűlésben. Lánytestvére Holló Teodóra volt, akinek férje – Eyszrich György latintanár – sokat tett azért, hogy a szegény sorsú, később híressé lett író, Móra Ferenc tandíjmentességet kapjon.

Hogyan illeszkedik bele ebbe az alföldi-jászkun világba a felvidéki Besztercebánya?

Apai nagyanyai ágon az Arad megyei, sváb Kernerek voltak a felmenőim, a két családot több házasság kötötte egymáshoz. Nagyanyám, Kerner Erzsébet volt a korábban említett Holló László második felesége.

Hogyan alakult édesapád sorsa és pályája?

Holló Mihály korán árvaságra jutott, ezért már ötéves korában beírták iskolába. 17 évesen lett az Országos Magyar Rajztanárképző Főiskola tanulója, és 1914-ben már be is vonult katonának. Végigharcolta a négy évet, először a keleti majd az olasz fronton, 1919 őszén pedig megkapta rajztanári oklevelét. Jófejű, jó rajzkészséggel rendelkező ember volt, aki féltestvére, a Debrecenben híressé lett Holló László példáját követve szintén festőművész szeretett volna lenni. Úgy gondolta, hogy rajztanári állással kombinálva ez tisztes megélhetést jelenthet. Két évig tanított egy gimnáziumban, de súlyos összetűzésbe került az igazgatójával, így azután vége is lett tanári pályájának. A vita lényege az volt, hogy a menzán megmaradt ételt az apám a szegény gyerekek között szeretne volna szétosztani, az igazgató viszont ezt nem engedte, a disznainak szánta.

Mi történt vele a továbbiakban?

– Gödöllőre költözött, bekapcsolódott az ott szervezett Gödöllői Művésztelep tevékenységébe, ami azonban Nagy Sándor távozásával lényegében megszűnt. Megmaradt viszont az a kis üzem, amit a háború után a Mezőgazdasági Minisztérium támogatásával hoztak létre a kézművesség fenntartása érdekében. Apám neve gyakran szerepel a *Magyar Iparművészet* című folyóiratban. Akkoriban a népművészet és az iparművészet nem vált el élesen egymástól úgy, mint a második világháború után. Czákó Elemér és Györgyi Kálmán az 1920-as években szerkesztettek egy gazdagon illusztrált könyvet *A magyaros ízlés* címmel, amelyben összefoglalták a hagyományos népi kultúra tovább éltetésének fontosságát.

A Holló Műhelyben ennek szellemében készítettek dísztárgyakat, bútorokat, amelyeknek komoly visszhangja volt. Olyannyira, hogy az 1929-es Barcelonai Világkiállítás magyar pavilonjának berendezéséhez édesapám kapott megbízatást a bútorok elkészítésére. Ennek díszítését későbbi felesége, Nagy Katalin végezte.

Eddig egy szó sem esett a Jászságról. Hogyan és mikor került a kezdeményezés és a család kapcsolatba a vidékkel?

A harmincas évek közepén a jászárokszállási plébános vetette fel a gödöllői műhely Árokszállásra való telepítésének gondolatát. Apám számára elfogadhatónak látszott az ajánlat, hiszen a falu nem volt messze Pesttől, olcsóbb volt a munkaerő, így a közel 20 fős kisüzem új székhelye Árokszállás lett. Anyámnak nem tetszett mindez, de mivel földművelésügyi minisztériumi támogatással és kölcsönökkel létrejött a „baba-gyár”, így, ha nehezen is, de elfogadta, vagy inkább tudomásul vette a váltást. A babagyárat a Kossuth Lajos utca 2. szám alatti emeletes ház földszintjén rendezték be. Ettől kezdve bő tíz évig működött itt a játék- és bútorkészítő üzem, amely a háborút is túlélte.

Mi történt a családdal és az üzemmel a háborút követő években?

Nagyjából ugyanolyan megrázkódtatások és megpróbáltatások érték családunk tagjait, mint sok tízezernyi sorstársunkat. Lakásunkat elvették, kiraktak bennünket a falu közepéről egy gazdaház szoba-konyha részébe, ahol az istállót később műhelyként mi használhattuk. Ráadásul akkorra a Népszínház utcai lakásunkat is el kellett adnunk, így a család nagyon nyomorúságos körülmények között tengette napjait. A babagyár 1950-ben nem kerülhette el az államosítást, és attól kezdve Fatömegcikk- és Játékáru KTSZ. néven üzemelt. Elvették a gépeinket, apám kezéből természetesen kivették az irányítást. Az üzem kézműves és díszítőművészeti profilját lassan megszüntették, helyette inkább gyümölcsös ládákat készítettek, igazán ehhez értettek. A kezdetekben anyám ugyan bent maradt, de később neki is felmondtak.

Mi lett a népművészettel? Esetenként akár a politika kedvencévé vált. Például Rákosi Mátyás 60. születésnapjára rengeteg „népművészeti” tárgy készült.

A népművészet egyre inkább a politika által elfogadott, sőt támogatott területe lett. A Népi Iparművészeti Múzeumban van egy Holló Mihályné által 1953-ban festett tulipános láda, ami példája a felemás helyzetnek. A gépeinket elvették ugyan, de 1953-

ban mégis anyámat kérték fel, hogy készítse el az államosított üzemből az előbb említett ajándékládát, mert arra otthon nem is lett volna lehetősége.

Megannyi tortúra után hogy sikerült újjáéleszteni a bugylibicska gyártását és forgalmazását?

A Gyöngyösi Háziipari Termelő Szövetkezet tagjaiként indult meg a termelés a parasztház istállójában. Péter bátyám, aki időközben szerszámkészítő lett, műszaki felkészültségének köszönhetően olyan félautomata esztergapadot állított üzembe, amelyen újraindulhatott az egyik sikertermékünk, a bugylibicskák gyártása. A hatvanas években volt olyan év, amikor 100 000 db úgynevezett könyvjelző bugylibicskát készítettünk. A gyártás nem volt túl bonyolult, egy ezermester parasztember a feleségével és szomszédjaival bepengézte az apámék által készített nyeleket, amelyeket anyám néhány festőlánnyal előzőleg megdíszített. A kisméretű bugylibicskák bolti ára kezdetben három forint ötven fillér volt, ennek munkabér hányada pedig 87 fillér, amelyet a három fő művelet között igazságosan osztottak el. Egy kis haszon származott abból, hogy a bugylinyeleket olcsóbb tűzifából állítottuk elő és egy drágább fűrészáru anyagterítését kaptuk kézhez.

Meddig sikerült fenntartani és kihasználni a kedvező helyzetet?

Nagyjából addig, amíg irigyeink nem támadtak. Ettől kezdve viszont a legkíméletlenebb eszközöket vetették be velünk szemben. Az akkori kenyéradó gazdánk, az Egri Háziipari Szövetkezet feudális viszonyokra emlékeztetően ragaszkodott a bicskák gyártási jogához, sőt mi több, saját termékének tekintette és a gyártást saját embereinek kívánta átadni. Mondva csinált ürüggyel felmondtak nekünk, és a műszaki vezető minden irányban lezárt sorompót állított elénk. Megkérte a háziipari szövetkezeteket, hogy ne vegyenek fel bennünket, a megrendelőket pedig arra, hogy ne rendeljenek tőlünk árut. Arra viszont nem számított, hogy a megrendelők között akadnak jóérzésű emberek is.

Ez így virágnyelven hangzik. Mit jelentett ez konkrétan? Kik voltak a jóérzésű emberek?

A Népművészi Vállalatnál jól ismertek minket, ők ajánlottak menekülési-kitörési lehetőséget. Közvetítésükkel kapcsolatba kerültünk Nemez- és Rostfeldolgozó Háziipari Szövetkezettel, amelynek központja a Síp utca 3. szám alatt működött. A szövetkezetet a Joint alapította, hogy a holokauszt túlélők számára biztosítsanak kézműves jellegű munkát és vele együtt némi jövedelemkiegészítést. A Népművészeti Vállalat ajánlása nyomán megkerestük Fülöp Miklós elnököt, aki készséggel fogadott bennünket. Rögtön érzékelte, hogy jól forgalmazható, tisztos hasznot biztosító termékkel jelentkeztünk.

Ezt az üzletet már te bonyolítottad. Hogyan alakult a te pályád?

1945-ben születtem. 1963-ban végeztem a jászapáti gimnáziumban, és osztályidegennek minősült bátyámmal ellentétben engem érettségi után rögtön felvettek a Kertészeti Egyetemre, amit el is végeztem.

Miért lettél diplomás kerttervező létedre kézműves-népművész bedolgozó?

1969-ban kaptam meg az okleveletem, és egyáltalán nem találtam vonzónak az akkori 1850 forintos fizetést, amivel a Kerttervezési Tanszéken maradhattam volna. Ráadás-képpen az akkor szinte kizárólag lakótelepekre szakosodott tervező vállalatok ajánlata sem volt jobb, egyszerűen nem volt kedvem sematikus kertet tervezni. Végül a tradicionális népi kézművességet választottam élethivatásul.

Úgy tudom, hogy 1968-ban a család áthelyezte székhelyét Jászdózsára.

Igen, akkor komoly reményt adott az, hogy Dózsán megvehettünk egy házat – ezt, ahol most beszélgetünk –, és itt rendezkedtünk be népművészeti termékeink gyártá-sára. Kezdetben szinte csak bugylibicskát készítettünk, így azután a helyiek a műhe-lyünket egyszerűen csak „Budligyárnak” nevezték. Lassan, de szépen fejlődtünk: az asztalosmunkákra Jákóhalmáról szerveztünk embereket, Péter bátyám Jászapátin épí-tett egy komoly faesztergyálos műhelyt, a díszítő festők inkább a helybeliekből kerül-tek ki. Nemrégiben összeszámoltam, hogy az utóbbi ötven évben csak a dósai mű-helyben, közel száz embernek adtunk munkát.

Melyek voltak a Holló Műhely legsikeresebb kezdeményezései és bemutatói?

1982-ben a Fővárosi Művelődési Házban a Népművészeti Vállalat rendezett egy na-gyobb kiállítást, melyen a Jászdózsai Holló Műhely és a Jászárokszállási Hímző Há-ziipari Szövetkezet munkáit mutatták be. Ott felvonultattuk azokat a bútorokat és egyéb tárgyakat, amelyeket akkoriban készítettünk. 1989-ben megkaptam a Népmű-vészet mestere címet, amit egyfajta szakmai visszajelzésként és elismerésként fogad-tam. 10 évvel később a Lakáskultúra című folyóirat készített velünk egy összeállítást. A cikkben példaként olyan enteriőröket mutattunk be, amelyekkel mintegy illusztrál-tuk, hogy miként lehetne berendezni az általunk készített bútorokkal házainkat és la-kásainkat.

Feltételezem, hogy nem raktárra akartatok termelni. Akadtak megrendelőitek?

A kilencvenes években egy miskolci orvos rendelt lakásába általunk készített bútoro-kat. Egy pécsi megrendelőnek kívánságára egy egyedi sarokszekrényt készítettünk. Több tucat ilyen megrendelőnk akadt, de tartósabb, állandónak nevezhető kapcsolat nem alakult ki velük. Az utóbbi másfél-két évtizedben – nem kis részben a belvárosi környezetnek köszönhetően – gyakrabban fordultak és fordulnak meg a Vitkovics Mi-hály utcai üzletünkben külföldi vásárlók. Ők persze nem bútorokat vásárolnak, hanem kisebb, emléktárgynak minősíthető alkalmatosságokat: díszdobozokat, tükröket, fes-tett tojásokat, fénykép- és mécsestartókat.

Az idén tavasszal a Nemzeti Szalon által a Műcsarnokban rendezett kiállításon szerepelt három munkád, ami önmagában is rangot és elismerést jelent. Úgy tetszik, hogy egyedül te képviselted a Jászságot, sőt egyben Jász-Nagykun-Szol-nok megyét.

Én magam megkérdeztem a tudományos kurátort, hogy a felajánlott tárgyaimból mit szeretne kiállítani és ő a tékákat választotta. A pesti bolhapiacon akadtam rá egy 1884-ben festett, Christina Hirsch feliratú, Hartáról származó falitékára, amelyet meg is

vettem, főleg azért, mert nagyon kedvelem azt a festési módot, amelyet Hartán gyakoroltak. Az 1800 évek táján átvették a komáromi festettbútor-stílust, később tovább is fejlesztették, és ami fontos, szinte minden darabot évszámmal is elláttak. Tehát a hartai bútorfestés fejlődése teljes mértékben nyomon követhető. Az alkalmazott díszítmény világos, áttekinthető az egyes díszítményelemek szabályosak. A hartai mintákat másolni is szeretem, mert nagyon szépen patinázhatók.

Nézegettem az újonnan vásárolt tékát a műterem ablaka előtt, és a surló napsütésnél feltűntek olyan repedések, amelyek felismerhetővé tették az 1884-es dekoráció alatt az 1817-es díszítményt. A Múcsarnokbeli kiállításra elkészítettük a téka 1884-es és az 1817-es állapotának másolatát, majd az eredetit szakszerűen restauráltuk. A kiállításon így tehát az eredeti tékát és annak két másolatát mutattuk be. A hagyományos tárgykultúra tovább éltetésének egyik követendő példája a régi darabok másolása. Sajnos nem sűrűn követik ezt a gyakorlatot.

Mit gondolsz a népművészet megmaradásáról és tovább éléséről?

Az ez évi Múcsarnokbeli újkori népművészetünket bemutató kiállítás reménnyel tölt el, sok fiatal tartja élethivatásának a hagyományos kézműves tevékenység folytatását. Fontosnak tartanám, hogy a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem oktatói és hallgatói fokozottabb mértékben tekintsék ihlető forrásnak a hagyományos népművészetünket. A régi mesterségek fennmaradását célirányosabban kellene anyagilag támogatni. Társadalmunk egészének és a kis közösségeknek egyaránt célul kellene kitűzni a régi technológiák tovább éltetését.

A család művészetéhez való kötődése folytatódni látszik, hiszen lányod szintén művészi pályát választott.

Anna lányom 1981-ben született, a nyolcvanas évek közepén az óvodában figyeltek fel rajz készségére, ezért került rajz tagozatos általános iskolába, majd a Képzőművészeti Szakközépiskolába, ahonnan egyenes út vezetett a Képzőművészeti Egyetemre. Itt a Képgrafika Szakot végezte el. A családban mindannyian örültünk szakmai sikereinek, díjainak, kiállításainak, és nem is kell arra gondolnunk, hogy esetleg beteljesedhet nagybátyám, Holló László jóslata, mely szerint *egy életre szóló fakírságot vállal az, aki művésznek megy*. Anna sikeres, diplomamunkáját a KOGART Galéria vette meg, könyveket illusztrál, folyamatosan egyéni és kollektív kiállításokon vesz részt. Besegít a családi vállalkozásba, a megvásárolt tárgyakra, kérésre, harmonikusan illeszkedő feliratokat készít.

Hogyan tudnád összefoglalni röviden a Holló Műhely tevékenységét?

A Holló Műhely egyik legfontosabb értékének tartom, hogy az általunk készített tárgyak anyagukban, szerkezetükben, formájukban, funkciójukat és díszítményüket illetően a népi hagyományainknak megfelelnek. Mesterségünk során sokat másoltuk a Kárpát-medence számos festett bútorközpontjának darabjait, Komárom, Harta, Hódmezővásárhely, Kalotaszeg, Homoródalmás stb. festett munkáit. Az egyes bútorközpontok díszítményeinek átértékelésével alakítottuk ki a jászdózsai Holló Műhely stílusát. Szeretnénk, ha a műhely tudása és gyakorlata a Magyar Értéktár részévé válhatna.

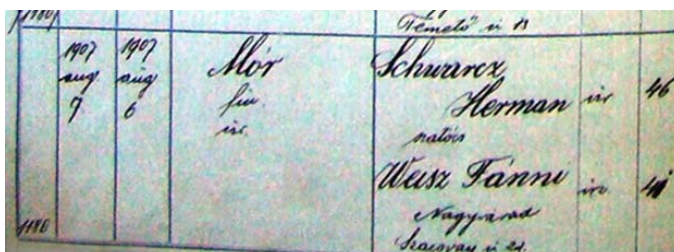
EGY NAGYVÁRADRÓL INDULT KARRIER

Heller László életútja és munkássága

A magyarországi zsidóság Galíciából való beáramlásának, majd meghonosodásának karakteres helyszíne volt Észak-Kelet Magyarország. A betelepedés fontos helyszínének számítottak a térség régi városai, amik szinte kivétel nélkül nagyszámú zsidót fogadtak be. Többségük ma nem tartozik Magyarországhoz, de ha példaként felsorolunk néhány várost, akkor Kassa, Sátoraljaújhely, Máramarossziget, Miskolc, Homonna, Ungvár, Munkács vagy éppen Nagyvárad egyaránt emblemikus helyszínnek, olyanok ahol rivalizáltak ugyan egymással a katolikusok, a reformátusok és az izraeliták, de az is tény, hogy megannyi kompromisszumokat is kötöttek. Akár zsidó polgármesterek vagy éppen rendőrkapitányok is vezették ezeket a városokat, ahol Moskovitsok, Hatvanyak és mások meghatározó szerepet játszottak a bankéletben, az iparban vagy éppen a kereskedelemben. A helyi elit szereplői mellett lényeges szerephez jutottak a zsidó középrétegek és a kisegzisztenciák is.

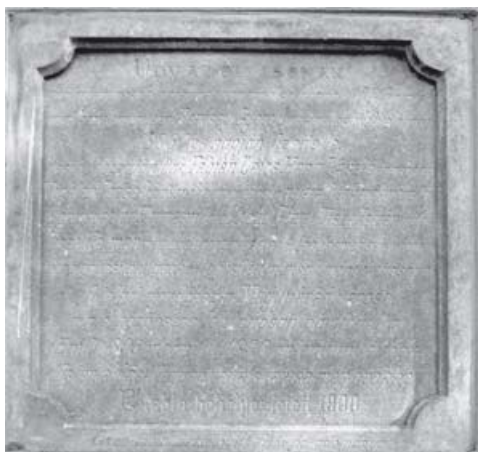
Heller László 1907. augusztus 6-án ebben a mikrovilágban született. Neve rögtön kettősséget mutat, hiszen édesapját Schwartz Hermannnak, édesanyját pedig Weisz Fanninak hívták. Egyikük sem számított tősgyökeres nagyváradinak, hiszen hosszú ideig az alig fél száz kilométerre levő, Szatmár megyei Encsencsen éltek. Jóval korábban, 1890-ben ott született – Heller László testvérbátyja – Gedeon.

Heller László családjának története igazi vállalkozástörténet. A szülők tették meg e tekintetben az első lépést, amikor a Szatmár megyei falut elhagyva Nagyváradra költöztek. Sajnos nem tudjuk, hogy kiktől szereztek hasznosítható információkat, de tény, hogy legalább két évtizedet Váradon töltöttek a család tagjai. A szülők – az anyakönyvi bejegyzésüket idézve – szatócsként éltek és dolgoztak. A város adta lehetőségekkel élve vállalkozóként minden bizonnyal jócskán túlléptek azokon kereteken és pozíciókon, amiket korábban Encsencsen éltek.

Heller László 1907. augusztus 6-án kelt anyakönyvi bejegyzése

Nagyváradon új egzisztenciát teremtett a család. Pontosan azonosított lakóhelyük a Szacs vay utca 21. alatt volt. (Ezt az utcát 1918 után Cuza Vodă nevezték el és ma is ezt a nevet viseli.) Az utcában nagyszámú zsidó élt. A Nagyvárad Naplóban megjelent hirdetések alapján arra következtethetünk, hogy leginkább kereskedők, iparosok és egyéb vállalkozók lakták ezt az utcát és a közvetlen környéket. A szülőház szomszédságára összpontosult a váradi iparosok különféle szervezeteinek jelenléte. Itt működött az ipartestület székháza, az iparos ifjak önképző egyesülete, az iparos könyvtár, az utazó munkások tisztességes szállóhelye, és az agg iparosok Menháza. Az 1950-es évektől pedig itt működött a kézműipari szövetkezetek megyei központja.

Az Ipartestület emléktáblája

1921-ben lezárult a család tagjainak nagyváradai jelenléte. Schwartz Herman meghalt, és az életben maradt családtagok Magyarországra költöztek. Az áttelepülés további megpróbáltatásokkal járt, hiszen 1924-ben a Heller testvérek édesanyja Weisz Fanni is meghalt. A két fiú Gedeon és László így árvaságra jutott. A tragikus fejleményekkel szemben rövid idő múltán ígéretes fordulat is bekövetkezett: a fővárosban elindult majd látványosan fellendült Heller Gedeon textilkereskedői pályája. A húszas évek közepére a Budapest belvárosában levő üzletei egyre jobban prosperáltak. Tulajdonosuk komoly hírnevet szerzett olyannyira, hogy igen márkás autók fémjelezték gyarapodó vagyonát, és tagja lett a főváros gazdasági elitjének.

Vele szemben 17 évvel fiatalabb öccsét megannyi megpróbáltatás érte. Az életrajzát feldolgozó szerzők némelyike sikeres iskolai pályafutást rögzít. Ezzel szemben az általam megkutatott adatok szerint gondviselőinek és iskoláinak váltogatására kényszerült, máskor pedig csak a tanév felét teljesítette, kimaradt, így nem részesült végbizonyítványban. Jövője meglehetősen bizonytalanra vált.

A megismert adatok arra utalnak, hogy Gedeon bátyja pozíciójának erősödésével párhuzamosan egyre komolyabban tudta egyengetni öccse útját és fejlődését. Egész életére kiható fordulatot jelentett az a tény, hogy 1927–31 között Zürichben tanulhatott. A családi emlékezet is ezt támogatta és Scheiber Sándor szintén ezt erősítette meg. A főbb 1980-ban elmondott gyászbeszédében Gedeont Heller László nevelőjének minősítette, aki hozzásegítette ahhoz, hogy Svájcban tanulhasson.

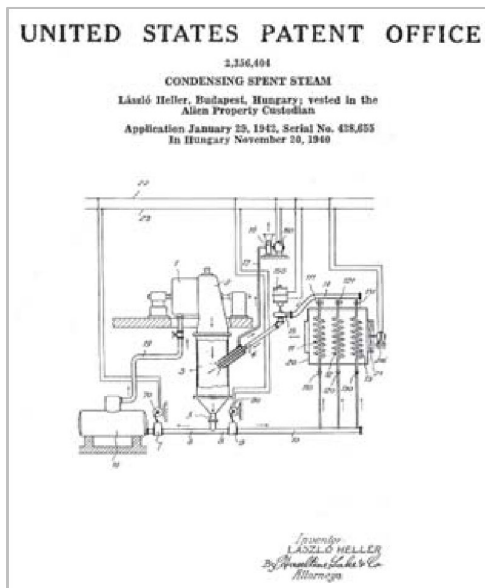

A mérnökhallgató Zürichben használt jogosítványának képe

1927-ben lett, a világ egyik legjobb műszaki egyetemének az az Eidgenossenschaftliche Technische Hochschule-nak hallgatója. Az árva fiatalember életében és mindennapjaiban is hatalmas változások történtek. A Budapesti Műegyetem Levéltára őrzi Zürichben használt jogosítványát és az ahhoz tartozó fiatalkori fényképét. Joggal feltételezhetjük, hogy a mérnökhallgató nemcsak egy igazolvánnyal rendelkezett, hanem mindennapjaiban autót is használt.

Egyetemi tanulmányai szakmai előmenetelét is megalapozták. Diplomájának megszerzése után gyakornokitanársegédi felkérést kapott és teljesített a Zürichi Egyetemen. Kapcsolatát a későbbiekben is fenntartotta, de 1933-tól váltott, és Budapesten dolgozott.

Hazatérve mérnöki irodát nyitott, és különféle szakmai feladatok megbízásának teljesítésére vállalkozott. Kiemelkedő jelentőséget kapott az a sokoldalú kapcsolat, ami az Egyesült Izzóval és annak elnök-vezérigazgatójával Aschner Lipóttal alakult ki. A magyar iparfejlesztésben kiemelkedő szerepet játszó menedzser megkülönböztetett figyelmet fordított a vállalatánál a humán erőforrás fejlesztésére. A Svájcból hazatérő mérnök kiemelkedően fontos megbízást kapott az Izzó Ajkai Erőművének tervezésében és megvalósításában. A fiatal mérnök dönthetett arról, hogy milyen külföldi gépeket és berendezéseket rendeljenek meg a készülő erőmű számára. Konkrét gyakorlati feladatként ebben az esetben szembesült először azzal, hogy megoldást kellett keresnie és találnia az erőmű hűtőrendszerének megvalósítására, méghozzá úgy, hogy a kiválasztott telephely nem rendelkezett kellő mennyiségű hűtővíz forrással. Így merült fel a légkondenzációs berendezés alkalmazása, amire utóbb nem került sor, mert Ajka közelében kellő mennyiségű hűtővízre találtak. A felmerült feladat megoldására vonatkozó elképzelése azonban nem ment veszendőbe, hanem 1942-ben Heller László világszabadalomként jegyeztette be és védte le találmányát.

A világszabadalom bejegyzése 1942-ből

EGYESÜLT IZZÓLÁMPA ÉS VILLAMOSSÁGI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1945.II.4.

HELLER LÁSZLÓ

Felvez Béla úr,

Ne haragudj, hogy csak most jelentkezem, de rögtön a felszabadulás után Újpestra jöttem és egyelőre itt is maradok; viszont eddig még nem jutottam hozzá, hogy a városba menjek és személyesen felkeresselek. Most már viszont nem akarom tovább halasztani, hogy Neked a neked nyújtott segítségért legmolegabb és leghálásabb köszönetet ne fejezzem ki.

Nagyon köszönöm Neked a penyasazonomnak nyújtott hamis papirokat, de különösképpen köszönöm a minikettőnknek nyújtott szállást, amivel végeredményben talán az életünket mentetted meg. Különösen méltányolnom kell ez utóbbit, mert hiszen ezzel a saját életedet is veszedelembe dönthetted volna.

No de az a fontos, hogy most már tud vegyünk rajta, a fáradalmakat nemsokára kipihenjük és nyugodtan élvezhetjük az élet örömeit.

Bemélem, hogy a jövő héten mádomban lesz a városba bemenni, amikor természetesen fel foglak Benneteket keresni.

Addig is Klárinak kezeit csókolva, sokszor szeretettel

Győzőből

Nagyságos
Laci Béla úrnak,
Rp. IV. Társaság-u.

Megmentőjének küldött levél 1945-ből

Kevés adat vonatkozik a vészkorszakra és a túlélésre. A források alapján tudható, hogy 1942–44 között Ajkán élt, és közben fél évet töltött munkaszolgálatban. 1944-ben megkeresztelkedett, és védlevelet kapott a svéd és svájci nagykövetségtől. Tanítványaitól származó információ szerint lényeges, hogy Óbudán, a Kéhli vendéglőben bújtatták, ott kapott menedéket. A Közlekedési Múzeumban őrzött iratanyagban őriznek egy 1945. február 4-én kelt levelet, amiben megmenekülésükért Lech Bélának mondott köszönetet. Az Egyesült Izzó fejlécével ellátott levélben Heller külön megköszöni megmentőjének, hogy neki és jászberényi születésű menyasszonyának menedéket és túlélést jelentő szállást biztosított.

Még be sem fejeződött a háború, a jóvátételi bizottság szakértőjeként szinte azonnal újfajta megbízásokat kapott. Előbb az Ajkai Erőmű, majd a Naményi Papírgyár lefoglalása során működött szakértőként. Egy esetben még Zürichbe is kiküldték, hogy a leszerelendő gépek és berendezések megrendelésének szakszerűségét biztosítsa. Egyéb szakmai megbízásokra is vállalkozott, tovább működtette mérnöki irodáját, amiben újabb szakirányú megbízásokat teljesített.

A fiatal házaspár nászúton, 1947-ben

Magánéletében is fontos változások történtek. Hosszúra nyúlt agglegénység után 1945 decemberében feleségül vette Kun Ilonát. A házasságkötéshez ráadásul még egy látványos esemény kötődik: 1947. január 11-én Southamptonból indultak el a Queen Elisabeth óceánjáró hajóval New Yorkba. A házaspár számára rendkívüli eseményként maradt fenn a hajóút emlékezete. A megőrzött nagyszámú dokumentumot túlélésük és egybekelésük fontos dokumentumaként őrizték meg. Hosszú idő után először találkozhattak testvérbátyjával Gedeonnal és családjának tagjaival. A magánéleti események mellett szakmai tájékozódásra is nyílt alkalom, ráadásul komolyan felmerült, hogy testvérbátyjához hasonlóan László is a tengerentúlon folytassa pályafutását. A felkínált kecsegtető lehetőségek ellenére azonban a hazatérés mellett döntöttek.

Itthon alkalmazkodnia kellett az ország életében bekövetkezett változásokhoz. Szakértelmét kamatoztatva a Független Kisgazdapártban lett az energiapolitikai feladatok szakértője. A kor történetének ellentmondásos napjait felidézve, rendhagyónak minősül az az esemény, amikor 1948-ban alma materében a Zürichi Egyetemen védte meg doktori disszertációját.

Mindennapos szakmai tevékenysége továbbra sem változott, igyekezett megfelelni a most már főleg állami vállalatoktól érkezett megbízásoknak, amikhez előbb az EGART, később pedig más vállalatok alkalmazottjaként jutott.

Előbb esetenként, később pedig egyre rendszeresebben vállalt oktatói feladatokat. Tanított az Állami Műszaki Főiskolán, utóbb amikor a főiskola visszatért az egyetem kebelébe, akkor a Műegyetem oktatója lett. Ezzel párhuzamosan komoly szerepet kapott az újíto mozgalomban, aminek fontos dokumentumai olvashatók az Újíto lapjában. Ekkor került kapcsolatba a Szovjetunióból, illetve Szibériából hazatérő Hevesi Gyula mérnök-politikussal, aki előbb az Országos Találmányi Hivatal elnökeként, később pedig a Magyar Tudományos Akadémia alelnökeként kísérté figyelemmel és ösztönözte Heller sokoldalú innovatív tevékenységét. A Műegyetem oktatójává lett mérnök látványosan haladt előre, Kossuth díjban részesült, egyetemi tanár, később pedig akadémikus lett.

Hellert továbbra is intenzíven foglalkoztatta az 1942-ben szabadalmaztatott találmányának megvalósítása, ami igen nehezen akart révbe érni. A realizálás érdekében felújította kapcsolatát egykori évfolyamtársával Forgó Lászlóval. Együttműködésük eredményeként – ha nem is egyszerően – de sikerült elérniük, hogy nem csak a rajzasztalon, hanem működés közben is bizonyítsák légekondenzációs berendezésük működőképességét. A referenciának számító hűtőtorony első működő változatai Dunaújvárosban és a Soroksári Textilművekben készültek el. Ez nagyon fontos eseménynek számított, hiszen ettől kezdve a mutatkozó és jelentkező érdeklődőknek működőképés gyártmányt lehetett bemutatni.

Érdeklődők pedig sokfelől, a világ különböző részeiből jelentkeztek. Heller ön-maga is lépett a találmány értékesítése érdekében, de nagyon sokat jelentett számukra a Kereskedelmi Kamara ambíciózus szakembereinek közreműködése, akik nagymértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a világ szabadalom sikeresen érvényesüljön a világpiacra. Az első igazi sikert egy 1956. április 15-ben aláírt szerződés jelentette, amikor, hosszas tárgyalások eredményeként szerződést írtak alá a English Electric céggel a licenc részbeni értékesítéséről.

A professzor, óráit rendszeresen megtartó egyetemi oktató volt, aki ezzel párhuzamosan az Energiagazdálkodási Intézet főmérnöki teendőit is ellátta. A több száz főt foglalkoztató EGI valóságos agytrösztként működött, ahová Heller szívesen vette maga mellé tanítványait, de máshonnan is szívesen fogadott munkatársakat. A vállalat számos nagyberuházás tervezésére és menedzselésére vállalkozott. A légkondenzációs berendezés megvalósítása érdekében külkereskedelmi vállalatokkal és a Jászberényi Fémnyomó és Lemezárugyárral, a későbbi Lehel Hűtőgépgyárral és megannyi más vállalattal alakítottak ki folyamatos együttműködést.

A professzor Műegyetem Levéltárában megőrzött képe

A nemzetközi piacra való kilépés 1956-ban csaknem meghiúsult. A forradalom első napjaiban Heller Lászlót a Műegyetem Forradalmi Bizottságának tagjai közé választották. Október végén, majd novemberben és decemberben egyre sűrűsödő, aggodalmat tükröző levélváltások jelezték, és tanúsították, hogy akár meg is hiúsulhat az ígéretesnek tűnő szerződés. – Közben Heller professzor újabb amerikai meghívást is kapott. – Végeredményben mégis nem a politikai, hanem a gazdasági érdekek döntöttek, a szerződésben vállaltakat teljesítették. Ráadásul a légkondenzációs berendezés Nagydíjban részesült az 1958-ban megrendezett Brüsszeli Világkiállításon.

megállapodás főbb pontjai ezek szerint a következők:

- [illegible]

m. 1956 aprillis 13.

Dr. Heller Leopold

Felkai Pal

Vag-L. W. H.
 Rajan Wilson

131

A jeles tudós és feltaláló elhalálozásáról a kor szokásainak megfelelően hivatalos gyászjelentést tettek közzé. Három fontos intézményt: a Magyar Tudományos Akadémiát, a Budapesti Műszaki Egyetemet és az Energiagazdálkodási Intézetet helyezték középpontba gyászjelentés megfogalmazói. Felsorolták még legrangosabb kitüntetéseit, és azokat a szervezeteket, melyeknek elnöke vagy tagja volt.

A gyászjelentés tipikusnak nevezhető, „szocialista” kordokumentum, külön érdemes kiemelni személytelenségét. Az elhunytat gyászoló közvetlen hozzátartozóit nem nevezték meg a hirdetményben. A budapesti temetőket jól ismerők számára sokat mondhatott, hogy a gyászszertartásra Rákoskeresztúron, a X. kerületi, Kozma utcai sírkertben, a fővárosi zsidóság tradicionális temetőjében került sor.

FONTOSABB FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK

Országos Közlekedési és Műszaki Múzeum dokumentációs tára

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára

Fővárosi Levéltár

Energiagazdálkodási Intézet 1948–68.

Németh József: *Az energetika professzorai*. Egyetemtörténeti füzetek, 2008.

Alvári Csaba: *Heller László*. In *Sorsok és találmányok*, Budapest, 2014.

Heller László emléktáblájának avatása Nagyváradon 2023. szeptember 1-én

<https://drive.google.com/file/d/1yMZWKcVpUHWryMpbRj-zuwbwcBrRb8pA/view>

VEZÉRIGAZGATÓ ÉS KÉPVISELŐ

Gorjanc Ignác pályaképe

Gorjanc Ignác a szocialista időszak Jászberényének kulcsfigurája, hiszen 33 éven keresztül nyílt alkalma és lehetősége arra, hogy befolyásolja a város lakóinak életét. A Fémnyomó- és Lemezárugyár, majd a jogutód Lehel Hűtőgépgyár vezetőjeként elsősorban rajta múlt, hogy a bizonytalan sorsú gyárból több ezer alkalmazottat eltartó, piacképes vállalat lett. A több mint három évtizedes menedzseri karrier hátterét egy alföldi, gyáripari múlttal nem rendelkező kisváros adta, melyet mindenképpen korlátozottabb és szerényebb módon alakíthatott, mint a gyárét. Ez még akkor is így van, ha 16 éven keresztül a város országgyűlési képviselőjeként, a hazai elit tagjaként esetenként hatékonyan, máskor kevésbé eredményesen lobbizhatott a városért. Pályáját nyomon követve levéltári, sajtóadatok és egykori munkatársaival készült interjúk, valamint egyéb háttérbeszélgetések alapján rekonstruálom fordulatokban gazdag élet- és karriertörténetét.

Gyökerek a Monarchiában és az iparban

Gorjanc Ignác családi háttere, származása szinte tipikus Osztrák–Magyar Monarchia-beli történet. A negyed Európa nagyságú ország egykori lakóit vagy lakóinak egy jelentős részét kettős vagy éppen többes identitás jellemezte. Az identitások forrása a kultúra, illetve a nyelv volt. Az osztrákok, a magyarok vagy éppen a csehek többsége ugyan németül, magyarul és cseh nyelven beszélt. Semmi különös nem volt abban, ha szomszédjuk viszont már más nációhoz tartozó olasz, szlovén, román, szerb, horvát vagy szlovák ajkú volt. Nem volt másként mindez a mai Szlovénia területének egy részét képező Alsó-Ausztriában sem, ahova a Gorjanc család gyökerei vezetnek.

A Gorjanc család felmenői a mai Celje, egykori Cilli város környékén éltek. Ott-hon és a hivatalosságban leginkább a német nyelvet használták. Jó és szemléletes példa és bizonyíték erre az, hogy a nagyapa segédlevelét német nyelven állították ki. Mellette az is tény, hogy a család otthon leginkább a német nyelvet használta, de minden valószínűség szerint szlovénul vagy éppen olaszul is értettek. A nyelvi és kulturális különbségekből nemegyszer konfliktusok támadtak, ami a szóban forgó térségben osztrák–szlovén viszálykodásban öltött testet. A Monarchia bukása után itt is új határokat jelöltek ki, amelynek eredményeként Alsó-Ausztria nyugati része Ausztriához, a délkeleti rész pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került.

További monarchia korából eredő sajátosság a vidék vagy országrész fejlettsége volt. Míg Magyarországot és benne különösen az Alföldet az agrárjelleg jellemezte,

addig Csehországban és az osztrák örökös tartományokban sokkal inkább az ipar dominált. Alsó-Ausztria szintén az iparosodottabb országrészekhez tartozott. Nos, Gorjanc Ignác, a Tuchernben született apa ebből a komoly ipari háttérű térségből érkezett. A mai Celje mellett Store Berg und Hüttenwerkben (Bánya és acélművek) szerzett 1916-ban géplakatosi és esztergályos bizonyítványt, s ezt követően rögtön úgy döntött, hogy Csepelen, a viharos gyorsasággal fejlődő Weiss Manfréd Művekben vállal állást. (Sőt nemcsak az apa váltott, hanem a nagyapa is.) Róla az 1934-ben megjelent Csepel című munkából értesülünk, miszerint: „Goriantz Ignác nyugdíjas művezető 1871-ben született Ausztriában. Iskoláit és iparát is a szülőhelyén tanulta ki. Majd a STORE vasgyárban működött, míg 1916-ban a Weiss Manfréd gyárba került, mint művezető. 1933-ban vonult nyugalomba.” A monográfiába való felvétele arra utal, hogy a művezető nagyapa akkor már Csepel elismert polgárának számíthatott, akit a jegyzővel, az orvossal, a postamesterrel és a Weiss Manfréd Művek különböző szintet betöltő munkatársaival együtt mutatott be a kötet.

Csepelen tehát beilleszkedett és berendezkedett a család. Gorjanc Ignác édesapja vasesztergályosi végzettséget szerzett, majd ebben a munkakörben dolgozott, s a maga módján karriert épített, hiszen a hatvanas években főművezetőként ment nyugdíjba. Fia, Ignác 1924. július 31-én született, akit a kor szokásainak megfelelően rögtön meg is kereszteltek. Gyermekek- és ifjúkorát Csepelen töltötte. Családi házuk ma is áll a Temesvári (korábban Templom) utcában, ahol jelenleg lánya és annak férje lakik. A többszobás, később átalakított és korszerűsített ház egyfajta jómódra utal, tulajdonosai (vagy bérlői) a Csepel Művek megbecsült középvezetői és szakmunkásai lehetnek.

A „csepeliség”

Csepel az 1890-es népszámlálás szerint 2246 lakosú, német többségű (1559) falu volt. Amerikai típusúnak nevezhető látványos és gyors ipari felfutása a századfordulótól indult, amikor a Weiss család a szigeten vásárolt olcsó telkeket a tervezett ipari tevékenységre, illetve annak kibővítésére. Weissék ambícióit nagymértékben növelték a kilátásba helyezett komoly állami (hadiipari) megrendelések, melyek rövidesen meg is érkeztek. Mindezek nyomán az 1913-ban még csak 5000 főt foglalkoztató üzem 1918-ra villámgyorsan 28 000 fős gyáróriássá növekedett. A növekedés hátterében igen lényeges tényező, hogy a közös hadsereg beszállítói is lettek. A Monarchia hadserege töltényhüvely szükségletének 23,4%-át Csepelen állították elő.

A látványos fejlődést hozó első szakasz után komoly visszaesés – 1919 júniusában már csak 6551 fő dolgozott itt – következett, így kríziskezelést kellett alkalmazni. A csepeli gyár viszont változatlanul a magyar ipar központja maradt, a hadicélú termelés helyett viszont békés célú ipari termelésre váltottak, illetve kényszerültek váltani.

Gorjanc Ignác ebbe a világba született bele. Korábban említett szülőháza a gyár közelében található. Apjától és nagyapjától megörökölte foglalkozásukat és az iparüzés tradícióját. Az ipari foglalkozás, a gyárhoz tartozás Csepelen rangot, presztízt jelentett. Az idézett Csepel monográfiában községet reprezentáló értelmiségiek, jelentősebb kereskedők, kézműiparosok mellett szépszámu „jegyzett” gyári alkalmazott is megjelenik, olyanok, akik pályafutásukkal nevet szereztek maguknak

a gyár jóvoltából városiasodó községben. Igaz ugyan, hogy Csepelt sokáig csak Pesterzsébet felől lehetett megközelíteni, de a jóléti intézmények urbanizáltabb életfeltételeket teremtettek, mint a sziget egyéb településein. Mindez az ott élők mentalitását, magatartását is formálta és alakította. Csepel a magyar szociáldemokrácia fontos bázisa lett, olyannyira, hogy ez a párt a harmincas évek második felében és a negyvenes évek elején 70%-nyi voksot is kapott a választásokon. A szociáldemokrata kötődés Gorjanc esetében is jelentősnek bizonyult, hiszen 1945-ben maga is ebbe a pártba lépett be. Indítékait pontosan nem ismerjük, de valószínűsíthető, hogy a Vas- és Fémmunkás Szakszervezetbe való belépése szintén hozzájárult pártválasztásához.

A karrier előzményei, tanulmányok

Tanulási és továbbképzési előzményei és tervei korábban is voltak, hiszen a háború kezdete előtt Pesterzsébeten elkezdte reálgymnáziumi tanulmányait, ahonnan azonban – az életrajzban leírtak szerint anyagi nehézségek miatt – kimaradt. Ezt követően szegődött el gépmunkásnak a csepeli gyár fémtömegcikk osztályára, majd 1940-ben esztergályos tanoncnak szerződött, s 1943-ban szabadult, mint vas- és fémesztergályos. Később újra tanulni kezdett, s elvégezte a gimnázium 5. osztályát. Ezt maradandó teljesítménnyel tette, mert a jászberényi gimnázium egykori igazgatója szerint hibátlanul idézett latin szövegeket. Ezután néhány évig nem vett részt szervezett oktatásban.

Tanulmányai pár év elmúltával kaptak újabb lendületet, hiszen nem mindennapi lehetőség nyílt meg előtte. Az eddig publikált életrajzok ezt jobbra elintézik a mérnöki diploma megszerzésével, miszerint az esztergályosból – némi munka melletti tanulás árán – mérnök lett. Gorjanc esetében azonban jóval összetettebb, sokféle eredőjű megoldással szembesülünk. Kor- és pályatársainak jelentős részével szemben nem úgy futott be ipari vezetői karriert, hogy egyszerűen kiemelték. A számtalan példa egyikeként érdemes felidézni Horváth Ede pályafutását, aki esztergályosként rendkívülinek számító, sztahanovista teljesítményt produkált, s ezt követően szinte máról holnapra egy győri gyár igazgatói székében találta magát. Így szerzett pozícióját évtizedeken keresztül megtartotta, s a Kádár-korszak sokra tartott menedzsere lett.

Gorjanc karrierje lényeges pontokon eltér ettől a modelltől. Az eltérést legjobban saját kézzel írt életrajza tükrözi: „1945-ben – a felszabadulás után – a Csepel Vas és Fémművek sportosztályára kerültem, mint tömegsport szervező. 1945-ben beléptem a Szociáldemokrata Pártba és a Vasas Szakszervezetbe. Három éven keresztül a Csepeli Barátság Sportegyesület főtíkára voltam.” – írta 1976. április 15-én kelt önéletrajzában. Az akkor 21 éves fiatalember számára valószínűleg az volt a legfontosabb, hogy levehette a munkásruhát, az overallt. A fizikai megterheléssel és egyéb kötöttségekkel járó munka helyett új lehetőségek nyíltak meg számára, melyekkel élni próbált és tudott. A tömegsport szervezői állás minden bizonnyal politikai elköteleződést s egyben komoly hozadékot eredményezett. Erre utalnak az életrajz további mondatai. „A Központi Osztályon, mint sajtófelelős és pártcsoport-bizalmi végeztem pártmunkát. Tevékenyen részt vettem falujáráson és agitációs munkában. 1949-ben visszakerültem az átszervezett Nagytömegcikk Osztályra, mint tervezési csoportvezető.” Munkája mellett – élve a kínálkozó lehetőséggel – szinte folyamatosan tanult. Előbb

felső ipariskolai végzettséget szerzett, 1949-től kezdve pedig már felsőfokú tanulmányokat folytatott. Az utóbbira érdemes részletesebben kitérni, mert a kor egyik kevéssé ismert továbbtanulási lehetőségével élt, olyannal, amely azután döntő módon változtatta meg karrierjét.

1947-ben hozták létre az Állami Műszaki Főiskolát, amely Magyarországon új szakmai továbbképzési és kádereképzési lehetőséget jelentett. Az intézményt politikai megfontolásokból hívták életre. Az ún. erőltetett iparosítási program a materiális beruházások megvalósítása mellett jócskán tartalmazott humán erőforrás fejlesztési célkitűzéseket is. A deklarált szándékok szerint nemcsak gyárak, üzemek létesítésére, hanem nagyszámú, több ezer képzett mérnökre is szükség mutatkozott. A mérnökök képzését elsősorban a Műegyetemtől várták volna, de az egyetem vezetése és professzorai – minőségi garanciák hiányában – nem vállalták, vagy csak kis részben vállalták a kirótt feladatot. A politikai tényezők viszont fenntartották az iparfejlesztési programot, így más megoldást kerestek, és 1947-ben megalapították az Állami Műszaki Főiskolát. Létrehozását műszaki értelmiségi és egyéb szakszervezetek is támogatták, sőt fiatal oktatókat, szakembereket is megnyertek az ügynek. A főiskola sajátos képzési modellt követett, ami annyit jelentett, hogy főleg a munka melletti tanulást, illetve ennek kiszolgálását tekintette feladatának. Szembetűnő sajátossága volt a 11 kihelyezett tagozat, melyek egyikét éppen Csepelen szervezték meg.

Az új képzési forma bevezetését Csepelen is élénk figyelem kísérte, a Fogaskerek című üzemi lap igen gyakran foglalkozott a kezdeményezéssel és mutatta be a képzésben való részvételre vállalkozó jelentkezőket. A lapban terjedelmes írásban mutatták be az új kezdeményezést, különösen azért, mert 1948-tól a csepeli tagozat is elindult. Az erről készült riportban az üzemi szervezők kiemelték, hogy „A főiskolának nem az a célja, hogy mindenáron főiskolásokat gyártson. Aki a felvételi vizsgán megfelel, azt felvesszük akár érettségije van, akár nyolc elemije.” A hétköznapi gyakorlat ennél sokkal differenciáltabban alakult. Az Állami Műszaki Főiskola jegyzőkönyvei szerint a főiskolának nem vagy alig volt beleszólása a felvételbe. A jegyzőkönyveiben olvasható megjegyzésekből és hozzászólásokból kiviláglik, hogy a szelektálást és a delegálást a szakszervezetek végezték. Sőt esetenként mások is, mert egy-egy hallgató távolmaradásáról az illetékes minisztériumok ugyanúgy bekértek információkat, mint a DISZ szervezetek. A sorolt szervezetek a bejutástól a végzésig folyamatosan követték a hallgatók előmenetelét. Jelentést kértek tőlük vagy róluk, hiányásaikról vagy éppen arról, ha nem vettek részt valamilyen szakmai konferencián. Külön érdemes szólni az instruktorok tevékenységéről. Ők – ma talán inkább neveznénk tutoroknak, vagy mentoroknak őket – olyan képzett és gyakorló szakemberek voltak, akiket megbíztak azzal, hogy kísérik figyelemmel, támogassák és segítsék a rájuk bízott hallgatók tanulmányi munkáját. Az egyetemi anyakönyvekben vezetett nyilvántartásokból látható, hogy a hallgatók 8 félév alatt sokféle szaktárgy követelményeit teljesítették. Oroszul is kellett tanulniuk, de lényegesen kevesebb ideológiai tárgyból kellett vizsgáznuk, mint későbbi utódaiknak.

Visszatérve alanyunkra, ő 1949-ben lett az ÁMF csepeli fémtechnológiai tagozat hallgatója, 1953 júniusában kapott diplomát. Sokféle legenda kering arról, hogy legközelebbi munkatársával, László Károllyal hogyan és mikor ismerkedtek meg. A fellelt adatok tanúsága szerint valószínűsíthetően éppen a főiskolai tanulmányok idején

ismerték meg egymást, hiszen László Károly 1951 februárjában ugyanezen intézményben szerezte meg diplomáját. Figyelemre méltó, hogy László Károly érettségi birtokában kezdte el tanulmányait, mígnem Gorjanc 1949-ben nem rendelkezett ilyen előképzettséggel. (Valószínűsíthető, hogy az előbb idézett felvételi gyakorlat szerint Lászlót „túlképzettsége miatt” 1949-ben már nem is vették volna fel az Állami Műszaki Főiskolára, de két évvel korábban „magas” végzettsége sem számított kizáró tényezőnek.) Az is megjegyzendő, hogy a főiskola 1951-ben visszatért a Műegyetem kebelébe, melynek következményeként az ÁMF hallgatói is egyetemi végzettséget szereztek.

Magánélet, névhasználat, identitás

A felkutatott és a rendelkezésre álló források több problémát feltárnak és megvilágítanak, másokkal kapcsolatban viszont újabb kérdőjelek kerülnek előtérbe. A felmerült problémák egy része magánjellegű, a családi háttérhez, illetve annak változásaihoz köthető.

1947-ben vette el feleségül a „csepeli illetőségű Ernhoffer Ilonát”. Életrajzában néhány bekezdés után visszatér a házasságra és gyerekükre: „Feleségem több évi betegség után 1954-ben meghalt. Első házasságomból 1950-ben született lányom.” Ezután egy sajátos, lányára vonatkozó mondat következik: „Férjezett, Nagy Zsigmondné, csepeli lakos, férje gépkocsivezető a Csepel Művekben.” A következő mondattal, váratlan fordulatként visszatér egykori házastársa családjára: „Volt feleségem édesapja hentes és mészáros kisiparos, kereskedő volt, 1940-ben meghalt. Volt feleségem rokonságával a kapcsolatot nem tartom.” Az ötletszerűen egymás mellé került mondatok nehezen értelmezhetők. Egyáltalán nem világos, hogy miért kell lánya sorsán keresztül is kiemelni és kihangsúlyozni saját védjegyének számító csepe-liségét. Tovább bonyolítja a megoldás keresését a 36 éve halott apósa emlékét felidéző, de tőle és a felesége rokonságától elhatárolódó mondat. Talán tragikus sorsú felesége emlékét idézte fel ez a rendhagyó módon elhelyezett mondat.

A családi ügyeket taglalva feltétlenül meg kell említeni második feleségét, Krisztián Margit doktorált közgazdászt, akivel 1956 júniusában kötöttek házasságot. Az új feleség aktív részt vállalt az árván maradt Gorjanc Gabriella felneveléséből, a kisgyereket egy időben Krisztián Margit rokonainál, Gadányban helyezték el. A közgazdász-szal Zuglóban a Limanova tér 2. szám alatt laktak, egészen addig, amíg – egy 1961-ben kelt pártbizottsági állásfoglalás értelmében – le nem költöztek Jászberénybe. A háromtagú családról – a velük folyamatos kapcsolatban levők – eltérő módon vélekedtek. Lánya visszaemlékezése szerint Krisztián Margit képzettsége, felkészültsége és ambíciózussága nagyban segítette, jócskán egyengette Gorjanc karrierjét, munkájára is kihatott. Kisebb jelentőségű példa erre, hogy a közgazdásznő a másik jelentős gyár főkönyvelőjeként helyezkedett el. A két vezető munkahelyi pozíció egyik hozadéka lett, hogy a két gyár soha le nem írt, de a gyakorlatban betartott „meg nem támadási egyezményt” kötött egymással. Ez a gyakorlatban annyit jelentett, hogy nem vettek fel olyan dolgozót, aki korábban a másik gyár alkalmazottja volt.

Visszatérve a szűkebb magánéletre, az érem másik oldalán negatív megnyilvánulások idéződtek. A városszerte ismert – számos forrásból megerősített – szóbeszéd szerint Gorjanc lánya és a második feleség nem szívelték egymást, olyannyira, hogy

a Lehel Vezér Gimnáziumban letett érettségi után Gabriella szinte azonnal távozott Jászberényből.

Több mint tanulságos Gorjanc névhasználata. Az idegen családnév ugyancsak szokatlanul hangzott, kimondani vagy még inkább leírni korántsem volt egyszerű. Erre már a nagypapa esetében is találunk példát, amikor Csepel megbecsült polgárát Goriantz-nak nevezték az idézett könyvben. Jászberényben megjelenve nem kis hatalommal rendelkezett, a nevére való visszakérdezéshez vagy pontosításhoz már némi bátorság is kellett. A keresztlevelemben, a bizonyítványokban, házassági anyakönyvi kivonatban és az egyetemi dokumentumokban rendre a Gorjanc Ignác név szerepel. A hivatalos jegyzőkönyvekben, a megyei és az országos sajtóban viszont hosszú évekig a Goriancz, Goriáncz névvel találkozunk. A Szolnok Megyei Néplapban 1958–1969 között 28 alkalommal jelent meg a neve Goriáncz névalakban, mígnem 1966 és 1996 között 189-szer szerepelt a neve az anyakönyv szerinti formátumban. Tehát 1966 és 1969 között vaglyagos használatot alkalmazott a lap. Mielőtt vidékiek, mucsainak” neveznénk a megyei lapot, megállapíthatjuk, hogy a Népszavában 1966 és 1971 között 5, a Népszabadságban pedig 1958–1971 között 11 alkalommal használták a Goriáncz névalakot. A Gorjanc névre való áttérés a Népszavában 1968-ban kezdődött, és 2004-ig 86 említés regisztrálható. A Népszabadság gyakorlata némileg másként alakult, ők 1970–1995 között 112-szer írták le helyesen a nevét. A rendhagyó névhasználat minősíthető pongyolaságnak, felületességnek vagy egyszerű elhallásnak, illetve elírásnak. Habár az utóbbit megkérdőjelezi, hogy olyan esetekben is előfordul a hibás névhasználat, amikor saját cikkét jegyzi így, vagy éppen a saját minősítésében rosszul leírt – Gorjanz – nevét hitelesítette és látta el kézjeggyel.

A kapott adatokat nyomon követve körvonalazódik és feltételezhető, hogy a magasabb szintű közéleti pozíció – a parlamenti képviselőség 1967-es elnyerése – hozta meg az anyakönyvi formulához való visszatérést. Az Országgyűlés jegyzőkönyveiben már következetesen csak a Gorjanc névalak szerepel. Úgy látszik egy vezérigazgatónak képviselővé kellett válnia, hogy helyesen írják le a nevét...

A hivataloson kívül létezett egy hétköznapi nyelvhasználat is. Gorjanc – a visszaemlékezők szerint – munkatársainak többségével magázódott, s egy kézen megszámálható azok köre, akivel a bizalmasabb viszonyt jelentő tegeződést is megengedte. Általában Vezér-nek, Góré-nak, a hozzá közelebb állók Náci-nak, Pubi-nak emlegettek a hétköznapiakban. Hivatalosan – nem csak pártrendezvényeken – kijárt neki az elvtárs megszólítás. Külföldi partnereivel találkozva azonban leginkább úr-nak szólították egymást.

A karrier kezdeti évei

Korábban Gorjanc a diplomája birtokában és az üzemi ranglétrán szépen haladva minden bizonnyal csepeli, de legalábbis fővárosi karrierben gondolkodott. Nem így történt, mert a magas szinten képzett kádernek másfajta feladatot szántak felettesei. Életének és sorsának váratlan fordulata következett: 1954 februárjában el kellett hagynia a csepeli gyárat. „Amikor 1954-ben parancsot kaptam – akkor még így festett a kinevezés –, hogy irány Jászberény, nehéz szívvel jöttem el. Nem lett könnyebb akkor sem, amikor körülnéztem. Út helyett valami kátyús, latyakos ösvény, az üzemben használhatatlan gépek, város helyett földszintes település. Ma már nem is

tudják, mi az a fakarusz, a pöfögő bányászjárat, amellyel az emberek a környező községekből naponta bejártak. Az ötvenes évek ipari zűrzavara itt ugyancsak tetten érhető volt. Szóval nem voltam feltétlenül boldog. De hát nem sokat kérdeztek a kedélyállapotomról. Tekintve, hogy a szakmám a hidegalakítás volt, s ez egy speciális mesterség, nem volt belőle sok akkoriban, jönnöm kellett.” – emlékezett vissza egy 1986-ban készült interjújában.

Gorjanc Ignác esete egyáltalán nem példa nélküli. Akkoriban a Pártközpont, az illetékes minisztériumok és Csepel között állandó napi kapcsolat és összeköttetés volt. A Csepel Művek szakszervezeti titkárából egyik napról a másikra az országgyűlés elnöke lett. Rákosi Mátyás testvére, a Szovjetunióból hazatért Bíró Ferenc 1947-től műszaki igazgatója és vezérigazgatója lett a Csepel Műveknek, majd 1950-től a Kohó- és Gépipari Minisztérium miniszterhelyettese lett. Az idézett Fogaskerek című lap rendre bemutatott olyan kádereket, akik az ország valamelyik gyáranak vezetői lettek. Gorjanc is ebbe a körbe tartozott, hiszen 1954-ben az akkor még Fémnyomó- és Lemezárugyár főmérnöke lett 30 évesen! Egy év elteltével pedig már igazgatóvá nevezték ki. Tegyük hozzá, olyan helyre került, ahol életében sem járt, s ahol Csepellel szemben korábban semmiféle gyáripari tevékenység sem folyt. A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején megvalósult iparfejlesztés jegyében viszont az 1952-ben alapított Aprítógépgyárral és az egy évvel később elindult Fémnyomó- és Lemezárugyárral rögtön két gyára is lett a harmincezer lakosú kisvárosnak. Mindkét üzemnek volt elődje Budapesten, az onnan kitelepített gyáregységek nyomán indult el az ipari termelés Jászberényben. A két üzem profilja jócskán eltért egymástól. Az Aprítógépgyár egyedi bánya-, útépítő- és egyéb gépgyártásra szakosodott, melynek komoly szakmunkási igénye volt. A fővárosból nagyon kevesen jöttek, Jászberényben pedig alig akadt megfelelő szakmunkás. Így a kezdeti években néhány hónapos átképzések szervezésével igyekeztek a feladatok ellátására képes munkaerőt biztosítani. Az átképzés a budapesti anyaüzemben folyt, ahol a kisvárosból toborzott jelöltek a gépek mellett tanulva, mestereik kezét lesve igyekeztek elsajátítani a legalapvetőbb, legszükségesebb ismereteket.

Számos vonatkozásban merőben másként alakultak a Fémnyomó- és Lemezárugyár kezdeti évei. A gyárat a haditermelés üzése érdekében telepítették le, majd 1953 után folyamatosan módosult a profil. A töltényhüvelyek gyártása mellett előtérbe került a polgáribb, alumíniumedényeket, tálcákat vagy éppen söröshordókat előállító profil. Lényegében ez a hidegalakításnak nevezett technológia volt Gorjanc Jászberénybe vezénylésének szakmai indoka. Ezen termékek gyártását hosszú évekig megtartották, de hozzávetőleg igazgatóvá való kinevezésével párhuzamosan elindult a más termékek befogadására irányuló tájékozódás. Ezen lépések közül a Heller–Forgó hűtőtornyok gyártásának meghonosítását kell kiemelni, mellyel ez a termék 1958-ban a Brüsszeli Világkiállításon aranyérmet nyert. Innen már csak „néhány lépés” volt a háztartási hűtőszekrény gyártásának megszervezése. Gorjanc egy 1969-ben elhangzott rádióriportban így idézte fel a hűtőszekrénygyártás kezdeteit:

„Mosonmagyaróváron 1954–55-ben 2 év alatt csináltak az ottani fiatal lelkes mérnökök, technikusok mintapéldányt, ami önmagában nem volt egy új hűtőgép. A szovjet ZIL hűtőgép alakját vették át, sőt az egész kompresszor aggregát a ZIL hűtőgép formája alapján készült el. Gyártási hajlandóság a mosonmagyaróvári fémszerelvénygyár vezetőiben, abban az időben nem volt. Nálunk 2-3 kalorikus mérnök javaslatára

és ötletére kezdtünk el, teljesen öntevékenyen, senkit meg nem kérdezve hűtőgépgyártással foglalkozni. Az üzem fejlődési tempója messze maga mögött hagyja a magyar ipar átlagát. A probléma rendkívül érdekes, tekintettel arra, hogy az első felkészülés évi 20 ezer hűtőgépre történt. S amikor a főhatóság a Kohó- és Gépipari Minisztérium illetékes iparigazgatóságának bejelentettük ezt az elképzelésünket, hát bizony zömmel és majdnem mindenki erősen fantasztának képzelt bennünket, hogy Magyarországon évi 20 ezer hűtőgépet ki fog megvenni, és hogy tudjuk ezt egyáltalán értékesíteni.” (Más adatok 8 ezer hűtőgép gyártásáról szólnak.)

A korabeli sajtóadatok szerint viszont politikailag is hangsúlyosan kezelt üggyé vált a gyártás elindítása. Alig ültek el 1956 októberének és novemberének viharos napjai, amikor a Népszabadság 1957. februári számában a következő tudósítás látott napvilágot: „Új hűtőszekrényt terveztek a Jászberényi Aprítógépgyár mérnökei. A mintapéldányt már elkészítették. A gyártás előreláthatólag csak 1958 nyarán kezdődik.”

Megjegyzendő, hogy a hír forrása nem sok helyismerettel rendelkezett, hiszen a Fémnyomó- és Lemezárugyár helyett a másik, nemrégiben felépült – de merőben más profilú – jászberényi gyárat jelölte meg a hűtőgépet tervező- és gyártóműnek. Pontosabban fogalmazott a hírrel kapcsolatban a Tiszavidék nevű megyei lap: „Még 1957-ben megindul az elektromos hűtőszekrények gyártása. Hazánkban eddig ilyen berendezés nem készült, hanem a Szovjetunióból és Csehszlovákiából vásároltuk. Árunk meglehetősen magas, 7-8000 forint volt. Jövőre már a jászberényi üzemből is kerülnek az üzletekbe elektromos hűtőszekrények, melyeknek az ára előzetes számítások szerint 4-5000 forint lesz. A 90 literes hűtőszekrény ráadásul még jégkockákat is gyárt.”

A hűtőgépek forgalmazása, piaci bevezetése sokágú problémát vetett fel. A külföldi gépek magas árával szemben valóban mérsékeltebb árú termékekkel jelentkezett a gyár. Így az 1958-ban forgalomba hozott hűtőgépek hamarosan gazdára találtak, olyannyira, hogy 1959-re már a mennyiség megduplázását tervezte a gyár. Emellett az is igaz, hogy a forgalomba került néhány ezer hűtőszekrény birtoklása mégiscsak kisszámú, kivételezett helyzetű háztartást érintett. Ennek egyik példája, hogy a megjelenés első évében a havonta megrendezett lottó tárgynyeremény sorsolásokon 10-10 darab hűtőgépet is kisorsoltak. A kiskereskedelmi forgalomban megjelent néhány ezer darab hűtőgép a hatvanas évek elejéig inkább egyedi gyártást jelentett, mintsem tömeggyártást, melynek megvalósítására csak évekkel később került sor.

A gyártás előkészítésében maga az igazgató is szerepet vállalt, és fontos partnerre talált László Károly főmérnök személyében, aki a folyamat műszaki feltételeinek biztosításában lényeges szerepet játszott. Nézőpontunkat követve érdemes felidézni, hogy a főmérnök maga is részt vett a felvett munkások képzésében. A zömmel mezőgazdaságból érkezett munkásokat a legelemibb fogásokra: reszelésre, vágásokra és egyebekre tanította. Ugyanitt meg kell említeni, hogy a gyártás felfutásával egyre inkább a szalagszerű termelés, az összeszerelés került előtérbe, melyhez mindenekelőtt betanított munkásokra, pontosabban inkább munkásnőkre volt szükség, akik képzése akkoriban sem igényelt hosszabb időt.

A gyártás kezdeti éveit felidézve érdemes kitérni a korszak számos tekintetben fémjelzett disputájára, az ún. „fridzsider szocializmus” vitára. A nagyon gyakran pon-

tatlanul idézett vitában az egoizmustól, az elidegenedéstől való félelem került a középpontba. A korszak vezető irodalmi folyóirataiban – az Új Írásban és a Kortársban – megjelent írásokban véleményt nyilvánító humán értelmiségiek főleg amiatt aggódtak, hogy a háztartásokba újonnan bekerülő gépek – köztük elsősorban a fridzsidereknek titulált hűtőgépek – egoistává, önzővé és egymástól elidegenedővé teszik az embereket. „Csupán arról álmodoztam, hogy a jövő házaiban nem külön skatulya, hanem külön sziget lesz minden egyes lakás.” A helyzet furcsaságát és fonákságát mutatja, hogy ebben az esetben valamiféle sajátos humán-reál megközelítés szembesüléséről, egymásnak feszüléséről volt szó. Az irodalmi folyóiratokban aggódó hozzászólásokban a sötét jövőt vizionáló, efelett aggódó írások hosszú sora látott napvilágot. Ezzel egyidejűleg és nem kis mértékben az aggodalmakkal szemben a Fémnyomó- és Lemezárugyárban – sajátos körülmények közepette – új profilt és terméket kerestek, amit hamarosan meg is találtak.

A menedzseri pálya további állomásai

Gorjanc 1955-től igazgatóvá lépett elő, de nem Jászberényben tervezte jövőjét, amit egyértelműen jelez, hogy nem telepedett le a városban. Emiatt kezdetekben az igazgató csupán a hétköznapijait töltötte Jászberényben, s jobbára csak a hétvégén találkozhatott a fővárosban családjával.

Az első évek eredményeiről és megpróbáltatásairól főleg egy 1961-ben készült minősítés alapján alkothatunk képet. A minősítés két egymástól elkülöníthető részből áll. Első, három és fél gépelt oldal terjedelmű részét a Kohó- és Gépipari Minisztérium/3. II. Iparigazgatósága készítette el, s ezt Kolos Richárd miniszterhelyettes írta alá. A fennmaradt dokumentum másik része a Megyei Pártbizottságon készült, s Csáki István első titkár látta el kézjeggyével. A minisztérium által készült anyag főleg az igazgatói-menedzseri tevékenység szakmai vonatkozásainak mérlegelésére koncentrált, politikai elemeket elvétele, szinte csak utalásszerűen találhatunk benne. Tartalmának hangsúlyos részét képezik a gazdasági eredmények áttekintését tartalmazó bekezdések és mondatok. „Az elmúlt három év során a termelési érték megkétszereződött. A vállalat kollektívájának eredményes munkája során a termelési tervet 1958-ban 101,1, 1959-ben 103,4, 1960-ban 107,1%-ra teljesítették. 1957-ben a veszteség 3,3% volt, a tervezett 7,2%-hoz képest. 1958-ban a költség szint: terv 90,8% (tény) 87,2%; 1959-ben terv 93,4% (tény) 87,2; 1960-ban terv 83,2 (tény) 80,2%. Termelékenységi tervüket 1960-ban 107,4%-ra teljesítették.”

Szembevetendő, hogy az eredmények megállapítása és sorolása mellett, a tényeket több oldalról megvizsgálva negatívumokat is megállapít a minősítés. Sőt a feltárt hiányosságok ismertetése mellett kitér a felmerült problémák megelőzésének módjára és elhárítására is.

„A gazdasági munka egyes területén, 1957. végén, 1958. elején bizonyos visszaesés volt tapasztalható. A bizonylati fegyelem szabályozása és annak betartására vonatkozó igazgatói utasítások ellenőrzését elhanyagolták és ebből adódóan visszaélésekre adtak lehetőséget, melyet az iparági revízió vizsgálat rögzített. A fenti hiányosságokért Miniszter elvtárs 1959. II. 14-i határozatában írásbeli megrovásban részesítette. A szabálytalanságokat el lehetett volna kerülni, ha az igazgató elvtárs

több gondot fordított volna az utasítások ellenőrzésére, és ha a felelősségre vonást következetesebben alkalmazta volna.”

A minisztérium által elkészített anyag részletesen elemzi a vállalati profilkeresés, a műszaki fejlesztés és a gazdálkodás adatait, majd rendre kitér a megjelölt feladatok taglalására. Sőt, nemcsak kijelöl, hanem megoldási módozatokat is javasol a fejlesztés intenzívebbé tétele érdekében.

„Igazgatói kinevezése után továbbra is komoly problémát okozott a vállalat kapacitásának polgári cikkekkel történő leterhelése. E téren munkatársaival együtt komoly erőfeszítést tettek és az eredményre is vezettek. Megvalósították különböző alumíniumedény-féleségek, alumíniumtálcák, alumíniumládák, csomagolóeszközök stb. sorozatgyártását. 1958-tól fokozatosan vezették be a háztartási hűtőszekrény sorozatgyártását és 1960-évben a hűtőelem gyártását /főleg mélyhűzás/ végzik, jelentősebb beruházás nélkül, ezzel mindjobban lekötötték a vállalat szabad kapacitását... A kialakított profil továbbfejlesztése érdekében dolgozzanak ki a vezetésével egy tanulmányt, mely külön a hűtőelem és hűtőszekrény gyártást hivatott feldolgozni. A tanulmány térjen ki a műszaki fejlesztésre, mennyiségi és minőségi növekedés, a belker és export igények figyelembevételével, a szükséges káder biztosításra, gazdasági mutatók kidolgozására, az önköltség csökkentésére, valamint összehasonlítás a külföldi gyárak által előállított termékekre vonatkozóan.”

A következő bekezdésben a személyzeti és képzési feladatok áttekintésére került sor. Bizonyos mértékig korjellemző, hogy főleg a műszakiak képzésére koncentrált az elemzés, s megállapította, hogy a vezetés komoly előrehaladást ért el, hiszen szakember ellátottsági adataik felülmúlták az iparág átlagát. Megjegyzendő, hogy a politikai képzés terén nem szerepeltetnek adatokat, hanem mintegy függelékként ejtenek szót róla egy fél mondat erejéig.

„A gyártmányok kiszélesítésével párhuzamosan hozzáfogtak a szakmunkások képzéséhez, a műszaki állomány növeléséhez, a törzsgárda kialakításához személy szerint is hozzájárult. Igen helyesen, a szakmunkás és műszaki képzést, ezek továbbképzését személyesen ellenőrzi. E következetes munka eredménye, hogy a mérnökök száma az összlétszámhoz viszonyítva 3,3%, míg az Iparág átlagos száma 1,8%. Technikus 5,2%, iparági átlag 4,6%. Nemcsak számszerűen biztosította a műszaki fejlesztéshez, konstrukcióhoz, korszerű technológiai eljárásokhoz szükséges műszaki munkaerőt, hanem azok szakmai továbbképzésére is súlyt helyez, bár politikai képzésük, állásfoglalásuk, társadalmi tevékenységüket illetően van még tennivaló.”

A szakmai képzés és fejlesztés mellett az igazgató vezetői tulajdonságait veszi górcső alá a dokumentum. Ebben a szakaszban a jelentésben mindössze kétszer megjelenő elvtárs szó minősül politikai jellegű elemnek. Ezzel szemben sokkal inkább vezetéstudományi, szociálpszichológiai fogalmakkal operálva elemzi a minősített személyiségének, vezetői erényeinek néhány hiányosságát a jelentés készítője. Külön kiemelendő az a mondat, amelyben a „hirtelen és meggondolatlan” igazgatót, legfontosabb munkatársával és támaszával, a „lassú és megfontolt” főmérnökkel hasonlítja össze a dolgozat. „A vezető munkatársakkal való kapcsolata jó. Különösen ki kell emelni a főmérnökkel és főkönyvelővel való jó kapcsolatát, Így jó együttműködést biztosít úgy a műszaki, mint a közgazdasági és ügyvitel területén. A főmérnök lassú és megfontolt munkatílusa mellett Gorjanz elvtárs hirtelenebb és néha meggondolatlanabb. A gazdasági vezetők tevékenységét illetően helyes módszert alakított ki. A

vezetőkkel történő tárgyalásai, megbeszélései, eligazításai egyértelműek és érthetőek. A megbeszélések során a feladatokat csak nagy vonalakban ismerteti, azok végrehajtásának mikéntjét az illetékes gazdasági egység vezetőjére bízta. Munkatársait önállóságra, kezdeményezésre neveli, a helyes vezetési módszer kialakításához komoly segítséget nyújt. Munkatársai ennek alapján feladatukat önbizalommal és nagy lendülettel hajtják végre. Hatáskörüket nem sérti, műszaki és egyéb vonatkozású kérdésekben nem tapasztalható átnyúlás. Utasításai megfontoltak, határozottak. A tökéletesebb vezetési módszer kialakításához szükséges, hogy a kiadott feladatok ellenőrzésére még több gondot fordítson Gorjanc elvtárs.

Kapcsolata a személyzeti vezetővel jó. Mindjobban valósul meg az, hogy a gazdasági vezető az első káderes. A jobb kádermunka érdekében nagyobb határozottságra van szüksége. 1960-évre 48 fő minősítését tervezték és 47 lett végrehajtva.”

A minősítés további részei politikai jellegűek. Rögzítik Gorjanc párttagságát, a városi és megyei pártbizottságban viselt tisztségeit. A minisztérium jelentésétől elkülönítve fogalmazták meg a megyei pártbizottság elvárásait, miszerint „le kell költöznie Jászberénybe”, továbbá „meg kell oldani feleségének elhelyezkedését”. (Nem sokkal ezt követően megtörtént a leköltözés, felesége a korábban említett Aprítógépgyár főkönyvelője lett.)

Az igazgató és a gyár önállóvá válása

A hűtőszekrénygyártás és forgalmazás sikeres megszervezése önmagában is jelentős menedzseri teljesítmény volt, amit tovább növelt az a tény, hogy hamarosan központi szerepet vívott ki magának a Fémnyomó- és Lemezárugyár. 1964. januártól Lehel Hűtőgépgyárként működött, Jászberény lett a központ, s ettől kezdve ide tartoztak a budapesti és a sárvári gyáregységek is. Gorjanc igazgató is előbbre lépett, vezérigazgatói teendőkkel bízta meg a minisztérium.

A formálisnak minősíthető változások mögött megannyi új feladat megoldása került előtérbe. A tömeggyártás meghonosítása megsokszorozta a dolgozók létszámát, sőt nemcsak a termelés közvetlen részvevőit, hanem diplomás műszaki, közgazdasági és egyéb szakértelmiségiek számát is.

Munkatársainak megválasztásában többféle szempont és gyakorlat érvényesült. A kezdetekben fontos szempont volt a „csepeliség”. Így került Jászberénybe személyes közbenjárásával László Károly főmérnök és Orendás Béla szakmunkás, akit a hüvelgyártásban való jártassága miatt hívott a gyárba. Feltételezhető, hogy az egykori kereskedelmi igazgató által megfogalmazott kiválasztási és cselekvőképességi gyakorlat nemcsak egyetlen esetben, hanem folyamatosan érvényesült. „A Góré nem szerette a hajbókoló embereket. Azokat sokkal inkább becsülte, akik mertek neki ellentmondani. Lehet, hogy elsőre ledorongolta őket, de nemegyszer előfordult, hogy rövid idővel visszatért a bátor véleményt nyilvánítóhoz és igazat adott neki.”

A kereskedelmi osztály egyik vezetőjét, később a gyárat külföldön képviselő munkatársát, németországi tartózkodása során kereste fel, tájékozódott teljesítményéről, sőt német nyelvtudását is ellenőrizte, mintegy „levizsgáztatta” a jelöltet. Elmondható, hogy általánosságban önálló teljesítményt várt el munkatársaitól, de ha valaki „túlzottan önállósodott” és saját érdekeit helyezte előtérbe, attól rövid úton megvált.

A hazai piac ellátása mellett a hatvanas évek második felétől a fokról-fokra felfutó export szervezése és bonyolítása egyre nagyobb létszámú szakembergárdát igényelt. Ez nemcsak a késztermékek forgalmazásában öltött testet, hanem a gyártáshoz szükséges anyagok és alkatrészek beszerzésében is. Az e területen dolgozó szakemberek mindennapi tevékenységének része lett a piac minél alaposabb ismerete, ami nemcsak szimpla áru- vagy termékismeret jelentett, hanem kockázatvállalást is. Gorjanc vezérigazgató maga is igyekezett minél több információ birtokába jutva irányítani. Példa erre egyik vezető munkatársának visszaemlékezése: „1975-ig dolgoztam műszaki vonalon, majd váltottam. Előbb kereskedelmi igazgatóhelyettes, 1982-től 1987-ig kereskedelmi igazgató voltam. A Góré azt mondta, hogy nem tud csirkéket eladni az, akinek még nem volt tyúkszaros a lába. Így lettem mérnök létemre kereskedő. Kicsit tartottam a feladattól, mert addig jobbára Pestről érkezett külsősök kapták ezt a feladatkört. 1978-tól önálló export jogot kapott a gyár, ami annyit jelentett, hogy megváltunk a felettünk gyámkodó TRANSELEKTRO-tól és termékeink zömét önállóan értékesíthettük. 1987 novemberében Frankfurtba kerültem, ahonnan a Hűtőgépgyár és az IVG Bulka vegyesvállalat társigazgatójaként a gyár legnagyobb piacát jelentő nyugat-németországi forgalmazásokat koordináltam és irányítottam.”

A kereskedelmi igazgató a döntések meghozatalának mechanizmusát is felidézte a vele készült interjúban. Az itt közölt részlet visszaidézi a hetvenes évek gyakorlatát, de egyben azt is megvilágítja, hogy a kulcsszerepet játszó vezérigazgató milyen taktikai elemeket alkalmazott. A legnagyobb rizikó az ún. camping hűtőszekrények értékesítésében volt. Ennek a legnagyobb nyugat-európai elosztója és vevője a francia Camping Gaz nevű cég volt. Nekünk akkor az Electroluxon keresztül már volt egy stabil kapcsolatunk, ami annyit jelentett, hogy évente több 10 000 hűtőszekrényt is adtunk el nekik. Kinn jártam náluk, s a francia cégtől előnyös ajánlatot kaptunk. Felajánlották nekünk az összes általuk forgalmazott camping hűtőszekrény gyártását. Kikötötték viszont, hogy a termékeknek a legszigorúbb garanciális és biztonsági feltételeknek is meg kell felelniük. Hazatérve előadtam a franciák ajánlatát, amit nagy fenntartással, sőt egyenesen vonakodva fogadtak. Gorjanc úgy döntött, hogy a párt, szakszervezet és KISZ képviselőkkel együtt 16 tagú igazgató tanács elé viszi az ajánlatot. Számunkra meglehetősen kilátástalannak tűnt a helyzet, hiszen rajtam kívül csak két kollégám támogatására számíthattam. Gorjanc ennek ellenére kezébe vette az ügyet, s fokról-fokra haladva feltárta a lehetőségeket, szembesítette az egymással ellentétes véleményeket. A vita csaknem két órán keresztül, szenvedélyektől sem mentesen zajlott. Újabb és újabb érvekkel igyekeztem bizonyítani az üzletben rejlő kiemelkedő lehetőséget. A Góré nagy taktikusként szinte végig hallgatott, s ezzel elérte, hogy amikor szavazásra került sor, a nagy többség mellénk állt és támogatta az üzlet megkötését. Ez annyit jelentett, hogy ettől kezdve 120 000 camping hűtőszekrényt gyárthattunk a franciák részére.”

A visszaidézett esetek között olyan is akadt, amikor a szakigazgatói funkcióban tevékenykedő társaival igyekezett megosztani döntéseit, időnként akár nagyon direkt módon hozta helyzetbe, sőt egyenesen kockázat felvállalására kényszerítette az illetékest: „A legnagyobb francia vevőnk a Sideme, aki évente 60 000 hűtőszekrényt vett, fizetési nehézségekkel küszködött. Kint voltunk náluk ártárgyaláson, amikor D’Ovince úr, a cég igazgatója feltárta helyzetüket és a következő ajánlatot tette: fogadjuk el 60 nap helyett a 180 napra kiterjedő késleltetett fizetést, vagy nem tudnak

venni tőlünk egy darab hűtőszekrényt sem és pénzügyi nehézségeik miatt csődöt kell, hogy jelentsenek. Több millió frankos tételről volt szó, magam nem dönthettem, így felhívtam a Góré. Felvázoltam neki a helyzetet, s rákérdeztem, mit tegyek? – Te vagy az iparos, dönts belátásod szerint! – válaszolta. Rögtön hozzátette: – Ha viszont ebből balhé lesz, akkor ki leszel rúgva!”

A bemutatott példák is illusztrálják, hogy a gyár jócskán kilépett a hazai piac kizárólagos ellátásának köréből. Nem kis kockázatot vállalva megvásárolták a svájci Sibir cég licencét, mellyel új piacot szereztek maguknak. Ezzel a döntéssel azonban magukra „haragították” régi partnerüket, az Electroluxot, amely azonnal drasztikusan csökkentette megrendeléseit. (Ez a cég vásárolta meg 1991-ben a gyárat!)

A menedzseri teljesítmény időközben számos külső visszaigazolást kapott. A Lehel Hűtőgépgyár sorozatban érdemelte ki az élüzem, a Munka Vörös Zászlórendje címet. Maga a vezérigazgató számtalan alkalommal kapott Kiváló Dolgozó és egyéb elismeréseket. Csúcsra ért akkor, amikor menedzseri teljesítményét – László Károllyal megosztva – 1976-ban Állami Díjjal ismerték el. Ezt követően – haláláig – 10 éven keresztül vezette a gyár munkáját, de csak egyetlen jelentős kitüntetést: Április 4. Érdemrendet kapott.

Politikai szerepvállalása

A szocialista időszak vállalatigazgatóinak többségét közéleti-politikai szerepvállalásra készítették. Nem mentesült ettől Gorjanc sem. Karrierjét politikai tevékenysége is alakította, egyengette és formálta. Pártba való belépésére már korábban kitértünk, 1948-ban pedig szinte automatikusan vállalta fel az egyesült pártba, az MDP-be való belépést.

1948 és 1954 között sokféle hatás és kihívás érte vagy érthette Csepelen, amely a korabeli magyar politika egyik fontos műhelye volt. A szociáldemokrata, a kommunista párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja megannyi vezető politikusa tett demonstratív látogatást, tartott előadást vagy mondott beszédet a gyárvárosban. Fiatalemberként és vezetőként érzékelhette a hétköznapiakba beivódó politikai megnyilvánulásokat, közről láthatta egyes káderek elképzelhetetlenül gyors felemelkedését, vagy esetenként pedig látványos bukását.

Gorjanc közvetlenebb, direktebb politikai-közéleti szerepvállalása azonban nem Csepelen, hanem Jászberényben kezdődött. Igazgatóvá való kinevezése után az addig funkcióját kereső Lehel Szálló felújításában és a Fémnyomó- és Lemezárugyár Lehel Klubba való átalakításában vállalt szerepet. Máskor ellátogatott a frissen épült vállalati lakásokba, ahol végighallgatta a gyár dolgozóinak panaszait és kéréseit.

Közvetlenebb politikai állásfoglalást és cselekvést követelt számára 1956 forradalma, majd a megtorlás. Legközvetlenebb munkatársát, László Károlyt a Munkástanács elnökévé választották, sőt Gorjancot is jelölték a város Forradalmi Bizottságába. Ezt követően viszont nem tartózkodott a városban. A forradalom további napjait Budapestén és Gadányban töltötte.

A novemberi fordulat után viszont elsőik között lépett be az MSZMP-be. Ennek ellenére a balos érzelmű pártbizottsági munkatárs, Száraz János lépésével egyáltalán nem volt elégedett. Kettőjük között vita- és konfliktushelyzet alakult ki. A számonkérések alkalmával László Károly melletti kiállását méltányolták, de egykori csepeli

munkatársa, Orendás Béla főművezető nem kerülhette el a megtorlást. Annak ellenére sem, hogy az ő szakmai ismeretire továbbra is szükség lett volna a gyárban.

Politikai szerepvállalásának további állomásai a Jászberényi Városi Pártbizottsághoz kötődnek, aminek az ötvenes évek végén lett tagja. Összetettebb és differenciáltabb a megye politikai életében való megjelenése. A növekvő számú iparvállalat megjelenése és működése ellenére változatlanul agrárjellegű maradt a megye, a korszak vezető kádereinek túlnyomó többsége valamilyen módon kötődött a mezőgazdasághoz. Az adott körben a mérnöki képzettségű, ipari háttérű Gorjanc megjelenése ugyanúgy rendhagyónak, idegennek, fehér hollónak számított, mint néhány orvosi vagy tanári diplomával rendelkező értelmiségi káderé. Mindezek következményeként Gorjanc neve viszonylag keveset szerepelt a különféle jegyzőkönyvekben és a megyei sajtóban.

Lényeges változások regisztrálhatók a hatvanas években keletkezett adatok és hírek alapján. 1962. október 26-án választották meg a Megyei Pártbizottság tagjának, és tanácskozási jogú küldötként vehetett részt az MSZMP VIII. Kongresszusán. Az esemény annyit jelentett, hogy Gorjanc bekerült a magyar politikai elit holdudvarába. Befolyása és presztízse lépésről-lépésre növekedett, amit menedzserként is hasznosíthatott. Részben ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Jászberénybe került a hazai hűtőgépgyártás központja. Menedzseri és pártfunkcióinak szaporodásával lassanként politikai szerepvállalása is növekedett, 1963-ban pótképviselőnek jelölték, 1967-ben pedig teljes jogú parlamenti mandátumot szerzett a 15. választókerület (Jászberény) képviselőjeként. 1971-ben viszont a város vezetésében kialakult krízishelyzet következtében – a városi PB első titkárának leváltásával és a tanácselnök távozásával – Gorjancnak is meg kellett válnia a jászberényi kerület mandátumától. Helyette a környék (14. vk.) képviselőjében indították. Feltételezhető, hogy a döntésben kulcsszerepet játszó megyei pártvezetés „megleckéztette” a vezérigazgatót, amit az is jelez, hogy Jászberény képviselőjeként Oláh Isvánét, az Aprítógépgyár darukezelőjét juttatták mandátumhoz. (Oláhné saját üzemében sem részesült különösebb megbecsülésben. E sorok írója tanúja volt annak, amikor az Aprítógépgyárban rendezett nőnap ünnepségen Oláhnét nemhogy „főhelyre” ültették volna, hanem helyette az utolsó sorok egyikében foglalt helyet.)

Az évente mindössze néhány ülészakot tartó parlament befolyása és döntési kompetenciája ugyancsak korlátozott volt. Sokszor előfordult, hogy egyszerűen csak a Pártközpont és a Központi Bizottság által elhatározottakat változtatták törvénné. Visszatérve Gorjanc ez irányú pályájára, rögzíthető, hogy először – valószínűleg német nyelvtudása miatt – az Országgyűlés nemzetközi bizottságának lett tagja. Közéleti szakterületének képviselőjére csak később, 1973 decemberében kapott megbízatást, akkor kooptálták az ipari bizottság tagjai közé. 1975-ös újjáválasztása után lépett egyet, elnyerte az ipari bizottság elnöki tisztét, amit haláláig megtartott. Az elnöki cím megszerzésével tovább növelte presztízst és bővítette kapcsolatrendszerét. 1975-ben e bizottság tagjai között található – többek között – vezető pártpolitikus és miniszter (Méhes Lajos), a Fővárosi Tanács elnöke (Szépvölgyi Zoltán) és több, az iparban komoly szerepet játszó megye Pártbizottságának első titkára (Bodnár Ferenc, Borsod-Abaúj-Zemplén és Lombos Ferenc, Győr-Sopron). A későbbiekben is több vezető politikus – köztük Fock Jenő korábbi miniszterelnök – volt tagja a bizottságnak. Az Ipari Bizottság tagjai között a későbbiekben is sok befolyásos menedzser és

politikus szerepelt, de a Kádár-rendszer igazán favorizált prominensei – Horvát Ede, Tatai Ilona és mások – a nagyobb befolyást jelentő Politikai, vagy Központi Bizottság-beli tagsággal rendelkeztek.

A parlamenti jegyzőkönyveket tanulmányozva kiderül, hogy ülésszakonként 1-1 alkalommal mondott hosszabb beszédet. A beszédek változó tartalmúak. 1971-ben a tanács törvény módosításához szólott hozzá a megyei képviselőcsoport nevében, és megye-, illetve városból szerzett érvekkel támasztotta alá mondanivalóját. „A törvény keretei biztosítják mindazokat a jogokat, amelyek a tanácsoknak a nem tanácsai szervekkel történő együttműködését meghatározzák, illetőleg elősegítik... Tevékenységük szervezése és irányítása során elmélyíthették kapcsolataikat a nem tanácsai szervekkel, és mert a közös beruházások egyben közös anyagi érdekeltséget is jelentettek, ezáltal a helyi tanácsok közelebbről és mélyebben ismerhették meg a területükön működő gazdasági egységek tevékenységét, gazdálkodásuk körülményeit és eredményeit... Jászberény városában például a városi tanács és a város területén működő vállalatok és egyéb intézmények közösen hoztak létre óvodát, közösen teremtettk meg az iskolai oktatás különböző szintjén az alapfokú, politechnikai képzés objektív és szubjektív feltételeit, a város középiskoláiban a magas szintű fizika- és kémiaoktatás lehetőségeit biztosító felszereléseket, berendezéseket, a nyelvtanításhoz szükséges nyelvi laboratóriumot, ahol például jelenleg a város különböző üzemének, intézményeinek dolgozói közül közel száz fő tanul különböző szinten idegen nyelveket. Ezenkívül a közös beruházások nagyban elősegítették a lakásépítések meggyorsítását, az üzlethálózat bővítését, a szolgáltatás fejlesztését. És még nagyobb öröm, amikor a közös munka, az összefogás eredményének hatása már túllépi a szűkebb városi vagy megyei határokat és az már országosan figyelmet felkeltő, mint például a jászberényi kórház lelkes orvos kollektívájának a korai gyomorrák felismerése és gyógyítása terén elért eredményei, mely iránt mind hazai, mind külföldi szakkörökben nagy az érdeklődés, amely aligha fejlődött volna a jelenlegi szintre az említett összefogás hiányában.”

A pozitív hangvételű, a kor zsargonjában „építőnek” nevezett beszéd politikai énjének teljesítménye. Ha közelebbről megnézzük egyéb megnyilvánulásait, kiderül, hogy ebben az időszakban többször fogalmazott meg kritikai észrevételeket. Sőt mi több, a beszédben kiemelt, tanácsokkal való együttműködés helyett szemléletében a külön utak keresése és realizálása került előtérbe.

1974 és 1975-ben jegyzett beszédeiben – pozíciójából és szakmai érdeklődésétől vezérelve – főleg ipar- és gazdaságpolitikai kérdések ügyében nyilvánult meg. Előbb a külkereskedelem szabályozásának megváltozását véleményezte, az utóbbiban a gazdaságirányítás rendszerének továbbfejlesztése, azon belül pedig a vállalatok önállóságának fejlesztése mellett érvelt. Ipari bizottsági elnöki funkciójában is többször kapott szót, többnyire a testület összesített véleményét tolmácsolta a parlament plénuma számára.

Mecenatúra és város

Jászberénybe kerülve meglehetősen idegenül mozgott a városban. A falusias környezet Csepelre emlékeztette ugyan, de nehezen barátkozott meg új környezetével. Munkanapokon tartózkodott a városban, a hétvégén sorstársaival együtt felült a

fakaruszra, felutazott a fővárosba. A kezdeti években motorkerékpáron járt. Az MTH ipari tanulóit is tanította. Az idő elmúltával egyre jobban megismerte környezetét, olyannyira, hogy néhány emberrel összejártak, megbarátkoztak. Közéjük tartozott a gimnázium egykori igazgatója és más értelmiségiek.

Bekapcsolódás, kooperáció és részleges mecenatúra

A várossal alakított kapcsolatában elkülöníthetők bizonyos szakaszok. Időben kinevezésétől a hatvanas évek végéig terjed ez az időszak. Gorjanc akkoriban a közéletbe való bekapcsolódáson túlmenően kisebb-nagyobb részt vállalt a városban jelentkező feladatok megoldásából. Erre az időszakra jellemzők a kulturális életben, az oktatás és az egészségügy különböző intézményeivel kialakított kooperációk. Konkrét együttműködési felületeket keresve alakította kapcsolatait az iskolákkal. Támogatta a Lehel Vezér Gimnáziumban folyó nyelvtanulás feltételeinek bővítését, ahol a gyár alkalmazottai is tanulhattak idegen nyelveket. A legsokoldalúbb együttműködés a szakképző iskolákkal: a Szakmunkásképző Intézettel és a Liska József Szakközépiskolával jött létre. Egyáltalán nem véletlenül, hiszen ezen intézmények a Hűtőgépgyár számára is képeztek szakembereket. A Székely Mihály nevét felvevő iskola kezdeményezését támogatva részt vállalt a Székely Mihály Zenei Napok rendezvényeinek finanszírozásából. A legjelentősebb és a legnagyobb publicitást kiérdemlő kezdeményezése a kórház indirekt módon való támogatása volt. A Figus Albert által elindított gasztroenterológiai vizsgálatokban és kutatásokban kulcsszerepet játszó japán műszerek beszerzését a Hűtőgépgyár fedezte.

Többnyire egy-egy feladat bizonyos hányadának támogatását vállalta. Konkrét példaként megemlítem a felújításra szoruló szabadtéri színpad festésének ügyét. A Déryné Művelődési Központ egykori igazgatójaként találkoztam vele egy rendezvényen, amikor háborogva fejezte ki elégedetlenségét a színpad állapotát illetően. Majd kifakadt: „Nálunk a gyárban naponta kiégetnek annyi festéket a szórópisztolyokból, amivel le lehetne festeni a székeket!” Ezt hallva rákérdeztem: „Tudna nekünk a szükséges festék biztosításában és a székek lefestésében segíteni? – Hívjon fel!” – válaszolta. Néhány nap múlva felhívtam, és ő rendelkezésünkre bocsátotta a festéket azzal, hogy a lefestést szervezzük meg, arról magunk gondoskodjunk.

A városfejlesztés kérdéseiben is megfogalmazta véleményét. Az 1969. december 4-én a tanácsházán tartott, a városfejlesztési terv megvitatásáról szóló értekezleten Bányai János tanácselnök a növekvő lakossági igényekre reagálva nagyobb ívű, távlatosabb tervek, a többszintes beépítések arányának növelése mellett tört lándzsát. A szándékot önmagában nem vitatva Gorjanc viszont újabb házhelyek kijelölését és ott a kertes házak kialakítását szorgalmazta.

Eltérő szándékok, különböző lehetőségek, szembekerülés

A hetvenes évek első éveire jócskán megváltoztak a Hűtőgépgyár lehetőségei, a gyár árbevétele fokról-fokra növekedett. Ettől kezdve olyan beruházásokat és fejlesztéseket is megengedhetett magának, amelyekre korábban nem vagy csak tanácsai szervekkel kooperálva vállalkozhatott. Tovább növelte a lehetőségeket az a tény, hogy

1973-ban Gorjanc „visszakapta” jászberényi képviselői mandátumát. Emellett befolyása, kapcsolatai és a „fejlesztési lehetőségekre való rálátása” is növekedett és fokozódott. A kijárási mechanizmusokban egyre jobban eligazodva olyan forrásokat is tudott szerezni, melyekhez enélkül nem juthatott volna hozzá.

A tanácselnöki székéből 1970-ben távozó Bányai Jánostól – a családtagok visszaemlékezése szerint – díszőrrel búcsúzott, a helyébe lépő Bojti Jánossal viszont több konfliktusa akadt. Bojti évtizedet meghaladó közigazgatási tapasztalattal rendelkezett, aki jól tudhatta, hogy a testület által jóváhagyott, meghozott döntéseket be kell tartania vagy illik betartania. Vele szemben Gorjanc a gyorsabb, személyes felelősséget felvállaló döntések meghozatalában rendelkezett nagyobb gyakorlattal. A két habitus ütközéséből keletkezett az, hogy Bojti például ragaszkodott az 1972-ben elfogadott városfejlesztési tervekben foglaltakhoz, míg nem Gorjanc a gyári vagy a saját érdekeit jobban érvényesítő elképzelések megvalósításában volt érdekelt.

A rendelkezésre álló forrásokból nem deríthető ki, hogy 1973-ban miért is távozott Bojti János, sőt az sem tudható pontosan, hogy miért és miként került helyébe Kárpáti József. Az viszont biztosan állítható, hogy a váltásban szerepet kapott Gorjanc álláspontja. A városban e döntés idejére karakteresen megfogalmazódott, hogy a megye más részeiből érkezők helyett ideje lenne helybeli kádert emelni a városvezetői pozícióba. Nagyon valószínű, hogy – ilyen esetekben ez rendre előfordult és előfordul – több jelölt neve merült fel, és végül Kárpáti Józsefet, a gyár addigi MSZMP titkárát „húzták ki a kalapból”. További feltételezés, hogy az új tanácselnök jelölését Gorjanc támogatta, illetve nem vétózta meg. Azt is mondhatnánk, hogy megtalálta maga és a város emberét, de együttműködésük egyáltalán nem bizonyult problémamentesnek.

A hetvenes évek közepére Gorjanc befolyása csúcsra ért, akkora egyértelműen tagja lett a magyar elitnek. Magát ezt a tényt a sorolt funkciókkal is lehetne igazolni, de ettől is szemléletesebb egy interjúalany visszaemlékezése egy 1976-os eseményre. Abban az évben ünnepelte a megyeszékhely fennállásának 900. évfordulóját. A jubileum alkalmával a megye vezetése Szolnok mellé állt, s arra törekedett, hogy minél több helyi forrást is mozgósítson az ünnepelés fényét emelve. A forrásbevonás egyik kiszemeltje éppen a Hűtőgépgyár lett, s a gyár számára előírták, hogy járuljon hozzá a rendezvények költségeihez. Konkrétan azt kérték a gyártól, hogy a nyereségrészesedésük egy részét, 13 millió forintot ajánlják fel Szolnok ünnepségei javára. Az előirányzatot nem diktátum formájában juttatták el Jászberénybe, hanem egy előre egyeztetett napra tűzték ki a témában való egyeztető megbeszélést. Elkövetkezett a találkozó napja, melyre Gorjanc összehívta a vállalat valamennyi funkcionális és mozgalmi vezetőjét, mintegy 100 embert. A gyáriak össze is gyűltek a tanácsteremben, ahol meg is jelent Gergely István, az MSZMP megyei első titkára és Hegedűs Lajos, a Megyei Tanács elnöke. A gyűlést László Károly műszaki igazgató vezette le, aki előbb a párvezetőnek, utána pedig a tanácselnöknek adott szót. Ők előadták a részvevőknek jövetelük indítékát, s egyben kifejtették, hogy milyen célra kérik a gyáriak felajánlását. Az illemszabályokat betartva meg is hallgatták őket, majd Gorjanc emelkedett szólásra. Ő üdvözölte a megyei vezetők látogatását, de rögtön a tárgyra térve kijelentette, hogy a Hűtőgépgyárnak nincs módjában megajánlani a szükséges összeget. Ezt követően hamarosan véget ért az összejövetel, s a két prominens szinte leforázva távozott Jászberényből.

A rendkívülinek minősíthető eseménynek több olvasata is lehet:

- Gorjanc olyan erős emberré vált, hogy akár a megyei vezetőkkel is nyíltan szembe szállhatott.
- További lehetséges változat, hogy a megyei vezetők valakitől vagy valakiktől mégis elvonták a 13 millió forintot.
- Nem merész feltételezés, hogy a szenvedő fél éppen Jászberény városa lett, amely közvetlenebb, függelmibb viszonyban volt a megye vezetésétől. Lehet, hogy Gorjanc látványosan kontrázott, de adott alkalommal mégiscsak bekerült a megyeszékhely kasszájába az így már hiányzó összeg. A funkcióban levő Kárpáti tanácselnök számára pedig egy betömendő lyuk keletkezhetett...

Sokkal harmonikusabb és kiegyensúlyozottabb viszonyba került Buzás Sándorral, a város utolsó tanácselnökével. „Megesz téged Gorjanc – mondták félve néhányan”, idézte fel a funkció vállalásával kapcsolatos, a baráti-ismeretségi körben megfogalmazott aggodalmakat a tanácselnök felesége. Buzás azonban diplomatikusabbnak bizonyult elődjénél. „Először a pártbizottságon jártam. Utána pedig körbe vittek a városban. Első utam a Hűtőgépgyárba vezetett. Ott Gorjanc összehívta a vezérkart, és bemutatott. Megjegyzem, akkor találkoztam vele először. Ezt követően többször találkoztunk, én mindig felköszöntöttem a névnapján, amit ő viszonzott. Idővel nagyon jó munkatársi viszonyba kerültünk egymással. ...Alkalmanként bizonyos ügyek megoldásához a segítségét kértem, és azt ő sohasem utasította vissza. Úgy érezte, hogy neki ezért a városért tenni kell, és tett is.” Kettőjük viszonyának további jelzésértékű eseménye volt, amikor 1985-ben Jászberény díszpolgári címével tüntették ki.

Jóléti beruházások

Az adott időszakban látványos jóléti beruházásokat hajtott végre a Hűtőgépgyár. Az új létesítmények egy része – óvoda, bölcsőde – egyértelműen szociális célokat szolgált, ezek létrehozását aligha vitatta valaki. Távolról sem volt egyértelmű a helyszín megválasztása, mert az objektumok a város beépített területétől távol épültek fel. A felsorolásban nem szereplő készenléti lakótelep – Flinston telep – felépítésével a legszűkebb vezetés több tagja sem értett egyet. László Károlyék soha nem költöztek ki, és Tavasz Ferenc kereskedelmi igazgatóék is csak több évi gondolkodás után váltották fel városközponti lakásukat a gyár szájában levő kertes házra. Az ellenzőkkel és tartózkodókkal szemben viszont nagyszámú fontos vezető vállalta a készenléti lakótelepre való kiköltözést. Sőt, tőlük is nagyobb számban vettek később lakást az OTP és a gyár által közösen finanszírozott kertes sorházakban és lakásokban.

Merészebb, rendhagyóbb kezdeményezésnek számítottak a sport-, szabadidő- és reprezentációs célokat magában foglaló létesítmények. Kétségtelen, hogy a legkülönbébb üzemek, bányák, közlekedési vállalatok múltját felidézve megannyi hasonló kezdeményezést ismerünk. Az úgynevezett munkásjóléthez a szolgálati lakások ugyanúgy hozzá tartoztak, mint a kedvezményeket adó konzumok, munkásotthonok és egyéb hasonló funkciójú épületek. A többségében mindmáig jól funkcionáló gyári létesítmények Gorjanc nélkül nem kerültek volna tető alá. Létrehozásuk egy csokorba köthető, megvalósításuk mégis eltérő indítékok mentén valósult meg. A sportcsarnok felépítését főleg az motiválta, hogy a Lehel SE röplabda csapata bekerült az NB I-be, s ilyen követelményeknek megfelelő csarnok nem volt a városban. (Egyes vélekedések szerint csupán annyi történt, hogy elhalasztották egy raktár felépítését.)

Bonyolultabb szituáció keletkezett a strand létesítésekor, hiszen éppen a város központjában működött már egy – egyre kevésbé hasznosított, avulási jeleket mutató – termálvizes fürdő. A megvalósítást kétkedéssel fogadókkal szemben az is tény, hogy sokan „kommunista szombatokon, társadalmi munkában” vettek részt a strand kialakításában. Végeredményben a strand használói is visszaigazolták a döntést, a gyári strandra „trendibb lett járni”, mint a városira. Hasonló népszerűsége tette szert a műjégpálya, amelynek gazdaságos üzemeltetését az akkoriban már országszerte tiltott tízemeletes irodaház léteéhez kapcsolták, kinyilvánítva, hogy az irodaház gépészeti és a műjégpálya jégkészítő berendezései kiegészítik egymást. A legkisebb konszenzus az állatkert megvalósítását övezte, amit a viták megkerülése érdekében el is neveztek semlegesebb hangzású kultúrparknak. Megint más történet a Művelődési és Ifjúsági ház felépítése. A létesítményt eredetileg városi kooperációban valósítottak volna meg. 1974-ben a Hűtőgépgyár 10 millió forint saját erőt ajánlott fel, de a terv meghíúsult. A gyár vezetése mégsem állt el eredeti szándékaitól. Szerényebb terv birtokában, de mégiscsak tető alá került az épület a Bercsényi utcában, a város központjában, és igazán fel sem merült, hogy a többi jóléti intézmény közelében helyezték el.

A jóléti létesítmények építési éve és beruházási költsége (sajtóadatok alapján)

<i>Építés éve</i>	<i>Létesítmény</i>	<i>Bekerülési költség MFt</i>
1973	Óvoda	3,5
1974	Fedett sportcsarnok	5,0
1975	Étterem (Lehel Gyöngye)	1,1
1976	Strand	2,0
1977	Műjégpálya	n.a.
1977	Állatkert	n.a.
1979	Művelődési és Ifjúsági Ház	9,0
1980	Bölcsőde	n.a.
1981	Automata tekepálya	n.a.
1984	Uszoda befedése	5,3

A sort 1984-ben az uszoda befedése követte, melyhez nemcsak gyári, hanem központi forrást is sikerült szerezni a sportszervektől. Gorjanc halálával megszakadt a gyári létesítmények bővítésének sora. Később többször felmerült ugyan a műjégpálya befedésének ügye, de erre már sem gyári, sem városi, sem megyei vagy központi forrást nem sikerült szerezni.

Ha mérleget vonunk, megállapíthatjuk, hogy a gyári beruházásokkal jócskán gyarapodott az infrastruktúra, a város is vonzóbbá vált. A megye és a város meg- és kikerülésével hozott döntések mellett az is tény, hogy ennek következtében a szocialista időszak újraelosztási és kompenzáló mechanizmusával hátrány is érhetette a várost. „Nektek úgylis mindenetek van, mit akartok még?” – foglalta össze tapasztalatait egyik interjúalanyom. A hozadékok mellett az is tény, hogy létesítmények távoli elhelyezkedése csökkenti értéküket és kihasználtságukat, esetenkénti megkettőződésük pedig terhet jelentett és jelent a város költségvetésében.

A privatizáció után az új tulajdonos igyekezett megszabadulni az imént sorolt intézményektől. Legtöbbjüket a város önkormányzata vette át, de a bölcsődében kisebb üzemet alakítottak ki. A MACI Óvoda alapítványi kezelésbe került, a műjégpályát pedig bezárták. Komolyabb fejlesztésekre került sor az állatkertben. A sportsarnok, a strand és az uszoda szolgáltatásait – kisebb nagyobb felújításokkal – sikerült szinten tartani.

Halála és utóélete

Gorjanc Ignác 1987. február 10-én meghalt. A Néplapban közölt – megyei, városi párt- és tanácsi szervek, valamint a Hűtőgépgyár vezetése által aláírt – nekrológ a következőket emelte ki: „Az alföldi mezővárosban kellett – előzmények és hagyományok nélkül – gyárat, ipart teremtenie. Nem is mozdult el többé Jászberényből, több mint három évtizeden át, haláláig vezette a termékeivel nemzetközi hírnevet szerzett Lehel Hűtőgépgyárat, 1968-tól vezérigazgatóként. Hatalmas munkabírása, emberszeretete és az ipari nagyvállalatnak a vezetése alatt elért fejlődése méltán alapozta meg tekintélyét. Nevéhez nemcsak a gyár, hanem a város gyarapodása is kötődik, többek között a hűtőgépgyári lakótelep, művelődési- és gyermekintézmények, sport- és kulturális létesítmények sora őrzi emlékét... Ismét eltávozott közülünk a felszabadulást követő évtizedek legendás nemzedékének egyik megbecsült tagja, egy olyan ember, aki egy személyben volt gyáralapító, honatya, városi polgár, munkás és vezető. Korai halála közéletünk súlyos vesztesége. A hazai ipar, a megye és Jászberény gyarapításában szerzett érdemei elvülhetetlenek. Emlékét elvtársai és munkatársai, szeretett városának lakói kegyelettel megőrzik.”

Ugyanezen a napon hosszabb, személyes hangvételű, de az ilyen esetekben alkalmazott zsargont és kliséket is tükröző nekrológot közölt róla a Népszava. „Gorjanc Ignác megszállott ember volt, akinek számára a munka és a közéleti elfoglaltság mindig sokkal többet jelentett az átlagember számára elvégzendő és elvégezhető feladatnál. Gorjanc Ignác érdeklődése, segítőkész aktivitása – bármilyen nagy elánnal vetette is be magát a vállalatvezetői munkába – soha nem rekedt meg a gyárkapun belül. Olyan ember volt, aki egész életében mindig többet akart, mindig többet vállalt az elvégezhetőnél. Sorsa ennyit engedélyezett neki. A megállás, a régen megszolgált pihenés helyett a végső nyugalom jutott osztályrészül.”

Temetéséről a megyei lap viszonylag rövid tudósítást közölt, melyben a következőket emelte ki: „A veszteség – mondta Kapolyi László ipari miniszter –, amit most érzünk, ezért is súlyos, mert azok közé a kiváló vállalati igazgatók közé tartozott, akik ott voltak Magyarország szocialista iparának születésénél. Volt erejük táplálni annak fejlődését is a nagykorúságig. Jászberény város, a Hűtőgépgyár munkáskollektívája nevében Szabó István vezérigazgató-helyettes búcsúzott az elhunytól. Gorjanc Ignác hamvait az Internacionálé hangjai mellett helyezték végső nyugalóhelyére. Eljött a temetésre több európai ország kereskedelmi, ipari vezető személyisége is.”

A központi lapok közül a Népszabadság adott bővebb beszámolót: „Kapolyi László ipari miniszter búcsúbeszédében szólt arról a veszteségről, ami Gorjanc Ignác halálával érte a magyar társadalmat, a gazdasági életet. Az urnasírnál a gyári kollektíva, a közvetlen munkatársak nevében Szabó István vezérigazgató-helyettes vett végső búcsút az elhunytól.”

A parlament március 19-i ülésén ekképpen emlékeztek meg róla: „Gorjanc Ignác Állami-díjas vezérigazgató 1967 óta volt tagja az Országgyűlésnek. Több ciklusban töltötte be az ipari bizottság elnöki tisztségét. Széles látókörű gazdasági szakemberként jelentős szerepet vállalt bizottságunk eredményes és gazdasági életünk vezetői által is elismert munkájából. Élete javarészeben vezetése alatt világhírűvé vált Jászberényi Hűtőgépgyárban dolgozott. Környezete nemcsak vezetői, hanem politikai tevékenységéért is tisztelte.”

Utódlása körül komolyabbnak minősíthető rivalizálás keletkezett. Hivatalosan három jelölt akadt a posztra, de mások fejében is megfordult a pályázás. Végül egyik legközvetlenebb munkatársa, a temetéskor beszédet mondó Szabó István követte a vezérigazgatói székben.

Halála miatt nem kellett megérnie, hogy „vörös bárónak” nevezzék. A rendszerváltás egyik előszeléből azonban még részesedett. 1986. szeptember végén tagja volt annak az országgyűlési küldöttségnek, amely a Bundestag meghívására tett látogatást az NSZK-ban.

A rendszerváltást követő első évtizedben hovatovább elfelejtették, majd 2003-ban szocialista képviselők javaslatára felmerült, hogy utcát nevezzenek el róla. Ezt elsőre elvetették, majd utolsó jászberényi lakóhelyének egyik utcája kapta a Gorjanc Ignác sétány nevet. Díszpolgári címét nem vonták vissza, de a felújított városháza falán és a város honlapján nem szerepel a neve.

További lényeges adalék életművének újraértékelése szempontjából egy 2004-ben megjelent, a Lehel Hűtőgépgyár történetét feldolgozó könyv. Ebben a Magyar Levente polgármester által jegyzett előszóban a gyár múltját vázolva csak László Károly nevét és érdemeit emeli ki a szerző, Gorjanc Ignácot viszont meg sem említi! A könyv többi szerzője azonban többször is felidézi az egykori vezérigazgató emlékét és érdemeit.

IGAZOLVÁNY

Gorjanc Ignác

részére, aki az Állami Műszaki
Főiskola

Feu technológia
tagozatának

beiratkozott hallgatója

Érvényes az 19 *50/51* tanév

I. félévére

[Signature]
igazgató.

Gorjanc Ignác ÁMF igazolványa

A
MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG
MINISZTERTANÁCSA

A
MAGYAR
NÉPKÖZTÁRSASÁG
ÁLLAMI DÍJA

//
... FOKOZATÁVAL

TÜNTETTE KI

László Károly
a Hászberényi Hűtőgépgyár
műszaki igazgatója

JOGOSULT
A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG
ÁLLAMI DÍJA

EZÜST JELVÉNYÉNEK VISELÉSÉRE

AZ IGAZOLVÁNY
VISSZAVONÁSIG ÉRVÉNYES

BUDAPEST, 1975. április 4.

Az Állami Díj és Kossuth-díj Bizottság
elnöke

László Károly Állami Díja

A díjat megosztva kapták, Gorjanc oklevele nem maradt meg

1954 körül készült igazolványkép - ekkoriban került Jászberénybe

Lakóháza a Kiss Ernő utcában

Lakóháza a Flinston telepen Jászberényben

Családi fénykép lányával és első feleségével a negyvenes évek végén

Emléke a fölveti szent keresztségnek.

Görög Ignác

Görög Ignác püergályos és
hozt hárta ním. bakt. nyilót

gyermek született 1924 július hó 31 n,

fölvette a keresztség szentségét a csopel -i plébánia

templomban 1924 év augusztus hó 6 n

Ratay
mint keresztelő

Stehaneum nyomda r. t.

1924-ben kelt keresztlevele

Édesapja szakmunkás bizonyítványa

Csepel, Temesvári utca, szülőháza

JEGYZETEK

Levéltári források

MNLJNSZML Pártarchívum: *Gorjanc Ignác és László Károly személyi anyagai.*

Műszaki Egyetemi Levéltár: *Állami Műszaki Főiskola és a Budapesti Műszaki Egyetem anyakönyvek, diplomák átvételi jegyzőkönyvei.*

Budapesti Műszaki Egyetem jkv. (1949-1991) HU BMEL 5/a; 5/b.

Interjúk

Babucs László egykori ifjúságmozgalmi vezetővel;

Balog János tanárral, gimnáziumigazgatóval;

Czinege Károly mérnökkel;

Gorjanc Gabriellával, *Gorjanc Ignác* lányával;

László Károly özvegyével;

Szatzmári Zoltán mérnökkel, az MSZMP Városi Szervezetének egykori munkatársával;

Tavaszi Ferenc mérnökkel, egykori kereskedelmi igazgatóval;

Az interjúk szervezéséhez *Szabó Jánosné* adott hatékony segítséget.

Újságcikkek:

Aki az ördöggel is cimborái. Müller Tibor interjúja. Budapest, 1986. 6. sz.

Fogaskerek. 1948. jún. 9. p. 2.; jún. 27. p. 7.; 1949. márc. 7. p. 3.; 1949. aug. 6. p. 8.; szept. 10. p. 7.

HÜ. 1969. szept. 1.; 1987. ápr.

Népszabadság. 1957. febr. 16.; 1987. febr. 11. p. 4.; febr. 21. p. 5.

N. 1957. febr. 16. p. 1.; 1987. febr. 11.

Népszava. 1987. febr. 11. p. 5.; febr. 21. p. 5.

Pethő László: Márkus István és a Jászság. In: *Jászkunság évkönyv* 2. Sz. 2014. p. 104-120.

Sipos Gyula: Kinek építkezünk? *Kortárs*, 1960. 6. sz. p. 920-925.

Feldolgozások

Csepel története. szerk. Kubinyi András Bp. 1965.

Horváth Ede: *Én volnék a vörös báró?* Interjú kész. Cserhalmi Imre. Budapest, 1990.

Magyar Levente: A Jászság ipari fejlődése az elmúlt 50 évben. In: *50 éves a Lehel.* 1952-2002. 13-14.;

„*A párt foglya voltam*”. *Demény Pál élete.* Az interjút kész. a szöveget szerk., a dokumentumokat vál. Kiss József. Bp. 1988.

Major Máté – Oszkó Judit: *Új építészet, új társadalom.* Budapest, 1981.

Parti Csaba – Pethő László: A tanácselnök. Beszélgetés Búzás Sándorral. In: *JÉ.* 2008. p. 38-50.

Perényi József: *Csepel. Magyar városok monográfiája.* Budapest, 1934. p. 159.

Pethő László: Egy karakteres német szociálpolitikus életművéről. In: *Identitások: írások a 75. Éves Bangó Jenő tiszteletére.* 2009. p. 230-235.

Pethő László: A vállalati szociálpolitika néhány kérdése. In: *Szociológia*, 1984. 1-2.sz. p. 133-140.

Regék és elbeszélések a Gorjanciokról. In: Bálint Cseh Júlia: *A Mátyás-motívum a szlovén népköltészetben.* Korunk, 2000. 8. sz. p. 110-114.;

Egyéb

Vályogváros a Zagyva partján. In: *Magyar Rádió*, 1969. 08. 14. p. 23. (Megjegyzés: Jb. Városi Könyvtár sajtófigyelője.)

KIRÁLYOK, HERCEGEK, EMÍREK

Interjú Sárközy János fül-orr-gégész szakorvossal

Kérem, beszélj a családról, a felmenőidről!

Dédnagyapám, Sárközy János 800 hold föld felett rendelkezett. Neki négy gyereke volt, akikre 200-200 hold földet hagyott. Közülük mégis a legidősebb, László járt a legjobban, mert az ő örökségében 30 hold szőlő is volt. Az ott termett bort két helyen tárolták. A Szent Imre herceg út 7. alatti ház pincéjében 7 db 50 hektoliteres hordónak volt helye. Ezek mindegyikén akkora nyílás volt, hogy azon egy felnőtt ember bejuthatott a hordó belsejébe, és így meg tudta tisztítani a hordót a borkötől.

Nagyapám, Sárközy Imre kor szerint a második a négy testvér közül. Ő az örökségében szőlőbirtokot nem kapott. A Jászberény, Ady Endre út 18. alatti házat édesapám, Sárközy Imre örökölte, ahol én és hét testvérem születünk.

Nagyapám másik örököse Sárközy Margit volt, aki Dósa Pál felesége lett.

Nagyapám öccse volt Sárközy Béla, aki a kissé távolabb levő polgárházat birtokolta, ugyancsak a Szent Imre herceg úton. Húguk, Bartalné Sárközy Mária volt, aki 16 gyereket szült, közülük csupán 8 élte meg a felnőttkort.

Édesapám, Sárközy Imre 100 hold földet örökölt és az Ady Endre út 18. alatti házat. Édesapám Mosonmagyaróváron mezőgazdasági akadémiát végzett, és gazdálkodóként az ötvenes évek elején „kuláknak” minősült. Ebben az időben még szovjet katonatisztek is beszállásoltak a házunkba, természetesen minden fizetség nélkül!

Családunk elszegényedése miatt a tehetősebb rokonok segítettek, és így kerültem gimnáziumi éveimre Sárközy Ferenc szülész-nőgyógyász főorvoshoz a Szent Imre herceg út 7. alatti házba, ahol az érettségi vizsgáimig éltem.

Húgom, Sárközy Éva külföldre távozása után az akkori városvezetés a Sárközy Ferenc házat elkobozta, és Valenti Béla gyermekorvosnak adta el! A legnagyobb szégyen, hogy Sárközy Ferenc szülész-nőgyógyász főorvosnak – akinek a keze alatt a város legtöbb gyermeke született – ma sincs emléktáblája Jászberényben.

Jóval később, 1969-ben vette meg tőlünk az Ady Endre úti házunkat meglehetősen romos állapotban a Kossuth Tsz.

Mikor születél, hogyan telt a gyermekkorod? Hol jártál iskolába, hogyan kerültél az egyetemre?

1940. október 26-án születtem. Az általános iskola 8 osztályát 1947-től 1955-ig a Központi Általános Iskolában végeztem. Utána a Lehel Vezér Gimnáziumba jártam 1959-ig, és abban az évben érettségiztem.

Büszke vagyok arra, hogy a gimnáziumot jeles felmenőnk, Dósa Pál jászkerületi kapitány alapította még 1767-ben Jászapátin. Apám nővérét, Dósáné Sárközy Margitnak hívták, aki a Költő utca 5. alatti – ma is lakott – polgárházban élt.

Az 1959-ben letett érettségi után nem vettek fel egyetemre, így ipari tanuló lettem, és 1961-ben finommechanikai szakmunkás képesítést szereztem. Utána kerültem a Semmelweis Orvostudományi Egyetemre, ahol 1967-ben diplomáztam. A legtöbb időmet a tanulás foglalta le, de mellette rendszeresen sportoltam. A budapesti Vasas második leggyorsabb atlétája voltam 100 és 200 méteren, és az utolsó három egyetemi évemben „Jó tanuló, jó sportoló ösztöndíjat” is kaptam.

Diplomám megszerzése után az Egyetem II. sz. Sebészeti Klinikájára kerültem tanársegédnek, ahol 1970-ig dolgoztam. Mivel származásom miatt nem sok lehetőséget láttam a további előrehaladásra a klinikán, így 1970 októberében elhagytam Magyarországot, Nyugat-Németországba emigráltam.

Miért mentél el Magyarországról?

Azt hiszem, hogy aki hazánk akkori politikai helyzetét ismeri, annak nem kell magyarázkodnom.

Könnyen beilleszkedtél, vagy azért akadt néhány gondod?

Nem voltak kezdeti nehézségeim, mert 3 héttel megérkezésem után egy olyan 280 ágyas kis kórházba kerültem, ahol azonnal szükség volt egy jól képzett, németül is tudó asszisztens orvosra. A sebészeti osztály főorvosa maga is a háború előtti Németország keleti területéről menekült, és így szinte második apámmá vált. Ő hívta fel a figyelmem arra, hogy ha be szeretném fejezni szakorvosi továbbképzésemet, akkor el kell hagynom az osztályát. Olyan kórházat kell választanom, ahol a sebészeti ágyak száma meghaladja 120-at, mert csak egy ilyen osztály főorvosa jogosult a szakorvosi elismeréshez szükséges igazolás kiállítására. Tanácsát követve 1971 közepén Düsseldorfban helyezkedtem el, ahol sebész szakorvosi pályafutásomat akartam folytatni. Ez – azonban – sajnos hiú reménynek bizonyult. Az ottani főnököm már nem az az elismerő és a beosztottjaival törődő ember volt, mint az előző Borkenben. Ő az 1936-os berlini olimpián ökölvívóként versenyzett és nyolcadik helyezést ért el. Később ugyan orvos lett, de sportkarrierje sajnos rányomta bélyegét az orvosi pályafutására.

Idővel be kellett látnom, hogy az általa vezetett sebészeti osztályon nem leszek szakorvos, elbúcsúztam Düsseldorftól, és fül-orr-gégészeti továbbképzésre váltottam. Az új munkahelyem Hannoverben a Medizinische Hochschule Fül-Orr-Gégészeti Osztálya lett, ahol 1972–1974 között dolgoztam. Ezt követően 1974-ben elszerződtem Stuttgartba, ahol az Olga-Hospitalban 1 évig asszisztens orvos és 3 évig alorvos voltam. Itt szereztem meg a fül-orr-gégészeti szakorvosi címet, és a főnököm segítségével a német állampolgárságot is.

1978 közepétől egy volt egyetemi évfolyamtársam hívására elkezdtem Augsburgban egy fül-orr-gégészeti magánklinika felépítését, amit 1979. január 3-án nyitottam meg. Németországban az elsők között műtő-részleget is berendeztem itt, ahol helyi érzéstelenítésben műtéteket is végeztem. Sajnos mégis tönkrementem, pedig öt éven keresztül havi 15-16 műtétet tudtam elvégezni, és mellette 950-1450 beteget láttam el negyedévenként. Hat küzdelmes év után viszont 300 000 márkáért kénytelen voltam eladni tulajdonomat. Furcsa, de ez a magánklinika ma is létezik – műtői részleg nélkül! Nekem viszont más megoldást kellett keresnem. Fellapoztam a Német Orvosi Hetilapot, és ott egy vonzó közel-keleti állásajánlatot találtam.

Mikor és hogyan hoztad meg az életed és a karriered további évtizedeit meghatározó döntésed?

1984 végén rátaláltam egy kuvaiti magánkórház hirdetésére, amit azonnal megpályáztam. A kórház 2 hét múlva már válaszolt is, és 1984 decemberében Mannheimben találkozhattam a kórházigazgató megbízottjával, egy palesztin származású aneszteziológussal. A pályaudvar éttermében találkoztunk, és ott egyeztünk meg az állás elfogadásának részleteiben. A szerződéselem 1985 februárjában kezdődött volna, de sajnos a kezdést kénytelenek voltunk elhalasztani. Az történt ugyanis, hogy nem sokkal a találkozás után merényletet követtek el Sheik Jaber Al Sabah ellen, ezért hónapokra lezárták az országot, így csak ennek feloldása után mehettem. Végül 1985 szeptemberében tudtam elutazni Kuvaitba, ahol 1989. november végéig dolgoztam.

Kuvait akkor egy békés, konszolidált országnak számított.

Többet kerestem ott, mint az állami kórházban dolgozó professzorok. A kuvaiti dinár ma is az egyik legkeményebb valutának számít. Az állami kórházakban dolgozó professzorok 1200 dinárt kerestek, velük szemben én 2000-ret, ráadásul nem 12, hanem 15 hónapra. Ez nyugatnémet márkára átszámítva 18 000 volt, mellette lakást, a kórházban pedig napi háromszori térítésmentes étkezést biztosítottak. A fizetésem egy része bónusznak számított, amit minden kétévi munka után kaptam. Egyértelműen ott voltam az addigi működésem során a legjobban megfizetve. Előtte Augsburgban, a mellettem asszisztensként dolgozó feleségemmel együtt 3500-4000 márkából kellett megélnünk!

Milyenek voltak, hogyan alakultak a munkafeltételek?

Jól sikerült alkalmazkodnom. A privát kórháznak 60 ágya volt, és a palesztin aneszteziológus kolléga közreműködésével minden fül-orr-gégészeti műtétet el tudtunk végezni, amely nem daganatos megbetegedés volt. Ebből a kórháznak jelentős bevétele származott, ami a fizetésemben is tükröződött. A műszereimet az eladott praxisomból magammal vittem, és ezeket a kórház később megvásárolta tőlem.

Különösen megnőtt a hírnevem azután, amikor sikeresen operáltam meg Kuvait uralkodójának, Emir Sheik Jaber Al Sabahnak két kisfiát. A Kuvaitban eltöltött 4 év második felében az Arab-félsziget nagyobb városaiból repültek betegek a kórházunkba, hogy én operáljam meg őket.

A társadalmi élet is kellemes volt, mert nagyon sok magyar ember dolgozott Kuvaitban. Akkoriban számos Ikarusz csuklós buszt vásároltak Magyarországtól, amelyeknek üzemképességét komoly technikai gárda biztosította. Jó néhány magyar tréner is tartózkodott Kuvaitban, akik egyéni sportolókat és csapatokat edzettek. Jó ismerősöm lett Kulcsár Gergely többszörös magyar gerelyvető bajnok, aki az arab gerelyvető bajnok edzője volt.

A Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt.-t Gyebnár György és felesége képviselte, akiknek gyönyörű nagy lakásuk volt, ahol gyakran találkozhattunk. Ráadásul a muzulmán országokban tiltott alkoholfogyasztásra is megoldásokat kerestünk és találtunk. Végül eredményben mindegyik kuvaiti magyar család saját bort készített! Szinte mindenki vett magának 35-40 literes műanyag tartályokat, Ausztriából pedig finom, tartósítószer nélküli Pfanner vagy Rauch mustot szereztünk be, Magyarországról borélesztőt hoztunk vagy hozattunk. 3-4 hét erjesztés után elkészültek a finom vagy néha nem is annyira finom fehér- és vörösborok. Én például meggyuszörpöt is adtam az osztrák musthoz, és így gyönyörű, rubinszínű vörösborom lett. Kulcsár Gergely vezérletével a magyar kolónia borversenyt is rendezett, amit Gyebnár György herendi porcelán kiállítótermeiben bonyolítottunk le.

Eltelt négy év relatív jólétben, helyreállt a pénzügyi egyensúlyod. Nem gondoltál arra, hogy mégiscsak vissza kellene jönni Európába?

Dehogynem. Amikor 1989 elején Kuvait Cityben egyre gyakrabban hallottuk a Basrai-öböl felől hallatszó ágyúdörgéseket, akkor be kellett látnom, hogy ennek a fele sem tréfa. Eljöttem Kuvaitból, és a Baselben élő Bartal-Vacek rokonaimat látogattam meg. Némi keresgélés után Rüsselsheimben kaptam állást, ahol egy 25 ágyas fül-orr-gégészeti osztály alorvosa lettem. Nagyon rosszul kerestem, kevesebb volt a bérem, mint amikor elhagytam a stuttgarti állásomat és megnyitottam az augsburgi praxisomat 1979-ben.

Ezt a problémát jeleztem a főnökömnek, aki széttárta a karját és annyit mondott, hogy nem tud rajtam segíteni. Újra végig gondoltam a helyzetemet, és ismét célba vettem az anyagilag mindenképpen ígéretesebbnek számító arab világot. 1992-ben a Német Orvosi Hetilapban olvastam a szaúd-arábiai Rijádba szóló ajánlatot, amit azonnal megpályáztam.

Tehát korábbi szándékaid ellenére újra az arab világban találtad magad. Egy merőben más karakterű ország, Szaúd-Arábia következett.

Mivel volt mögöttem négy év arab világban eltöltött szakmai múlt, néhány hónap múlva már a Security Forces Hospital – a belügyminisztérium kórháza – főorvosa lettem. A kórházban dolgozó orvosoknak két egymástól távol eső telepen biztosítottak lakásokat. A kisebb telep 44 villájában laktunk mi a főorvosok, a további 66 villában pedig az összes többi beosztott orvos és családja. Ezek a helyek remekül elrendezett lakótelepek voltak közösségi épületekkel, teniszpályákkal és uszodákkal. Mindenből külön-külön intézményt alakítottak ki a férfiaknak és a nőknek, mert ott a nemek szétválasztása a nyilvánosságban szigorúan előírt!

Ráadásul ugyancsak el voltunk zárva a világtól. Kuvaitban szinte korlátlan számú tévécsatornát nézhettünk, ott viszont mindössze kettő volt: egy arab és egy angol nyelvű. Mindkettőt jócskán megtűzdeltek imára szólító felhívásokkal.

Ott is akadt magas rangú páciensed?

Működésem első időszaka 1992 és 1995 között volt. Maga a királyi család ugyancsak terjedelmes tagsággal bírt, hiszen csak a hercegek száma 7000 körül volt. Első otlétem idején operáltam meg a mostani király akkor 6 éves fiát. Ő harmincvalahány évesen az Egyesült Államokban lett nagykövet. Waleed bin Salman Al Saudnak hívták, nagyon aranyos kisgyerek volt, a papája bent várakozott a műtő előkészítőben a kórház igazgatójának társaságában. A papa, Salman al Saud herceg akkor még Rijád főpolgármestere volt. Emlékszem rá, hogy milyen rémült volt az egyébként ortopéd sebész főnököm. Nyugtattgattam: ne féljen, mert több mint 3 ezer ilyen műtétet végeztem már. Erre azután megnyugodott, és a gyerek a műtét után 1 nappal már haza is mehetett.

A kórház fül-orr-gégészeti osztályának ketten voltunk a főorvosai, és az én feladatom volt a belügyminiszter családjának ellátása. Előfordult, hogy éjjel kellett a miniszter első feleségét meglátogatni a palotájában. Ilyenkor 600-as Mercedessel jöttem értem. Megvizsgáltam, és hatalmas polip volt az orrában, pedig korábban Amerikában operálták. Azonnal feltűnt nekem, hogy ha valakinél háromnegyed év elteltével kiújul a probléma, akkor ott valamit rosszul műtöttek. Az igazgató rögtön konzíliumot hívott össze, amin a két jelenlevő kolléga szembehelyezkedett az általam javasolt terápiával. Ezt követően az igazgató még külön beszélgetett velem, és végül abban maradtunk, hogy itt nem áll fenn semmiféle gombafertőzés. A hercegnőt egyszerűen vissza kell vinni az Egyesült Államokba, és új műtétet kell végrehajtani. Úgy is történt. Elkísérte Amerikába egy szaúdi tudógyógyász specialista, mert a polipok szétterjedése miatt asztmás lett. A műtét sikerült, tenyérszerű polipot távolítottak el, utólag ezt megvizsgálták, és abban semmiféle gombafertőzést nem találtak. Szaúd-Arábiában nem kerestem annyit, mint Kuvaitban. Egyszerűen azért, mert az egészségügy privát szektora akkor még gyerekcipőben járt!

Szaúd-arábiai működésed első szakasza ezzel lezárult és visszatértél Európába.

1995-ben Svájcba kerültem, ott kaptam egy svájci kolléga praxisában kétéves szerződést. Samedan városában volt a praxisom, és az ottani 180 ágyas kórházában végeztük a szükséges műtéteket.

Az első évem szépen alakult, olyannyira, hogy olaszul is elkezdtem tanulni, mert a betegek kb. 1/3-a a közeli Olaszországból jött. Ezeket a betegeket csak úgy tudtam ellátni, ha tudtam velük olaszul beszélni. Sajnos a második évem már nem volt zökkenőmentes. A főnököm lassan észrevette, hogy én nem vagyok hajlandó az ő pénzéhes magatartását követni, ezért aláíratott velem egy olyan megegyezést, amely végül is munkanélkülivé tett Svájcban! Később ugyan kiderült, hogy ez nem is okozott nekem nagyobb anyagi veszteséget. Amikor heti 40 órát dolgoztam az adófizetés utáni nettó keresetem 5300 svájci frank volt. Amikor hetenként egyszer meg kellett jelennem a lakóhelyi munkanélküli hivatalban, akkor pedig 4800 svájci frankot utaltak át.

Feltételezem, hogy a „relatív jóléted” ellenére sem akartál munkanélküli maradni. Hogyan oldottad meg kritikussá váló helyzetedet?

Ismét az arab világ hozta meg az újrakezdés lehetőségét. Találtam egy megfelelő munkahelyet Ománban, ahol lehetőségem nyílt az ország első privát kórházában a fül-orr-gégészeti osztályt létrehozni. A kórház tulajdonosa Sultán Quabus uralkodónak a jövőbeli trónörökösei közé tartozott. A gyönyörű kis 30 ágyas kórház az Indiai-óceán partján, Maszkatban épült, és nemzetközi orvosi csapata volt. A pácienseink legtöbbször a környező követségek alkalmazottaiból, tehetős ománi üzletemberekből, turistákból és a szultán családjának tagjaiból állt. Az osztrák nagykövetségtől 5 és fél éves tevékenységemért külön köszönőlevelet kaptam, amit a mai napig megőriztem.

Hogy érezted magad Ománban?

Ott éreztem magam a legjobban! A három arab ország közül ez volt a legtoleránsabb és legszabadabb ország. Az uralkodó, Szultán Quabus egy felvilágosult fejedelem volt. Nagy zenebarátként ő alapította a Gulf régió egyetlen szimfonikus zenekarát, ahol férfiak és nők együtt ülve muzsikálhattak. Nem kellett félniük, hogy jön majd az „erkölcsi rendőrség”, és megveri a nőket, mint Szaúd-Arábiában!

Maszkatban – egy 60 km hosszan elterülő fővárosban – nem volt kötelező a nők arcának elfedése. Vidéken persze igen, mert ott konzervatívabb felfogás érvényesült. Egy akkori barátnőm meglátogatott Ománban, és nyugodtan fürödhetett bikiniben az Indiai-óceánban, ez senkit sem zavart. Kellemesebb volt a klíma is az óceán hatása miatt, mint Szaúd-Arábiában.

Ománban is csináltak bort?

Erre ott nem volt szükség. A külföldiek számára hivatalosan lehetett egy – a hatóságok által kiállított – igazolvány segítségével az úgynevezett Retail-shopokban alkoholos italt vásárolni. Ezekben az üzletekben disznóhúst is lehetett kapni. A tolerancia legjobb példája az volt, hogy bármilyen vallás gyakorlására lehetősége volt az embereknek.

Meddig dolgoztál Ománban?

Öt és fél évig. Az első anyagilag nyereséges év után sajnos szívrohamban elhunyt a kórház igen szeretett ománi igazgatója. Ezután csak hozzá nem értő és főként pénzsóvár vezetőket alkalmaztak, sajnos ebbe nekünk nem volt beleszólásunk. Ilyenek voltak a későbbi igazgatók: egy szülész-nőgyógyász és két sebész. Mindhárman kanadaiak voltak, ők viszont nem Kanadából érkeztek – ahol egészen biztosan többet is kereshettek volna, mint Ománban –, hanem érdekes módon a távoli csendes-óceáni Saipan-szigetről. Ők aztán nagyban hozzájárultak a kórház tönkretételéhez. Mint később kiderült – amikor „Öfensége” végül is kirúgatta őket –, hogy mindhárman háromszor annyit kerestek, mint az alapító orvosok. Így sajnos 5 és fél év után a kórház csődbe jutott, és újra kénytelen voltam állás után nézni.

Újra Európába készültél vagy maradtál az arab világnál?

A hosszú éveken át tartó sikeres praktizálásomnak köszönhetően már eléggé ismert voltam az Arab-félszigeten, így maradtam. Szerencsém volt, mert Szaúd-Arábiában

is megerősödött az egészségügyben a privát szektor. A Security Forces Hospital Gyermeosztályának főorvosa, Suleiman Habib jól ismert, és – amikor pályázatot küldtem neki Ománból – heteken belül elintézte, hogy X éves korom ellenére dolgozhattam a kórházában és a rendelőintézetében.

Rijád városon kívül fekvő diplomata negyedében béreltek nekem egy 120 négyzetméteres villát. Ez volt a város legbiztonságosabb része, mert akkor már gyakran történtek Rijádban robbantásos merényletek. A diplomata negyedet a szaúdi hadsereg védte. Így hazaérkezéskor minden gépkocsit alaposan és tüzetesen átvizsgáltak.

Végül mégiscsak visszatértél Európába. Meddig maradsz Németországban, és hogyan alakulnak a további terveid?

Végül 2006-ban tértem vissza Németországba. Először Remscheidben, Kölnytől keletre helyezkedtem el, mint alorvos. Innen 10 hónap elteltével – édesanyám akkori egészségi állapota miatt – egy jó ajánlatra 6 évre Ausztriában, Mistelbachban, egy gyönyörű 550 ágyas kórház fül-orr-gégészeti osztályán vállaltam alorvosi állást. Itt már csak 300 km-re voltam Jászberénytől!

Ezen a helyemen is igen kellemes éveket töltöttem el, de hat esztendő után, 2013-ban mégis vissza kellett térnem Németországba. Ausztriában ugyanis minden osztrák orvosnak nyugdíjba kell mennie 65 évesen! Igaz, hogy a szükség törvényt bont, ezért lehetett, hogy engem 67 évesen vettek fel alorvosnak, és még 6 évig dolgozhattam ott.

A mostani munkahelyemen, Arnstadtban 2021. november 1-je óta dolgozom 2 éves szerződéssel alorvosként. Németországban akkora orvoshiány van, hogy a fül-orr-gégészeti osztály előző főorvosa 85 éves koráig végzett ügyeleket 2021 decemberéig!

A szerződéselem lejárta után végre hazatérek Magyarországra, de még nem tervezem, hogy a hivatásomat feladjam. Egy volt évfolyamtársam 9 hónapja tért haza, és azóta már szorgalmasan dolgozik egy pesti rendelőintézetben. Magam is ezt szeretném csinálni, ha nem is olyan intenzíven, mint eddig!

VÁROSOK

ADATOK TÜKRÉBEN: EGY LAKÓTELEP

Szolnok az ország jelentős középvárosai közé tartozik, a '70-es években megjelent jubileumi kiadvány a Közép-Tiszavidék tájszervező centrumaként titulálja. A város az Alföld kevés erőteljesen változó, fejlődő, lakosságában is gyarapodó települései közé tartozik. Ezeket a progresszív tendenciákat kereskedelmi-forgalmi helyzetének, közigazgatási szerepének, esetenként a társadalmi-politikai változások nyomán alakuló pozícióinak köszönheti. Ezek a tények többé-kevésbé hatottak a város népesedési helyzetére, ami annyit jelent, hogy az utóbbi évszázadban nagyjából 50 évenként duplázódott meg a város lakossága. Szinte lökésszerű volt az 1960 és 1970 közötti nagymértékű növekedés, amely mindenekelőtt a mezőgazdaság átszervezésének hatásaiból adódott. A környező falvak felszabaduló munkaereje, de távolabbi települések lakossága is Szolnokon keresett munkát és lakást.

Mindezek következtében a város „öslakói” és a betelepenni szándékozók számára központi kérdéssé vált a lakásállomány alakulása, amely alig-alig tudott lépést tartani ezzel a növekedéssel. Az utóbbi 50-60 év adatai szerint a laksűrűség abszolút számokban mérve keveset javult.

A lakásellátottság alakulása Szolnokon

Év	100 lakosra jutó lakók száma
1930	381
1949	365
1960	360
1970	336
1980	304 (csak lakótelepen)

A lakáshelyzet megoldására többféle lehetőség kínálkozott. A város egyes övezeteiben és körzetében a családi ház jellegű, földszintes, saját tulajdonú lakásépítés dominált és dominál (Pletykafalu, Szandaszöllös + községek).

Uralkodóvá azonban a többszintes, telepszerű beépítés vált, amely a '60-as és '70-es évtizedekben tömeges lett. Az 1980-as népszámlálás adatai szerint a lakótelepi lakásokban magasabb a házások aránya, kevesebb az özvegyeké, s magasabb az itt élők iskolázottsági színvonala. A statisztikai vizsgálatok megerősítették, hogy a lakótelepen a kis és nagy alapterületű lakások aránya alacsonyabb, mint az egyéb lakásokban. A lakástulajdon változásait tükrözte az az adat, miszerint 1980-ban lakótelepeink lakásainak egyharmada volt állami lakás.

A városban 1980-ban 25 451-en laktak lakótelepi lakásban (33,77%). Közülük elenyésző az időskorúak részesedése, hiszen mindössze 1692 fő a 60 éven felüliek aránya. A lakótelepen élők kétötöde a 15-39 évesek közül került ki (10 675 fő). Mindez a város valamennyi telepszerűen beépített részére vonatkozik, tehát megállapítható, hogy a telepen való lakás – megegyezően más vizsgálatok adataival – jelentős mértékben korrelál az életkorral.

A következőkben a város legújabb és legnagyobb lakótelepének, a Széchenyi lakótelepnek a helyzetét elemezzük.

Érdeemes megemlíteni, hogy az eredeti tervek viszonylag laza beépítéssel számoltak. Ezzel szemben a módosított, mind „gazdaságosabbá” váló tervek és a fokozatosan romló gazdasági helyzet végeredményeként egy meglehetősen zsúfolt épületegyüttes valósult meg. Ha Szolnok város beépített területét összevetjük a lakótelep területével, akkor megállapíthatjuk, hogy annak mintegy 1/15-e, illetve 1/16-a jut a lakótelepre. Ezzel szemben minden ötödik-hatodik szolnoki itt lakik.

*A Széchenyi lakótelep és Szolnok lakótelepi
demográfiai adatainak összevetése (1980)*

Életkor	Széchenyi lakótelep		Szolnoki lakótelepek	
	<i>szám</i>	<i>%</i>	<i>szám</i>	<i>%</i>
0-14	3 057	39,1	7 746	30,4
15-39	3 723	47,7	10 670	42,0
40-59	810	10,4	5 338	21,0
60 fölött	222	2,8	1 692	6,6
Összesen	7 812	100,0	25 451	100,0

Az adatok megerősítik azt, hogy ez a telep a város legfiatalabb lakótelepe, a legfiatalabbak és a középkorúak részaránya magasabb a városi átlagnál. A magas gyerekszám különösen a gyermekintézményekre rótt nagy terheket, zsúfoltságuk mindmáig nagy, amelyen csak enyhíteni tudnak. A szolnoki általános iskolás gyerekek közül minden negyedik gyerek a Széchenyi iskolába jár. Jelentősen befolyásolja a telepiek életét az a tény, hogy alig-alig találkozni idősebb emberrel, az ő képviselőjük alulreprezentált a helyi népességben. A telep társadalmi képéről, a foglalkoztatás szerkezetéről hozzávetőleges képet alkothatunk a legutóbbi népszámlálás adatai alapján.

*A foglalkoztatottak számának arányai a Széchenyi városrészben
és Szolnok lakótelepein*

	Széchenyi lakótelep		Szolnoki lakótelepek	
	<i>szám</i>	<i>%-ban</i>	<i>szám</i>	<i>%-ban</i>
Lakosság száma	7812	–	25 451	–
Aktív keresők száma	3 732	47,8	13216	51,9
Inaktív keresők száma	748	9,6	3081	12,1
Eltartottak száma	3 329	42,6	9 154	36,0
Az aktív keresők száma				
<i>fizikai</i>	2 372	63,6	6 242	47,2
<i>nem fizikai</i>	1 340	35,9	6 974	52,8
<i>munkás</i>	2 374	63,6	6 389	48,3
<i>értelmiségi</i>	1 286	34,4	6 582	49,8

Az adatokat tovább árnyalva, a demográfiai mutatók jelzik, hogy a felvételek időpontjában a Széchenyin magasabb volt az inaktív keresők és az eltartottak aránya a városi átlagnál, ami elsősorban a gyesen levő kismamákból és a magasabb gyermekarányból adódik. A foglalkoztatottak összetétele utal a lakótelep benépesülésével kapcsolatos előítéletekre, a magasabb képzettségűek idegenkedésére. Jórészt ennek tulajdonítható, hogy itt magasabb a fizikaiak és munkások aránya a lakótelepek átlagainál

MAGYAROK BEVÁNDORLÁSA SVÁJCBA (1956-1990)

Svájc és a menekültek

E kis országban meglehetősen nagy tradíciója van a bevándorlók fogadásának, hiszen a más országokban üldözött protestánsokat ugyanúgy befogadták, mint a Nagy Francia Forradalom menekültjeit.⁶⁷ Az ország azonban a századforduló időszaka óta lett igazán vonzó a német, francia és olasz munkások számára. Más rétegekre gyakoroltak vonzást az ország egyetemei, szanatóriumai és üdülési lehetőségei, melyeknek magyar szempontból is van jelentőségük.⁶⁸ A két háború közötti időszakban is sokan próbálkoztak azzal, hogy Svájcban találjanak menedéket.

A menekültek befogadásával kapcsolatban különféle reakciók és védekezési mechanizmusok érvényesültek és érvényesülnek. Svájc befogadási gyakorlatában egyre inkább jellemzővé váltak és a második világháborút követően határozottan érvényesültek az idegenekkel szembeni fenntartások. A rideg visszautasítástól, a viszatoloncolástól, a kiutasítástól a használható emberek megtűrésén át az odaérkezők fokozatos befogadásáig terjed a hivatalos gyakorlat.

Különösen nagy visszhangot és meglehetősen sok vitát váltott ki a különböző országokból, de főleg a Németországból odamenekülő zsidókkal kapcsolatos magatartás. Az 1942-től a *Das Boot ist voll!* (A csónak megtelt) érvényesített elvet sokan jogos önvédelemként, de legalább annyian rideg elutasításként ítélik meg. Vizsgálódásunk szempontjából mindez azért is figyelemre méltó, mert a magyar emigránsok legnagyobb csoportját alig egy évtizeddel később fogadta be az ország.

A Svájcba emigrált, illetve az ott élő magyarok száma

Az országban élő magyarok három csoportba sorolhatók. A legkisebb csoportot az 1956 előtt érkezettek képezik. Számukat mintegy 1500 főre becsülik.⁶⁹ Ismereteim, személyes találkozásaim alapján e csoport tagjai közé tartozik az a hivatásos politikusként is sikeresen szereplő ügyvéd, aki a negyvenes évek elején ott járt középiskolába, és a háború után – eredeti szándékaitól eltérően – már nem tért haza. A második világháború alatt és után a menekültek között megtalálhatók az arisztokrata családok tagjai, a visszatérni nem akaró diplomaták, a Svájcba menekült, illetve oda

⁶⁷ Marc Vuilleumier: *Flüchtlinge und Immigranten in der Schweiz*. Zürich 1989. Pro Helvetia 128.

⁶⁸ Dezsényi Béla: *Magyarország és Svájc*. Budapest 1946. Teleki Pál Tudományos Intézet 274.

⁶⁹ Dobszay János statisztikus becslése alapján.

befogadott zsidók, a legkülönbébb okokból távozó katonatisztek és más foglalkozásúak. Ez a csoport sok évtized múltán nagymértékben asszimilálódott, házassági kapcsolatai révén integrálódott a svájci társadalomba; gyerekeik, unokáik jó, ha pár szót tudnak magyarul.

A magyarok közül az *ötvenhatosok* vannak a legtöbben, habár létszámukat – több okból – nem lehet egészen pontosan meghatározni. A hivatalos svájci statisztikák adatai között is mutatkoznak különbségek. A szigorú rendben szerkesztett, rendszerint csak „belsvájci” adatokat közlő *Statistisches Jahrbuch der Schweiz* 1957-es száma külön oldalt(1) iktatott be az ötvenhatos menekültek számára.⁷⁰ Ez azért érdemel figyelmet, mert a vaskos kötet se azelőtt, se azóta nem tett ilyen „kivételt”. Ellenőriztem: nincs ilyen oldaluk az évkönyvekben a háború utáni menekülteknek, nincs a Csehszlovákiából 1968-ban érkezetteknek, sem másoknak. Nos, a *Statistisches Jahrbuch* adatai szerint 9930 honfitársunk érkezett 1957 augusztusáig Svájcba.

Ettől a svájci rendőrség adatai eltérnek, melyek szerint október 1-ig 10 713, illetve 10 534 magyar került Svájcba (lásd az 1. táblát).⁷¹ A jelentések egyben azt is érzékeltetik, hogy a menekültek számbavétele meglehetősen összetett feladat volt, hiszen azok többféle kategóriát képeztek, s több irányban voltak mobilak. Legtöbben az osztrák–magyar határon át távoztak, és lényegesen kevesebben voltak azok, akik Jugoszlávián keresztül érkeztek Svájcba. Az adatok arra utalnak, hogy sokan voltak olyanok, akik eredetileg nem Svájcba akartak menni, vagy megismerve a feltételeket, nem akartak az országban maradni. Az utóbbiak egy része visszatért Magyarországra, mások újabb országgal próbálkoztak. A mobilitás hátterében – különösen a gyerekek esetében – humanitárius, az egész populációra vonatkoztatva családgyejesítési problémák is felmerültek. A befogadó országhoz való viszonyra és a populáció korösszetételére utal, hogy 328 újszülöttel gyarapodott a magyar kolónia. Ezzel szemben két év elmúltával 54-en haláloztak el az emigránsok közül.

Visszatérve a létszámadatokra kiemelendő, hogy Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal jelentése több magyarról tud, miszerint az ENSZ Menekültügyi Hivatala 1957. április 1-jéig bezáróan 11 200 Svájcba távozott magyar menekültet tartott nyilván.⁷² Ezenkívül 185 további olyan személy is szerepel ebben a jelentésben, aki legális kivándorló útlevelemmel távozhatott Svájcba. A célországok közül – Ausztriát nem számolva – Svájc Angliát és az NSZK-t követve, Franciaországot és az északi államokat megelőzve a harmadik legnagyobb európai befogadó országnak számított. A tengerentúli adatokkal is számolva pedig az derül ki, hogy csak az USA-ba és Kanadába érkezett több magyar, mint Svájcba. Végeredményben megállapítható, hogy 1956-57-ben legalább 10 500 – vagy néhány százal több – magyar vándorolt be és települt le Svájcban.

Az emigránsok harmadik csoportját az 1957-1989 között érkezők képezik. A hivatalos svájci statisztikák tanúsága szerint a nyolcvanas évek végéig kisebb-nagyobb hullámzásokkal ugyan, de folyamatos volt a Magyarországról való bevándorlás. Az ötvenes-hatvanas évtizedfordulóiig szerény, 1963 után viszont nagyobb bevándorló

⁷⁰ *Statistisches Jahrbuch der Schweiz* 1957. Birkhauser Verlag Basel 1958. 93.

⁷¹ Az Eidgenössisches Justiz- und Polizeidepartement Polizeiateilung, Bern 1957. október 14-i és 1959. január 14-i jelentése alapján. A jelentés fénymásolatát Dobszay János bocsátotta rendelkezésemre.

⁷² KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. *Régió* 1991. 1. sz. 174-211.

csoportokat regisztráltak, a nyolcvanas években ismét csökkenés mutatkozott. A svájci statisztikai évkönyvek évente változóan 97-290 ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkező Magyarországról származót regisztráltak, ami mintegy 5-6000 legális és illegális bevándorlót jelent.⁷³ A magyarok létszáma 1965-re 12 344, 1970-ben 12 642 volt; 1990-ben 14 000 állampolgárságot szerzett és további néhány ezer ezzel nem rendelkező magyart tartottak nyilván.⁷⁴

1. tábla A magyar menekültek összetétele 1957-ben és 1959-ben

Beutazók	száma		mérlege	
	1957	1959	1957	1959
Auszbriából	10 427	10 579		
Jugoszláviából	359	359		
Más országokból	2 300	2 500		
Svájcbán születettek	46	328		
Beutazók összesen			13 132	13 766
A továbbutazók				
<i>Ausztráliába</i>		1 117		
<i>Magyarországra</i>	1 044	1 437		
<i>Más országokba</i>	260	624		
Elhalálozottak	13	54		
Továbbutazók összesen			2 419	3 232
Magyar menekültek száma			10 713	10 534

A kivándorlók jelentős hányada *legálisan* és mindenféle rendhagyó körülményt mellőzve érkezett; ők azok, akik elsősorban családegyesítések, házasságkötések, később már inkább rokon i invitálások nyomán, de hivatalosan kerültek Svájcba.

Nincs rá pontos adatunk, de feltételezhetően többen jöttek *illegálisan*. Ők voltak azok, akik egy-egy társasutazás résztvevői közül „dobbantottak”, nem tértek vissza hivatalos kiküldetésükből vagy más indítékok alapján kerültek Svájcba. Az így távo-zók Svájcba való bekerülése meglehetősen komplikált volt. Többségük első célor-szága nem Svájc, hanem valamely más ország volt. így például jelentős számban ke-rültek oda olaszországi menekülttáborokból, ahol hosszú hónapokat töltöttek, majd svájci magyarok közbenjárása és garanciavállalása mellett juthattak az országba.⁷⁵ Megjegyzendő, hogy erre az emigráns csoportra változatlanul jellemző, hogy több

⁷³ *Wir und die Flüchtlinge 35 Jahre Schweizerische Zentralstelle für Flüchtlingshilfe* 23. Ezt a doku-mentumot és a Neue Zürcher Zeitung számait Csernyik György bocsátotta rendelkezésemre.

⁷⁴ Dobszay János: Hány magyar él Svájcban? *Hiszek* 1967. június 1.; Dobszay János: A magyar anya-nyelv Helvétiában, *Tájékoztató* 5.; *Schweizer Lexikon in sechs Banden* 1993. 366.

⁷⁵ *Böröcz József*, a Svájci Keresztény Magyar Munkavállalók Szövetsége vezetőjének közlése, aki több ilyen kimentési akcióban vett részt.

próbálkozás után, Európa és – ritkább esetekben – a világ más országait megjárva kötöttek ki Svájcban.

Tovább bonyolítja a menekültek számbavételét, ha nemcsak a Magyarországon születetteket, hanem másokat is felvesszünk a magyar menekültek közé. Számuk így kiegészül a Jugoszláviából a második világháború befejezése után folyamatosan, Csehszlovákiából a hatvanas évek végétől, és a legutóbbi évtizedben pedig Romániából, illetve Erdélyből érkezett magyarokkal. Feltételezésem és becslésem alapján valószínűleg a Jugoszláviából kivándoroltak voltak közöttük a legtöbben, hiszen ott sokkal liberálisabb volt a külföldi utazás és munkavállalás engedélyezési gyakorlata. Csehszlovákiából 1968 után, Romániából a nyolcvanas években érkeztek nagyobb számban. Róluk semmiféle statisztikai kimutatásban sincs megbízható adat, de egy-egy magyar összejövetelen, egyesületben könnyen találkozhat velük a látogató.

Az 1957 és 1988 között kivándoroltak és a természetes módon hozzájuk kapcsolódók tehát rendkívül összetett, nehezen regisztrálható populációt képviselnek. Nagyságrendjük meghaladja az ötvenhatosok felét, de ha az utóbbiakhoz rokoni alapon kapcsolódókat és leszármazottaikat is hozzávesszük, akkor ezen csoport együttes létszáma további néhány ezer magyarországi vagy más országból származó magyarral bővítendő.

A menekültek demográfiai, társadalomstatisztikai jellemzői

A Statistisches Jahrbuch der Schweiz adatai alapján képet alkothatunk a menekültek összetételéről. Megállapítható, hogy a menekültek többsége férfi volt (6908), a nők száma az egy- harmadot sem érte el (3022).

A KSH adataiból vont analógiából következtethetünk arra, hogy a Svájcba menekülők többsége – a más országokba távozottakhoz hasonlóan – fiatal ember volt.⁷⁶ Az adatok szerint mintegy 650-en svájci ösztöndíjjal folytattak egyetemi tanulmányokat, melyet több mint 400-an fejeztek be sikeresen.⁷⁷ Közülük 230-an Zürichben, 30-an Winterthurban tanultak, de a genfi, bázeli és más egyetemeken is szereztek diplomát. A genfi egyetem korabeli nyilvántartásaiból és az egykori egyetemisták visszaemlékezéseiből úgy tűnik, hogy többnyire úgynevezett reál, műszaki, orvosi és közgazdasági pályákat választottak.⁷⁸

Különbféle adatokból és tapasztalatokból képet kaphatunk az emigránsok házasságáról. Személyes tapasztalataim szerint az ötvenhatosok feleségei közül nagyon sokan nem magyarok, de mégcsak nem is svájciak. Egy 1966-ban készült áttekintés 1019 házasságkötési adata alapján képet kaphatunk a Svájcba kerültek házassági szokásairól.⁷⁹ Az 1019 házasságkötésből 513 esetben magyar, 243-ban svájci, 109-ben német, 46-ban osztrák, 44-ben olasz volt a feleség nemzetisége. Ezzel szemben

⁷⁶ Az összes emigráns fele (83 000) 25 éven aluli, egyharmaduk (47 500) 25-39 éves volt. KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. *Régió* 1991. 1. sz.

⁷⁷ Bertschinger 1966. i. m.

⁷⁸ Université de Geneve, *Liste des Assistans et Etudiants 1959-60*.

⁷⁹ Rosemarie Bertschmger: Die Eingliederung der ungarischen Flüchtlinge in der Schweiz. *Neue Zürcher Zeitung* 1966. november 4-6.

csak 30 svájci választott magának magyar feleséget, további 30 esetben pedig 14 különféle nációból került ki a házastárs. A vegyes etnikumú házasságokban inkább fémhorró-szerű kivételnek nevezhetők az olyan esetek, amikor a svájci feleség is megtanult magyarul, és így a gyerekek is beszélik nyelvünket. A fordítottja sokkal gyakrabban fordul elő.

A statisztikák és egyéb források szerint a menekültek viszonylag hamar „talajt fogtak”, hiszen 1957 nyarának végére 9930-ból már 7110-en dolgoztak vagy tanultak. Származási helyükről nincs adatunk, de a Magyarországon közzétett adatok alapján feltételezhető, hogy többségük urbánus környezetből érkezett, és az is valószínű, hogy a fővárosból és a Dunántúlról (különösen annak nyugati részéből) érkezettek száma meghaladja a más országrészekből származókat. Feltételezésünket megerősíti a svájciak által közreadott foglalkozásstatisztika, amely a következőket mutatja:

fém- és gépipar	2667
szabadfoglalkozású	754
kereskedelem, igazgatás	535
építőipar	444
textilipar	400
élelmiszer- és dohányipar	304
mezőgazdaság	73
erdőgazdaság	9

A teljesség igénye nélkül megjegyzendő, hogy az ötvenhatosok a ruhaiparban, a vendéglátásban, a fa- és üvegiparban és másutt is találtak munkahelyeket, de kisebb számban, mint más iparágakban és szektorokban. (Az erdő- és mezőgazdaságot leszámítva, melynek adatait inkább illusztrációként közöltem.)

A menekültek befogadása és beilleszkedése

A menekültek fogadásával kapcsolatban számos legenda kering. Az egyik változat szerint tárt karokkal és „terített asztallal” várták őket, ami nyilvánvalóan túlzás. Tény, hogy Nyugat-Európát és Ausztriát meglepte és felkészületlenül érte a kétszázszáz áradat. A Vöröskereszt szervezeteinek felhívására reagáltak az egyes kormányok, és – belátva az Ausztriára nehezedő hatalmas nyomást – részt vállaltak annak feloldásából és csökkentéséből.

A korabeli dokumentumok szerint fokról fokra váltak belátóbbá és „engedékenyebbé” a svájci hatóságok.⁸⁰ A Svájci Vöröskereszt főtitkára 1956. november 6-án 500 menekült befogadását kezdeményezte, az igazságügyi és rendőri szervek viszont ugyanezen a napon(!) 2000-re emelték a kvótát. Egy héttel később, 13-án megint 2000, november végén újabb 2000, majd néhány nappal később az ENSZ felhívására további 6000 menekült elhelyezését vállalták. Az előterjesztők, illetve a befogadást

⁸⁰ *Die Ungamhilfe des Schweizerischen Röten Kreuzes*. 20-21.

szorgalmazók elsősorban az osztrák menekülttáborok elviselhetetlenné váló zsúfoltságával indokolták kezdeményezéseiket, és az ott kialakult lehetetlen helyzetet próbálták oldani. Végül 1957 januárjában hoztak döntést annak az 500 menekültnek a befogadásáról, akik a disszidálok második hullámával a Jugoszláviában felállított táborokból érkeztek.

A menekültek túlnyomó többsége Német-Svájc kantonjaiba került (lásd a 2. táblát). Ez nyilvánvalóan nem véletlenül történt, hiszen az akkori magyarországi idegen-nyelv-ismereti gyakorlat alapján németül tudtak valamilyen szinten a legtöbben. Ugyanezt a tényt erősíti, hogy csak valamivel több mint egytizedük ment a francia nyelvterületre, és csak egy elenyésző kisebbség Ticino-ba, az olasz kantonba. A beilleszkedést illetően meg kell jegyezni, hogy mind svájci, mind magyar részről kezdetben ideiglenes megoldásokkal kalkuláltak, és úgy számoltak, hogy a menekültek bizonyos idő elteltével visszatérnek, illetve visszatérhetnek Magyarországra. Érdemes megjegyezni, hogy a menekültek szerencsés időszakban érkeztek, hiszen közvetlenül a történekmekkel egyidejűleg Svájcban is éreztette hatását a „gazdasági csoda”. A fellendülés jelentős munkaerőigényt támasztott, és beilleszkedésük meggyorsulásához és látványos egzisztenciateremtésükhöz is hozzájárult.

2. tábla A magyar menekültek elhelyezkedése kantonok szerint

A menekültek	száma	
	1957	1970
Német kantonokban	7228	10455
Francia kantonokban	2518	1991
Olasz kantonokban	74	196
Összesen	9930	12642

A kivándorlók elképzelései és szándékai meglehetősen eltérőek voltak. *Ladislav Mraz* – aki 1956-ban távozott, majd az Aargaui Menekültügyi Központ munkatársa lett – elemzése szerint 10 százalékuk tekinthető politikai menekültnek, a forradalmi harcok résztvevőjének, illetve – ahogy ő nevezte – szabadságharcosnak.⁸¹ Vélekedése szerint túlnyomó többségük szociális menekült volt, akit a nyugati rádióadások által közvetített, megjelenített nyugati jólét vonzott. A 60%-ot kitevő csoport tagjainak szándékai, tervei többé-kevésbé világosak voltak, ők egyszerűen éltek a vasfüggöny megnyitása által felkínált alkalommal. *Mraz* elkülöníti a hozzájuk csapódók, őket utánzókat 27%-os csoportját, akik viszont minden különösebb cél nélkül vágtak neki a nagyvilágnak. Még jellemzőbb volt ez a magatartás arra a 3%-ot kitevő gyerekekre és fiatalra, akik – családjukat elhagyva – pusztán kalandvágyból keltek útra.

Hasonló kérdéseket feszeget *Emil Pintér* pszichiáter, aki szintén 1956-ban távozott, és praxisa révén több száz menekült sorsával szembesült.⁸² Tanulmányában 363

⁸¹ Bertschinger 1966. i. m.

⁸² Emil Pintér: Psychische Erkrankungen ungarischer Flüchtlinge in der Schweiz. In *Aktuelle Fragen der Psychiatrie und Neurologie*. München Springer Verlag 1964.

vizsgálati eset alapján állítja, hogy a magyar bevándorlók háromszor gyakrabban szorultak pszichiátriai kezelésre, mint a svájciak. Különösen kritikusnak bizonyult az első esztendő, amikor a svájciaknál hatszor gyakrabban volt szükségük ellátásra a magyar rászorulóknak.

Számos eltérést mutat a később érkezettek csoportja, akik esetében a menekülés politikai motívuma jóval kevésbé érvényesült. Ők már határozottabb elképzelésekkel indultak el; rokonaik, leendő házastársaik, ismerőseik révén gyors beilleszkedésre, munkahelyre számíthattak. Ez nem jelenti azt, hogy ebben a csoportban ne lettek volna szép számmal olyanok, akiket egyszerűen csak a – remélhetően – jobb életfeltételek, az utazás szabadsága motiváltak. (Az utóbbi motívum hatása a nyolcvanas években csökkent.)

A „bepolgárosodás“

Svájc jogrendszere és jogalkotása meglehetősen szigorú feltételeket támaszt a menekültekkel szemben. Az autonómia érvényesülése tovább bonyolítja a helyzetet, hiszen ha valaki eleget tesz az *államszövetség* törvényeinek, akkor az még korántsem biztos, hogy a *kantonban*, vagy szűkebben: a lakóhelyén, a *Gemeindében* nem másfajta jogszabályok érvényesülnének. A menekültek előtt tehát sokszor tornyosult ez a hármas akadály.⁸³

Odaérkezésük procedúrája – 1956/57-ben és később – gondos és alapos ellenőrzéssel kezdődött. Akik túljutottak ezen a szűrőn, azok általában először csak *ideiglenes tartózkodási engedélyt* kaphattak. Ezt váltotta fel a *letelepedési engedély*, amelynek feltétele volt a munkahely és a megfelelő lakóhely, illetve lakás. Az *állampolgárság megszerzésére* csak hosszabb idő, pontosabban 12 év elteltével gondolhattak az érdekeltek. Ez lényegesen hosszabb annál az öt évnél, ami Franciaországban, Svédországban, Olaszországban, Hollandiában, Kanadában vagy Ausztráliában érvényesült.

A svájci törvények értelmében az ötvenhatosok többsége 1968–72 között szerzett svájci állampolgárságot. Az állampolgárság megszerzésére, elnyerésére irányuló szándék a hosszúra nyúlt várakozás nyomán akkoriban már kikristályosodott. A megszerzésért folyamodók többsége jól felfogott érdekéből cselekedett, amibe politikai motívumok is beleszövédket. A Svájcban élő több százezer olasz vagy a kisebb létszámú francia közösség tagjainak többsége számára nem cél és nem igazán fontos az állampolgárság elnyerése. Ok a magyarokkal szemben előnyösebb helyzetben voltak és vannak, hiszen anyanemzeteik szomszédosak Svájccal, munkavállalásukat nem akadályozza a svájci állampolgárság hiánya, így sem politikai, sem egyéb okból sem volt különösebben szükségük arra. Az ötvenhatos magyarok és az őket követők többségének helyzete merőben eltért ettől. 12 év elmúltával nem sok visszaút maradt számukra. Ennyi idő elteltével általában már a magyarországinál magasabb színvonalú egzisztenciát teremtettek, természetes módon adódott, hogy „bepolgárosodásukat” megerősítsék az állampolgárság megszerzésével. Ellenkező esetben viszont státusuk megmaradt a letelepült menekült bizonytalan és kiszolgáltatott állapotában.

⁸³ Szóbeli visszaemlékezések alapján sokan ezért mentek tovább.

Az állampolgárság elnyerésének feltétele volt egy komplex vizsga letétele. Ennek törzsét a nyelv- és országismeret képezte, de sokak vélekedése szerint az idegenrendészet – szomszédok kikérdezésére alapozott – véleménye sem volt kevésbé lényeges. Egy vonaton megismert idős svájci házaspár szerint magyar szomszédai dolgoz és tiszta emberek. Ha nem ilyeneknek tartották volna őket, akkor feltételezhetően sokkal körülményesebbé vált volna a beilleszkedésük. Az állampolgárságért folyamodók többsége megfelelt a vizsgán, de 1994-ben még közel 2000 olyan svájci magyarról – ötvenhatosról – tudtak, akiket nem fogadott polgárai közé az ország.⁸⁴

A jogi beilleszkedés mellett az „igazi beilleszkedésnek” kulturális vonatkozásai is voltak. Odaérkezésük után szinte mindenkinek akadtak nyelvi nehézségei. Ha nem tudtak, meg kellett tanulniuk németül, franciául vagy olaszul. Önmagában az irodalmi német, a *Hochdeutsch* kellő ismerete sem bizonyult elegendőnek, hiszen Német-Svájcban a *Swyzerdütsch* számít uralkodó dialektusnak. A Schwytzerdütsch használatában kifejeződik a svájciak identitástudata, elsajátítása karrierépítés szempontjából sem jelentéktelen. A magyarok közül a felnőttek többsége – saját vélekedése szerint – nem tanulta meg a *Swyzerdütsch*-öt, aminek kisebb-nagyobb jelentősége volt önmaga elfogadtatása és bizonyos mértékig előmenetele szempontjából is. Megerősíti mindezt az a megállapítás, hogy ha ők nem is, de gyerekeik már tökéletesen használják ezt a dialektust.

⁸⁴ Böröcz József közlése alapján.

A VOLKSWAGEN MINTAVÁROSA: WOLFSBURG

Az utóbbi években előadásokat tartva és egyéb kutatásaimmal összefüggő meghívásoknak eleget téve többször megfordultam Németország északi részének karakteres tartományában Alsó-Szászországban. Látogatásaim alkalmával nagyon sok információhoz jutottam, egyre jobban vált árnyaltabbá számomra az a kép, amelyet Európa egyik legjelentősebb országáról birtokoltam. Alsó-Szászországban érzékelhető a német történelem egyik sajátossága a megosztottság, hiszen a tartomány, mint közigazgatási-államszervezési alakulat csak a második világháború után jött létre. Központi szervező erejeként, előzményeként a Hannoveri Nagyhercegséget említik, de Oldenburgban járva megmutatják a városállam parlamentjének ma már lényegében funkció nélküli épületét. A 7,5 milliós lakosságú tartomány közvetlenül érintkezik két ma is funkcionáló városállammal: a Hansa múltra mindmáig büszkén hivatkozó Hamburggal és Brémával. A tájat figyelve ligetes erdőkkel szabdaltszántóföldek és legelők uralják, melyekbe egyre jobban beékelődnek az alternatív energiát biztosító szélkerekek.

Nos a 250-280 kilométeres sebességgel Berlinből Hannoverbe száguldó ICE (Intercity Express) ablakából a ligetes-szélkereskes látvány helyett néhány szokatlan kép tárult elém. A vonat egy csatorna és egy több kilométer hosszan elnyúló ipari komplexum: a Volkswagenwerk, illetve Wolfsburg városa mellett rohant el. Egy ilyen sebességű expressz számára egy gyárépület, vagy egy kisebb város mindössze néhány másodpercet, vagy esetleg 1-2 percet jelent. A gyárkomplexum viszont hosszú percekig uralja a tájat, a nézelődő nem is igazán hisz a szemének, hogy itt ember alkotta objektumok véget érni nemigen akaró, gigantikus együttesét látja.

A népautó ideája

Hitler már hatalomra jutása előtt is hangoztatta az átlagemberek számára elérhető gépkocsi megvalósítását. Nem sokkal kancellárrá való kinevezése után, az 1933-as berlini autókiállításon elhangzott beszédében körvonalazta és szorgalmazta a motorizáció fejlesztésének fontosabb feladatait. Ebben a tekintetben Németország jelentősen elmaradt a többi, akkoriban fejlett országtól, hiszen az USA-ban nyílvántartott 26, Angliában és Franciaországban 1,5-1,5 millió gépkocsival szemben a német utakon mindössze 500 000-ret tartottak üzemben. A jelentős lemaradás behozásának hangoztatása mellett egy népautó ideáját is megjelölte. Ennek a gazdaságos üzemű, négyszemélyes családi autónak 100 km sebességgel kellett haladnia és ára nem haladhatta meg az igen vonzónak számító 1000 márkát. A birodalmi vezér az autók tömeggyártását tűzte ki célul, s ennek megfelelően akkor fantasztikusnak minősülő

800.000–1.000.000 darab/év legyártását szorgalmazta. Elképzeléseit a német autógyártás illetékeseinek többsége kételkedve fogadta és megvalósíthatatlannak ítélte.

Tervéről és elképzeléséről birodalmi vezérre választása után sem mondott le, s a kor egyik legjelentősebb konstruktőré, Ferdinand Porsche ausztriai születésű mérnököt bízta meg az autó megtervezésével. Porsche tervei alapján 1935-re készült el az első példány, melyet további néhány követett. (Megjegyzendő, hogy a népautó tervezésében egy magyar mérnök, Barényi Béla is közreműködött.⁸⁵ 1936-ban óriási propaganda mellett országos körúton mutatták be a Hitler intenciói alapján 1937-ben KDF Wagon-re keresztelt gépkocsikat, azáltalunk bogárként ismert népautók ősváltozatait. A későbbiekben, bogárként, golfként, poloként, Volkswagenként ismert autók őseit KDF kocsinak nevezték (Kraft durch Freude, erővel párosult öröm). A mesterkéltnek hangzó elnevezést a náci Német Munkafrontjának (Deutsche Arbeitsfront) szabadidő szervezete ajánlotta, majd ugyanezen szervezet működött közre elterjesztésében és meghonosításában is.

Érdeemes néhány szó erejéig kitérni Volkswagen finanszírozására. A gépkocsi elérhetőségét hangsúlyozandó 5 márkás előtakarékoszággal kombinált részvényjegyzés-félét vezettek be azzal az ígérettel, hogy az akcióban résztvevők 900 márkáért autóhoz jutnak. Az akció megszervezését a náci Német Munkafront nevű szervezetei vállalták magukra, s rövid időn belül 300 000 előjegyzéssel, ill. hitelszerződéssel rendelkeztek. Az akció keretében összegyűlt 280 millió márka komoly forrást jelentett gyár felépítésében és működtetésének finanszírozásában. E szerződések túlnyomó többsége meghíúsult, ennek alapján nagyon kevesen jutottak KDF kocsihoz.

A gigantikus tervek megvalósítására szintén a Német Munkafront közreműködésével, Rober Ley vezetésével társaságot (GEZUVOR) hoztak létre a Volkswagenwerk tervezése és kivitelezése érdekében. A társaság igazgatóságának egyik tagja Ferdinand Porsche volt, aki amerikai tanulmányútja során ismerkedett meg az ott alkalmazott tömeggyártással, a Ford szisztémával és a futószalag-szerű termeléssel. Tapasztalatait hasznosította gyár felépítése és kivitelezése során.

Az 1938-ban elindult gyárépítés óriási lendülettel folyt, olyannyira, hogy a következő évben már mind a termelőüzem, mind a közelében felépült város készen állt az autók gyártására. A 11. világháború kitörésével párhuzamosan a frissen felépült gyár haditermelésre állt át, ami annyit jelentett, hogy 1940–45 között mindössze 1126 Volkswagen Limousint állítottak elő. A gyár termelését 50981 páncélozott autó, tovább 2 725 586 akna előállításja jellemezte és nem kevésbé az a tény, hogy e termékek előállításában több ezer kényszermunkást alkalmaztak. A háború folyamán a megújuló bombatámadások következtében – a termelést és a hétköznapi életet egyaránt megbénító – hatalmas károk keletkeztek a gyárkomplexumban és a városban.

⁸⁵ Barényi már a húszas évek második felében tervezett egy farmotoros, léghűtéses boxermotoros népautót, a Bogáréval szinte megegyező formával és felépítéssel. www.vezess.hu

A nemzetiszocialista Németország szimbóluma: Wolfsburg

A ma 120.000-nél több lakost számláló észak-német középváros alig több mint egy évtizeddel „öregebb” Dunaújvárosnál. Ahogy az utóbbi létrehívásában az acéltermelés, úgy az előbbiben az autógyártás volt a meghatározó. A racionálisnak nevezhető gazdasági célok megvalósításához minkét esetben totalitárius ideológiát és eszmerendszert hívtak segítségül. Wolfsburgot a náci ideológia egyik szimbólumának, a népautó megvalósításának jegyében hozták létre, a birodalmi vezetés hangsúlyos feladatának tartotta felépítését. Tervezésével egy fiatal építész Peter Kollert bízták meg. Kiválasztásában komoly szerepet játszott az a tény, hogy Albert Speer birodalmi építésügyi miniszter közvetlen munkatársai közé tartozott.⁸⁶ Koller magáénak tette a nemzeti szocialisták építészetéről vallott elképzeléseit, amelyek fontosabb elemei a nagyváros-ellenességgel szemben megnyilvánuló kisvárosi életvitel favorizálása, a monumentalitás, bizonyos fajta természet-közeliség és a praktikum követése jellemezte. Wolfsburg tervezése és kivitelezése során Koller lényegében minden elképzelését és szándékát megvalósíthatta. A korábban említett Mittelland-kanal a szó eredeti és átvitt értelmében is választóvízzé vált: egyik partján helyezte el a gyárvárost, a másikon pedig a dolgozóknak, ill. a lakóknak otthont adó települést. Az építész azt az intenzív iparosítás során újra és újra felmerülő problémát akarta megoldani, melyet a mai szóval környezetbarátnak egyáltalán nem nevezhető gyár és a hozzá kapcsolódó lakóter szimbiózisának problémája. A szakirodalom e tekintetben számon tartja olyan neves építészek, mint Le Corbusier és Walter Gropius elgondolásait és terveit, amelyek szintén arra törekedtek, hogy a gyár és a lakóter – számos tekintetben ellentétes érdekeit – feloldják. Megjegyzendő, hogy Dunaújváros tervezése és létesítése során, a vasmű és a város elválasztásával Weiner Tibor is hasonló célokat követett. Koller vonatkozásában megemlítenéd, hogy a századelőn felgyülemlett negatív tapasztalatok a gyárnegyedek szennyezettsége, szociális nyomorúságával, a magas csecsemőhalandósággal szemben „egészségesebb”, „zöldebb”, tiszta levegőjű város megvalósítását tartotta követendő céljának.

1938. május 25-én – szintén a kor jellemzőjeként – demonstratív ünnepség keretében és Hitler jelenlétében rakták le az autóváros alapkövét. Az ünnepségre mintegy 70.000 ember sereglett össze. A résztvevőket a KDF Wagen előfizetőiből (KDF Sparer), az SS, az SA és a Hitlerjugend hatékony közreműködésével toborozták. A feljegyzések szerint a résztvevők különvonatokkal, autóbuszokkal, teherautókkal, kerékpárokkal és gyalog érkeztek a nem mindennapi eseményre. A 600 díszvendég és a népes közönség előtt elhangzott beszédében Hitler a felépülő gyárkomplexumot és a várost „a nemzetiszocialista német állam és a nemzeti szocialista népközség szimbólumának” nevezte.

A hely kiválasztásában az adott infrastruktúra: a vasúti összeköttetés, az autópálya és a Mittelland-csatorna jelenléte komoly szerepet játszott. Sokkal inkább volt

⁸⁶ A város építéséről beszámoló fontosabb irodalmak: Reichold, Ortwin (Hrsg.): *Erleben, wie eine Stadt entsteht. Ausstellungskatalog. Stadtebau, Architektur und Wohnen in Wolfsburg 1938-1998*. Joh. Heinr. Meyer Verlag. Wolfsburg 1998.; Birgit Rosendahl-Kraas: *Die Stadt der Volkstraktorenwerke: eine Stadtutopie im „Dritten Reich“ die Planungen und Grossbauten der Deutschen Arbeitsfront für die Stadt Waldbröl Wiehl Galunder*. 1999. 106.

kommunikációs üzenete annak a ténynek, hogy ez a térség az akkori Németország mértani közepének számított. Hasonló, szociális szempontok is vezérelték a döntések meghozóit. A térség Németország legszegényebb vidékeihez tartozott, ahol komoly foglalkoztatási gondok jelentkeztek. A hely kiválasztásával így mintegy azt is bizonyítani akarták, hogy megfelelő hozzáállással, akár nagyon mostoha feltételek között is komoly teljesítmények produkálhatók. A későbbiekben ez a motívum újra és újra visszatért, így született például a „homokból kinőtt bogár” legendája. (Megjegyzendő, hogy a népautó popularitását kifejező bogár elnevezés csak a háború után honosodott meg.)

Visszatérve az első évekre, az alapkövetétele után nem sokkal Rothenfelde und Heblingen községek alapították meg a KDF Wagen városát. A nemzeti szocialista irányultságú építészeti egyik jellegzetességeként Peter Koller a város Kliversberg nevű magaslatán egy Akropoliszhoz hasonló monumentális épületegyüttest akart létrehozni. Ide tervezte a párházat és egyéb közösségi célú épületeket. Ezek többsége nem valósult meg, viszont a mai városközpont – a később emelt épületekkel – e térségben fekszik.

Mára Wolfsburg belvárosát képezik Steimker Berg és Wellekamp épületegyüttesei. Steimker Bergben egyfajta kádernegyedet alakítottak ki, ahol erdős környezetben építették fel a menedzsment családi és sorházait. Minden házhoz zöldságeskert csatolt, s kisebb állatok tartását is lehetővé tették. A kisvárosi hangulatot tükröző telep központjában – mintegy piactéri funkciót helyettesítve – üzletközpontot emeltek.

Szerényebb lehetőséget biztosítottak a munkások számára, de a kisvárosi ideált követve előírták, hogy három emeletnél magasabb, bérkaszárnát idéző házakat nem építhettek. A kiváló német történész: Hans Mommsen tekintélyes méretű monográfiában dolgozta fel a Volkswagen-művek korabeli és háború utáni életének alakulását.³ A zöld udvarokat árkádokkal, kapukkal, erkélyekkel tagolt lakások övezték. Az udvarokon játszó- és ruhaszárító tereket létesítettek. A lakások építése során számos újítást alkalmaztak. Bevezették a tömeges lakásépítés technológiáját, a DIN norma követésével különféle sztenderdeket alkalmaztak, melyet mind a lakókterek, mind a kiszolgáló és egészségügyi helyiségek építése során alkalmaztak. Maguk a lakások lényegesen színvonalasabbak voltak a korabeli német átlagnál. Minden lakást elláttak villamos energiával, fürdőszobával, villanybojlerrel és kombinált szén- ill. elektromos tűzhellyel felszerelt konyhával. A lakások energiával való ellátást és távfűtését a Volkswagen-művek biztosította. Megjegyzendő, hogy a villanyáram széleskörű alkalmazása ugyancsak újdonságnak, sőt bizonyos értelemben még luxusnak is számított. A német háztartások túlnyomó többsége akkoriban ugyanis szén- vagy gázt használt, mert az lényegesen olcsóbb volt a villany-nál.

Amint az előbbiekben jeleztem a grandiózus elképzelések megvalósítását kerestezte a II. világháború. Az előjegyzők elenyésző hányada lett a népautó tulajdonosa, az ambiciózus tervek kivitelezése érdekében több ezer kényszermunkást vezényeltek az építkezésekhez. Rájuk ma emlékmű emlékezik a gyárvárosban. A háború bombázásai jelentős károkat okoztak, a termelés jelentősen visszaesett, s szinte megállt az élet.

Ami jó a vállalatnak, az a városnak is jó!

A két német államot elválasztó határ közelében fekvő város sorsát alapvetően befolyásolta az a tény, hogy Niedersachsen tartomány brit fennhatóság alá került. Hasonló jelentősége volt annak, hogy Nyugat-Németország területén a Marshall segély nagyban hozzájárult az ország újjáépítéséhez és gazdaságának talpra állításához. A náci Németországot legyőző szövetségesek nemcsak a gazdaság, hanem az image átalakítására is gondot fordítottak. Ennek jegyében 1945-ben kapta a KDF-város helyett mai nevét, amikor a közeli – ma már a város részét képező – Wolfsburg birtok, ill. kastély nyomán annak nevét átvéve nevezték el.⁸⁷

A népautó igazi fénykora és diadalútja a háború után következett. Jóllehet tetemes károk keletkeztek és megannyi tényező fokozta a kilátástalanság érzetét, mégis ennek ellenkezője következett. A kilátástalanság érzetét fokozta az a tény, hogy Kelet-Európa országaiból nagyszámú németet telepítettek ki, melyek közül több ezren érkeztek Wolfsburgba is. 1953-ban a város 50.000 lakója közül minden második a kitelepítettek közül került ki, ami mintegy fokozta az amúgyis sok helyről verbuválódott lakosság gyökértelenségét.

A háború után a gyár életében bekövetkezett pozitív változások adtak lendületet a fejlődésnek. Az angolok közreműködésével felszámolták az üzem hadiipari jellegét, majd állami kezelésbe vették. 1948-ban egy később legendás hírűvé vált menedzser: Heinrich Nordhoff került a vállalat élére. Az új menedzsmet az autógyártásra koncentrált, aminek hamarosan meg is mutatkozott az eredménye. 1953-ban készült el az 500.000 bogár mert akkoriban már így becérték, s két évvel később már az 1.000.000. autó elkészültét ünnepelték. Mindez hatalmas fordulatot jelentett, hiszen a nemzetiszocializmus egyik szimbóluma néhány év elmúltával a gazdasági csoda ill. a szociális piacgazdaság egyik jelképévé vált. 1960-ban privatizálták, majd részvénytársasággá szervezték át a vállalatot, amely a későbbiekben – wolfsburgi kereteit messze kinőve – multinacionális mamutcéggé vált.

Érdemes néhány mondat erejéig kitérni Nordhoff tevékenységére, akit afféle diktatórikus menedzserként, „Nordhoff a király”-ként tituláltak. A feljegyzések szerint nemcsak a vállalat, hanem a város vezetésében is fenntartotta magának a döntés jogát. A cég dolgozóit „Meine Arbeitskameraden”-ként (–munkatársaimként) titulálta, sokat tett azért, hogy egyfajta nem kevés büszkeséggel párosult mi-tudat alakuljon ki a dolgozók körében. A Nordhoff-éra fontos jelszavának számított a következő: „ami jó a vállalatnak, az a városnak is jó!”

Az utóbbi jegyében változott a város arculata is. A háborút követő években a kényszerlakások, a barakkok uralták a városképet, a későbbiekben szakítva a korábbi irányokkal skandináv mintákat követtek. Ennek jegyében olyan világhírű építést is sikerült a városba invitálni, mint a világhírű Alvar Aaltot, akit a megújulás jegyében a város kulturális centrumának tervezésével bíztak meg. (A városban a modern építészet pártolása jegyében ma is működik egy Alvar Aalto Társaság, ill. Alapítvány.) Az addig központ nélkül funkcionáló város másik jelentős épülete a dán tervek

⁸⁷ Hans Mommsen – Manfred Grieger: *Das Volkswagenwerk und seine Arbeiter im Dritten Reich 1933-1948*. Düsseldorf: ECON 1997. 1055

alapján 1958-ban elkészült városháza, amely a kor funkcionalizmusa jegyében a polgárok és a tanács minden pátoszt nélkülöző összetartozását akarta kifejezésre juttatni.

Az új város további jellegzetessége a művészetek pártolása és befogadása. Ebben a tekintetben szintén megemlíti Nordhoff kezdeményezéseit, aki szabadidejében szívesen járt koncertekre, színházba vagy éppen kiállításokra. Az ötvenes évek elején olyan jelentős művészek adtak koncertet a városban, mint Furtwangler, később pedig Karajan. Szintén Nordhoff kezdeményezésére indult el a modern művészeti alkotásokat bemutató tárlatok sorozata, mellyel a napjainkra igen jelentős Modern Képzőművészeti Múzeum alapjait sikerült megvetnie.

Egy német kutató Rosemarie Beier nemrégiben közzétett tanulmányában Wolfsburg és Eisenhüttenstadt példáját alapul véve – de Dunaújvárosra és más városokra is kitérve – összehasonlította a nemzeti szocialista és a szocialista városépítészet sajátosságait.⁸⁸ A két „mintavárosban” számos azonos vonás mellett megannyi különbséget is elemez. Az azonosságok közül kiemelendő, hogy eredetileg sem Eisenhüttenstadtban sem Wolfsburgban nem épült templom. Wolfsburg első evangélikus templomát csak 1950-ben avatták. Az első katolikus templomot Szent Kristófról az utazók védőszentjéről nevezték el. Némi hasonlóság és nem kevés különbség mutatkozik az (fő)utca elnevezések terén. Eisenhüttenstadtban Lenin, Rosa Luxemburg, Wolfsburgban Porsche és Nordhoff neveit kapták a fontosabb utak.

Inkább a különbségekre utal az a tény, amelyet a foglalkoztatáspolitikában követtek. A Volkswagen városa meglehetősen „férfias” mentalitást követett, hiszen 1965-ig (!) tiltott dolognak számított a férjes asszonyok és a családanyák alkalmazása. Eisenhüttenstadt gyakorlata eltért ettől, s ez még akkor is így van, ha a munkahelyeken ott is inkább a férfiak munkájára számítottak.

A város jelene és jövőképe

Wolfsburg ma Németország egyik kiegyensúlyozott és gyors fejlődést produkáló tartományának egyik középvárosa. Alsó-Szászország fejlődését mind nemzetközileg, mind a szövetségi köztársaság kebelében számon tartják és elismerik. E tartomány miniszterelnöke volt Helmut Schröder a mai kancellár, itt rendeztek néhány éve világkiállítást, a csúcstechnológiák egyik seregszemléjét a CEBIT számítási- és információtechnológiai kiállításra Hannoverbe kerítettek sort évről-évre.

Az adott közegben működő az ötvenes évekre lett középváros, és a későbbiekben is vonzóan bizonyult, a hetvenes évek elejéig gyarapodott a város. (1. sz. tábla) Az utóbbi három évtized adatainak alakulását számos tényező befolyásolta. 1972-ben Németországban – talán a miénknél is nagyobb horderejű – településirányítási-koncentrálnálási reformot hajtottak végre. Wolfsburg esetében ez annyit jelentett, hogy a környező 18 települést a városhoz csatolták, így az utóbbi három évtized lakosságnövekedése szinte kizárólag a városhoz csatolt településekből származik. Említésre méltó, hogy a csatlakozott települések nevét ma is számon tartják, statisztikai adatait külön kezelik, helyi részönkormányzatuk van, de mégiscsak egy nagyobb város részeként léteznek.

⁸⁸ Rosemarie Beier: *Aufbau West-Aufbau Ost. Die Planstadt Wolfsburg und Eisenhüttenstadt in der Nachkriegszeit.*

1. sz. tábla A lakosság számának alakulása Wolfsburgban 1938-2002

Év	A lakosság száma
1938	857
1942	21 205
1955	44 397
1971	93 546
1981	131 610
1991	129 643
2002	124 376

Az 1972-ben csatlakozott és csatolt településeknek szimbolikus jelentőségük is van, hiszen kisvárosi tradícióik megjelenítése hozzájárul a városimázs javításához és színesebbé tételéhez. A városimázst megjelenítő honlapon az ipari tradíció és az említett kulturális-művészeti vonatkozások mellett pl. a kastélyokat és a német építézet hagyományait is kiemelik. Így aztán némileg meglepő, hogy a mindössze hatvanegynéhány éves várost középkori hangulatot idéző terekkel, Fachwerk házakkal és romantikus kastélyokkal jelenítik meg.

A lakosságszám alakulásnak további tanulsága az egyfunkciós város következményeinek hatása. Az autóiipari technológia fejlődése önmagában is korlátozza a foglalkoztatottság alakulást. Tovább fokozza ezt a konjunktúráról való nagymértékű függőség, melynek következtében a váltakozó kereslet és kínálat viszonyai lényegesen befolyásolják a foglalkoztatottság (és a lakónépesség) alakulását. Az utóbbi évtizedek alapvetően stagnáló migrációs mutatóit elemezve mind váratlan mértékű csökkenésre, mind a növekedésre akad példa. 1983-ban, 1987-ben 2000-rel lettek többen, ezzel szemben 1996-ban és 1997-ben pedig 2800-an, ill. 2500-an távoztak a városból. A városból való eltelepülés összhangban volt az akkor mutatkozó dekonjunktúrával. Ugyanakkor a konjunktúra következménye az a tény, hogy 1990-ben közel 3000 új lakost regisztráltak.

A város demográfiai adatai semmiféle különlegességet sem mutatnak. Itt is csökken a születések száma és egyre nagyobb az időskorúak részesedése. A születések száma évről-évre csökkent, az utóbbi években negatívvá vált a város népesedési egyenlege. 2002-ben 970 élveszületéssel szemben 1247 halálesetet regisztráltak a városban.

A statisztikai adatok között érdemes megemlíteni a vallásosság néhány mérőszámát. A város ebben a tekintetben mintegy illeszkedett az észak-német területeken jellemző evangélikus többséghez (47%). Velük szemben lényegesen szerényebb a magukat katolikusnak vallók részesedése (19,3%) és figyelemre méltóan magas arányban vannak olyanok (33,4%), akik felekezeten kívülinek tartják magukat.

Nem kevésbé tanulságos az a tény, hogy a várost ma egy kereszténydemokrata többségű önkormányzat vezeti. A CDU-nak 20, az FDP-nek 1, az SPD-nek 17, a Zöldeknek 2 mandátuma van a közgyűlésben. A mérleg nyelvét az az 5 tagú PUG frakció képezi, amely pártoktól független szervezetként jegyzi magát. (Megjegyzendő, hogy

az utóbbi években fordulat következett a helyi politikában. A korábban vezető szociáldemokraták népszerűsége megkopott és erodálódott, ma pedig a tartományban is a CDU van többségben.)

A város vezetése komoly feltáró és elemző munka nyomán foglalta össze fejlesztési feladatait és jövőképét. A teljesség igénye nélkül érdemes röviden ismertetni ezt a dokumentumot. Valószínűleg meglepő a magyar olvasó számára, de meglehetősen kritikus és önkritikus mondatokat tartalmaz a dokumentum bevezetője, miszerint a város helyzete olyannyira problematikusá vált, hogy annak mértéke csak az 1945 utáni krízishez hasonlítható. Az ipari foglalkoztatottak nagymértékű visszaesése, a globalizáció piacokra gyakorolt hatása igen sokrétű strukturális válságot idézett elő. A dokumentum a negatív tendenciák közé sorolja többek között az alacsony születésszámot is.

A dokumentum további eleme a gyengeségek leltárba vétele és a jövő kihívásaival való szembenézés. Sebezhető pontjaik közül elsőként említik a monostrukturális gazdaságszerkezetet, amely már eddig is számos gond forrása volt. Ezzel rokon probléma a magas munkanélküliség, amely meghaladja a tartományi átlagot.⁸⁹ A városfejlesztés és fejlődés akadályának tartják az attraktivitás hiányát, az adott vásárlási és egyéb lehetőségek nem teszik eléggé vonzóvá a várost. Végül ebben a fejezetben talán az a legtanulságosabb, hogy hiányzik a lakók összetartozás-tudata (mi-tudat) és alig-alig akad példa a lokálpatriotizmus kimutatható megnyilvánulásaira.

A következőkben a kitörési pontokra, adottságaikra és a lehetőségeikre térnek ki. Ezek között elsőként említik a Volkswagen konszernnel való hatékony együttműködést, amely a jövőben is a város fejlődésének egyik kulcskérdése. Kiaknázandó lehetőségnek tartják a város természet közelségét és azt a tényt, hogy jelentős, egészséges lakhatási felületeket biztosító zöld területekkel rendelkezik. Adottságként kezelik a megannyi helyről Összeverbuválódott népesség sokféleségét és azt is, hogy számottevő vásárlóerővel rendelkezik. Ugyancsak reményekkel tölti el a vezetőket az a tény, hogy földrajzi helyzetük folytán részesei lehetnek a kelet-nyugati kapcsolatok kiaknázásának és ugyanebbe a körbe sorolják a magasan fejlett infrastruktúrát is. Végül fontos kitörési pontokként jelölik meg a város Művészeti Múzeumát és Planetáriumát, amely az idegenforgalom fejlődésére lehet pozitív hatással.

A város vezetése mintegy programjának tartja a helyzettel való szembenézést, a gyengeségek visszaszorítását és a kitörési pontok és megoldások keresését. Egyáltalán nem véletlen, hogy Wolfsburg honlapján hangsúlyos helyen szerepel ez a dokumentum.

⁸⁹ A legutóbbi 2004. decemberi adatok némileg eltérést mutatnak, Wolfsburgban 10%, Niedersachsen tartományban pedig 11,3% volt a munkanélküliségi ráta. Ugyanebben az időpontban a Szövetségi Köztársaság 11,95, a nyugati tartományok 10,2%, a keletiek pedig 20,5% rátát produkáltak.

Befejezésül érdemes visszatérni a kiindulóponthoz a ma már világkonszernné lett Volkswagenhez, mely ma már valóságos birodalmat képez, de központja ma is Wolfsburghoz kötődik. Ez a világkonszem ma 336 000 alkalmazottat foglalkoztat. Európa 11 országában továbbá 7 amerikai, ázsiai és afrikai országban 45 autógyárat működtetnek, s naponta 21 500 gépkocsi kerül ki a szerelőszalagokról. A konszernben tömörülő 8 autómárka 2003-ban a világ több mint 150 országában 5 015 millió gépkocsit állított elő. A gazdasági adatok sorába tartozik a 87, 15 milliárd Eurót kitevő árbevétel, amely 2003-ban 1,53 milliárd Eurós adózás előtti, ill. 1,12 milliárd Eurós adózás után eredményt produkált. Az eredményesség azonban lényegesen elmaradt a 2002-ben produkált 3,99 ill. 2,60 milliárd Eurótól.

Az impozáns, de ugyanakkor aggodalomra is okot adó adatok következtében a konszern maga is kiutakat keres. Ezek egyike az új évezred nagyberuházása a Volkswagen Egyetem, népszerű nevén az Auto-Uni megvalósítása. A 2002-ben elkezdett vadonatúj „tudásgyár”, a Campus építése 2006 fejeződik be.

A tudásalapú társadalmat jelképező egyetem az új évezred intézménye. Volkswagen Egyetemenként elsősorban a világkonszern tudásfejlesztését és tudástranszferének megoldását tartja fő feladatának, tehát ide az egész birodalomból érkeznek majd különféle képzésekre a kurzusok leendő résztvevői. A konszern tagjai mellett a kooperációs partnerek és a beszállítók magas szintű képzését is ellátja, majd következő lépésként általános nyitást tervez az intézmény. Az Auto-Uni-t kompetencia, kulturális és információs fórumnak képzelik el a tervezők, méghozzá olyannak, amely a tudomány eredményeinek felhasználása mellett a gyakorlatorientáltságot is ugyanolyan jelentőségű céljának tekinti. A kompetencia elv érvényesítésének jegyében a szak-, a szociális-, a személyiségfejlesztő-, a média- és a metodikai fejlesztést egyaránt feladatának tekinti a megvalósuló modern tudásközpont. A komplexitás megnyilvánulásaként a transzdiszciplinaritás elvének érvényesítése, az imázs hasznosítása és fejlesztése, a piaci ismeretek begyűjtése és áramoltatása egyaránt szerepel a megjelölt célok között.

Zárszóként

Rövid beszámolónk végére érve megállapítható, hogy a merőben eltérő gyökerű és ma feltételek között működő észak-német város és Dunaújváros adottságai és lehetőségei között megannyi párhuzam található.

Wolfsburg számos testvérvárosi kapcsolatot ápol és tart fenn, melyek többsége karakteres ipari város. Közülük több a nyugat-európai, de számos kelet-európai is fellelhető a következő névsorban: Pesaro-Urbini, Togliatti, Halberstadt, Marignane, Biel-sko-Biala, Luton, Szaraje és Toyohashi.

A felsorolt városok között számos olyan gazdasági, szociális terület van, amely együttműködésre, a felmerülő problémák kezelésére és elemzésére is okot adhat. Sőt neme a városok, hanem az újjászerveződő egyetemek és főiskolák közötti együttműködések kiterjesztése szintén érdembeli hozadékkal kecsegtethet.

*Lehetőség a családnak, KdF-fel mehetünk a folyópartra! Reklám.*⁹⁰

Zuglenker des KdF-Wagens mit selbstlenkenden Vorderrädern, mit einer getriebenen Vorderräderachse.

Der Volkswagen, Preis RM 1900,- als Werk Fahrzeug.

TECHNISCHE EINZELHEITEN

Das Fahrzeug hat einen durch Stahlbleche abgeschlossenen Motorschuttbereich mit einer hinteren Gabelung zur Aufnahme der Antriebsorgane (Motor, Kupplung, Getriebe, Differential und Hinterachse). Das Referenzfeld ist auf dem Rahmenkopf angebracht. Dadurch wird bei einseitigen Zusammenklappen der Gefährdung für die Insassen stark herabgesetzt.

Der KdF-Wagen ist mit Wasserpumpen ausgerüstet. Die angemessene Gefährdung des Motors wird durch Ventiltrieb in den Fahrzeugraum und zu den Wasserpumpen zur Beförderung geführt.

Antrieb: Auf Hinterräder.

Feuerung: Durch serienmäßige Drehzahlsteuerung. Jedes Rad ist einzeln angetrieben (Vorderräder).

Schmierung: Die meisten Schmierung des KdF-Wagens sind mit Schmierpumpen ausgerüstet.

Vorderräder: Die mechanische Bremse wirkt als Innenradbremse auf alle 4 Räder. Die Bremse ist mit einem getriebenen und selbstlenkenden Vorderrad. Die weiteren Vorderräder sind getriebene Handbremsen, welche ebenfalls auf alle 4 Räder.

Reifengröße: Vorn und hinten 4,5/16.

Rahmen: 2400 mm, Spur: Vorn 1250 mm, hinten 1250 mm.

Radbreite: 200 mm bei einer Befüllung mit 4 Personen zu je 75 kg und etwa 50 kg Gepäck.

Leistung: 400 bis 1000.

Wagenlänge: 4,00 m. Wagenbreite: 1,60 m. Wagenhöhe: 1,60 m.

Karosserie: In Ganzblechbauweise. Der Innenraum ist ausblech ausgeführt. Sie bietet bequemen Platz für 4 bis 5 Personen. Selbst auf unebenem Boden können 4 Erwachsene und 1 Kind mit Gepäck gut untergebracht werden.

Lackierung: Blau.

Der Volkswagen mit vollem Schuttbereich. Preis RM 1900,- als Werk Fahrzeug.

KdF auto technikai sajátosságai plakáton.

⁹⁰ A fényképek származási helye: <https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Wolfsburg>; Creative Commons Public Licenses (CC BY-SA 4.0)

KdF reklám.

Volkswagen Művek Wolfsburg.

Középcsatorna, háttérben a Volkswagen Művek.

Fachwerk ház Wolfsburgban.

Wolfsburg temető.

A VÁROSKUTATÁS ANTROPOLÓGIAI LEHETŐSÉGEI ÉS DILEMMÁI

Nézőpontok

Egy tekintélyes antropológiai kézikönyv kötet világ, ember, teremtés fejezetében: a föld jelenkora, a társadalom, az intézmények, a tér, az idő, a mobilitás, az utca, házak, öltözködés, élelmezés mellett helyez el társfogalomként a várost, amely ott kezdődik, ahol véget ér a természet⁹¹. Méghozzá úgy, hogy a város legfontosabb ismervének a természet meghaladását tartja, az urbánus ott kezdődik, ahol a természet, az eredeti bezárul.

Messzire jutottunk tehát az utoljára talán a középkorban eredményes, főleg a priviligiumokra, a városban lakókra vonatkozóan jogilag körülhatárolt városfogalomtól, amelyre inkább elavult, mára pedig szinte használhatatlanná vált. Nem járt jobban a város vonzását népességének gyarapodó nagyságával kifejező, demográfiai ihletésű városdefiníció sem, hiszen szintén megannyi kérdőjelet tartalmaz. A 10 milliónál nagyobb lakosságú megalopolisz, a milliós nagyváros éppen zsúfoltsága miatt veszti el vonzását. Ezzel azonban mégsem állíthatjuk, hogy mára a néhány tízezres kisváros meríti ki igazán a lakható, elviselhető vagy éppen az élvezhető urbánus közeg fogalmát.

Az előző évtizedekben hosszan tartotta magát az infrastruktúrát hangsúlyozó, általa képzett rurális-urbánus választóvonal. Ez ugyan mindmáig kifejezhet fejlettségbeli különbségeket Kelet és Nyugat között, de régióin belül már lényegesen kevésbé érvényesíthető. Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban minden ember által lakott település feltétele az ökológiai kritériumok érvényesítése, melybe a csatornázottság, a személtelhelyezés megléte ugyanúgy beletartozik, mint a levegő tisztaságának megóvása. Délen és Keleten e tekintetben mindmáig lemaradások mutatkoznak, de egy-egy régióin belül már nem feltétlenül annyira szembeszökőek a különbségek. Magyarországon – és a világ más hasonló adottságú részein – 10-15 évvel ezelőtt a telefonhasználat számított a legdöntőbb különbségnek urbanizált és dezurbanizált térség tekintetében. Ma pedig, ha valaki mobiltelefont használ, akkor többnyire fogalmunk sincs arról, hogy honnan hív valaki x-t vagy y-ont. Valószínűleg sok megfontolnivaló van abban, amit a jeles spanyol történész állít: „A mai városok részben olyan funkciókat töltenek be, amelyeket a technikai fejlődés hatályon kívül helyez.”⁹²

Az urbanizáció – városba áramlás – régóta foglalkoztatja a közigazgatás, a közrend és a társadalomkutatás szakembereit. A manapság megjelenő, megnyilvánuló figye-

⁹¹ Wulf, Ch 1997

⁹² Fernandez – Armesto 2001. 240.

lem háttérében elsősorban a harmadik világban tapasztalható, robbanásszerű városnövekedés áll. Ebben az esetben valóban máról-holnapra duplázódik, sokszorozódik meg egy lényegesen kisebb populáció befogadására tervezett-elképzelt nagyváros. A tömegkommunikáció által közölt, továbbított képek valóban riasztóak, hiszen a minden lakható és nem lakható teret elfoglaló beköltözők bádogvárosai, frissen belakott temetői számtalan kulturális és ökológiai problémát hoznak felszínre. Végeredményben a rurális eredetű beáramlók pozíciókat keresnek és találnak az urbánus térben, s a maguk képére formálják azokat.⁹³ A probléma jellegéből adódóan keltette és kelti fel az antropológusok érdeklődését. Olyannyira, hogy a kutatók esetenként nem tesznek mást, mint követik azokat az alanyaikat, akik korábban rurális térben éltek és valamilyen hagyományosnak minősülő, legtöbbször mezőgazdasági foglalkozást űztek.

Feltételezhető, hogy alkalmazkodásukhoz országaikban szerzett tapasztalataik és élményeik is hozzájárulnak. A nagy gyarmattartó országokban, főleg Angliában, Franciaországban, kisebb mértékben Belgiumban, Hollandiában, Németországban és Olaszországban saját környező társadalmuk átalakulásával is szembesülniük kellett: ezekben a társadalmakban a parasztság sokkal előbb és nagyobb mértékben vesztette el korábbi jelentőségét vesztette mint Európa keleti felében. Közhelyszerűen hangzik, de tény: ezzel párhuzamosan egyre jelentősebbé vált az urbánus feltételek között élők, az ipari jellegű foglalkozásokat űzők jelenléte, így a kutatók nem kerülhették meg e problémák megismerését és feltárását. Nyugat és Észak-Európa országaiiban tehát a saját hagyományos társadalmukat kutatók figyelme régóta nemcsak a parasztságra, hanem a munkásságra, és egyebek mellett a városok lakóira is kiterjedt.

A modern antropológia és etnológia város iránti érdeklődésének további forrása a Völkerkunde kutatóinak változó, alkalmazkodó érdeklődése. Az eredetileg hagyományos társadalmak vizsgálatára specializálódó kutatók is „kénytelenek voltak követni” alanyaikat. A német nyelven oktató egyetemek Völkerkunde és Soziologie tanszékein dolgozó, városokra specializálódó kutatók tekintélyes, mondhatnánk túlnyomó része is az ún. harmadik világ városainak kutatója.

További variációként találkozunk a kettő ötvözetével. Nyugat-Európa városainak tekintélyes része kisebb nagyobb mértékben, de jól érzékelhetően a tradicionális, a modern, a nemzeti és multikulturális speciális elegye. Nem kell túlzottan hosszú időt eltölteni Bécsben, Londonban, Párizsban vagy éppen Stockholmban ahhoz, hogy mindezt akár a hétköznapi utca képében is lemérje, megtapasztalja az odalátogató. A metró vagy más tömegközlekedési eszközt igénybe vevő „átlagturista” is érzékelheti, hogy az e helyeken dolgozó kiszolgáló személyzet többsége nem a nagyváros szülötte, hanem bevándorolt oda valahonnan. A városlakó és a látogató ezirányú tapasztalatait tovább erősítheti a városok köztisztaságát biztosítóknál, a kórházak ápolószemélyzeténél, az újságárosoknál vagy olyan áruházláncok alkalmazottainál, mint az osztrák Hofer, a német Aldi vagy a francia Tati. Az utóbbiak esetében érdemes megjegyezni, hogy nemcsak az alkalmazottak, hanem a vásárlók is a vendégmunkásokból, a segélyezettékből és más hasonlóan alacsony jövedelmű körből verbuválódnak.

⁹³ Kairóban immár turistalátványossággá vált a Holtak városának benépesülése. A korábban kizárólag temetkezési helyül használt teret a városba áramlók lakótérre alakították.

A migránsok, a beáramlók pedig nemcsak a harmadik világ városaiban, hanem Európában is igyekeznek a maguk képére formálni lakónegyedeiket. Nagy Károly városát Aachent, több célból keresik fel a látogatók. A kulturális értékek iránt érdeklődő középosztálybeliek a dómot, a városházát és a középkori hangulatot idéző utcákat keresik fel. A felső középosztálybeliek főleg azért jönnek Aachenbe, hogy a nagyhírű fürdőkben kúraltassák betegségeiket. Néhány lépésnyire ezektől a látányosságoktól, a nagyforgalmú autóbusz pályaudvar környékén viszont a drogkereskedelem centruma funkcionál. Ha pedig valaki autóba ül, vagy buszra száll, akkor egy új városnegyedben találja magát. Ott található a Kennedy Platz, mely neve után sokkal inkább emlékeztetne amerikanizált városrészre, mintsem török negyedre. A Kennedy Platz környékén az utcán üldögélő, fezt viselő, pipázgató törököket talál, s az üzletek használtruha és egyéb cikk kínálata, valamint az árak is igazodnak a környéken élő (vendég)munkások igényeihez.

Kísértetiesen hasonló képet mutat Berlin Moabit negyede, amely az egykori, rossz-emlékű fal közelében helyezkedik el. A Turmstrasse környékén nagyszámú török vendégmunkás telepedett meg, akik későbbiekben folyamatos utánpótlást kaptak anyaországukból. A lüktető forgalmú utca képét pedig a maguk igényei szerint alakítják. Az átalakuló német metropolis ezen utcája keleti jelleget ölt, kínálata a környéken lakók szükségleteihez igazodik. Egy-két utcával arrébb sétálva viszont az egyesült Németország reprezentatív kormányzati negyedének épületei, többek között a Munkaügyi Minisztérium üvegpalotái magasodnak és semmi sem utal vagy emlékeztet arra, hogy nem messze innen „más kultúrájú” vendégmunkások telepedtek meg.

Az előbbiekben soroltak következtében tartom példaszerűnek a kulturális sokszínűséget kifejező, megjelenítő és hangsúlyozó „városdzsungel” koncepciót.⁹⁴ A rendre izgalmas kulturális antropológiai és művelődéstörténeti témákat feldolgozó folyóirat problémakezelése példaszerű. A tematikus szám olyan tanulmányokat és szerzőket integrál, melyek elkülönülten funkciótlanok lennének, így azonban hatásosan világítják meg a városkutatás aktuális kérdéseit. Válogatásukban jól megfér egymás mellett az európai (Berlin, Hamburg), az USA-beli (New York), a délkeletázsiai (Singapur) és a délamerikai (Buenos Aires) nagyváros egy-problémájának megvilágítása. S nemcsak a földrajzi, hanem a kronológiai sokszínűség is jellegzetes, hiszen így az 1150 és 1200 között lezajlott „városalapítási láz” elemzése ugyanúgy elfér ebben a problematikában, mint annak vizsgálata, hogy milyen tényezők mentén teremtődött meg a korai iparosodás Nürnbergjének városi identitása. A történeti típusú antropológiai megközelítések mellett pedig nagyon is megfér olyan modern jelenségek elemzése, mint a homoszexualitásé, illetve a hajléktalanok és a bevándorlók problémáié.

A hazai városkutatásról

A hazai városantropológiát vagy városkutatást igen gyakran előzmények és teljesítmények nélküli diszciplinának szokás tekinteni. Nem állíthatom ennek ellenkezőjét, de azok véleményét sem osztom, akik lekezelő módon nyilvánulnak meg ebben a tekintetben.

⁹⁴ Stadtdschungel 1995

A teljesség igénye nélkül érdemes kiemelni néhány példát. A magyar városkutatás, s különösen annak mezővárosokkal foglalkozó fejezete – vitathatatlanul – tekintélyes tudásanyagot halmozott fel, olyat, amelyet a modern szemléletű városantropológia is hasznosíthat.⁹⁵

Rajtuk kívül akár 19. századi klasszikusainkat is érdemes megemlíteni és felidézni. Példaként megemlítem Orbán Balázst, aki Torockó bányaváros – nem népművészeti központ – sorsát vázolja a városfejlődés különböző, egymástól elhatárolható, virágzó és hanyatló szakaszaira hívja fel figyelmünket.⁹⁶ A Torockó hanyatlását taglaló beszámoló egyáltalán nem mellesleg ökológiai szempontokra ugyanúgy kitér, mint munkaerőgazdálkodási vagy modern szóhasználatmal humánerőforrás fejlesztési faktorokat.⁹⁷

Hasonlóképpen érdemes kitérni arra, hogy a népi írókkal és falukutatással fémjelzett vagy címkézett szociográfiai mozgalom a kezdetekben ugyanolyan fontosnak tartotta a város kutatását, mint a faluét. Reprezentánsaik közül többen tettek kezdeményező lépéseket a városok kutatása érdekében.⁹⁸ A legjelesebb szociográfusok egyikét az ugyancsak urbánus Szabó Zoltánt főleg falukutatóként tartjuk számon, pedig 1942-ben a következő hitvallással tesz hitet a városkutatás mellett:

Van-e szülőföldje a városi származéknak? Azt hiszem, igen, noha a „szülőföldem Budapest” kétségtelenül szürkébb s izetlenebb, mint ez: „szülőföldem Szalonta”. A szülőföld, melyre gyermeki szemem először rápillantott, emberkéz rakta táj volt, kövekből épített táj, szürke városi táj, csupa geometrikus forma, háztetők szabályos élei közé keretezett ég, kicsi körformájú földfoltok, melyek úgy ütöttek elő a kő alól, mintha sebek lennének, hol a bőr folytonossága megszakadván előtűnik a hús.

⁹⁵ Korántsem teljes névsorként Erdei Ferenc, Bibó István, Gyimesi Sándor, Szilágyi Miklós, Gyáni Gábor és Tóth Zoltán munkáit emelem ki.

⁹⁶ „A bányáknak is megvan emelkedő, virágzó és hanyatló korszaka, azok is mint eszmék s emberek túlélnek magokat, azért a most mívelet alatt vagy csak nyitva levő bányák mellett számos más olyan van, mely a korábbi századokban zsákmányoltatott ki, virágzása után lehanyatlott, kivénült az időből, s most feledve van, de elhagyatottságukban némi vigaszul szolgálhat az, hogy utódaikra is ilyen sors vár” Orbán 1871. 210.

⁹⁷ „A vasművelés ezen rendszeres süllyedése a szaporodó népességgel szemben máris érezteti szomorító utóhatásait, mert a keresetében megfogyatkozott nép szegényebb osztálya már is megkezdte a kivándorlást. Fontos nagyon sürgős teendő lenne azért, ezen jóra való nép megmentésére gondolni, mit a vasipar emelése és a nemes fémek ívelésének újbóli szervezése által lehet csak elérni... Néhány sorral arrébb pedig a következőket javasolja: „...a legüdvösebb lendületet az által lehetne adni, ha néhány kitűnőbb torockói ifjú bányászati egyetemeken nyerhetne oktatást és a magasabb technikai tudományokban való kiképzést.” Orbán 1871. 212.

⁹⁸ A cserkészek közül került a falukutató mozgalomba Boldizsár Iván is, aki Szabó Zoltánnak osztálytársa volt, és már 1934-35-ben több értékes városszociológiai munkával hívta fel magára a figyelmet. Szociográfiai dolgozatai katolikus folyóiratokban jelentek meg (A budapesti városszéli telep, Egy pesti bérház szociográfiája). Boldizsár tevékenysége tükrözi, hogy a Fiatal Magyarország nemcsak falu-, hanem városvizsgálattal is foglalkozott. Kiderült ugyanis, hogy a városok, különösen a főváros, ugyanolyan hálás kutatási terület, mint a falvak, uradalmi majorok és tanyák. A szociográfiai munkacsoportok közül a Fiatal Magyarország volt az egyetlen, amely az egész társadalomra, tehát a városi lakosságra is kiterjesztette érdeklődését. (Pl. a peremvárosok gyermekeinek helyzete.) Borbándi 1989. 207.

Szülőfalum a roppant bérház volt, melynek harmadik emeletén laktunk, volt is annyi lakosa, mint egy uradalmi tanyának, esemény is volt benne elég, időnként feljött valaki az utcáról, az éjszaka levetette magát az ötödik emeletről. Szürke és zárkózott környezet volt ez. Az ég, különösen ha északi szél járt a tetők fölött, kormot esőzött az utca köveire. Azért nem volt unalmas vidék, a háttérben gyárak dobogtak, a város felől harangszót jött; a külváros felől este és reggel a kémények küldtek goromba üzeneteket a bérházak felé. Nyugatról a dunai szél érkezett, keletről, a piacról, délelőttönként az ebéd. Alapjában nem a városban laktunk, hanem a város peremén. A tájképet, mint pesti ember számára általában: Buda szolgáltatta. A „városba” bementünk. Mindig kissé expediciószerűen, különösen a forradalmi időkben. Ez expedíciókat körülbelül ugyanolyan öltözködési ceremóniák előzték meg, mint a falusi gyerekek vásárba indulását, csak éppen a város nem volt olyan érdekes, mint a vásár.⁹⁹

Városkutatási szempontból nem kevésbé fontos a hetvenes években újraindított Magyarország felfedezése sorozat, amelyben az urbanizáció már egyszerűen megkerülhetetlenné vált. A fővárosban vagy az országban vizsgálódó szerzők – többek között – érzékletes és hiteles képet rajzoltak többek között: az elsőgenerációs munkásságról, a nagyváros határába költözöttekről, a városi szegénységről és az újonnan létesített szervezett városokról.¹⁰⁰

Egy kisváros-kutatás néhány tanulsága

A jelenleg 6000 lakosú Lőrinci 1992 óta város. A Lőrinciből, Selyp-pusztából és az erőmű-menti lakótelepből szerveződött településeggyüttes a századforduló idején még tradicionális falunak, ill. uradalomnak tekinthető. A mezőgazdálkodásból élő, részben a Grassalkovich uradalmakban és pusztáikon foglalkoztatott felvidéki jegyeket hordozó település lakói közül sokan kényszerültek napszámosi vagy summási munka vállalására.

A 19. század utolsó évtizedeiben modellértékű események és tranzakciók zajlottak le a vidéken. Az egykori Grassalkovich uradalom hatvan-lőrinci térsége különleges szerepet játszott a magyar kapitalizmus történetében. A korszak két legtehetősebb családja a Hatvany-Deutsch és a Schossberger család 1873 és 1893 között kétszeresére, ill. háromszorosára növelte vagyonát. Látványos gyarapodásukban szerepet játszott az, hogy tőkéjük jelentős részét éppen a vidék élelmiszeriparába fektették be. A selypi uradalmat is birtokló Schosberger Henrik rendkívül gyorsan reagált a cukoradó törvény 1888-ban elhatározott megváltoztatására. A korábbiaknál sokkal előnyösebb törvény kihirdetése után két évvel 1890-ben már gépekkel felszerelve állt termelni kezdett a Selypi Cukorgyár.¹⁰¹ (Megjegyzésre érdemes, hogy a két gazdag család

⁹⁹ Szabó Z. 1988. 18-20.

¹⁰⁰ Többek Között Fábíán Katalin, László Bencsik Sándor, Berkovits György és Miskolczi Miklós munkáit említem.

¹⁰¹ Bencze – Koroknai 1989

nemcsak a Mátraaljára telepített cukorgyárakban rivalizált egymással, hanem Budapest belvárosában is, ahol a Nádor utcában egymás tőszomszédságában építették fel reprezentatív palotáikat.)

A térség iparosításában a továbbiakban az élelmiszeripar dominált, a cukorgyár mellé nemsokára malmot is építettek Selypen. Újabb impulzust kapott a vidék a harmincas évek végén, amikor a főváros energiaszükségletének növekedése mellett, a vidéken található barnaszén vagyona alapozva erőmű létesítéséről döntöttek. A háború következményeként csak a negyvenes-ötvenes évtizedforduló idején kezdődött el az áramtermelés a Mátravidéki Erőműben és fokról-fokra növekedett a barnaszén bányászata Petőfibányán.

A magyar átlagnál lényegesen intenzívebben iparosított térség egyre inkább megfelelt a gazdaságpolitika kívánalmainak. Az ipari szektort – és vele együtt a mezőgazdaságot – érintő nagyléptékű változások ellentmondásosan hatottak: az industrializálást nem, vagy igen ellentmondásosan követte az urbanizálódás. A selypi medencének is nevezett térség településszerkezete alapvetően falusias maradt, a nagyarányúnak nevezhető ipari befektetéssel szemben igen egyenlőtlenül oszlottak meg az infrastruktúra fejlesztésére fordított összegek.

Az 1945-től 1990-ig terjedő időszakban a minisztériumokból és más központokból irányított ipar igényeinek rendelték alá mindenféle fejlesztést, mellyel szemben a helyi igényeket összegyűjtő, megfogalmazó tanácsok szava alig érvényesült. (Ráadásul akkor sem, ha esetleg összefogtak a helyi pártszervekkel.) Mindezek következménye az, hogy egyes településeken és településrészekben (Petőfibánya, Erőmű, Selyp bizonyos részei) vezetékes vizet, szennyvízelvezetést biztosító, városias jellegű infrastruktúra épült ki, míg másutt konzerválódtak a falvakra jellemző hiányok. A felsorolt problémák – főleg a szennyvízelvezetés – ma is megoldásra várnak. Nem segítette az összehangoltabb településfejlesztést a hetvenes évektől kialakított közigazgatási koncentráció sem. Az akkor központi és megyei nyomással közös tanácsokba kényszerített települések – igen sok infrastrukturális problémát örökölve – nem tudtak komolyabb lépéseket tenni lemaradásaik felszámolása érdekében. A közös tanács “tehetetlenségét” fokozta, hogy a nyolcvanas években állandósuló gazdasági krízis miatt sokkal többször vontak el tőlük forrásokat, mintsem biztosítottak volna részükre eszközöket.

Nem kevésbé ellentmondásosak a nyolcvanas évek gazdaságpolitikai hatásai. Kiemelendő közülük a struktúraváltás igénye, amelyet idejekorán igyekeztek érvényesíteni. Ilyen megfontolások alapján döntöttek 1984-ben a Mátravidéki Erőmű és Petőfibánya leállításáról. Az akkoriban előszeretettel alkalmazott tüneti kezelés jegyében Petőfibányára gépipari üzemet telepítettek, a Mátravidéki Erőmű dolgozóinak jelentős részét pedig a Gagarin Erőműben helyezték el. A kor gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai gyakorlatára jellemző intézkedéssorozattal, részben gondoskodtak a felszabaduló munkaerő elhelyezéséről és ezzel végeredményben megoldottnak tekintették a struktúraváltás által felmerült problémákat.

Alapvető, foglalkozás- és településstruktúrára egyaránt ható változások történetek a rendszerváltás után. A nyolcvanas évek végéig még mindig nagyszámú környékbeli vonzó- és foglalkoztató üzemek sorra bezártak, az újonnan alapítottak és szervezettek lényegesen kevesebb munkavállalót alkalmaznak: a településre ma a munkaerő beáramlása és befogadása helyett sokkal inkább jellemző a napi ingázással együtt járó

eljárás és a munkanélküliség. A foglalkoztatás terén rögzíthető veszteségek közül a cukorgyár 1998-ban történt bezárása érintette legérzékenyebben a helybelieket, de a CSÖSZER privatizációja nyomán kialakult új struktúra miatt is sokan veszítették el korábbi munkahelyüket. A korábbi társközségek közül elsősorban Petőfibányán alakult ki kritikus mértékűnek nevezhető munkanélküliség. A munkahelyek megszűnésével párhuzamosan – főleg az évtized második felében – új munkahelyek is létesültek. Közülük legjelentősebb a Samsung petőfibányai üzeme, de az újra beindított Mátravidéki Erőmű, a SIDEM és további vállalkozások, valamint más környékbeli üzemek is számottevő munkavállalót alkalmaztak. Az újraindított – a korábnál lényegesen nagyobb kapacitású – erőmű ma mindössze 30 alkalmazottat foglalkoztat, míg a hatvanas-hetvenes években másfélszer körüli alakult a létszám.

A várost és térségét járva ellentmondások látvány tárul a látogató elé: kong az ürességtől a megürült cukorgyári épületkomplexum, rozsdásodnak az elhagyott üzemek különféle berendezései, ugyanakkor helyenként virulens és ápolt gyártelepek is akadnak. Közéjük tartozik néhány kisebb vállalkozás is, amely autókereskedelemmel, vendéglátással és egyéb szolgáltatással foglalkozik és próbálkozik.

Az életfeltételek és tulajdonviszonyok is sajátos elegyet képeznek. Alapvetően elkülönültek egymástól a differenciáltabb infrastruktúrával ellátott bér- vagy szolgálati lakások, illetve a sokkal kevésbé felszerelt, de tulajdonosként birtokolt lakóházak. Selypen és az erőművi lakótelepen az előbbieket, Lőrinciben az utóbbiak domináltak. Magukban a bér-, illetve szolgálati lakások típusában is jelentős különbségek mutatkoznak. Az irányító posztok betöltőinek jobban felszerelt, villaszerű lakóház dukált. Utánuk az üzemi hierarchiát követve kaptak jobb, közepesebb vagy gyengébb színvonalú lakásokat a magasabb, közepes és alacsonyabb beosztású mérnökök, termelés-irányítók és a szakértelmük alapján kiemelkedő munkáseltek. A segéd vagy kampánymunkásoknak pedig nem járt lakás, ők többnyire örültek, ha munkához jutottak. További különbségek mutatkoznak az építési évek tekintetében. A negyvenes években – egyesek szerint amerikai mintára épült – erőmű-lakótelepi és petőfibányai lakások sokkal tágasabbak és otthonosabbak, mint a később beszorított „szocialista” lakótelepeket idéző tömbházak. A lakások értéke sajátos hullámvázst mutat. Az erőmű és a bánya prosperálása idején akár az egész család ide költözött, ha bezárásra, profilmódosításra került sor, akkor lecsökkent vagy átkonvertálódott a lakások értéke. Példa erre, hogy Petőfibánya egykori főmérnöki lakásában ma a helyben maradt iskolaigazgató-tanító maradt. Lényegesen módosította a szóban forgó lakások státuszát a rendszerváltás, amikor a lakók megvásárolhatták azokat és tulajdonossá váltak. Az utóbbi folyamat szintén magában hordozott jó néhány konfliktust. Újabb példa: az erőművi lakótelepek olyannyira hozzászoktak illetmény áramukhoz, hogy garázsaikban is „szolgálati árammal” világítottak. A második típusként körvonalazott, tulajdonosként birtokolt családi házak ugyancsak tarka képet mutatnak. Viszonylag kis számban találhatók jobb módra utaló többszintes villaszerű épületek, gyakrabban elhanyagolt, gondozatlan, szegénységet mutató házak. A típuson belül a kockaház uralkodik, melyhez kisebb-nagyobb kert tartozik, sok helyen megtalálható a sertések tartására alkalmas ól.

Lőrinci mindezek alapján ma rurális és urbánus jegyeket egyaránt ötvöző település.

Budapest dilemmák

A főváros kutatása – köszönhetően a történettudományok, a történeti antropológia és más tudományágak művelőinek – komoly produktumokkal, monográfiákkal, kézikönyvekkel, tanulmánykötetekkel rendelkezik. Különösen nagy figyelem fordult a 19-20. század fordulójára és alig marad el ettől a két háború közötti időszak feltárása és megjelenítése sem. Megjegyezhető, hogy az árnyalt kép megrajzolásához a szociográfia, a szociológia és a néprajz művelői is hozzájárultak.

A kulturális sokszínűség vizsgálata egyébként alapvető kérdés, hiszen a város egyik alapvető adottságáról van szó. A középkorban megjelent differenciált foglalkoztatás szerkezet, majd az iparosodó, egyre nagyobb tömegeket vonzó város vagyoni-, réteg és osztálystruktúrája önmagában is kultúraképző tényezőként nyilvánult meg. Mindezzel párhuzamosan vált a „homogén”, dominánsan németajkú város a 19. században „magyarrá”. Sajátos és furcsa módon a német identitását fokról-fokra elvesztő főváros a tömeges bevándorlás nyomán az ország tükrévé lett, hiszen valamennyi egykori országterületről vonzotta új lakóit. Ennek megfelelően úgy vált „magyar fővárossá és metropolisszá”, hogy a magyar dominancia mellett, ha eltérő hangúlyokkal is, de leképezte az ország etnikai sokszínűségét. A „magyar Budapest” tekintélyes számú zsidósága mellett, viszonylagos földrajzi közelsége miatt is szívesen telepedett le a szlovákság (Rákosmente), a korábban jelentősebb német karakterisztikumok sem veszttek el (Franzstadt), de további etnikai szigetek is képződtek: szerbek, horvátok, románok és továbbiak, a legutóbb betelepült legnagyobb létszámú kínai etnikumig. A végeredmény: az elvesztett háború(k), 1918 és 1919 forradalmai után a város a „bűnös” jelző mellé az „idegen”-t is kiérdemelte. Ráadásul akkor, amikor a nagyszámú, különféle menekült jóvoltából a város összetételében éppen a magyar dominancia erősödött. Az első világháború után az elcsatolt országrészekből ide menekülők többsége magyar etnikum, s hasonló összetételű a második világháború után áttelepülők tömege.

Budapest etnikai és kulturális sokszínűsége és karaktere lényegesen eltér a nagy gyarmattartó országok fővárosaitól: Amszterdamtól, Londontól vagy éppen Párizstól. A városban kevésbé érzékelhető vizuálisan a máshonnan érkezettek jelenléte, de korántsem elhanyagolható. A Monarchia területéről beköltözött szlovákok, szerbet, horvátot, svábot vagy a rendszerváltás előtt és után beáramlott erdélyieket körülményesebb elkülöníteni a többi városlakótól, mint Nyugat-Európában az Afrikából vagy Ázsiából érkezetteket. Ámbár néhány pesti belső kerület – VI, VII, IX – roma lakossága némileg ellentmond az előbbinek. További specialitás, hogy a populáció egy része úgy válik városlakóvá, hogy el sem hagyja lakóhelyét. Az egykori újpestinek, kispestinek, lőrincinek vagy hidegkútinak egy lépést sem kellett tennie, hiszen őket a közigazgatási törvénykezés tette – ha tette – budapestivé.¹⁰²

Lényegesen hiányosabbak a jelenkori városról alkotott ismereteink, pedig bizonyos hatótényezők és folyamatok ebben az időszakban alakították semmivel sem kevésbé alakították és formálták a várost. Az 1949. XXXIX. tc-vel megalkotott Nagy-

¹⁰² Városantropológiai kurzusom egyik pesterzsébeti hallgatója mondta el, hogy ő érettségiig erzsébeti maradt, alig-alig fordult meg a mai belvárosban. Legalábbis nem sokkal gyakrabban járt a Nagykörúton belül, mint egy pécsi, egri vagy éppen nyíregyházi kortársa.

Budapest mindenképpen nagyléptékű változás betetőzését jelentette és azzal egyidejűleg új folyamatokat indított el. A főváros ezzel a közigazgatási intézkedéssel lett igazán nagyvárossá, lakóinak száma akkor lépte túl a másfél milliót, a város területe pedig több, mint két és félszeresére bővült. Érdekes viszont rögtön hozzátenni, hogy kulturális szempontból igencsak felemás képződmény született, hiszen a viszonylag magas színvonalon urbanizált, fejlett infrastruktúrájú „belvárosi-óvárosi” kerületek sora egyesült a megannyi dezurbanizált vonást mutató külső városrésszel. A belső polgáriasult, mentalitásában is urbanizált jellegű kerületekkel szemben a csatolt „munkáskerületek”, hangzatosabb és kevésbé hangzatos nevű telepek sokkal inkább minősíthetők falusiasnak, vagy enyhébb megfogalmazással kert-, kis- vagy elővárosi képződménynek. Nos ezt a mindennapinak egyáltalán nem nevezhető, nagy horderejű változást és annak hatásait csak legfőbb vonásaiban ismerjük, alapos feltárására mindmáig szerény kezdeményezések születtek.

A kulturális antropológia eszköz és metodikai rendszerével lehetne igazán teljes képet adni a 19. század második felének nagyméretű migrációjára és a szinte vele párhuzamosan realizálódó életmódbeli változások hatására. Nagy-Budapestet valamennyi háborús hatás közvetlenül érintette; a hosszabb-rövidebb időre hadifogságba kerültektől kezdve, a zsidó lakosság drámai megfogyatkozásán, a svábok kitelepítésén, a szlovák-magyar lakosságcserén keresztül, a határvisszaigazításokból származó hivatalnokok menekültáradatig. A ötvenes évek deportálásai, majd 1956 exodusa is lényegesen nagyobb mértékben és közvetlenebbül érintette a város lakóit, mint az országét.

Csak hozzátétőleges képünk van arról, hogy mit eredményezett a Nagy-Budapest kiterjesztésével párhuzamosan megteremtett, már-már vasfüggöny-szerű államhatárként funkcionáló, betelepedést korlátozó városhatár. Az agglomeráció hatvanas-hetvenes évekbeli felduzzadása eredményezte a világváros határának ugyancsak extenzívnek módon való kiterjedését.¹⁰³ De nemcsak a beáramlani szándékozó képzetlen vagy szakképzettséggel rendelkező munkásság, hanem más rétegek számára is képződtek újabb sorompók.¹⁰⁴ Már a legelső lakótelep vizsgálatokból is kiviláglik, hogy az újonnan épült lakások elosztásában a szociális szempontok mellett káder és egyéb szempontok is érvényesültek, amelyek többnyire megelőzték a szociálisakat.¹⁰⁵ A lakótelep program, ill. a városon belüli migráció további hatásokat is eredményezett, hiszen nagymértékben átrendezte-átformálta a különféle lakóterületek presztízsét. Nemcsak a többszintű beépítés, hanem a populáció összetételének megváltozása, polgáriasulása tette nagyvárosiasabbá Újpestet, Angyalföldet, Kelenföldet, Óbudát. Ugyanakkor viszont megindult, majd felgyorsult a belső kerületek: Terézváros, Józsefváros és Ferencváros erodálódása, szociális és etnikai szegregációja.

¹⁰³ Berkovits 1976

¹⁰⁴ A kádári időszakban a fővárosba kerülés egyfajta jutalommal, a karrier fontos állomásává vagy egyenesen csúcspontjává vált. A vidékiek által benépesített Eötvös Kollégium diákbizottsági titkára – másokkal szemben – számíthatott arra, hogy fővárosi álláshoz jut.

¹⁰⁵ Szelényi – Konrád 1969

A beköltözők és beáramlók jelentős része kijelölt pályán haladt. Az általam vizsgálatokkal követett járszágiak szinte kizárólag azokban a kerületekben és városrészekben tudtak letelepülni, amelyek 1949 előtt még nem tartoztak a fővároshoz.¹⁰⁶ A határokon túliak mobilizációját részben az államhatár zárta le, majd esetenként újfajta területi szelekciós elvek érvényesültek.¹⁰⁷

Nem kevésbé tanulságosak a hatvanas években felgyorsult szerkezetváltás hatásai. A mezőgazdaság számára fölöslegessé vált nagyszámú munkavállaló tekintélyes része a városban talált munkát. Le- vagy megtelepedése már lényegesen körülményesebb volt, ha esetleg fel akarta hagyni ingázó életmódját, akkor a városban való letelepülése igencsak körülményes volt, így inkább annak környékén próbálkozhatott. Nem sokkal ezután gyorsult fel a munkaerő szerkezetén belüli átstrukturálódás, melynek következtében a ipari dominanciájú munkaerő vezető pozícióját néhány évtized alatt a tercier szektorban foglalkoztatottak vették át.

A foglalkoztatási struktúra megváltozása mellett a különféle társadalmi rétegek városon belüli elhelyezkedésének alakulása csak részben, vagy hézagosan feltárt. A rendelkezésre álló töredékes adatokból felsejlik, hogy az elit a kádári időszakban szívesen telepedett le egyes budai kerületekben. A rendszerváltás pedig nemhogy megváltoztatta, hanem inkább megerősítette a korábbi tendenciákat, ráadásul a Nyugat-Európából érkező menedzserek számára is követendővé tette ezt a szokásrendet.¹⁰⁸ Az elitek elhelyezkedésének új eleme a város határain túli megtelepedés, amely főleg a II. és XII. kerülettel szomszédos településeken – Solymáron, Nagykovácsin, Budakeszin – vált megszokottá. Ezzel egyidejűleg költözött el az elit az egykori diplomata negyedből, az Andrássy út térségéből.

A kádári időszak kvázi középosztályosodásának komoly lendületet adtak a lakótelepek, melyek mára kikristályosodó differenciálódása jól jelzi, hogy a középrétegek felfelé mobilizálódásának ugyanúgy nyílt lehetősége, mint az ellenkezőjének. A várospolitikai lakótér rehabilitációját célzó, középosztályt megtartó törekvése, sőt erőfeszítése olyan hagyományosan polgárság által lakott kerületekben, mint az I és V.-ben is kevés eredményt hozott. E kerületek lakossága folyamatosan fogy, az ún. „citysedés” eredményeként a lakások száma csökken az üzletek, irodák és egyéb hasonló céllal használt terek rovására.

A mára városszerte láthatóvá vált szegénység, ill. a részben vele járó hajléktalanság a kádári időszakban rejtve maradt, vagy leginkább a külső városrészekbe települt munkásszállásokon összpontosult. A munkásszállások számottevő része ma szállodaként, kollégiumként, irodaházként funkcionál. A ma létező hajléktalan szállók befogadóképessége lényegesen szerényebb az egykori munkásszállásokénál. A szegénység fizikai jelenléte és szociális problémaként való megjelenése minden mutató szerint és vizuálisan is sokkal fajsúlyosabb Pesten, mint a budai kerületekben.

¹⁰⁶ Pethő 1991

¹⁰⁷ A hetvenes évektől kezdve Erdélyből, később pedig Kárpátaljáról folyamatosan érkező orvosokat elsősorban falusi munkahelyek fogadták be. Ezzel szemben fővárosi állásra csak nagyon ritkán számíthattak.

¹⁰⁸ Tanítványaimtól származó adatok szerint Magyarországon működő nyugat-európai bankok vezetőinek budai villát szokás bérelni, s ebbe a térségbe települtek az amerikai, francia és német gimnáziumok is.

A főváros korstruktúrájából adódó alaposabb elemzéseket is szükséges lenne elvégezni. A statisztikai adatokból kiviláglik, hogy idősök jelenlétének rátája magasabb az országos átlagnál. Szórványadatokból körvonalazódik, hogy az idősök számára vonzást jelent a főváros, hiszen számukra is több munkaalkalmat, a színvonalasabb egészségügyi ellátás reményét, még mindig megmutatkozó infrastrukturális előnyöket jelent.¹⁰⁹ Emellett érzelmi tényezők is közrejátszhatnak magasabb arányú jelenlétükben, hiszen az ország különböző részein házaspárként vagy egyedül élő emberek, a városba költözve gyerekeik közelében tudhatják magukat.

Látványosan alakult és jelentős publicitást kapott a fiatalság jelenléte, megjelenítése és kutatása. Ötvenhat pesti srácaitól kedve, a hatvanas évek „nagy generációjától” keresztül napjaink „középosztály szigetéig” hosszú és változatos, de részleteiben ugyancsak feltáratlan utat járt be ez a réteg. Az ötvenes évek közepétől a nyolcvanas-kilencvenes évtizedfordulói a fiatalságon belül a munkások és egyetemisták nyilvánultak meg a legkarakterisztikusabban. A hazai pop kultúra otthonai a hatvanas-hetvenes években – időnként egymást váltogatva – az egyetemi klubok és a köbányai „fekete lyuk” voltak. A lényegesen kisebb vonzású táncház mozgalom inkább a magasabb képzettségűek körében vált népszerűvé, de a fiatal szakmunkásokat és technikusokat sem hagyta érintetlenül. A kilencvenes évek demonstratív megnyilvánulásokban bővelkedő ifjúsági kultúrája viszont már erőteljesen középosztálybeli kötődésű. Mindez az óbudai Sziget rekrutációjában ugyanúgy kifejezésre jut, mint a nyugat-európai nagyvárosokat átvevő parade-k felvonulásain vagy legújabban a Duna partján kialakított plage-on.

Az utóbbi jelenségek említésével tulajdonképpen közvetlen közelébe kerültünk annak a változássorozatnak, amely a rendszerváltás óta formálja a város mindennapjait és ünnepeit. A folyamatok közül minden bizonnyal a szuburbanizáció felgyorsulása a legszembeötlőbb, melynek regisztrálására és elemzésére már számos kutató vállalkozott. Megjegyzendő azonban, hogy az eddigiekben elsősorban a kvantitatív alapozású, térinformatikai és egyéb típusú vizsgálódások domináltak. A városantropológia kutatói is tettek kezdeményező lépéseket, de megannyi megoldandó kutatási probléma vár még feltárára és elemzésre. Feltételezhető, hogy a korábbiaknál lényegesen nagyobb mértékű mobilizáció gerjesztésében a törvények megváltozása ugyanúgy szerepet kapott, mint a lakásprivatizáció nyomán feltárult lehetőségek adta spekuláció. Továbbá az sem elhanyagolható, hogy a halmozódó környezeti problémák is sokakat késztettek a város elhagyására.

Zárszó

Az antropológiai indíttatású városkutatás előtt tehát komoly és más tudományágak által kevesebb eredménnyel kecsegtető, számukra körülményesebben megoldható feladatok állnak. A nemzetközi tendenciákat követve, az európai és hazai partnerekkel kooperálva érdemes jelentősebb figyelmet fordítani a városok kutatására, a diszciplína elismertetésére.

¹⁰⁹ Egy 73 éves újlipótvárosi, megözvegyült, mozgássérült hölgy azért ragaszkodott a fővároshoz, mert ott a szociális szolgálat biztosította számára, hogy bizonyos időközönként taxival jusson el orvosához. Ezzel szemben ezt a szolgáltatást egy vidéki kisvárosban fölösleges luxusnak tekintik.

IRODALOM

Berliner Blätter

1998 Transformation des Städtischen Stadtethnologie in *Europa Berlin Heft 17*.

Barta Györgyi (összáll.)

1998 *Budapest – nemzetközi város*. Budapest.

Bencze Géza – Koroknai Ákos

1989 *A Selypi Cukorgyár története*. Selyp.

Berliner Blätter – Berkovits György:

1976 *Világváros határában*. Budapest.

Borbándi Gyula

1989 *A magyar népi mozgalom*. Budapest.

Daróczi Etelka

1998 Pest megye növekvő vándorlási forgalma. In *Migráció I.* 215-228.

Budapest.

Fernandez-Armesto, Felipe

2001 *A jelenkor története*. Budapest.

Hengartner, Thomas

1999 *Forschungsfeld Stadt. Zur Geschichte der volkskundlichen Erforschung städtischer Lebensformen*. Berlin/Hamburg.

Hugger Paul

1996 *Die Stadt. Volkskundliche Zugänge*. Zürich.

Kaschuba Wolfgang

1990 *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert*. München.

Lukovich Tamás

2002 *VárosVáltozatok*. Budapest.

Mitterauer, Michael

1979 *Grundtypen alteuropäischer Sozialformen: Haus u. Gemeinde in vorindustriellen Gesellschaften*. Stuttgart-Bad Cannstatt.

Orbán Balázs

1871 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból*.

Pethő László

1991 A migráció néhány kérdése egy jázsági településen az 1960-70-es években
In Zounuk 6. *A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár Évkönyve*. 225-236.

Pethő László – Horváth Sándor – Tóth Eszter Zsófia

2003 *Munkástörténet – munkásantropológia*. Budapest.

Schorske, Carl E.

1998 *Bécsi századvég: politika és kultúra*. Budapest.

Szabó Zoltán

1988 *Szerelmes földrajz*. Budapest.

Szelényi Iván – Kondrád György

1969 *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Budapest.

Thompson, Edward P.

1963 *The Making of the English Working Class*. London.

Váradi Monika

1997 Solymár: az aranyfalu. *Tér és társadalom*. 4. 45-68.

Wilhelm Gábor

2002 Egy európai ház. In *A nemzet antropológiája – Hofer Tamás köszöntése*. 126-136.

Wulf, Christoph

1997 Vom Menschen: Handbuch der historische Antropologie Basel
Zeitschrift für Kulturwissenschaften. *Stadtdschungel* 8. <http://home.t-online.de/home/kea.edition/stadtd~1.htm>

A TÖRTÉNETI ANTROPOLÓGIA MODERN ENCIKLOPÉDIÁJA

A vaskos monográfia címe legalább annyira meghökkentő, mint kihívó. A Berlini Freie Universität professzora, Christoph Wulf *Vom Menschen* címet adta a népes szerzőgárda által létrehozott kézikönyvnek. A mindinkább felparcellázódó tudományok világában kétszavas címet adni már önmagában kihívás, lehet akár nagyvonalúságnak, elnagyoltságnak vagy akár nagyképűségnek is minősíteni. Pedig az alcímében a *Történeti antropológia kézikönyve*ként megjelentetett igényes és sokrétű munka egyáltalán nem az. Sokkal inkább nevezhető egy sokfelé tekintő, a világ számos pontjával napi kapcsolatot tartó, termékeny professzor és az általa menedzselte egyetemi tudományos műhely rangos produktumának.

A kézikönyvet szerkesztő és jegyző Christoph Wulf majdnem ismeretlen a hazai tudományos közvélemény előtt, hiszen mindössze a Jászöveg-könyvek jóvoltából ismerkedhettünk meg egy kisebb kötet-vel ill. tanulmányával (*Antropológia az ember halála után*. Budapest, 1998.). A pedagógiai antropológia művelői ismerhetik németül többször kiadott *Pädagogische Anthropologie* című tankönyvét, amely néhány éve már angolul és franciául is hozzáférhető. A Berliini Egyetem Neveléstudományi Intézete széles nemzetközi elismertségnek örvendő professzora igen aktív és termékeny tudós, honlapja szerint évente mintegy 20-25 tétellel gyarapítja bibliográfiáját, amelyben könyvek, tanulmányok, általa szerkesztett kötetek ugyanúgy szerepelnek, mint konferencia szereplések produktumai.

A *Vom Menschen* is e termékenység egyik bizonyítéka, a kötet szerkezete érzékelteti a vállalkozás interdiszciplinaritását és a rendkívül sokszínű tárgyválasztást. Az egyetemesség jegyében született kézikönyv felülkerekedik azokon az egyoldalúságokon, melyet gyakorta tapasztalhat a téma kutatója vagy oktatója. Ez a munka nem filozófiai antropológia, nem pedagógiai antropológia, nem etnológiai-etnográfia elemeket hangsúlyozó kulturális antropológia, hanem mindezek ötvözte. A szerkesztők kifejezésre juttatták, hogy *történeti antropológiai kézikönyvük* megírása során támaszkodtak a filozófiai antropológia német úttörőire (Arnold Gehlen, Helmuth Plessner és Max Scheler) és a francia mentalitástörténet kutatóira, a nálunk leginkább Annales iskolaként emlegetett szerzőkre és műveikre, valamint a kulturális antropológia újabb keletű kutatási eredményeire.

Az egyes fejezetek címe önmagában is érzékeltet egyfajta történeti szemléletmódot és egymásra épülést: *a kozmológia; a világ, ember, teremtés; eredet és nem; test; médiumok és képzés; véletlen és végzet és a kultúra*. Az ember nélküli, majd az emberrel benépesülő világ kérdéseit taglaló *a kozmológia* c. fejezet alcímei elemek, tűz, víz, föld, levegő; élet; növényzet; állatvilág; ember és természet. *A világ, ember, te-*

remtés c. emlékeztet leginkább a hagyományos szociológiai, etnográfia illetve etnológiai vonatkozásokra, hiszen itt bolygónkkal, a föld jelenkorával, a társadalommal, az intézményekkel, a térrel, az idővel, a mobilitással, az utcával, várossal, házakkal, öltözködéssel és étellemezzel foglalkoznak a szerzők. Az *eredet és nem* fejezet híven tükrözi, hogy a modern antropológiai szemléletmód a szaporodás és a genetika; a szexualitás, a generációk, a család, a szülők, az anyák, az apák; a születés; a nemek (társadalmi nemek); a gyermekek, a nők; a férfiak és a korok problematikájára is kiterjedhet és ki is terjed. A *test* alfejezet témái – az előbbivel szinkron módon – az átöröklés és a gének; az agy; a bőr; a szemek; a fül; az orr; a száj; a kéz; az ülés; a mozgás; a gesztus; az érzület; eksztázis és az obszcenitás kérdéseit taglalják. A *médiumok és képzés* cím alatt megint több hagyományosnak mondható alfejezet található. Ugyanakkor akad a fejezetben néhány meglepő, de egyáltalán nem funkciótlan párosítás, hiszen a kép; a nyelv; a ritmus; a számok; az írás; a rajzolás; a kommunikációs eszközök, az új médiumok mellett itt esik szó a pénzről, az identitásról; az individuumból és a cselekvésről is. Az igen sokféle problémát érintő fejezetben tanulmányozható még a munka; a gépek az emlékezet és az emlékezés; a tapasztalat; az erény; a nevelés és képzés; az iskola és a tanítás nem mindennapinak minősíthető társaságában. A *véletlen és a végzet* témái a vendég, a szerencse; a tehetség; a szépség; a szerelem; a fájdalom; a félelem; az egészség és a betegség; a vágy és szenvedély; az örület; erőszak; háború és béke; a harag és a halál kérdéseit ölelik fel. Befejezésül egyfajta mérlegelés és a távlatok vázolása jegyében fogant a *kultúra* című rész, ahol szintén akad néhány meglepő párosítás hiszen a vallás; a lélek; az óhaj; a fantázia; az ünneplés; az idegenek; a mítoszok; utópiák; a tudás; a titkok; a terhek mellett itt és önálló alfejezetként jelenik meg a színház; a zene; a mimézis; a rítus és a játék.

A leltárszerű áttekintés után érdemes külön kiemelni néhány szempontot. Elsőként a kötet egyetemességét, hiszen ebben is esik szó filozófiai, történelmi, pedagógiai, pszichológiai, szociológiai, kulturális antropológiai (etnológiai) és egyéb kérdésekről, de nem felparcellázva, szembehelyezkedve, egymásról tudomást nem véve, hanem egyfajta ötvözet.

A leltárszerű áttekintés után érdemes külön kiemelni néhány szempontot. Elsőként a kötet egyetemességét, hiszen ebben is esik szó filozófiai, pszichológiai, pedagógiai, történelmi, szociológiai, kulturális antropológiai (etnológiai) és egyéb kérdésekről, de nem felparcellázva, szembehelyezkedve, egymásról tudomást nem véve, hanem egyfajta ötvözetként, egyetemes módon szemlélve az ember történetileg alakuló, igen sok oldalról determinált problematikáját. Az egyetemlegesség további megnyilvánulása a szerzői kollektíva megválogatása és munkáltatása. A kiadó-főszerkesztő maga is írt hat alfejezetet, melyek többségét különböző főfejezetekben helyezte el. A félszáz közreműködő többsége a társadalomtudományok művelője és különböző német egyetemek oktatója. Velük szemben akad a gárdában orvos, agykutató, pszichoanalitikus, a művészetek és művészettudományok művelője és kutatója, teológus is.

Ha valaki tankönyvként, hasznos segédletként vagy egyszerű érdeklődőként veszi kézbe a kötetet, igen fontos tájékozódási pontokat találhat magának. Lépten-nyomon érzékelheti, hogy a következetesen érvényesülő történeti antropológiai szemléletmód képes összekapcsolni a lényegesnek tűnő elemeket a kevésbé lényeggel, a fajsúlyost a kevésbé fajsúlyossal, az egyetemlegeset a partikulárisnak minősülővel.

A kötet mind a címszavakban, mind azok feldolgozásában Európa központúságot tükröz, amit pontosítva nyugodtan nevezhetünk EU vagy Nyugat- Európa központúságnak, tehát a poszt szocialista kelet-európai térség annak átalakulása, esetleges felzárkózása nemigen kerül előtérbe. A legtöbbet idézett szerzők (Bourdieu, Elias, Freud, Foucault) tekintetében viszont szinkronban vagyunk, így e tekintetben nem érezhetünk különösebb lemaradást. Ezzel szemben mifelénk ritkábban szokás idézni a klasszikusokat (Aristotelest, Platont, Rousseaut, Descartest, Hegelt, Kantot) és különösen Marxot, akikkel esetenként szenvedélyesen vitáznak a szerzők, de nem kerül meg említését.

Külön kiemelendőnek érzem a történeti elv következetes érvényesítését és érvényesülését. Ha valaki kronológiai rendet keres a kötetben, olyat nemigen talál. Ezzel szemben a legkülönfélébb – akár a legmodernebb – problémák megvilágítása során is idézik és elemzik a Bibliát, az ókori és középkori klasszikusokat. A szemléletmód másik eleme, hogy nem kerül meg a legújabban felmerült, legaktuálisabb kérdések megvilágítását sem legyen szó akár a számítógép szerepéről, a nemek és generációk folyamatosan változó helyzetéről, a munka vagy éppen a szexualitás kérdéseiről.

Az áttekintő bemutatás után néhány szócikket kiemelve közelebbről is érzékeltethetők a kézikönyv által követett elvek és az alkalmazott munkamódszerek. Az *eredet és nem* című alfejezetben a család szerepét taglalják. A szócikk szerzője bevezetőül leszögezi, hogy a család absztrakt fogalma nem, vagy nehezen kezelhető, hiszen azon különféle szituációkban mást és mást értünk. Bizonyos esetekben gazdasági-gazdálkodási egységet, máskor a működő hierarchia következtében leginkább politikai alakulatok, a tulajdoni, öröklési elemek előtérbe kerülésekor pedig leginkább jogi képződményt jelent. A nemek és generációk közötti viszonyok miatt a szociális elemek válnak hangsúlyossá, megint más esetekben a család önálló kulturális egységet képez. A szerző részletesen elemzi a polgári család hozadékait és felvázolja a jövőbeni kilátásokat. Kiemeli, hogy a polgári családban alapvetően megváltoztak a szülői szerepek és még inkább az egyre kisebb létszámú gyerekeké, akik a család reménységeiként jelennek meg annak jövőjét biztosítják.

A szerkesztők által felvállalt törekvések teljesítését és annak sajátosságait tükrözi, hogy a *médiumok és képzés* c. alfejezetben helyezték el a pénz és munka szócikkeket. Az előbbi szerzője kiemeli, hogy a pénz nemcsak gazdasági, hanem eredeti rendeltetése szerint csere-, értékközvetítő eszköz és különféle összevetésekre, összehasonlításokra alkalmazható számtani ill. számolási egység. A továbbiakban kifejti, hogy a pénz médiumként is megjelenik, külön részletezi annak patológiáját és pszichológiáját, valamint kritikáját. Külön hangsúlyozza a pénz bizalmi, interszubjektív, önértékelő, világképalakító funkcióját. „In God We Trust” analógiájára használja az

„In Money We Trust” alapelvet, ami aktualitása miatt is figyelemre méltó, hiszen a németek számára a nemzeti szimbólumok egyikeként a bizalmi tőkét jelképezte a Deutsche Mark, amely napjainkban sikeresen változott euróvá.

A munkát elemző szócikk előbb a munka és hivatás összefüggéseit és összhangját taglalja, melyben a weberi protestáns etika képezi a csúcspontot. Az ipari forradalommal majd a modernizációval a hivatás és a munka egyre jobban eltávolodik egymástól, a Ford szisztémában szalagjain dolgozók – beleértve a számítógépek kiszolgálóit is – számára a munka inkább a fogyasztói társadalomhoz való kapcsolódás szimpla eszközévé válik. Velük szemben egyre kevesebb ember számára jelent a munka önbecsülést

fokozó hivatást. Másfajta dilemma a munka, mint keresőtevékenység átalakulása, jelentőségének megváltozása. Sajátos probléma, hogy a kereső tevékenység követelményeinek teljesítése nem jelent semmiféle biztosítékot, ahhoz munkán kívül eső elemeket, a képzést kell segítségül hívni. (Az élethosszig tartó tanulás problematikáját a tanítás című fejezet tartalmazza.) A szerző víziója szerint azonban előrevetül, hogy a kereső tevékenységet folytatók közül egyre kevesebben fognak mind magasabb felkészültségű munkát fognak végezni, míg velük szemben kialakul egy eltartott szektor, amelynek egyik legfőbb jellemzője az instabilitás lesz.

Végül az évekre elnyúlóan készülő lexikonok, félbemaradó kézikönyvekkel jellemezhető hazai tudományosság apropóján érdemes megemlíteni néhány szervezési kérdést. A szóban forgó monográfia háttérében egy modern tudományszervező erő, a Berlini Egyetem Történeti Antropológiai Interdiszciplináris Központja (*Interdisziplinäres Zentrum für Historische Anthropologie*) áll. A központnak – amely se nem tanszék, se nem akadémiai tudományos intézet – 15 állandó és 4 társult tagja van. A professzorok és kutatók társulása gondolja a történeti antropológia című könyvsorozatot, melyből 1988-tól 1997-ig 26 önálló kötet látott napvilágot. (*Reihe Historische Anthropologie*) Emellett – hogy további lényeges feltételeket is megemlítsünk – Wulf professzor a főszerkesztője a *Paragrana* című nemzetközi, történeti antropológiai című folyóiratnak, amely évente két alkalommal jelentet meg tematikus számokat. Ez tehát a háttér, a műhely, ahol a *Von Menschen* című kötetben közreműködő félszáz tudós folyamatosan együttműködik, véleményt, gondolatot, információt cserél, vitatkozik és mivel az egyetem is „kéznél van”, oktat és újabb tanítványokat nevel, „híveket toboroz”. A kötet lefordításával és megjelentetésével érdemes lenne mifelénk is híveket szerezni ennek a megannyi tekintetben követésre érdemes szemléletmódnak.

(Vom Menschen: Handbuch historische Anthropologie. [Ed. Christoph Wulf Weinheim] Basel, Beltz, 1997.)

HAGYOMÁNY ES MODERNIZÁCIÓ EURÓPA NÉPEINEK KULTÚRÁJÁBAN

Beszélgetés *Paládi-Kovács Attila* akadémikussal,
az MTA Néprajzi Kutatóintézetének igazgatójával

Az Etnológusok és Folkloristák Nemzetközi Társaságának (SIEF) tavasszal Budapestén megrendezett hetedik konferenciája Európa kultúrájának alakulásával, a változásokkal illetve azok hátterével foglalkozott. A találkozóra Európa minden országából érkeztek kutatók de szépszámu tengerentúli is tartott előadást. Az előző konferenciákkal ellentétben igen nagyszámu kelet-európai kutató érkezett melyet nagymértékben segített az European Cultural Foundation, a The Wenner-Gren Foundation, az MTA és a NKÖM hatékony támogatása.

A konferencia címét – Idők, helyek, átmenetek (Times, Places, Passages) – jellemzőnek találom, mert kifejezi egy tudomány érdeklődésének változását. Az egykoron néprajznak, folklórnak, etnográfának titulált diszciplína ma az egyetemesebb és semlegesebb etnológia megjelölést használja. Ön szerint mi húzódik meg a változások hátterében?

A változások egy része 1968-69 tájékán kezdődött, amikor Németországban és Franciaországban erős politikai támadás indult meg a fennálló konzervatív rend ellen. A nyugat-európai egyetemeken fellángoló diáklázadások az akkori néprajztudományt is érintették. A hallgatók elavultnak, konzervatívnak tekintették azt a néprajztudományt, amit akkor az egyetemeken tanítottak. Voltak, akik úgy fogalmaztak, hogy a néprajznak helyet kell cserélnie a szociológiával, és nagyobb figyelmet kell fordítania a jelen eseményeire és változásaira. Sokan kritizálták a nemzeti bezárkózást is, a német és osztrák nyelvterületen többen felvetették, hogy a Volkskunde, illetve az azt művelő kutatónemzedék, kiszolgálója volt a náciizmusnak. Ők határozottan léptek fel a tisztázás és megújulás érdekében.

Az imént említett viták eredményeként kétfajta irányzat bontakozott ki az európai néprajztudományban. Az egyik az angolszász országokban alkalmazott és nemzeti keretek kitágításán alapuló, azokat meghaladó kutatások igényével. Ő nagy regionális, egységekben, illetve európai kitekintésen alapuló monográfiák készítését szorgalmazta. Svéd mellett angolul is kiadta a Folk-live című folyóiratot, a Nordiska Museet gondozásában megjelentették a Handlingar köteteit, amelyekben európai áttekintések jelentek meg különböző témákról: a házformák, az építőanyagok, a kerek járművek,

a szánok vagy éppen az ekeformák európai variációiról és elterjedtségéről. A vizsgálatok további lényeges tanulságokat is felszínre hoztak. Ha valaki szűk körben vizsgálódik, akkor könnyen és megalapozatlanul állapít meg szláv, német vagy éppen magyar sajátosságokat. Ha viszont jobban körülnéz és nagyobb területre kiterjedő összehasonlításokat tesz, akkor rögtön kiviláglik, hogy egyáltalán nem nemzeti, hanem lényegesen tágabb hatókörű európai kulturális hagyatékról van szó, még a legrégebbi pogánykori elemekben is.

A svéd kezdeményezés szépszámu magyar követőre talált. Gunda Béla 1944-ben a magyar szakfolyóiratban, az Etnographiában közölte Sigurd Erixon Európai etnológia című tanulmányát, amelyben a szerző kifejtette elgondolásait. Nos a későbbiekben ez a gondolat tört utat magának, és ebben további magyarok is szerepet játszottak. 1967-ben „az ötvenhatos disszidens” Csermák Géza Párizsban indította meg az Ethnologia Europaea című folyóiratot Erixon és a hozzá kapcsolódó nagy generáció tanulmányaival. Ugyanez a generáció indította el az Európa Néprajzi Atlasza című vállalkozást, ami voltaképpen a mai napig létezik. A közreadott kötetekben a különböző nemzeti atlaszok térképeit felhasználva, részben pedig új kérdéseket generálva egész Európát áttekintő térképlapok készültek, amelyek jól reprezentálják Európa népi kultúrájának egységét ill. a megmutatkozó regionális különbségeket. Végeredményben úgy, ahogy azt a jeles magyar folklorista, Róheim Géza már 1925-ben megírta: „Európa népei egyáltalán nem tudják, hogy lelkileg milyen közel állanak egymáshoz”. (Magyar néphit és népszokások.)

A következőkben a kultúrában fellelhető tagoltság, a differenciálódás vizsgálatának eredményeire szeretnék rákérdezni. Más társadalomtudományokban közkeletűvé váltak olyan tipizáló, elhatároló fogalmak, mint centrum és periféria, nyugat és kelet, vagy a vallási megosztottságból adódó katolikus és protestáns Európa. Milyen karakteres differenciálódási jegyeket mutat ki az európai etnológia?

Számos árnyalattal találkozunk. Annak ellenére, hogy egészen más problémákat vet fel a Balkán térsége, mint a Brit szigetek világa. A centrum és periféria kapcsán úgy gondoljuk, hogy Írország, Skócia vagy az északi szigetek hihetetlen mértékben elszakadtak. Ennek ellentmondva, ezzel szemben személyesen is tapasztalhattam ottani látogatásaim során, hogy az a térség bizony periféria. Sőt sokkal inkább periféria, mint Magyarország. Azokban a térségekben még a közelmúltban is használták egyes aratói műveletekben a sarlót, amit régóta nem használ a magyar Alföld parasztsága. Az 1960-as években a Kárpátok övezte térségben ez az eszköz már csak zártabb folyóvölgyekben maradt használatban.

A nagy európai régiók kultúrája követte, s részben ma is követi a természetföldrajzi adottságokat. Építőhagyományok, építőanyagok, foglalkozások tekintetében nagyon szembeötlő eltéréseket találunk, de csak igen apró különbségeket lehet kimutatni például a finn lazachalászat és a svéd halászat között. További példa a szaunák elterjedésének és használatának kérdése, amely eredetileg az északi és keleti szlávokhoz, illetve a szomszédságukban elhelyezkedő népekhez kötődik. Másfajta vonatkozás a tradicionális fürdőkultúra továbbélése, hiszen finn lakások ma sem épülnek szaunák nélkül. Ugyancsak éghajlati határokhoz kötött a szőlőművelés és a borívás kultúrája,

s régebben a sörivás és a pálinkaivás regionális elterjedése a szőlőművelés határától északra volt jellemző. Vannak bizonyos nemzeti vagy inkább nemzetinek hitt italok, de ezek sokkal inkább regionális jellegű italféleségek.

Az előző kongresszus központi témája az etnicitás mindennapokban való megélése volt. Kiderült, hogy az etnicitás különösen a szellemi kultúra azon rétegeiben fogható meg, amelyek nagymértékben kötődnek valamely valláshoz, vagy az egyházakhoz. Ez annyit jelent, hogy rendkívül fontosak ebből a szempontból a keleti és nyugati kereszténység határai és a nagy egyházakból kiszakadt további változatok. A nyugati kereszténységen belül másképpen hangsúlyosak a protestáns és katolikus világ elemei. Az utóbbiak között sokkal több konzervatív, középkorias elem fedezhető fel. Az archaikus apokrif népi imák Erdélyi Zsuzsa kutatásainak jóvoltából nálunk is felszínre kerültek. A protestáns világot elemezve viszont azt látjuk, hogy a középkori hagyományok egy része eltűnt és sokkal inkább a középpontba került a munka és a racionalitás. Az a protestáns etika pedig – amelyről Max Weber értekezett – komoly hajtóerejévé vált a modern ipari társadalomnak.

A modern kapitalista társadalmakban újraértelmeződött az idő fogalma és a munkafegyelem kérdése. Ezek olyan bonyolult mentális jelenségek, amelyek a keleti, a harmadik vagy a negyedik világ számára mindmáig nehezen értelmezhetők és alkalmazhatók. Az egykori magyar paraszt számára a bányában, az ipari üzemben való elhelyezkedés, a korábbinál lényegesen szigorúbb fegyelem és kötöttség szintén nagy próbatételt jelentett a munkássá válás folyamatában. A kiindulópontot a munkáltató érdeke képezte, akinek alapvető érdeke lett a munkaidő kihasználása, ami aztán rengeteg konfliktust okozott a 18-19. században. Franklin Benjáminnak tulajdonítjuk „Az idő pénz!” meghatározást, de azt a protestáns közösségek már korábban is magukénak vallották. A taglalt problémák nagyon különböző vetületekben jelentek meg. A konferencia egyik szekciójában a nők időgazdálkodásával foglalkoztak az előadók. Az egyik kolléga az emlékezet és az idő összefüggéseivel foglalkozott. Kimutatta a nemek emlékezetében a specifikus sajátosságokat; miszerint a férfiak életében a katonáskodás, a háború, a fogság volt a meghatározó élmény. Velük szemben a nők a szülések, a halálozások idejét tekintették viszonyítási pontoknak és azt tartották meg leginkább emlékezetükben.

A hagyományosan értelmezett néprajzi tematikával szemben újabb tájékozódási szempont a modernizációs problémakör beemelése. Egykoron a néprajztudomány figyelmét szinte kizárólag a hagyományos, a törzsi, a paraszti kultúrák vizsgálata kötötte le. Ezzel szemben a konferencián nagyon sok előadás érintette a modernizáció problémáját az internetig bezárólag. Hogyan látja a néprajz és a modernizáció problémakörét?

A néprajz, illetve az antropológia az a tudomány, amely sokkal gyakrabban fogalmazza újra a tárgyát és metodikáját, mint más társadalomtudományok. Elődeink a századfordulón úgy fogalmaztak, hogy az archaikus kultúrát őrző, ősi foglalkozásokat űzők, a pásztorkodók, a halászok jelentik a nép fogalmát. Mellettük már száz évvel ezelőtt is voltak más véleményt valló kutatók, akik pl. a torockói vagy a gömöri bányászok kultúrája iránt is érdeklődtek. Az elmúlt ötven évben Európa-szerte és Amerikában is igen komoly eredményeket értek el a nem paraszti rétegek, a munkások, a

bányászok, kubikusok, cselédek és mások vizsgálatában. A 21. század elején pedig megint új kimunkált antropológiai metodika, a kulturális antropológia, a szociálintropológia átvétele érdekében kardoskodott. Az elgondolás követelői ráadásul külső támogatókat kaptak. Akkoriban ugyanis határozottan növekedett az amerikai antropológusok érdeklődése az európai komplex társadalmak iránt. Egyre-másra érkeztek a legkülönbélebb európai országokba amerikai kutatók, akik főként falumonográfiákat készítettek. Az elkészült munkák nagyon elütöttek a hagyományos monográfiáktól, sok esetben – különösen az európai szocialista országokban készültek – inkább a politikai antropológia tárgykörébe sorolhatók. A hatvanas években váratlanul megnövekedett érdeklődésben szerepe volt a gyarmati országok felszabadulásának. Az egykori gyarmatokon a volt gyarmattartó országok kutatói nemkívánatos személyekké váltak, így sokan érdeklődést és témát váltva Európa irányába fordultak.

A néprajz korábban egyértelműen nemzeti tudománynak minősült. A tudományos kutatók által választott tárgy és metodika viszont régóta és messze túllépett a határokon. Hogyan értelmezhető az európai néprajz fogalma?

Az imént részletezett változások másik eredője korábbi gyökerekre nyúlik vissza. A harmincas években Sigurd Erixon svéd kutató lépett fel a hagyományos feladatok állnak előttünk. Nálunk a megkésett, vagy le sem zajlott polgárosodás következményeként még mindig vannak olyan rétegek, amelyek a tradicionális kultúra őrzőinek számítanak. A földek reprivatizálása kapcsán is felmerülnek új kérdések: van-e visszaút a hagyományos paraszti gazdálkodáshoz, vagy valami egészen más történik?

Orvar Löfgren svéd professzor nyitóelőadása ennél szélesebb horizontot vázolt és főleg Nyugat-Európára tekintett. Az ún. „új gazdaság” kihívásait elemezve feltette a kérdést, hogy az elkövetkezendő évtizedekben vajon hogyan változik majd az európai társadalmak összetétele, mit hoz majd a városok további fejlődése, és mit hoz a rajtuk kívül eső világ? Mit hoz a virtuális világ víziója, az internet bevezetése, az információs társadalom? Hogyan változik meg az egyének társadalmi viszonyrendszere, mi maradhat egyáltalán a múltból? – Ő erre nem igazán tudott válaszokat adni, de úgy hiszem, ezekre a kérdésekre ma senki sem tudja az igazi választ.

Felvázolta a virtuális világ által kínált lehetőségeket, azt, hogy még inkább közkincsé, hozzáférhetővé tehető az, amit a néprajztudomány – s egyáltalán a tudomány – eddig felhalmozott. Másfelől kifejtette aggodalmait és félelmeit is a virtuális világgal szemben. Példaként említette az interneten keresztüli vásárlást, ami azért aggályos, mert már enélkül is a tárgyak és a vásárlás bódulatában él a társadalom jelentős része. Ez a világ elhódítja az embereket, azok egyszerűen elfelejtenek élni. A mai fogyasztó társadalom, amelyből szinte senki sem vonhatja ki magát – ez hangsúlyozottan egyéni véleményem – egy visszajára fordított világot tár elénk. A természeti népek többsége aszimmetrikus, féloldalas kultúrát mondhatott magáénak, amelyben rendkívül kimódolt módzatai voltak a rokonságok nyilvántartásának, az ehhez kapcsolódó mítoszoknak, a leszármazás tudatának, de szűkében voltak a tárgyi, az anyagi javaknak. Ma ez megfordult, a szellemi javak, a folklór, a „fejekben tartott”, elmondható tudás szerepe visszaszorult, egyre szegényesebb. Eluralkodik rajtunk a materiális javak vi-

lága. A természeti népek tárgyi világa még néhány kunyhóra és munkaeszköze szorított, szűkös volt. Velük szemben mi már fel sem tudjuk fogni, hogy a tárgyi javak mekkora bősége vesz körül bennünket.

Hogyan tükröződtek vissza a konferencián az utóbbi évtized kelet-európai változásai? Miként vélekedtek a kutatók az új nemzetállamok megjelenésének hatásáról? Tapasztalataim szerint Nyugaton többnyire értetlenkedve fogadták vagy egyenesen elítélik a nemzeti keretek újjáéledését és megerősödését. Pedig az új nemzetek között igen sikeresek is akadnak, mint pl. Szlovénia vagy Észtország.

Két oldalról érdemes megközelíteni a kérdést. Részben a volt központok: Moszkva vagy Belgrád irányából, illetve a sosem volt és az újjászületett államok, Macedónia és Szlovákia szemszögéből.

Igen tanulságos a volt többségi nemzetek nézőpontja. Képviselőik arról számoltak be, hogy pl. a Szovjetunióról levált országokban ma is felfedezhetők a szovjet korszak közös mentalitásának jegyei. Megmutatkozik ez az alkoholizmus jelenlétében, a munkához való viszonyban, a gyámoltalanságban vagy ahogy gyakorta megfogalmazzák, a vállalkozó kedv hiányában. Ugyanakkor különbségek is kimutathatók: a balti államokban nagyobb a vállalkozó kedv, mint a keleti szlávok körében, általában ők sikeresebbek is. Esetükben külön jelentőséget kap a kultúrájuk, nevezetesen az a kulturális különállás és identitás, amelyet a szovjet korszakban is megtartottak, és amit – részint az emigrációikra támaszkodva – most újra megkaptak. Az emigráció súlyát jelzi, hogy a hatalmas, több mint ötven kötetet felölelő Litván Nagy Enciklopédiát Amerikában jelentették meg, méghozzá litván nyelven! A balti országokban vagy Szlovéniában sokkal bizakodóbbak lehetnek az emberek a jövőt illetően. Sokkal pesszimistább képet rajzolt a moszkvai Néprajzi és Antropológiai Kutató Intézet igazgatója, Valery Tishkov, aki alapos áttekintést adott az egykori Szovjetunió népeinek mély és elhúzódó válságáról. Előadásában sorra vette a demográfiai eróziót, a nagytömegű kivándorlást, a tömegek elszegényedését, a belső háborúkat. Kiemelte, hogy a fő problémát mégsem az előbbieket, hanem a férfi lakosság tömeges alkoholizmusa jelenti. Adatokkal bizonyította, hogy a vidéki férfilakosság több mint egyharmada masszív alkoholista. Rávilágított, hogy az alkoholizmus immáron az elitet is elérte; rossz és hibás döntések egész sorát hozták alkoholos befolyásoltság állapotában. A csecsen háborúval kapcsolatos döntések esetében ez igen gyakran előfordult, de magának a Szovjetunió felbontásának kimondása is egy vodkás értekezleten történt meg.

Az új, formálódó Európa képét nagymértékben alakítják az ún. migrációs tényezők. A 20. század két nagy háborújának következményeként hatalmas népmozgások mentek végbe, de a század második felében egy lényegesen békésebb időszakban sem mérséklődtek a vándorlások, menekülések, át- és betelepülések. Hogyan tudná összegezni ezek hatását?

A városantropológa kutatói közül sokan foglalkoztak ezzel a jelenségkörrel Fejős Zoltán, a Néprajzi Múzeum főigazgatója bemutatta, hogy Budapest lakossága az utóbbi évtizedben kétszázezer fővel csökkent, közülük legtöbben az agglomerációban telepedtek le. Ugyanakkor elég jelentős számban érkeztek a munkanélküliség elől mene-

külve, önkényes lakásfoglalóként vidéki cigánytelepekről. A kilencvenes évek fejleménye a kínai kolónia megjelenése. Rajtuk kívül kisebb csoportokban érkeztek menekültek a Balkán térségéből, főleg magyarok, de nemcsak magyarok. A Romániából érkezettek között nemcsak erdélyi magyarok vannak, hanem moldvaiak is, főként csángó férfiak, akik nagy számban vállaltak munkát az építőiparban.

A Budapesten újabban jelentkező tendenciák tipikus nagyvárosi jelenségnek nevezhetők, hiszen Nyugat-Európa legtöbb nagyvárosában hasonló etnikai átrendeződés tapasztalható. A kérdés ma már másképpen vetődik fel, mint Angliában Thatcher hatalomra kerülésének idején, hiszen az ő programjában a Brit Nemzetközösségből bevándorlók beáramlásának megfékezése állt. Más gyakorlatot követett Svédország, ahol szervezett inmigráció zajlott az 1960-70-es években. Közel 50féle náció költözött be a világ szinte minden részéből. Amikor rájöttek, hogy a bevándorlók tömegei a jóléti államot veszélyeztetik, akkor már ott is igyekeztek gátat szabni a bevándorlásnak. A finnek politikája merőben más gyakorlatot követ. Ott, ha megjelenik néhány szlovákiai, vagy más kelet-európai országból érkező roma család, akkor rögtön bevezetik a vízumkényszert.

A bevándorlás kezelésére nincs egységes EU-s gyakorlat, minden ország önállóan dönt. Ténykérdés, hogy Európa országainak többsége olyan demográfiai helyzetben van, ami kívánatossá teszi a bevándorlást. Lényegesen kevesebben vannak a kiegyensúlyozott demográfiai mutatókkal rendelkező országok, mint pl. Hollandia, Franciaország vagy Lengyelország.

A migráció változó formái ma a tudományos érdeklődés előterébe kerültek. Ilyen kérdés az, hogy miként építhető be egy-egy olyan etnikai csoport, mint a török vagy a kurd, azaz a muszlimok. – Ez tipikusan Németország nagy problémája. Tudomásul kell venni, hogy a bevándorlás feszültségeket kelt. A német közvélemény szívesebben veszi, ha kelet-európai németeket fogad be az ország. A keresztény Európát féltve elég sokan utasítják el a muszlimokat. A jövő újabb kérdéseket tartogat, hiszen pl. a Németországban született és ott felnövekvő törökök anyanyelvi szinten beszélnek németül, jól ismerik az ottani szokásokat. Rajtuk keresztül valószínűleg újraprendeződik a keresztény és a muszlim világ kapcsolata. Befolyásolja megítélésüket egyes családok pozíciója és szociális helyzete, hiszen a gazdag arabot vagy a gazdag törököt szívesen fogadják, azokat viszont, akik segélyekre szorulnak, sokkal kevésbé. Visszagondolva a múltat, ennek szintén hagyománya van, hiszen a gazdag zsidót vagy a gazdag örményt Magyarországon is szívesen látták, nemesi címekkel ismerték el. Az elesettekben a riválist, illetve a tehertételt látták, s a bevándorlási kvóták többnyire az ő kiszűrésükre, távoltartásukra szolgálnak. A szép humanitárius elvek és a gazdasági megfontolások ellentmondásai ma is mindennap tapasztalhatók.

Lehet-e, érdemes-e mindezek után egységes európai kultúráról beszélni vagy értekezni?

Az imént említett orosz kutató külön kitért a Homo soveticusra mint gyűjtőfogalomra. Megállapította, hogy nem jött létre az elképzelt „szovjet nép”. (Megjegyzem, hogy a nyolcvanas évek végén a formálódó „szovjet nemzet” képzetéről Bromlej aka-

démikus csaknem befejezett tényként értekezett.) A Szovjetunió népeinek is volt közös címere, zászlója, himnusza, hadereje, pénze stb., mégse tudta egybekovácsolni a szovjet népet, mint ahogy nem jött létre jugoszláv nép sem.

Crispin Shore, a Londoni Egyetem professzora szinte futurologiái előadást tartott a most készülő európai kultúráról. Úgy vélekedett, hogy voltaképpen a nemzetállamok teremtették a nemzeti kultúrákat, részint azzal, hogy létrehozták a maguk szimbólumait, a címet, a zászlót és társaikat. Ezekkel pedig most már az Európai Unió is rendelkezik. A közös pénz, az euro minden bizonnyal újabb hatást gyakorol majd a közös gondolkodás irányába, további lépés lehet az európai útlevél és állampolgárság.

Európa népei azonban mindig is tudatában voltak az antikvitásban és a kereszténységben gyökerező egységüknek. Ugyanakkor az is látszik, hogy az integrációval párhuzamosan a nemzeti kultúrák és a nemzeti, népi tradíció ápolása újjáéled. Méghozzá ott is, ahol ezt korábban kevésbé tartották fontosnak. Az angolszász nyelvterületen pl. napjainkban a kelta örökség revitalizálódásának tanúi vagyunk. Elfeledett, vagy csak dokumentumokban megőrzött hagyományokat is újraélesztnek. E téren is érvényesül a verseny szelleme, ami jelen van a gazdaságban, de az egyes kultúrák között szintén jelentkezik a rivalizáció. Visszautalnék Györffy István fontos gondolatára, amit az 1939-ben megjelent *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* című munkájában fejtett ki, miszerint „Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európai művelődés nyújthat, hanem arra, hogy a magunkéból mivel gyarapítjuk az európai művelődést!”.

Az európai államok valamilyen közössége kialakulhat, de téves az a felfogás, hogy elég az államokat létrehozni és azok majd egybekovácsolják a népeket. A népi, nemzeti identitás hajszálgökök, búvópatakok módjára öt-hat generáción átívelve is képes továbbélni, és ami még fontosabb, munkálni. Meglátásom szerint az EU népei igen erősen kötődnek hagyományaikhoz, inkább erősítik identitásukat, mintsem föl-adnák azt. Más oldalról mutatkozik meg mindez az államok által létrehozott bürokráciában. Egy olasz vagy más nemzetiségű brüsszeli bürokrata otthon esetleg angol iskolába járattja gyereket, de Brüsszelben már ragaszkodik az olaszhoz, saját anyanyelvéhez. Nem tesz mást, csak a megbízás lejártá utáni időszakra gondol, fontosnak tartja, hogy gyereke ne szakadjon el az olasz kultúrától, saját hagyományaitól, s képes legyen abba visszailleszkedni.

KÍNÁLT-E FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGET ZEMPLÉNNEK A HARMINCHETES ÚT?

Az utat több évtizede használjuk. A Miskolcot Sátoraljaújhellyel összekötő út létesítése régóta foglalkoztatta a fejlesztéseket szorgalmazó politikusokat. A kezdeményezések egyikére 1935-ben került sor, amikor Albrecht főherceg a miskolci városháza nagytermében hangsúlyozta, hogy *Miskolc és Sátoraljaújhely között állami út modernizálása érdekében felterjesztéssel fordulunk a kormányzathoz.*¹¹⁰ Ezt követően csaknem másfél évtized telt el, amikor a 34-es út kiváltására, de merőben új nyomvonalon épült meg az út. Létesítése és megvalósítása akkor merült fel, amikor az országban befejeződéshez közeledett a háború okozta károk helyreállítása, és így új elképzelések és tervek megvalósítása került előtérbe. Az ország vezetése a tervgazdálkodás bevezetése mellett döntött, ami az első ötéves terv deklarálását, illetve annak törvénybe foglalását jelentette.¹¹¹

Maga a terv első változata az iparosítás erőltetett fejlesztését, sőt túlhajszolását helyezte előtérbe. A terv első változata meglehetősen nagyvonalú, perspektivikus és egyben irreálisnak minősült célkitűzéseket egyaránt tartalmazott. Megvalósítását politikai és gazdasági természetű döntések egész sora befolyásolta, és az öt év folyamatosan rendre jelentős módosításokra kényszerült a vezetés. Példaként kiemelendő, hogy az ötéves terv számait 113-szor változtatták meg!¹¹² Megjegyzendő az is, hogy számos olyan létesítmény megvalósítása került előtérbe, amit mindmáig egyfajta szimbólumként tartunk nyilván. Példaként érdemes megemlíteni az akkoriban létesült, hosszú évtizedekig funkcionált, olimpiai rendezéssel kokettáló Népstadiont. A emblemikus sportlétesítményt azóta ugyan lebontottak, de helyére néhány éve Puskás Ferencről elnevezett sportcentrumot építettek.

Mostohább sorsa volt a metrónak, aminek létesítése ugyan már a negyvenes évek elején megfogalmazódott, és az első ötéves idején már el is kezdődött, persze azt is rögtön hozzá kell tenni, hogy 1954-ben – 35%-os készültségi fokban – leállították az építkezést.¹¹³ Utána hosszú szünet következett, és csak a hatvanas években került sor az létesítmény első szakaszának befejezésére és üzembe helyezésére. Hasonló

¹¹⁰ *Felsőmagyarország* 1935. február 8. 5.

¹¹¹ 1949 évi XXV számú törvény. A Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről az 1950. január 1-től az 1954. december 31-ig terjedő időszakra. *Magyar Közlöny* 1949. december 11. közlekedés 50.

¹¹² Frisnyák Zsuzsanna: A vasút és a központi tervgazdálkodás. A szovjet modell magyar adaptációja 45. In *Ezerarcú vasút*. Vasúttörténeti Park Alapítvány én.

¹¹³ Kelemen János: *A budapesti metró története*. Műszaki Könyvkiadó 1970. 57-58.

példákat: Sztálinváros-Duanújváros Ózd és Miskolc vas- és acélművének felépítését is lehetne sorolni. Mégsem teszem, mert semmiképpen sem szeretném eltúlozni a megyében, az egykori Zemplén területén megvalósult jelentős beruházást, ami ugyanekkor valósult meg hasonlóképpen rögzös úton.

A 37-es út, mint az első ötéves terv katonai és polgári célú beruházása

Némileg meglepő módon az út felavatásával folytatom, amire 1951. december 30-án került sor.¹¹⁴ Az olvasónak valószínűleg szokatlan az időpont, hiszen a szocialista érában sokkal inkább április 4., május 1. vagy november 7. voltak azok az emblematikusnak nevezhető ünnepek, amikor „létesítményeket avattak“. A megyei újságban megjelent közlemény szerint pedig a Miskolc-Sátoraljaújhely közötti *nemzetközi utat* Szilveszter napján, illetve ahhoz közeledve *adták át a forgalomnak*. Az eseményt beharangozó újságcikk szerint azon a napon több, egymást követő avatásra is sort kerítettek. Dél előtt Miskolc és Felsőzsolca között, délután pedig Sárospatak határában a hercegkúti elágazásnál került sor az új út ünnepélyes átadására. Ráadásképpen azt is kiemelte a cikk írója, hogy az útátadásokat követően Sátoraljaújhelyen pedig a második vasúti vágány átadására sor került.

A hivatkozott írás előbányászása és megtalálása után kutatni kezdtem a fellelhető adatok után és visszaemlékezéseket is kerestem.¹¹⁵ Hamarosan kiderült számomra, hogy a jeles napon nem a 37-es utat, hanem csak annak egy részét helyezték forgalomba! – Például ezért kerül sor a sárospataki-hercegkúti eseményre, mert az út Sátoraljaújhelyig vezető szakasza még nem készült el az avatás napjára. A második vasúti vágány talán igen, de a közút teljes elkészülte még jócskán váratott magára.

A megye közútjairól készült alapos szakkönyv szerint a 37-es út teljes hosszában végül csak 1955-re készült el, még hozzá több ütemben.¹¹⁶ Elsőre 1950-ben a makadám pályák helyreállítása után, a megnövekedett forgalom igényelte a teherbíróbb, korszerű burkolatok a Gesztely-Szerencs közötti 6,8 km-es szakaszon készültek el. A Szomolányi-Varga féle könyvben közölt adatok szerint csak jóval később, 1955-ben lett kész egy 32,9 km-es szakasz Szerencs és Sátoraljaújhely között. A könyv szerzői a továbbiakban megjegyzik, hogy adatgyűjtésük során igen kevés hiteles forrást találtak, ami ugyancsak meglepő, hiszen egy jelentős beruházásról volt szó.

Az adatok és források hiányához az imént idézett, avatást beharangozó cikkben említett és kiemelt „nemzetközi út“ említése is közrejátszott. Szerzője nemzetközi úttal minden bizonnyal titkos, katonai célokra utalhatott. Homályos, pontosnak aligha nevezhető, de mégiscsak érdemi tartalmakat hordozó visszaemlékezések és legendák

¹¹⁴ *Északmagyarország* 1951. december 28. 3.

¹¹⁵ Első vagy második osztályba jártam 1952-ben, amikor édesapám felületett Mátra motorjára és ki-vitt az Újhely határában levő Némahegyhez, ahol kisgyerekként hatalmas építkezésnek voltam szemtanúja. A munkába felsorakoztatott gépek és munkások az épülő út megvalósítása érdekében arra törekedtek, hogy ezt a „műtárgyat“, a hegy egy részét kiiktassák vagy eltávolítsák az épülő 37-es útból. Mindezt szemtanúként állíthatom, a fennmaradt és publikált adatok viszont számos esetben és vonatkozásban eltérnek egymástól.

¹¹⁶ Szomolányi Antal- Varga József: Az állami közútkezelés 40 éve. *A Miskolci Közúti Igazgatóság története 1958–1998*. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Állami Közútkezelő Közhasznú Társaság, Miskolc, 1999. 15.

egész sora szerint magát az utat „Sztálin útnak“ és „hadi útnak“ egyaránt említették.¹¹⁷ Az adatok hiányának okaként megemlíthető, hogy erősen titkolt, katonai, hadi célú, illetve annak induló létesítmény építésére került sor. A korra vonatkozó szakirodalom meglehetősen hiányos, inkább sorok közötti, de érdeminek minősíthető szerkesztői megjegyzések utalnak arra, hogy a jelzett időszakban nagyszámú hadi célú beruházásra kerül sor, olyanokra is, amiket utóbb polgári célokra hasznosítottak. Érdemes ebben a tárgyban szó szerint idézni a Hadtörténeti Szemle szerkesztőjét, aki egy tanulmányhoz a következő megjegyzést tette:

„A hadszíntér előkészítés keretében megépítettek 9 korszerű repülőteret, helyreállítottak, illetve továbbépítették a felvonuláshoz szükséges utakat, vasutakat, a Duna- és Tisza-hidakat.“¹¹⁸ – Az idézett megjegyzés mintegy megerősíti, hogy ebben az esetben is kettős célú szándékkal indult a beruházás.

Utat vagy vasutat avattak 1951-ben?

A megismert adatokból egyfajta dilemmaként újra és újra előkerült, hogy új út vagy éppen a vasút második vágányok létesítése szerepelt-e a fejlesztési elképzelésekben és tervekben. Az adatok egy része szerint mindkettő, más részük szerint csak egyikről vagy másiktól volt szó.

A korábbi rögzített előzmények alapján sokfajta okról és indítékról tudunk. Sátoraljaújhelyen és környékén támadt élelmezési krízis következtében 1945-ben még sőt szállítottak Csapról az akkor még működő vasútvonalon, mert csak így tudták megoldani azt, hogy lakosok disznót tudjanak vágni és feldolgozni.¹¹⁹

Nem vagy szinte csak a korosodó visszaemlékezők által felidézett esemény volt az Abaújból, Ungból, Beregből és Máramarosból vasúton menekülők Újhelybe való érkezése, akik hosszabb-rövidebb ideig a városban találtak befogadást és menedéket. Nem kevés idő telt el addig, amíg az új határok végleges kijelölésére és megállapítására került sor.¹²⁰

¹¹⁷ Filep Antal, a Rákóczi Múzeum egykori igazgatója emailben így idézte fel emlékeit az út létesítéséről: A 37-es út sajátos családba tartozik. A hajdani Vörös Hadsereg érdekében számos hasonló beruházást rendeltek el. Épülgetett egy hatalmas út Záhony és Baja között. Ám ezt abba kellett hagyniuk, amikor Titó és Hruscsov barátkozni kezdett. Félégyháztól nyugatra épült egy szakasza, ami aztán a tanyavilág sehonnán sehová vezető sztrádája lett. Onnan van erről alapos ismeretem, hogy az egyik alkalommal a Nemzeti Múzeum nevében énnekem kellett leletmentésre kiszállnom. Az építés bizonyos kalandjairól pedig egy építőmérnöktől hallhattam. A zempléniek jól jártak ezzel az úttal. – Köszönettel tartozom Feczko Ágnesnek, Pavlics Tamásnak, Újj Péternének és Újj Péternek, akik támogatták munkámat és megannyi hasznos javaslatot és hasznosítható észrevételt tettek, amit ezúton is köszönök.

¹¹⁸ Okváth Imre: Egy Magyarországra erőszakolt szerződés és következményei. *Honvédségi Szemle* 1994/1 cikkéhez fűzte hozzá figyelmet érdemlő megjegyzését 35. oldalon a szerkesztő

¹¹⁹ Megszűnt a sóhiány! Sátoraljaújhelyen és a járásban is meggyőződhetek az emberek a rémhírek alaptalanságáról, most, hogy az elmúlt héten 500 mázsa só érkezett a városba, amelyet alig 3 nap alatt osztottak szét a város és a járás falvainak kereskedői között. Eddig a sót a megyébe Miskolcon keresztül szállították s az mindig késve és megdézsmálva érkezett meg. A legutóbbi sószállítmányt már közvetlenül a Szovjetunióból Záhony határállomásról irányítottak Sátoraljaújhelyre és az hiánytalan volt. *Zempléni Népujság*, 1947-11-30/51. szám 2.

¹²⁰ Redemarkációs munkálatok a magyar-szovjet határon. 213-230. *Térképészeti Közlöny* 7. (1948-1950)1950 / 3-4. szám

Racionálisabb megfontolásokból került számításba az újhelyi csomópont megfelelően kiépített delta vágánya, ami Kassa és Csap irányába egyaránt közvetlen összeköttetést biztosított, így ezen a vonalon keresztül felmerült vagy inkább felmerülhetett az, hogy az Ausztriában állomásozó szovjet csapatok utánpótlását esetleg ezen keresztül biztosítják.

Megannyi sajtó és egyéb adat maradt fenn viszont arra, hogy az új határok megállapítása nyomán az egyre forgalmasabbá váló záhonyi határállomás elérése sokkal körülményesebb volt, mint Sátoraljaújhelyé.¹²¹ Az utóbbi irányba immáron két vágány vezetett, ezzel szemben a Nyíregyháza-Záhony vonalra hosszú évekig csak egy.¹²²

Visszatérve az 1951-ben tartott avatási ünnepségre mindenképpen érdemes kitérni arra, hogy miként történhetett az, hogy egyszerre két jelentős beruházás „átadására” kerülhetett sor.¹²³ A Rákosi Mátyás elnöklésével működött Honvédelmi Bizottság fennmaradt jegyzőkönyveiben – jóllehet abban számos megszorító korlátozást rögzítettek – a vasút kétvágányúsítását megerősítették meg. Ezzel szemben a 37-es útról nincs adat a jegyzőkönyvekben, így annak építése – ahogy erre az előbbieken kitértem – jócskán, 1955-ig húzódott el.

A vasútra vonatkozó adatok elemzése esetén az jelenti a kiindulási pontot, hogy egy vágány régóta funkcionált, így ebben az esetben inkább annak bővítése valósult meg, amiről a korabeli egyéb híradások is tudósítottak.¹²⁴ A vasútvonal bővítésének megvalósításáról – néhány héttel az átadási ünnepséget követően –pedig a vasutasok szakszervezeti szaklapja is hírt adott.¹²⁵

A tervezés és a kivitelezés egyediségéről

Felsőzsolca és Sátoraljaújhely közötti út vonalvezetése – Szerencs kivételével egyetlen településen sem halad át – az adott időszakban mindenképpen újszerűnek és

¹²¹ *Népszava*, 1949. december (77. évfolyam, 279-304. sz.)1949-12-20 / 295. szám 7.

¹²² Az átrakó munkások munkakedvéről szólva Iván elvtárs azt mondta, hogy jó a termelési kedv, hiszen átlag 1800-2000 forintot keresnek. Az illetékesektől azt kérik, hogy amennyiben mód van rá, minél előbb építsék ki a kettőspályát az ország szíve és Záhony között. *Keletmagyarország*, 1957-04-03 / 78. szám 1.

¹²³ „A Sátoraljaújhely-Miskolc közötti vasútvonalat 1951. évben kettősvágányúvá kell tenni.” – In Germuska Pál: *A Honvédelmi Bizottság (Trojka) 1950-1952 évi jegyzőkönyvei*. 624. o. *A forrásközlémény közreadója egy eltűntnek tartott fontos dokumentumot idéz a hidegháború időszakából. Egy Moszkvában meghozott döntés nyomán a Honvédelmi Bizottságnak alaposan át kellett dolgozni az első öt éves tervet. A dokumentumban a vasút építése szerepel, a 37-es úté ezzel szemben nem. – a szerző megjegyzése*

¹²⁴ 1950-ben, az öt éves terv első évében iparunk, közlekedésünk és építkezésünk hatalmas arányokban fejlődik. Ez évben elkészül Miskolc–Sátoraljaújhely és Kunszálás–Debrecen között a második sínpár. Budapest és Debrecen, valamint Budapest–Sátoraljaújhely között végig kétvágányú forgalom lesz, *Népszava*, 1950-01-10 / 8. szám 8.

¹²⁵ Befejeztük és a forgalomnak átadtuk mindazokat az országos jelentőségű munkákat – folytatta –, amelyek 1951. év tervünk súlypontját képezték. Ezek közül megemlítem a Vác–Aszód közötti új vasútvonal építését, a nógrádszakáli új vasútvonal építését, a Pusztaszabolcs–Szatálinváros közötti vasútvonal átépítését, a Szerencs–Sátoraljaújhely közötti második vágány helyreállítását, Budapest–Ferencváros személypályaudvar átépítését és így tovább. *Szocialista Vasútért*, 1952. 1952-01-19 / 2. szám 3.

szokatlanul minősült. Lapozgatva a témával foglalkozó szakirodalmat némileg meglepődtem, hogy erre vonatkozó méltatással vagy elemzéssel sehol sem találkoztam.¹²⁶ Találtam viszont elismert kutató által összeállított kézikönyvet, amiben a 37-es út egyáltalán nem szerepel.¹²⁷

Feltűnő, hogy a megye úttörténetének avatott ismerője és szakértője sem igazán értékelte az út korszerű vonalvezetését. Sőt mi több meglehetősen visszafogott módon kommentálta annak megvalósulását.¹²⁸

A 37-es út használata – talán részben a katonai funkció kiiktatása következményeként – hosszú ideig erősen korlátozott volt. A későbbiekben viszont jelentős fejlesztések valósultak meg. Először a Miskolc-Hernádkak közötti szakaszt bővítették kétsávos autóúttá. Nemrégiben pedig a Hernádnémeti és Szerencs szakaszon valósult meg igen jelentős bővítés és fejlesztés. Az utóbbi beruházásokhoz minden bizonnyal hozzájárult az út azon adottsága, hogy mindössze egyetlen településen halad át.

Kínált-e felzárkózási vagy fejlesztési lehetőséget a 37-es út?

1950-ben Magyarországon új közigazgatási szervezet jött létre, ami lényegesen átrendezte és befolyásolta a megye összevont nevébe beemelt, korábban nagyobb önállósággal rendelkező megyék lehetőségeit. A megyék egyesítésekor a főispán kiegyensúlyozott fejlesztést ígért.¹²⁹ A megye igazán csak Borsod maradt, valószínűleg az sem véletlen, hogy a későbbiekben inkább ezzel a rövidített névvel emlegették ezt a közigazgatási egységet.

Ezzel szemben Zemplén sátorlajújhelyi járása degradálódott, sőt az addig megyeszékhelynek minősült város funkciója is alaposan lecsökkent. (Megjegyzendő továbbá, hogy az adott időszakban a városok szerepét erősen korlátozták.) Nyilvánvalóan alaposabb és részletesebb elemzést igényel, de megjegyzendő, hogy Borsod előnyösebb és befolyásosabb politikai funkciókhoz és szerepekhez jutott az egyesítés nyomán. A korábban is jelzett iparosítási és iparfejlesztési programok mindenekelőtt Miskolc és az iparosodottabb városok számára biztosítottak jelentősebb előnyt, és lényegesen komolyabb fejlődési lehetőségeket. Olyannyira, hogy Miskolc akkoriban

¹²⁶ Tóth László: *Magyarország közútjainak története*. 1995., továbbá ezen szakfolyóiratok: *Közüti és mélyépítéstudományi Szemle*, *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, *Technika*, *Műszaki Élet* sem foglalkoztak az út modern útvonaltervezésével

¹²⁷ Frisnyák Zsuzsanna: *A magyarországi közlekedés krónikája 1750–2000*. <https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/online-kiadvanyok/a-magyar-kozlekedes-kronikaja-1750-2000#:~:text=Frisny%C3%A1k%20Zsuzsa:%20A%20magyar%20k%C3%B6zleked%C3%A9s%20kr%C3%B3nik%C3%A1ja.%201750%E2%80%932000.%20A%20magyar-orosz%C3%A1lgi%20k%C3%B6zleked%C3%A9s>

¹²⁸ Zsolca és Sátorlajújhely között széles betonút épült, kiszélesítettük a Sajó- völgyében futó műutat, és több makadám utat építettünk át portmentes aszfaltozott úttá. Frisnyák Sándor: A szocializmus építésének gazdaságföldrajzi vonatkozásai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Borsodi Földrajzi Évkönyv III–IV*. Miskolc, 1962. 80. Tartózkodónak tűnő véleményalkotásához az is hozzájárulhatott, hogy a cikk megjelenése idején ugyancsak visszafogottan lehetett kommentálni egy ilyen létesítmény létrejöttét.

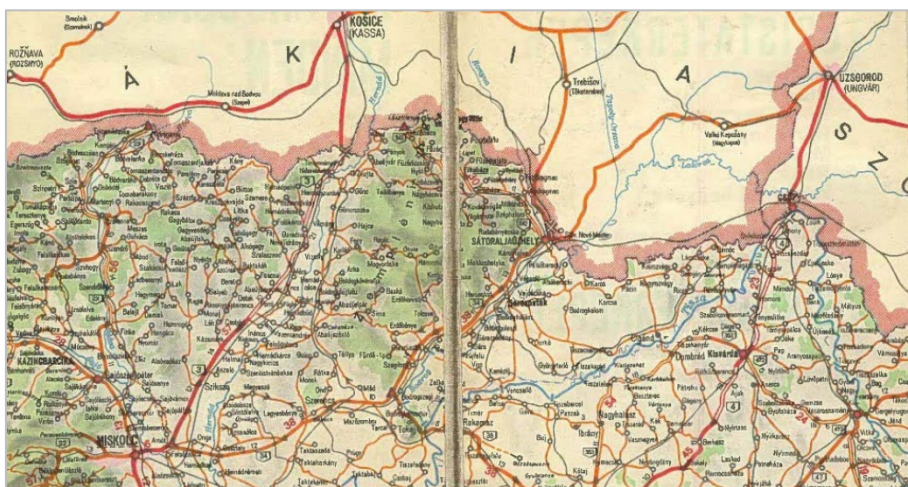
¹²⁹ Az idecsatolt megyékből idekerült dolgozókat megnyugtatom, hogy mindenkit képessége és végzett munkája szerint ítélünk meg, semmiféle hátrányt nem szenvedhetnek a borsodi kartársakkal, elvtársakkal szemben. – hangsúlyozta beiktatásakor Mazár Ferenc, Borsod-Abaúj-Zemplén és Miskolc törvényhatósági jogú város főispánja. *Északmagyarország* 1950. március 21. 5.

az ország második városává lépett elő, és egyre jelentősebb fejlesztési forrásokhoz jutott.

Az ötvenes években a szénbányákkal rendelkező megyék és térségek fejlesztési lehetőségei előnyösebbnek mutatkoztak. A modernizációval előtérbe kerülő infrastruktúra jelentőségét viszont jócskán alulbecsülték.

Részletesen taglalja a lehetőségek megváltozását egy megannyi adatot felsorakoztató tanulmány.¹³⁰ Az idézett elemzés megemlíti, hogy a tervezés a kezdetekben kiegyensúlyozottabb város- és területfejlesztéssel számolt, ami viszont később jócskán megváltozott.

Összefoglalva megállapítható, hogy az ötvenes évek első felében mind a közút, mind a vasútfejlesztés tekintetében komoly és jelentős beruházások valósultak meg a korábbi Zemplén megyét érintő térségben. A megvalósult fejlesztésekre azonban az előnytelenebb helyzetbe került járás és város vezetése kevés érdeklődést és fogadókészséget mutatott. Az utóbbihoz az is hozzájárulhatott, hogy az illetékes vezetőknek a katonai célú hasznosításról alig vagy egyáltalán nem lehetett információjuk. Befolyásolhatta tartózkodásukat az is, hogy maguk az infrastrukturális fejlesztések által felkínált kétnyomsávú fejlesztési lehetőségek inkább csak évtizedek elmúltával merültek fel vagy kerültek előtérbe.

A 37-es nyomvonal egy 1958-as autótérképen – Úttörténeti Múzeum Kiskőrös

¹³⁰ Hajdú Zoltán: Az első „szocialista” településhálózat-fejlesztési koncepció formálódása Magyarországon (1949–1951). *Tér és Társadalom*, 3. 1989. 1. 86–96.

Sátoraljaújhely–Károlyfalva, útelágazás a 37-es főúton. Középen, öltönyben Manning G. Adolf mezőgazdász, Kossuth-díjas egyetemi tanár.¹³¹

A 34-es út kereszteződése és jelzőtáblája.

¹³¹ A fényképek származási helye: Fortepan / Mészáros Zoltán 46587; Lissák Tivadar 71297.

A kötetben közzétett tanulmányok eredeti megjelenési helye

Falvak, tanyák

A migráció néhány kérdése egy jázsági településen az 1960-70-es években.

Zounuk, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 6.

Szolnok, 1991, 225-234.

Tiszamenti montázs. In: Bali, János (szerk.) *Cigány világok a Kárpát-medencében.*

Budapest, Magyarország, Magyar Néprajzi Társaság – ELTE BTK Néprajzi Tan-
szék, 2017, 50-62.

Tanyai családok. *Kultúra és közösség* 7., 1980, 47-55.

Tanyáról a nagyvárosba, és vissza. Muharay Elemér jászberényi kötődései. *Szín.*

12. évf. 6. sz., 2007. december, 25-28.

Munkások

Egy esztergályos a törzsgárdatagságról, az üzemi demokráciáról, s amit fontosnak tart elmondani. *Jáskunság* 3-4. sz., 1975, 32-38.

Állami Műszaki Főiskola 1948-51. *Tudásmenedzsment*, 2023/24., 3. [Különszám].
Pécs, 200-212.

A munkásság helyzetének változása a rendszerváltást követő években.

Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. MTA

Néprajzi Kutatóintézet – Társadalomtudományi Központ. 2005. 317-330.

A rendszerváltás hatása egy vidéki kistérségben. Lőrinci példája.

Mérlegen a XX. századi magyar történelem. Értelmezések és értékelések. Budapest,
1956-os Intézet. Debrecen, 2002. 511-515.

Menedzserek, vállalkozók

Ernst Abbe a menedzser polihisztor. Karácsony András – Pethő, László (szerk.) *Identitások a 75 éves Bangó Jenő köszöntése*. Budapest, ELTE ÁJK, 2009.

Babagyár és bugylibicska. *Jászsági Évkönyv*, 2018, 49-56.

Egy Nagyváradról indult karrier. Heller László életútja és munkássága
In: *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság Évkönyve*. Nagyvárad, 2023.

Vezérigazgató és képviselő – Gorjanc Ignác pályaképe. In: Pethő, László (szerk.) *Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig*. Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány, 2017, 311-336.

Királyok, hercegek, emírek – interjú Sárközy János fül-orr-gégésszel. *Jászsági Évkönyv*, 2022, 184-191.

Városok

Adatok tükrében: egy lakótelep. *Városok évkönyve*. Budapest, ÉTK Ny., 1989, 187-189.

Magyarok bevándorlása Svájcba (1956-1990). *Migráció: tanulmánygyűjtemény*. Budapest, KSH Népeségstudományi Kutató Intézet, 1998, 43-49.

Egy „mintaváros” Wolfsburg. Dunaújvárosi Főiskola Térségfejlesztési Kutatócsoport, 2005. 5. kötet, 5-15.

Fehéren, feketén: Varsánytól Rititiig. In: Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor (szerk.) *Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*. 2004, L'Harmattan.

A történeti antropológia modern enciklopédiája. *Educatio* 2001/10., 743-745.

Hagyomány és modernizáció Európa népeinek kultúrájában. *Magyar Napló*, 2001, július-augusztus-szeptember, 97-100.

Kínált-e fejlesztési lehetőséget Zemplénnek a harminchetes út?
A kötetben először megjelenő tanulmány 2024.

Aldebaran Kutatóműhely kiadásában megjelent

Bócsi Krisztián – Török Zsuzsanna: *Birokra kelni a valósággal. Vizuális antropológiai esettanulmányok*. Látó Ember Könyvek 3. 2005.

ISBN: 9632181964; ISSN: 1588-5364.

Kocsis Zoltán – Ilyés Zoltán: *Határország a Kárpátokban. Vizuális antropológiai esettanulmányok*. Látó Ember Könyvek 4. 2005.

ISBN: 9632182596; ISSN: 1588-5364.

Beregszászi János – Török Zsuzsanna: *Széki lenyomatok. Vizuális antropológiai esettanulmányok*. Látó Ember Könyvek 5. 2005.

ISBN: 963218288X; ISSN: 1588-5364.

Nagy Károly Zsolt: *A hely keresése. Vizuális antropológiai esettanulmányok*. Látó Ember Könyvek 6. 2005.

ISBN 9632181972; ISSN: 1588-5364.

Dobrik Rezső – Karlaki Orsolya: *Határok mentét keresve. Vizuális antropológiai esettanulmányok*. Látó Ember Könyvek 7. 2005.

ISBN: 9632182588; ISSN: 1588-5364.

R. Nagy József: *Életmód a Tornai-medencében*. 2011.

ISBN: 9789630830553

Dobák Judit: *Intermediátorok. Kulturális antropológusok társadalmi vállalkozásokban*. 2020.

ISBN: 9786156183002

Város és valósága. Városantropológiai, városfilozófiai adalékok a 20. századi város olvasatához. Város és... könyvsorozat 1. Szerkesztette: Bognár László –

Dobák Judit – Faragó László – Molnár Ágnes – R. Nagy József. 2022.

ISBN: 9786156183026

Bognár László *Kieślowski-tanulmányok. Város és... könyvsorozat 2.* 2023.

ISBN: 9786156183033

Város és összkép. Benyomások, fotólenyomatok, hangulatképek. Város és... könyvsorozat 3. Szerkesztette: Bognár László – Dobák Judit – Faragó László – Molnár Ágnes – R. Nagy József. 2023.
ISBN: 9786156183040

The Anthropology of Warfare: Cultures, Conflicts, Communities. Abstracts of the Military Anthropology Conference.
Editors: Judit Dobák – Krisztián Sztankai. 2024.
ISBN: 9786156183057

Köztes terek, megosztott életek. Város és... könyvsorozat 4.
Szerkesztette: Bognár László – Dobák Judit – Faragó László – Molnár Ágnes – R. Nagy József – Török Zsuzsanna. 2024.
ISBN: 9786156183064

Pethő László: *Félmúlt. Antropológiai kutatások és kalandozások.* 2025
ISBN: 9786156183071